7 7. 95

JURIS CIVILIS
ECLOGA

IN QUA

ULPINIANI REGULARUM LIBER SINGULARIS

PAULI SENTENTIARUM LIBRI V

GAII INSTITUTIONUM COMMENTARII IV

VATICANA JURIS ROMANI FRAGMENTA

ET BREVIORA QUÆDAM VETERIS JURISPRUDENTIÆ MONUMENTA CONTINENTUR.

BRUXELLIS,
APUD BELGICAM TYPOGRAPHIÆ SOCIETATEM,
AD. WAHLEN ET C.
H. TARLIER, QUÆ AD JURISPRUDENTIAM ATTINENT, CURANTE.

1839

JURIS CIVILIS

ECLOGA.

APUD EOSDEM BIBLIOPOLAS :

Lagrange. Institutes du Droit Romain, par demandes et par réponses.
Ducaurroy. Institutes de Justinien, texte et traduction, un vol. grand in-8°.
Idem. Institutes de Justinien expliquées, grand in-8°.

JURIS CIVILIS
ECLOGA

IN QUA

ULPINIANI REGULARUM LIBER SINGULARIS

PAULI SENTENTIARUM LIBRI V

GAII INSTITUTIONUM COMMENTARII IV

VATICANA JURIS ROMANI FRAGMENTA

ET BREVIORA QUÆDAM VETERIS JURISPRUDENTIÆ MONUMENTA CONTINENTUR.

BRUXELLIS,
APUD BELGICAM TYPOGRAPHIÆ SOCIETATEM,
AD. WALHEN, ET C.
H. TARLIER, QUÆ AD JURISPRUDENTIAM ATTINENT, CURANTE.

1837.

IV

PRÆFATIO.

Quo magis atque magis prævaleat illa, qua nunc utimur, docendi studendique ratio, et ab ipsis fontibus genuinam juris doctrinam haurire incipiat quicunque nos adit jurisprudentiam adepturus, ecce *ad usum prœlectionum* rursus editur JURIS CIVILIS ECLOGA. Quæ autem in hoc libello convenerunt, et unde, paucis exponendum.

Duplicem paginarum numeri seriem exhibent, et in duas, ut ita dicam, partes scinditur voluminis corpus : quarum una *Ulpiani regulas, Pauli sententias, Gaii institutiones*, et breviora quædam veteris prudentiæ monumenta continet; alteri vero sufficiunt *Justiniani Institutiones*, constitutionesque duæ. De hac postrema parte prius dicendum.

Quod de ceteris qui ad nos pervenerunt antiquis libris, hoc de legibus a Justiniano promulgatis aut compositis contingit, scilicet ut qualis ab origine fuit, qualis primum extitit et ab auctore proditus est quisque libellus, talis apud nos non omnino supersit, nec semper sibi constet; immo ob varias manuscriptorum codicum lectiones, ob scribentium errores aut imperitiam, ob legendi difficultatem aliquid mutare, addere aut detrahere cogitur quicunque munus editoris suscipit.

Multi olim susceperunt; nonnulli etiam apud recentiores; unde cum eligendus erat quem sequeremur, CUJACIUM elegimus. Neque tamen iis quæ Cujacii jam defuncti nomine inter cetera ejus opera vel separatim typis mandata sunt, credidimus; sed ea consuluimus quæ Cujacius ipse aut curavit aut saltem curare potuit, collatis inter se duobus editionibus quæ Parisiis apud Seb. Nivellium sub ciconiis prodierunt, prima quidem in 5° ceterorum operum tomo, *fol.*, anno 1577; secunda vero separatim, 8° *min.*, anno 1585, utraque rarissima et paucissimis exemplis nota.

Cujacium igitur secuti sumus, non per omnia tamen; nam id non licuit, cum ipse sibi semper non constiterit (1). Unde inter duarum editionum lectiones, nonnunquam optandum fuit, aliquando etiam ab utraque recedendum, scilicet cum typographorum error in oculos incurrit (2). Præterea interpunctioni non stetimus, et quorumdam ver-

(1) In § 8, *de heredit. quæ ab int.* edidit anno 1577, p. 211, « Sic nec ille est inter liberos AVO, etc.; » anno autem 1585, p. 190. « Sic nec ille est inter liberos AVI, etc. » Sed ne multa hujus modi referre necesse sit, vide quæ notavimus ad § 33, *de actionib.* Quædam præterea redeunt vocabula, sed non totidem litteris, et sic aliquando PARENTIUM, aliquando PARENTUM scripsit.

(2) In § 3, *de bon. possess.* edidit : « Sexto patrono et patronæ LIBERTISque eorum. » — § 7, *de inutil. stip.* « MUTUUM neque stipulari neque promittere posse. » — § 7, *de except.* «Quarum quædam EÆ legibus. « Nos autem reposuimus LIBERIS, MUTUM, EX. Graviorem autem errorem arguit omissa negativa, § 23, *de legat.*, quam nos restituimus ut sic legetur : « Ad heredem legatum NON transmittebat, » et ita quidem legendum apparet ex iis quæ Cujacius ipse notavit. Pariter in § 5, *de atil. tut.* verbum CREARE incaute omissum censuimus.

borum veterem orthographiam non admisimus: Itaque TRIBONIANUS pro *Tribunianus*, INTELLIGERE pro *intellegere;* CONDITIO pro *condicio*, ADJICERE, SUBJICERE pro *adicere, subicere* scripsimus.

Præterea duplici litterarum genere usi sumus, quarum majores jus antiquissimum exhibent, minores vero recentius, id est, quod a Constantino vel paulo ante, labente jam veteri disciplina, vigere cœpit: rursus ea quæ statuit Justinianus, præposito signo *, distinguere curavimus, notatis præterea fontibus unde manavit textus Institutionum, et iis quibus confirmatur aut illustratur.

Justiniani institutiones excipiunt constitutiones de hereditatibus ab intestato delatis, scilicet novella 118, novellæque 127 præfatio et caput primum, ex interpretatione latina J. Frid. HOMBERGK (1).

Cetera, quibus voluminis nostri pars prima constat, ex jure antejustinianeo supersunt, et invito imperatore ad nos pervenerunt, vetustatis injurias passa quidem, at non Triboniani manum.

Occurrunt primo *Ulpiani fragmenta*, quæ ex libro regularum singulari superesse constat; hæc postquam primus Parisiis, anno 1549, ediderat TILLIUS (*du Tillet*), notis illustravit Cujacius, no-

---

(1) In novella 118, cap. 2, scripsit Hombergk: « Ut quilibet DESCENDENTIUM et fratrum æqualem habeat partem. » Item cap. 3, « Si cum fratribus defuncti DESCENDENTES etiam, ut ante diximus, etc. » Reposuimus ASCENDENTIUM et ASCENDENTES, ne fratres defuncti cum ejus liberis ad hereditatem pariter vocari videantur.

vissime autem recensuit vir clarissimus Hugo, quem habuimus ducem.

Scripserat tertio seculo Paulus, Ulpiani et Papiniani coævus, libros sententiarum quinque, tanta auctoritate receptos ut in judiciis prolatos valere specialiter jusserint tam Constantinus quam Theodosius; et his maxime usus est rex Visigothorum Alaricus, qui ut Romani a se devicti suis legibus vivere possent, romanarum legum corpus aliquod confici voluit et edi curavit, anno scilicet sexto post quingentesimum : et hoc est quod vulgo dicitur *Breviarium Alaricianum*, seu *Lex romana Visigothorum* (1). Inde Pauli sententiæ ad nos pervenerunt plurimæ, præter eas quæ postea in justinianeis Pandectis migravere; nonnullas etiam servavit tam *Mosaicarum et Romanarum legum collatio* (2), quam *veteris cujusdam jurisconsulti consultatio* (3). Has omnes recensuerat, et suo, ut potuit, ordini restituerat Schultingius in opere cui titulus est *jurisprudentia vetus antejustinianea* (4). Pauli sententias eodem ordine repetimus, iis quæ in Pandectis extant omissis; his vero quæ ex *collatione* aut *consultatione* manaverunt, præpo-

(1) Edidit J. Sichardus, Basil. 1528, *fol.* sub titulo Codicis Theodosiani, etc.

(2) Prodiit primum sub hoc titulo : *Fragmenta quædam Papiniani, Pauli, Ulpiani, Caii, Modestini, etc., collecta et cum Moysis legibus collata;* ex bibliotheca et cum notis P. Pithoei Parisiis, 1572.

(3) Edita primum a Cujacio, Parisiis, 1577, tam in fronte libri singularis consultationum, quam in primo operum tomo, et postea cum Codice Theodosiano, 1586.

(4) Lugduni Batavorum, 1717.

sito signo * distinctis. Ceteræ igitur ex lege romana Visigothorum sunt. Schultingio tamen non stetimus, et sæpissime apud nos prævaluit lectionum auctoritas quas habet *jus civile antejustinianeum* (1).

Fragmentum Modestini de commodato et deposito ex Mosaicarum et Romanorum legum collatione depromptum est, et hoc monuisse satis erit. Aliud vero incerti auctoris de juris speciebus et manumissionibus fragmentum, ex Dosithei græculi magistri homeliis et linguæ græcæ exercitationibus desumptum, olim quidem de latino in græcum translatum, hodie vero in latinum rursus de græco transfusum, eruit Cl. PUTEANUS senator parisiensis, et tandem in fine *collationis* edidit P. PITHOEUS (*P. Pithou*). Nos autem in latina versione, quædam aliquando obscuriora corrigi posse credidimus.

Gaii Institutionum, ex quibus suas esse compositas fatetur Justinianus, epitomen sat barbaram in lege romana Visigothorum inseruerat Anianus, vel alius quicunque sit Alariciani corporis auctor, eoque modo tardius et difficilius nobis apparuerunt genuinæ Institutiones. Has tandem in bibliotheca capitulari veronensi latere sensit NIEBUHR, dum anno 1816 a Borussorum rege Romam missus, regii ad sedem apostolicam legati locum occuparet. Unde per universam Germaniam tanta virorum doctorum de codicibus veronensibus facta est ex-

(1) Jus civile antejustinianeum, codicum et optimarum editionum ope, a societate jurisconsultorum curatum, 2 vol. in-8o, Berolini, 1815.

pectatio, ut regia scientiarum academia Borussica duos viros BEKKER et GOESCHEN Veronam miserit, et iis se sponte adjunxit HOLLWEG. Quorum indefessis laboribus effectum est, ut Gaii Institutiones edere jam liceret; et edidit Berolini Goeschen anno primum 1820, et rursus anno 1824.

Hunc autem per omnia sequi non licebat; et igitur lacunis punctorum serie notatis, lacunarum spatium non servavimus; litteras autem tam cursivas aut obliquas, quam vulgares aut rectas ad fidem editionis berolinensis exprimi curavimus.

Quid plura? sed fortasse mirabitur aliquis cur ista veteris juris fragmenta tanti faciamus. Audiat igitur P. PITHOEUM.

« Cur has ad te veterum juris auctorum reliquias « ultro deferam, non una causa est, præses am- « plissime, sed ea maxime justa, quod, quæ non- « nullis fortasse contra Justiniani principis inter- « dictum in lucem prolatæ videbuntur, eas opor- « tuit sanctiore aliquo nomine defendi adversus « ingratissimorum hominum aut calumnias aut « ineptias, qui vel dissimulant vel nesciunt, ab « illo quidem comparationem modo et recitationem « in judiciis apud suos prohibitam; nos vero ro- « manarum legum majestatem sic comiter conser- « vare ut tamen illis nihil in nos licere patiamur, « nisi quod earum rationi et æquitati, non aucto- « ritati et sanctioni concedimus. ».....

Scribebat Lutetiæ Parisiorum, calend. octob. M. D. LXXII.

DOMITII ULPIANI

FRAGMENTA LIBRI REGULARUM SINGULARIS;

VULGO TITULI EX CORPORE ULPIANI.

(*De legibus et moribus.*)

1....... prohibet, exceptis quibusdam cognatis, et si plus donatum sit, non rescindit. — 2. Minus quam perfecta lex est, quæ vetat aliquid fieri, et si factum sit, non rescindit; sed pœnam injungit ei qui contra legem fecit: qualis est lex Furia testamentaria, quæ plus quam mille assium legatum mortisve causa prohibet capere, præter exceptas personas; et adversus eum qui plus ceperit, quadrupli pœnam constituit. — 3. Lex aut rogatur, id est, fertur; aut abrogatur, id est, prior lex tollitur; aut derogatur, id est, pars primæ *legis* tollitur; aut subrogatur; id est, adjicitur aliquid primæ legi; aut obrogatur, id est, mutatur aliquid ex prima lege.

4. Mores sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inveteratus.

Tit. I. *De libertis.*

5. Libertorum genera sunt tria: cives romani, latini juniani, deditiorum numero. —6. Cives romani sunt liberti qui legitime *vindicta*, censu aut testamento, nullo jure impediente, *manumissi sunt.* — 7. Vindicta manumittuntur apud magistratum, præsidemve, velut consulem, proconsulem. — 8. Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romæ jussu dominorum inter cives romanos censum profitebantur. — 9. Ut testamento

manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quæ confirmat.... — 10. Hodie autem ipso jure liberi sunt ex lege Junia, qua lege latini sunt nominati inter amicos manumissi. — 11. Dedititiorum numero sunt, qui pœnæ causa vincti sunt a domino, quibusve stigmata (1) scripta fuerunt, qui propter noxam torti nocentesque inventi sunt, quive traditi sunt ut ferro aut cum bestiis depugnarent, vel in custodiam conjecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sint : idque lex Ælia Sentia facit. — 12. Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum servus vindicta manumissus civis romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit : ideo sine consilio manumissum [Cæsaris] servum manere putat. Testamento vero manumissum perinde haberi jubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque latinus fit. — 13. Eadem lex eum dominum qui minor viginti annorum est, prohibet servum manumittere, præterquam si causam apud consilium probaverit. In consilio autem adhibentur, Romæ quinque senatores et quinque equites romani; in provincia viginti recuperatores, cives romani.— 14. Ab eo domino qui solvendo non est, servus testamento liber esse jussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa sit ut dedititius fieri debeat, civis romanus et heres fit : si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo pluresve liberi heredesque esse jussi sunt, primo loco scriptus liber et heres fit : quod et ipsum lex Ælia Sentia facit. — 15. Eadem lex in fraudem creditoris et patroni manumittere prohibet. — 16. Qui tantum in bonis, non etiam ex jure quiritium servum habet, manumittendo latinum facit. In bonis tantum alicujus servus est, velut hoc modo : si civis romanus a cive romano servum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in jure cessus, neque ab ipso anno possessus sit; nam quamdiu horum quid fiat, is servus in bonis quidem emptoris est, ex jure quiritium autem venditoris est (2).—17. Mulier quæ in tutela est, item pupillus et pupilla manumittere non possunt.— 18. Communem servum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit,

---

(1) *Cod.* VESTIGIA.

(2) *Cod.* ET JUS quiritium AUT venditoris est.

eaque adcrescit socio : maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium haberet, civem romanum facturus esset; nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. — 19. Servus in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumissus liber non fit, sed servus sine domino est. — 20. Post mortem heredis aut ante institutionem (1) heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. — 21. Inter medias heredum institutiones libertas data, utrisque adeuntibus, non valet : solo autem priore adeunte, jure antiquo valet. Sed post legem Papiam Poppæam quæ partem non adeuntis caducam facit, siquidem primus heres vel jus antiquum habeat, valere (2) eam posse placuit; quod si non habeat, non valere constat, quod loco non adeuntis legatarii patres heredes fiunt. Sunt tamen, qui et hoc casu valere [ejus] eam posse dicunt. — 22. Qui testamento liber esse jussus est, mox quam vel unus (3) ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. — 23. Justa libertas testamento potest dari his servis, qui testamenti faciendi et mortis tempore ex jure (4) quiritium testatoris fuerunt. — 24. Lex Furia Caninia jubet testamento ex tribus servis non plures quam duos manumitti; et usque ad decem, dimidiam partem manumittere concedit; a decem usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque ut ex priori numero; a triginta usque ad centum, quartam partem, æque ut decem ex superiori numero liberari possint; a centum usque ad quingentos, partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero viginti quinque possint fieri liberi. Et denique præcipit, ne plures omnino quam centum ex cujusquam testamento liberi fiant. — 25. Eadem lex cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur.

Tit. II. *De [statu liberum vel] statu liberis.*

1. Qui sub conditione testamento liber esse jussus est, statu

---

(1) *Cod.* INSTRUCTIONEM.
(2) *Cod.* VIDERE.
(3) *Cod.* MOX QUAMVIS UNUS.
(4) *Cod.* ET JUS.

liber appellatur. — 2. Statu liber, quamdiu pendet conditio, servus heredis *est*. — 3. Statu liber, seu alienetur ab herede, sive usucapiatur (1) ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit. — 4. Sub hac conditione liber esse jussus, si decem millia heredi dederit, et si ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem pervenit : idque lex duodecim tabularum jubet. — 5. Si per heredem factum sit, quo minus statu liber conditioni pareat, perinde fit liber atque si conditio expleta fuisset. — 6. Extraneo pecuniam dare jussus et liber esse (2), si paratus sit dare, et is cui jussus est dare, aut nollet accipere, aut antequam acceperit moriatur, perinde fit liber ac si pecuniam dedisset. — 7. Libertas et directo potest dari hoc modo, LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERUM ESSE JUBEO, et per fideicommissum, ut puta, ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI UT ISTE EUM SERVUM MANUMITTAT (3). — 8. Is quis directo liber esse jussus est, orcinus fit libertus; is autem cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris sed manumissoris fit libertus. — 9. Cujus fidei committi potest ad rem aliquam præstandam, ejusdem etiam libertas fidei committi potest. — 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio servo testatoris, quam heredis aut legatarii vel cujuslibet extranei servo. — 11. Alieno servo per fideicommissum data libertate, si dominus eum justo pretio non vendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri potest. — 12. Libertas sicut dari, ita et adimi, tam testamento quam codicillis testamento confirmatis, potest : ut tamen eodem modo adimatur, quo et data est.

TIT. III. *De latinis.*

1. Latini jus quiritium consequuntur his modis : beneficio principali, liberis, iteratione, militia, nave, ædificio, pistrino; præterea ex senatusconsulto, vulgo quæsitum ter enixa (4) — 2. Beneficio principali latinus civitatem romanam acccipit, si ab imperatore jus quiritium impetraverit. — 3. Liberis jus

(1) *Cod.* SUSCIPIATUR.

(2) *Cod.* UT LIBER ESSET.

(3) *Cod.* MANUMITTATIS.

(4) *Cod.* vulgo QUÆ SIT ter ENIXA.

quiritium consequitur latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit. Nam lege Junia cautum est, ut si civem romanam vel latinam uxorem duxerit, testatione interposita quod liberorum quærendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiave nato natave et anniculo facto, possit apud prætorem vel præsidem provinciæ causam probare et fieri civis romanus (1), tam ipse quam filius filiave ejus et uxor : scilicet, si et ipsa latina sit; nam si uxor civis romana sit, partus quoque civis romanus est, ex senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est. — 4. Iteratione fit civis romanus, qui post latinitatem, quam acceperat major triginta annorum, iterum juste manumissus est ab eo cujus ex jure quiritium servus fuit. Sed huic concessum est, ut ex senatus consulto, etiam liberis jus quiritium consequi. — 5. Militia jus quiritium accipit latinus, *si* inter vigiles Romæ sex annis militaverit, ex lege Visillia. Præterea ex senatusconsulto concessum est ei, ut, si triennio inter vigiles militaverit, jus quiritium consequatur. — 6. Nave latinus civitatem romanam accipit, si non minorem quam decem millia modiorum navem fabricaverit, et Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudii.

TIT. IV. *De his qui sui juris sunt.*

1. Sui juris sunt familiarum suarum principes, id est, paterfamiliæ, itemque materfamiliæ. — 2. Qui matre quidem *certa*, patre autem incerto nati sunt, spurii appellantur.

TIT. V. *De his qui in potestate sunt.*

1. In potestate sunt liberi parentum, ex justo matrimonio nati. — 2. Justum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt, connubium sit; et tam masculus pubes, quam femina potens sit; et utrique consentiant, si sui juri sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt. — 3. Connubium est uxoris jure ducendæ facultas. — 4. Connubium habent cives romani cum civibus romanis; cum latinis autem et peregrinis, ita si concessum sit. — 5. Cum servis nullum est connubium. —

(1) Sic vulgo. *Cod. et Hugo :* CIVEM ROMANUM.

6. Inter parentes et liberos infinite cujuscunque gradus connubium non est. Inter cognatos autem ex transverso gradu, olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant. Nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam aut amitam vel materteram (1), quamvis eodem gradu sit. Uxorem eam, quæ (2) noverca vel privigna vel nurus vel socrus nostra fuit, ducere non possumus. — 7. Si quis eam quam non licet uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit, ideoque liberi in potestate ejus non fiunt; sed, quasi vulgo concepti, spurii sunt. — 8. Connubio interveniente liberi semper patrem sequuntur, non interveniente connubio matris conditioni accedunt : excepto eo qui ex peregrino et cive romana peregrinus nascitur, quoniam lex Mensia ex alterutro peregrino natum deterioris parentis conditionem sequi jubet. — 9. Ex cive romano et latina latinus nascitur, et ex libero et ancilla servus; quoniam, cum his casibus connubia non sint, partus sequitur matrem. — 10. In his qui jure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis tempus spectatur (3); in his autem qui non legitime concipiuntur, editionis : veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

Tit. VI. *De dotibus.*

1. Dos aut datur, aut dicitur, aut promittitur. — 2. Dotem dicere potest mulier quæ nuptura est, et debitor mulieris, si jussu ejus dicat institutus, parens mulieris virilis sexus per virilem sexum cognatione junctus, velut pater, avus paternus. Dare, promittere dotem omnes possunt. — 3. Dos aut profectitia dicitur, id est, quam pater mulieris dedit; aut adventitia, id est, ea quæ a quovis alio data est. — 4. Mortua in matrimonio muliere, dos a patre profecta ad patrem revertitur, quintis in singulos liberos in infinitum re-

(1) *Cod.* Sed TAMEN fratis FILIA..., FILIA aut AMITA vel MATERTERA.

(2) *Cod.* EADEMQUE UXORE novercā, etc.

(3) *Cod.* Conceptionis TEMPORE EXCEPTATUR.

lictis penes virum. Quod si pater non sit, apud maritum remanet. — 5. Adventitia autem dos semper penes maritum remanet præterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur stipulatus fuerit: quæ dos specialiter receptitia dicitur. — 6. Divortio facto, siquidem sui juris sit mulier, ipsa habet *rei uxoriæ* actionem, id est, dotis repetitionem. Quod si in potestate patris sit, pater adjuncta filiæ persona habet actionem [revera]: nec interest, adventitia sit dos, an profectitia. — 7. Post divortium defuncta mulieri, heredi ejus actio non aliter datur quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit. — 8. Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die redditur; nisi si, ut præsens reddatur, convenerit. Reliquæ dotes statim redduntur. — 9. Retentiones ex dote fiunt, *aut propter liberos*, aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas. — 10. Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris, aut patris cujus in potestate est, divortium factum sit. Tunc enim singulorum liberorum nomine sextæ retinentur ex dote; non plures tamen quam tres sextæ in retentione sunt, non in petitione (1). — Dos quæ semel functa est, amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium sit. — 12. Morum nomine, graviorum quidem sexta retinetur; leviorum autem, octava. Graviores mores sunt adulteria tantum, leviores omnes reliqui. — 13. Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote quæ a die reddi debet, ita: propter majores mores præsentem reddit (2); propter minores senum mensum die. In ea autem quæ præsens reddi solet, tantum ex fructibus jubetur reddere, quantum in illa dote quæ triennio (3) redditur, repræsentatio facit. — 14. Impensarum species sunt tres: aut enim necessariæ dicuntur, aut utiles, aut voluptuosæ. —

---

(1) PAULUS, LIB. 2, INSTITUT., TIT. DE DOTIBUS: Si divortium est matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, dos repetetur. Quod si culpa mulieris factum est divortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur, usque ad mediam duntaxat partem dotis.

(2) *Cod.* præsentem DOTEM REDDAT.

(3) *Cod.* dote QUADRIENNIO.

15. Necessariæ sunt impensæ, quibus non factis dos deterior futura esset, velut si quis ruinosas ædes refecerit. — 16. Utiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fieret, factis autem fructuosior effecta est, veluti si vineta et oliveta fecerit. — 17. Voluptuosæ sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret, neque factis fructuosior effecta est : quod evenit in viridariis et picturis similibusque rebus.

Tit. VII. *De jure donationum inter virum et uxorem.*

1. Inter virum et uxorum donatio non valet, nisi certis ex causis, id est, mortis causa, divortii causa, servi manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare viro suo, ut is ab imperatore lato clavo vel equo publico similive honore honoretur. — 2. Si maritus divortii causa res moverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur. — 3. Si maritus pro muliere se obligaverit vel in rem ejus impenderit, divortio facto, eo nomine cavere sibi solet stipulatione tribunitia. — 4. In potestate parentum sunt etiam hi liberi quorum causa probata est, per errorem contracto matrimonio inter disparis conditionis personas (1) : nam seu civis romanus latinam aut peregrinam, vel eam quæ deditiorum numero est, quasi per ignorantiam uxorum duxerit; sive civis romana per errorem peregrino, vel ei qui dedititiorum numero est, aut etiam si latino ex lege Ælia Sentia nupta fuerit, causa probata, civitas redditur tam liberis quam parentibus, præter eos qui dedititiorum numero sunt. Et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

Tit. VIII. *De adoptionibus.*

1. Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptivi. — 2. Adoptio fit aut per populum, aut per prætorem vel præsidem provinciæ. Illa adoptio quæ per populum fit, specialiter adrogatio dicitur. — 3. Per populum,

(1) *Cod.* DISPARES CONDIGNIS PERSONARUM.

qui sui juris sunt, adrogantur : per prætorum autem filiifamiliæ a parentibus dantur in adoptionem. — 4. Adrogatio Romæ tantum fit; adoptio autem, etiam in provincia apud præsidem. — 5. Per prætorem vel præsidem provinciæ adoptari tam masculi quam feminæ, et tam puberes quam impuberes possunt. Per populum vero romanum feminæ quidem non adrogantur. Pupilli antea quidem non poterant adrogari; nunc autem possunt ex constitutione divi Antonini. — 6. Hi qui generare non possunt, velut spado, utroque modo possunt adoptare. Idem juris est in persona cœlibe. — 7. Item is qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest. — 8. Si paterfamiliæ adrogandum se dederit, liberi quoque ejus, quasi nepotes, in potestate fiunt adrogatoris. — 9. Feminæ vero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

Tit. IX. *De his qui in manu sunt.*

1. Farreo convenit (1) *uxor* in manum certis verbis, et testibus decem præsentibus, et solemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.

Tit. X. *Qui in potestate mancipiove sunt, quemadmodum eo jure liberentur.*

1. Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est, si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui juris fit; id enim lex duodecim tabularum jubet his verbis : SI PATER FILIUM TER VENUMDAVIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO. Ceteri autem liberi præter filium, tam masculi quam feminæ, una mancipatione manumissioneque sui juris fiunt. — 2. Morte patris filius et filia sui juris fiunt; morte autem avi nepotes ita demum sui juris fiunt, si post mortem avi in potestate patris futuri non sunt : velut si moriente avo pater eorum aut etiam decessit, aut de potestate dimissus est; nam si mortis avi tempore pater eorum in potestate ejus sit, mortuo avo in patris sui potestate

---

(1) *Cod.* CONVENITUR.

fiunt. — 3. Si patri vel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is cui aqua et igni interdictum est, neque autem peregrinus civem romanum neque civis peregrinum in potestate habere potest. — 4. Si pater ab hostibus captus sit, quamvis servus hostium fiat, tamen cum reversus fuerit, omnia pristina jura recipit jure postliminii. Sed quamdiu apud hostes est, patria potestas in filio ejus interim pendebit; et cum reversus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit. Si vero ibi decesserit, sui juris filius erit. Filius quoque si captus fuerit ab hostibus, similiter jus postliminii patria potestas interim pendebit. — 5. In potestate parentum esse desinunt et hi qui flamines diales inaugurantur, et quæ virgines Vestæ capiuntur.

Tit. XI. *De tutelis.*

1. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem impuberibus duntaxat, propter ætatis infirmitatem : feminis autem *tam* impuberibus quam puberibus, et propter sexus infirmitatem, et propter forensium rerum ignorantiam. — 2. — Tutores aut legitimi sunt, aut senatusconsultis constituti, aut moribus introducti. — 3. Legitimi tutores sunt, *qui* ex lege aliqua descendunt : per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, seu propalàm, quales sunt adgnati, seu per consequentiam, quales sunt patroni. — 4. Adgnati sunt a patre cognati, virilis sexus, per virilem sexum descendentes, ejusdem familiæ : veluti patrui, fratres, filii fratris, patrueles. — 5. Qui liberum caput mancipatum sibi, vel a parente vel a coemptionatore, manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur. — 6. Legitimi tutores alii tutelam in jure cedere possunt. — 7. Is cui tutela in jure cessa est, cessicus tutor appellatur : qui sive mortuus fuerit, sive capite minutus, sive alii tutelam [porro] cesserit, redit ad legitimum tutorem tutela. Sed et si legitimus decesserit, aut capite minutus fuerit, cessitia quoque tutela extinguitur. — 8. Quantum ad adgnatos pertinet, hodie cessitia tutela non procedit : quoniam permissum erat in jure cedere tutelam feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit, excepta tutela patronorum. —

9. Legitima tutela capitis diminutione amittitur. — 10. Capitis diminutionis species sunt tres : maxima, media, minima.— 11. Maxima capitis diminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur : veluti cum incensus aliquis venierit, aut quod mulier alieno servo se junxerit denuntiante domino, et ancilla facta fuerit ex senatusconsulto Claudiano. — 12. Media capitis diminutio dicitur, per quam sola civitate amissa libertas retinetur : quod fit in eo cui aqua et igni interdicitur. — 13. Minima capitis diminutio est, per quam et civitate et libertate salva status duntaxat hominis mutatur : quod fit adoptione et in manum conventione (1). — 14. Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum, his verbis : UTI LEGASSIT SUPER PECUNIA TUTELAVE SUÆ REI, ITA JUS ESTO; qui tutores dativi appellantur. — 15. Dari testamento tutores possunt liberis qui in potestate sunt. — 16. Testamento tutores dari possunt hi cum quibus testamenti faciendi jus est, præter latinum junianum; nam latinus habet quidem testamenti factionem, sed tamen tutor dari non potest : id enim lex Junia prohibet. — 17. Si capite diminutus fuerit testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicaverit se tutela, desinit esse tutor. Abdicare autem est, dicere nolle se tutorem esse. In jure cedere autem tutela testamento datus non potest ; nam et legitimus in jure cedere potest, abdicare se non potest. — 18. Lex Atilia jubet mulieribus pupillisve non habentibus tutores dari a prætore et majore parte tribunorum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. Sed quia lex Atilia Romæ tantum locum habet, lege Julia et Titia prospectum est ut in provincia quoque similiter a præsidibus earum dentur tutores. — 19. Lex Junia tutorem fieri jubet latinæ vel latinis impuberibus, eum cujus etiam ante manumissionem ex jure quiritium fuit (2). — 20. Ex lege Julia de maritandis ordinibus tutor datur a prætore urbis ei mulieri virginive, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam, promittendamve, si legitimum tutorem pupillum habeat. Sed postea senatus censuit, ut etiam in provincia

(1) *Cod.* et in MANU CONDITIONE.

(2) *Cod.* ante manumissionem QUI JUS quiritium fuit.

quoque similiter a præsidibus earum ex eadem causa tutores dentur. — 21. Præterea etiam in locum muti furiosive tutoris, alterum dandum esse tutorem ad dotem constituendam senatus censuit. — 22. Item ex senatusconsulto tutor datur mulieri ei cujus tutor abest, præterquam si patronus sit qui abest : nam in locum patroni absentis alter peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas. Idemque permisit in pupillo patroni filio. — 23. Hoc amplius senatus censuit, ut, si tutor pupilli pupillæve suspectus a tutela submotus fuerit, vel etiam justa de causa excusatus, in locum ejus tutor detur alius. — 24. Moribus tutor datur mulieri pupillove, qui cum tutore suo lege aut legitimo judicio agere vult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest) : qui prætorianus tutor dicitur, quia a prætore urbis dari consuevit. — 25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt, et auctoritatem interponunt : mulierum autem tutores auctoritatem duntaxat interponunt.—26. Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, præter eos qui testamento dati sunt (1). Nam ex his vel unius auctoritas sufficit. — 27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus, si lege aut legitimo judicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertæ suæ permittant in contubernio alieni servi morari, si rem mancipi alienent. Pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est. — 28. Liberantur tutela masculi quidem pubertate. Puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est, qui generare possit; Proculeiani autem, eum qui quatuordecim annos explevit; verum Priscus eum puberem esse in quem utrumque concurrit, et habitus corporis, et numerus annorum. Feminæ autem tutela liberantur....

Tit. XII. *De curatoribus.*

1. Curatores aut legitimi sunt, id est, qui ex lege duodecim tabularum dantur : aut honorarii, id est, qui a prætore consti-

---

(1) *Cod.* qui TUNC dati sunt.

tuuntur. — 2. Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum cui bonis interdictum est, in curatione jubet esse adgnatorum. — 3. A prætore constituitur curator quem ipse prætor voluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona. His enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri; libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cum servilis cognatio nulla sit. — 4. Præterea dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus idoneè negotia sua tueri non potest.

Tit. XIII. *De cœlibe, orbo et solitario patre.*

1. Lege Julia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum, libertinas, et quæ ipsæ quarumve pater materve artem ludicram fecerit; item corpore quæstum facientem. — 2. Ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam, et a lenone lenave manumissam, et in adulterio deprehensam, et judicio publico damnatam, et quæ artem ludicram fecerit; adjicit Mauricianus, et a senatu damnatam.

Tit. XIV. *De pœna legis Juliæ.*

1. Feminis lex Julia a morte viri anni tribuit vacationem; a divortio, sex menses: lex autem Papia a morte viri, biennium; a repudio, annum et sex menses.

Tit. XV. *De decimis.*

Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. Quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, præter decimam quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. Item communis filius filiave, post nominum diem (1) amissus amissave, unam decimam adjicit : duo autem, post nominum diem amissi, duas decimas adjiciunt. Præter decimam etiam usumfructum tertiæ partis bonorum ejus capere possunt, et quandoque liberos habuerint, ejusdem partis proprietatem. Hoc amplius mulier, præter decimam, dotem petet (1) legatam sibi.

---

(1) *Al.* post NONUM diem.

(1) Sic vulgo. *Cod. et Hugo.* POTEST.

Tit. XVI. *De solidi capacitate inter virum et uxorem.*

1. Aliquando vir et uxor inter se solidum capere possunt : velut si uterque vel alteruter eorum nondum ejus ætatis sint a qua lex liberos exigit, id est, si minor annorum viginti quinque sit, aut uxor annorum viginti minor; item si utrique lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est, vir sexaginta annos, uxor quinquaginta; item si cognati inter se coierint usque ad sextum gradum; aut si vir absit, et donec abest et intra annum postquam abesse desierit, libera inter eos testamenti factio est; si jus liberorum a principe impetraverint, aut si filium filiamve communem habeant; aut quatuordecim annorum filium vel filiam duodecim amiserint, vel si duos trimos, vel tres post nonum diem amiserint : at intra annum tamen et sex menses etiam unus cujuscunque ætatis impubes amissus solidi capiendi jus præstat. Item si post mortem viri intra decem menses uxor ex eo pepererit, solidum ex bonis ejus capit. — 2. Aliquando nihil inter se capiunt, id est, si contra legem Juliam, Papiamque Poppæam contraxerint matrimonium : verbi gratia, si famosam quis uxorem duxerit, aut libertinam senator. — 3. Qui intra sexagesimum, vel quæ intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, licet ipsis legibus post hanc ætatem liberatus esset, perpertuis tamen pœnis tenebitur ex senatusconsulto Perniciano ; sed Claudiano senatusconsulto major sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habetur ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. — 4. Quod si major quinquagenaria minori sexagenario nupserit, impar matrimonium appellatur, et senatusconsulto Calvitiano jubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata *et* dotes. Itaque mortua muliere, dos caduca erit.

Tit. XVII. *De caducis.*

1. Quod quis sibi testamento relictum ita ut jure civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, veluti cecidit ab eo : verbi gratia, si cœlibi vel latino juniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel cœlebs legi paruerit, vel latinus jus quiritium consecutus sit ; aut si ex parte heres

scriptus vel legatarius ante apertas tabulas decesserit, vel pereger factus sit. — 2. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca fisco vindicantur, sed servato jure antiquo liberis et parentibus. — 3. Caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et legata *et* fideicommissa ab eo data, ex cujus persona hereditas caduca facta est, salva sunt: scilicet et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca.

TIT. XVIII. *Qui habeant jus antiquum in caducis.*

1. Item liberis et parentibus testatoris, usque ad tertium gradum, lex Papia jus antiquum dedit: ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit.

TIT. XIX. *De dominiis et adquisitionibus rerum.*

1. Omnes res aut mancipi sunt, aut nec mancipi. Mancipi res sunt prædia in italico solo, tam rustica (1), qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item jura prædiorum rusticorum, velut via, iter, actus et aquæductus; item servi et quadrupedes quæ dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini. Ceteræ res nec mancipi sunt. Elephanti et cameli, quamvis collo dorsove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt. — 2. Singularum rerum dominia nobis adquiruntur mancipatione, traditione, usucapione, in jure cessione, adjudicatione, lege. — 3. Mancipatio propria species alienationis est èt rerum mancipi: eaque fit certis verbis, libripende et quinque testibus præsentibus. — 4. Mancipatio locum habet inter cives romanos, et latinos colonarios, latinosque junianos, eosque peregrinos quibus commercium datum est. — 5. Commercium *est* emendi vendendique invicem jus. — 6. Res mobiles non nisi præsentes mancipari possunt, et non plures quam quot manu capi possunt; immobiles autem, etiam plures simul, et quæ diversis locis sunt, mancipari possunt. — 7. Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. Harum rerum dominia ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex justa causa traditæ sunt nobis. —

---

(1) *Cod.* AUT RUSTICO.

8. Usucapione dominia adipiscimur, tam mancipi rerum, quam nec mancipi. Usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni vel biennii : rerum mobilium anni, immobilium biennii. — 9. In jure cessio quoque communis alienatio est, et mancipi rerum, et nec mancipi; quæ fit per tres personas, in jure cedentis, vindicantis, addicentis. — 10. In jure cedit dominus, vindicat is cui ceditur, addicit prætor.—11. In jure cedi res etiam incorporales possunt, velut ususfructus, et hereditas, et tutela legitima et libertas.—12. Hereditas in jure ceditur, vel antequam adeatur, vel posteaquam adita fuerit.—13. Antequam adeatur, in jure cedi potest legitimo (1) ab herede; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo qui testamento heres scriptus est. — 14. Si antequam adeatur hereditas in jure cessa sit, perinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset. Quod si postea quam adita fuerit, in jure cessa sit, is qui cessit, permanet heres et ob id creditoribus defuncti manet obligatus; debita vero pereunt, id est, debitores defuncti liberantur. — 15. Res autem corporales, quoties (2) singulæ in jure cessæ sunt, transeunt ad eum cui cessa est hereditas. — 16. Adjudicatione dominia nanciscimur per formulam familiæ erciscundæ, quæ locum habet inter coheredes; et per formulam communi dividundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regundorum, quæ est inter vicinos. Nam si judex uni ex heredibus aut sociis aut vicinis rem aliquam adjudicaverit, statim illi adquiritur, sive mancipi sive nec mancipi sit. — 17. Lege nobis adquiritur, velut caducum vel ereptitium ex lege Papia Poppæa; item legatum ex lege duodecim tabularum, sive mancipi res sint sive nec mancipi. — 18. Adquiritur autem nobis etiam per eas personas quas in potestate, manu, mancipiove habemus. Itaque si quid, mancipio puta, acceperint, aut traditum eis sit, vel stipulati fuerint, ad nos pertinet. — 19. Item si heredes instituti sint, legatumve eis sit, et hereditatem jussu nostro adeuntes nobis adquirunt, et legatum ad nos pertinet. — 20. Si servus alterius in bonis, alterius ex jure quiritium sit, ex omnibus causis

(1) *Cod.* LEGITIME.
(2) *V.* Gaium, 2, *inst.* 35, *in fin.*

adquirit ei cujus in bonis est. — 21. Is quem bona fide possidemus, sive liber sive alienus servus sit, nobis adquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operis (1) suis adquirit. Extra has autem causas, aut sibi adquirit, si liber sit; aut domino, si alienus servus sit. Eadem sunt et in eo servo, in quo tantum usumfructum habemus.

Tit. XX. *De testamentis.*

1. Testamentum est mentis nostræ justa contestatio, in id solemniter facta, ut post mortem nostram valeat. — 2. Testamentorum genera fuerunt tria, unum quod calatis comitiis, alterum quod in procinctu, tertium quod per æs et libram appellatum est. Illis duobis testamentis abolitis, hodie solum in usu est, quod per æs et libram fit, id est, per mancipationem imaginariam : in quo testamento libripens adhibetur, et familiæ emptor, et non minus quam quinque testes cum quibus testamenti factio est. — 3. Qui in potestate testatoris est, aut familiæ emptoris, testis aut libripens adhiberi non potest; quoniam familiæ mancipatio inter testatorem et familiæ emptorem fit, et ob id domestici testes adhibendi non sunt. — 4. Filiofamiliæ emente, pater ejus testis esse non potest. — 5. Ex duobus fratribus qui in eadem patris potestate sunt, alter familiæ emptor, alter testis esse non potest; quoniam quod unus ex his mancipio accipit, adquirit patri, cui filius suus testis esse non debet. — 6. Pater, et qui in potestate ejus est constitutus, duo fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes utrique, vel alter testis alter libripens fieri possunt, alio familiam emente; quoniam nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. — 7. Mutus, surdus, furiosus, pupillus, femina, neque familiæ emptor esse, neque testis libripensve fieri potest. — 8. Latinus junianus et familiæ emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est. — 9. In testamento quod per æs et libram fit, duæ res aguntur : familiæ mancipatio, et nuncupatio testamenti. Nuncupatur testamentum in hunc modum; tabulas testamenti testator tenens ita dicit : HÆC UT IN HIS TABULIS CE-

(1) *Cod.* OPERIBUS.

RISVE SCRIPTA SUNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQUE VOS, QUIRITES, TESTIMONIUM PERHIBETOTE. Quæ nuncupatio et testatio vocatur. — 10. Filiusfamiliæ testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. Sed divus Augustus Marcus constituit, ut filius familiæ miles de eo peculio quod in castris adquisivit, testamentum facere possit. — 11. Qui de statu suo incertus est (fac ita (1), quod patre peregre mortuo ignorat se sui juris esse), testamentum facere non potest. — 12. Impubes, licet sui juris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum judicium animi habet. — 13. Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam verba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam verba familiæ emptoris exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de sua re possit; prodigus, quoniam commercium illi interdictum est, et ob id familiam mancipare non potest. — 14. Latinus junianus, item is qui deditit iorum numero est, testamentum facere non potest: latinus quidem, quoniam nominatim lege Junia prohibitus est; is autem qui dedititiorum numero est, quoniam nec quasi civis romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus quoniam nullius certæ civitatis *civis est* (2), ut adversus leges civitatis suæ testetur. — 15. Feminæ post duodecimum annum ætatis testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela sint. — 16. Servus publicus *populi romani* partis dimidiæ testamenti faciendi habet jus.

TIT. XXI. *Quemadmodum heres institui debeat.*

1. Heres institui recte potest his verbis: TITIUS HERES ESTO, TITIUS HERES SIT, TITIUM HEREDEM ESSE JUBEO. Illa autem institutio, HEREDEM INSTITUO, HEREDEM FACIO, plerisque improbata est.

TIT. XXII. *Qui heredes institui possint.*

1. Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent. — 2. Dedititiorum numero heres institui non

(1) *Cod.* FACTIO *Vulgo:* FACITO.

(2) *Cod.* civitatis SCIENS, ut.

potest; quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. — 3. *Latinus junianus*, siquidem mortis testatoris tempore, vel intra diem cretionis, civis romanus sit, heres esse potest. Quod si latinus manserit, lege Junia capere hereditatem prohibetur. Idem juris est in persona cœlibis, propter legem Juliam. — 4. Incerta persona heres institui non potest, velut hoc modo : QUISQUIS PRIMUM AD FUNUS MEUM VENERIT, HERES ESTO; quoniam certum consilium debet esse testantis. — 5. Nec municipia nec municipes heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, ut neque cernere universi, neque pro herede gerere possint (1) ut heredes fiant. Senatusconsulto tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest: deque hoc senatusconsulto prospectum est.

6. Deos heredes instituere non possumus, præter eos quos senatusconsulto, constitutionibus principum instituere concessum est; sicuti Jovem Tarpeium, Apollinem Didymæum, sicuti Martem in Gallia, Minervam Iliensem (2), Herculem Gaditanum, Dianam Ephesiam, Matrem Deorum Sipelensim quæ Smyrnæ colitur, et cœlestem Salinensem Carthaginis. — 7. Servos heredes instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes cum libertate vel sine libertate.

8. Eum servum qui tantum in bonis noster est, nec cum libertate heredem instituere possumus, quia latinitatem consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. — 9. Alienos servos heredes instituere possumus, eos tantum (3) quorum cum dominis testamenti factionem habemus. — 10. Communis servus cum libertate recte quidem heres instituitur, quasi proprius, pro parte nostra; sine libertate autem, quasi alienus, propter socii partem. — 11. Proprius servus cum libertate heres institutus, siquidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est, necessarius.— 12. Quod si ab ispo testatore vivente manumissus vel alienatus sit, suo

(1) *Cod.* neque pro HIRE.... DE herede CERNERE POSSUNT.

(2) *Cod.* MILIENSEM.

(3) *Cod.* TAMEN.

arbitrio vel jussu emptoris hereditatem adire potest. Sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio. — 13. Alienus servus heres institutus, siquidem in ea causa permanserit, jussu domini debet hereditatem adire. Quod si vivo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut jussu emptoris poterit adire hereditatem. — 14. Sui heredes instituendi sunt, vel exheredandi. Sui autem heredes sunt liberi quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptivi; item uxor quæ in manu est, et nurus quæ in manu est filii quem in potestate habemus. — 15. Postumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, si tales sunt ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt. — 16. Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim [quo] exheredatus, non patitur valere testamentum. — 17. Reliquæ vero personæ liberorum, velut filia, nepos neptis, si præteritæ sint, valet testamentum; scriptis heredibus adcrescunt, suis quidem heredibus in partem virilem, extraneis autem in partem dimidiam. — 18. Postumi quoque liberi cujuscunque sexus omissi, quod valuit testamentum, adgnatione rumpunt. — 19. Eos qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes : si quidem post mortem nostram nascantur, ex jure civili; si vero viventibus nobis, ex lege Julia. — 20. Filius qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus, aut nominatim aut inter ceteros. — 21. Postumus filius nominatim exheredandus est : filia postuma ceteræque postumæ feminæ, vel nominatim vel inter ceteros, dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur. — 22. Nepotes et pronepotes, ceterique masculi postumi præter filium, vel nominatim, vel inter ceteros cum adjectione legati sunt exheredandi; sed tutius est tamen nominatim eos exheredari, et id observatur magis. — 23. Emancipatos liberos, quamvis jure civili (1) neque heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen prætor jubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas *vel nominatim* vel inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis

(1) *Cod.* MANCIPATOS liberos.... QUI IN RE civili.

pollicetur. — 24. Inter necessarios heredes, id est, servos cum libertate heredes scriptos, et suos et necessarios, id est, liberos qui in potestate sunt, jure civili nihil interest; nam utrique etiam inviti heredes sunt. Sed jure prætorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parentis hereditate permittitur, necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur. — 25. Extraneus heres, si quidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si *vero* (1) sine cretione, pro herede gerendo. — 26. Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tanquam dominus utitur, velut qui auctionem rerum hereditariarum facit, aut servis hereditariis cibaria dat. — 27. Cretio est certorum dierum spatium quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat ei adire hereditatem, necne, velut : TITIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS CENTUM PROXIMIS QUIBUS SCIERIS POTERISQUE; NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. — 28. Cernere, est verba cretionis dicere ad hunc modum : CUM [ID] *me* MÆVIUS HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE. — 29. Sine cretione heres institutus, si constituerit nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, et amplius eam adire non potest. — 30. Cum cretione vero heres institutus, sicut cernendo fit heres ita non aliter excluditur quam si intra diem cretionis non creverit. Ideoque etiam si constituerit nolle se heredem esse, tamen si supersint dies cretionis, pœnitentia actus cernendo heres fieri potest. — 31. Cretio aut vulgaris dicitur, aut continua : vulgaris, in qua adjiciuntur hæc verba, QUIBUS SCIERIS POTERISQUE; continua, in qua non adijiciuntur. — 32. Ei qui vulgarem cretionem habet, dies illi tantum computantur (2), quibus scivit se heredem institutum esse, et potuit cernere. Ei vero qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignoravit se heredem institutum, aut scivit quidem, sed non potuit cernere. — 33. Heredes aut instituti dicuntur, aut substituti : *instituti*, qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu vel sequentibus heredes scripti sunt, velut : TITIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS PROXIMIS CENTUM, QUIBUS SCIES POTERISQUE; *nisi* ITA CREVERIS, EXHE-

(1) *Cod.* heres; SIVE sine.
(2) *Cod.* illi DANTUR computantur.

RES ESTO, TUNC MÆVIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS, et reliqua. Similiter et deinceps substitui potest. — 34. Si sub imperfecta cretione heres institutus sit, id est, non adjectis his verbis : SI NON CREVERIS EXHERES ESTO, sed si ita : SI NON CREVERIS, TUNC MÆVIUS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non cernendo autem, sed pro herede gerendo, in partem admittit substitutum. Sed postea divus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. Quod si neque creverit neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

TIT. XXIII. *Quemadmodum testamenta rumpantur.*

1. Testamentum jure factum infirmatur duobus modis : si ruptum, aut irritum factum sit. — 2. Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum jure factum sit; item adgnatione, id est, si suus heres adgnascatur, qui neque heres institutus, neque ut oportet exheredatus sit. — 3. Adgnascitur suus heres aut adgnascendo, aut adoptando, aut in manum conveniendo, aut in locum sui heredis succedendo, velut nepos mortuo filio, vel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secundave mancipatione manumissus, reversus sit in patris potestatem. — 4. Irritum fit testamentum, si testator capite diminutus fuerit, aut si jure facto testamento nemo extiterit heres. — 5. Si is qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum ejus valet : siquidem reversus fuerit, jure postliminii; si vero ibi decesserit, ex lege Cornelia, quæ perinde successionem ejus confirmat, atque si in civitate decesserit. — 6. Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet jure civili ruptum vel irritum factum sit, prætor scriptis heredibus juxta tabulas bonorum possessionem dat, si testator et civis romanus et suæ potestatis, cum moreretur, fuit : quam bonorum possessionem cum re, id est, cum effectu habet, si nemo alius jure heres sit. — 7. Liberis impuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est, aut eo quo extraneis, ut si heredes non exstiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio jure, ut si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus

heres fiat. — 8. Etiam exheredatis filiis substituere parentibus licet. — 9. Non aliter impuberi filio substituere quis heredem potest, quam si sibi quis heredem instituerit vel ipsum filium vel quemlibet alium. — 10. Milites quomodocunque fecerint testamenta, valent, id est, etiam sine legitima observatione; nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quomodocunque vellent, vel quomodocunque possent, testari. Idque testamentum, cum miles (1) contra juris regulam fecit, ita demum valet si vel in castris mortuus sit, vel post missionem intra annum.

Tit. XXIV. *De legatis.*

1. Legatum est, quod legis modo, id est imperative, testamento relinquitur; nam ea quæ precativo modo relinquuntur; fideicommissa vocantur. — 2. Legamus autem quatuor modis: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem. — 3. Per vindicationem his verbis legamus: DO, LEGO, CAPITO, SUMITO, SIBI (2) HABETO. — 4. Per damnationem his verbis: HERES MEUS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO: HEREDEM MEUM DARE JUBEO. — 5. Sinendi modo ita: HERES MEUS DAMNAS ESTO SINERE LUCIUM TITIUM SUMERE ILLAM REM, SIBIQUE HABERE. — 6. Per præceptionem sic: LUCIUS TITIUS ILLAM REM PRÆCIPITO. — 7. Per vindicationem legari possunt res, quæ utroque tempore ex jure quiritium testatoris fuerunt, mortis, et quando (3) testamentum faciebat: præterquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est, si vel mortis duntaxat tempore fuerint ex jure quiritium. — 8. Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quæ non sunt testatoris, dummodo tales sint quæ dari possint. — 9. Liber homo, aut res populi, aut sacra, aut religiosa, nec per damnationem legari potest; quoniam dari non potest. — 10. Sinendi modo legari possunt res propriæ testatoris et heredis ejus. — 11. Per præceptionem legari possunt res, quæ etiam per vindicationem. — 11*b*. Si ea res quæ non fuit utroque tempore testatoris ex jure quiritium, per vindica-

---

(1) *Cod.* testamentum QUOD MILES contra.

(2) *Cod.* SIVE.

(3) *Cod.* QUOMODO.

tionem legata sit, licet jure civili non valeat legatum, tamen senatusconsulto neroniano firmatur : quo cautum est ut quod minus aptis (1) verbis legatum est, perinde sit ac si optimo jure legatum esset. Optimum autem jus legati per damnationem est. — 12. Si duobus eadem res per vindicationem *sive disjunctim, velut « Titio hominem Stichum do lego; Seio » eumdem hominem do lego* (2) » legata sit : si vero conjunctim, velut TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO, jure civili concursu partes fiebant, non concurrente altero pars ejus alteri adcrescebat; sed post legem Papiam Poppæam non capientis pars caduca fit. — 13. Si per damnationem eadem res duobus legata sit : siquidem conjunctim, singulis partes debentur, et non capientis pars jure civili in hereditate remanebat; nunc autem caduca fit : quod si disjunctim, singulis solidum debetur. — 14. Optione autem legati per vindicationem data, legatarii electio est, veluti : HOMINEM OPTATO, ELIGITO. Idemque est, et si tacite legaverim TITIO HOMINEM AUT DECEM HERES MEUS DATO. Hominem dare heredis electio est *quem* velit dare. — 15. Ante heredis institutionem legari non potest; quoniam et potestas testamenti ab heredis institutione incipit. — 16. Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari videatur, quod juris civilis ratio non patitur. In mortis autem heredis tempus legari potest, velut : CUM HERES MORIATUR. — 17. Pœnæ causa legari non potest. Pœnæ autem causa legatur, quod coercendi heredis *causa* relinquitur, ut faciat quid aut non faciat, non ut *ad* legatorium pertineat, ut puta hoc modo : SI FILIAM TUAM IN MATRIMONIO TITIO CONLOCAVERIS, DECEM SEIO DATO. — 18. Incertæ personæ legari non potest, veluti : QUICUNQUE FILIO MEO FILIAM SUAM IN MATRIMONIO CONLOCAVERIT, ET HERES MEUS TOT MILLIA (1) DATO. Sub certa tamen demonstratione incertæ personæ legari potest, velut : EX COGNATIS MEIS, QUI NUNC SUNT, QUI PRIMO AD FUNUS MEUM VENERIT, EI HERES MEUS ILLUD DATO. — 19. Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infir-

---

(1) *Cod.* PACTIS. *Al.* RECTIS. *Al.* JUSTIS.
(2) V. Gaium, 2 *inst.* 199.
(3) *Cod.* ei HOMINI tot CENTUM MI dato.

matur. Falsa demonstratio est, velut : TITIO FUNDUM QUEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. Falsa causa est, velut : TITIO, QUONIAM NEGOTIA MEA CURAVIT, FUNDUM DO LEGO, *utut* negotia ejus nunquam Titius curasset. — 20. A legatario legari non potest.—21. Legatum ei (1) tantum dari potest, qui extraneus est : ideoque filiofamiliæ herede instituto vel servo, neque a patre neque a domino legari potest. — 22. Heredi a semetipso legari non potest. — 23. Ei qui in potestate, manu mancipiove est scripti heredis, sub conditione legari potest ; ut requiratur, quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. — 24. Ei cujus in potestate, manu mancipiove est heres scriptus, legari non potest. — 25. Sicut singulæ res legari possunt, ita universarum quoque summa legari potest, ut puta *hoc* modo : HERES MEUS CUM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO ; quo casu dimidia pars bonorum legata videtur. Potest autem et alia pars, velut tertia vel quarta, legari : quæ species partitio *appellatur*. — Ususfructus jure civili legari potest earum rerum, quarum salva substantia utendi fruendi potest esse facultas ; et tam singularum rerum quam plurium ; item (2) partis. — 27. Senatusconsulto cautum est, ut etiam si earum rerum quæ in abusu continentur, ut puta vini, olei, tritici, ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis iis cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit. — 28. Civitatibus omnibus quæ sub imperio P. romani sunt (3), legari potest : idque a divo Nerva introductum, postea a senatu auctore Adriano diligentius constitutum est. — 29. Legatum quod datum est, adimi potest vel eodem testamento vel codicillis testamento confirmatis ; dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est. — 30. Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si jam die legatorum cedente legatarius decesserit. — 31. Legatorum quæ pure vel in diem certum relicta sunt, dies cedit, antiquo quidem jure, ex mortis testatoris tempore ; per legem autem

(1) *Cod.* ? AB EO.

(2) *Cod.* quam PLURIMUM, ID EST, partis.

(3) *Cod.* sub imperio PRÆTORIANIS, legari potest.

Papiam Poppæam, ex apertis tabulis testamenti : eorum vero quæ sub conditione relicta sunt, cum conditio exstiterit. — 32. Lex Falcidia jubet non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat. — 33. Legatorum perperam solutorum repetitio non est.

Tit. XXV. *De fideicommissis.*

1. Fideicommissum est, quod non civilibus verbis, sed precative relinquitur; nec ex rigore juris civilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis. — 2. Verba fideicommissorum in usu fere hæc sunt : FIDEICOMMITTO, PETO, VOLO DARI, et similia. — 3. Etiam nutu relinquere fideicommissum [in] usu receptum est. — 4. Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint; nam intestatus quis moriturus fideicommissum relinquere potest. — 5. Res per fideicommissum relinqui possunt, quæ etiam per damnationem legari possunt. — 6. Fideicommissa dari possunt his quibus legari potest. — 7. Latini juniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. — 8. Fideicommissum, et ante heredis institutionem, et post mortem heredis, et codicillis etiam non confirmatis testamento, dari potest, licet legari non possit. — 9. Item græce fideicommissum scriptum valet, licet legatum græce scriptum non valeat. — 10. Filio qui in potestate est servove institutis, seu his legatum sit, patris vel domini fidei committi potest; quamvis ab eo legari non possit. — 11. Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, vel ut hereditatem totam vel ex parte alii restituat; quamvis directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit. — 12. Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata; sed cognitio est Romæ quidem consulum, aut prætoris qui fideicommisso (1) vocatur; in provinciis vero, præsidum provinciarum. — 13. Pœnæ causa vel incertæ personæ, ne quidem fideicommissa dari possunt. — 14. Is qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia *Locum* non habente, quoniam non plus, puta, quam dodran-

(1) *Vulgo :* FIDEICOMMISSARIUS.

tem restituere rogatus est, ex trebelliano senatusconsulto restituit: ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. Lege autem Falcidia interveniente, quoniam plus *quam* dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, ex pegasiano senatusconsulto restituit: ut deducta parte quarta, ipsi qui scriptus est heres, *et* in ipsum actiones conserventur; is autem qui recepit hereditatem, legatarii loco habeatur. — 15. Ex pegasiano senatusconsulto restituta hereditate, commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum cui reliquæ partes restitutæ sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. Partis autem et pro parte stipulationes proprie dicuntur, quæ de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo partitus est heres. — 16. Si heres damnosam hereditatem dicat, cogetur a prætore adire, et restituere totam: ita ut ei et in eum qui recipit hereditatem, actiones dentur, perinde atque si ex trebelliano senatusconsulto restituta fuisset; idque ut ita fiat, pegasiano senatusconsulto cautum. — 17. Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodaverit, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere senatus censuit, nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat. — 18. Libertas dari potest per fideicommissum.

Tit. XXVI. *De legitimis heredibus.*

1. Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est, liberos qui in potestate sunt, ceterosque qui [in] liberorum loco sunt; si sui heredes non sunt ad consanguineos, id est, fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi sunt, ad reliquos adgnatos proximos, id est, cognatos virilis sexus, per mares descendentes, ejusdem familiæ. Id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: SI INTESTATO MORITUR, QUI SUUS HERES NEC *sit*, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO (1). — 2. Si defuncto sit filius, *et* ex altero filio mortuo

(1) ULP. LIB. SING., TIT. DE LEGITIMIS HEREDITATIBUS. Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat his verbis: SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM

jam nepos unus vel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita dividatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat, et nepotes quotquot sunt alteram dimidiam. Æquum est enim nepotes in patris sui locum succedere, et eam partem habere quam pater eorum, si viveret, habiturus esset. — 3. Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus adgnatis non est: velut si uxor defuncti prægnans sit, aut filius apud hostes sit. — 4. Adgnatorum hereditates dividuntur in capita: velut si sit fratris filius et alterius fratris duo pluresve liberi, quotquot sunt ab utraque parte personæ, to fiunt portiones, ut singuli singulas capiant. — 5. Si plures eodem gradu *sint* adgnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, vel antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrescit his qui adierunt. Quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est. — 6. Ad feminas ultra consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet. Itaque soror fratri sororive legitima heres fit. — 7. Ad liberos matris intestatæ hereditas ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminæ suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manum conventione matrum legitimæ hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis adgnatis. — 8. Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si jus liberorum habeat, ingenua trium, libertina quatuor, legitima heres fit ex senatusconsulto Tertulliano: si tamen ei filio neque suus heres sit, quive inter suos heredes ad bonorum possessionem a prætore vocatur, neque pater ad quem lege hereditas bonorumve possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus. Quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere jubetur hereditas.

TIT. XXVII. *De libertorum successionibus* [*vel bonis*].

1. Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos here-

HABEANT. Nec gentilitia jura in usu sunt. (*V. coll. lèg. M. et R.* XVI, 4.

des pertinet; deinde ad eos quorum liberti sunt, velut patronum, patronam, liberosve patroni. — 2. Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum hereditas pertinet. — 3. Item patroni filius patroni nepotibus obstat. — 4. Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, ut in capita, non in stirpes dividatur. — 5. Legitimæ hereditatis jus quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.

Tit. XXVIII. *De possessionibus dandis.*

1. Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut adversus tabulas, *aut* intestati. — 2. Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis, testamento præteritis, licet legitima non ad eos pertineat hereditas. — 3. Bonorum possessio contra tabulas liberis, tam naturalibus quam adoptivis datur : sed naturalibus quidem emancipatis, non tamen et illis qui in adoptiva familia sunt; adoptivis autem his tantum qui in potestate manserunt. — 4. Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt cavere fratribus (1) suis qui in potestate manserunt, bona quæ moriente patre habuerint, se collaturos. — 5. Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet, si eorum quibus contra tabulas competit, nemo sit, aut petere nolit. — 6. Etiamsi jure civili non valeat testamentum, forte quod familiæ mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit, non minus quam septem testium civium romanorum signis, bonorum possessio datur. — 7. Intestati datur bonorum possessio per septem gradus : primo gradu liberis ; secundo legitimis heredibus ; tertio proximis cognatis ; quarto familiæ ; *quinto* patrono, patronæ, item liberis patroni patronæve ; sexto viro uxori ; septimo cognatis manumissoris quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet. Et si nemo sit ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed jus suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Julia caducaria. — 8. Liberis bonorum possessio datur, tam his qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis : item adoptivis, non tamen etiam in adoptionem datis. — 9. Proximi cognati

(1) *Cod.* PATRIBUS.

bonorum possessionem accipiunt, non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam adgnati capite diminuti; nam, licet legitimum jus adgnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent. — 10. Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt; ceteris, intra centum dies. — 11. Qui omnes intra id tempus, si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde ac si superiores non essent : idque per septem gradus fit. — 12. Hi quibus ex successorio edicto bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio prætoris. Ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, fictitiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur. — 13. Bonorum possessio aut *cum* re datur, aut sine re : cum re, *cum* is qui accepit, cum affectu bona retineat; sine re, cum alius jure civili evincere hereditatem possit : veluti, si suus heres intestati *sit,* bonorum possessio sine re *est*, quoniam suus heres evincere hereditatem jure legitimo possit.

Tit. XXIX. *De bonis libertorum.*

1. Civis romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit. Ideoque, sive testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit; seu intestato, et suus heres ei sit, quamvis non naturalis, sed uxor puta quæ in manu fuit, vel adoptivus filius, lex patrono nihil præstat. Sed ex edicto prætoris, seu testamento *facto* libertus moriatur, ut aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat; contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; sive intestato decedat, et uxorem forte in manu vel adoptivum filium relinquat, æque partis mediæ bonorum possessio contra suos heredes patrono datur. — 2. In bonis libertæ patrono nihil juris ex edicto datur. Itaque seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertæ, quoniam non sunt sui heredes matri. — 3.... obstat patrono. Lex Papia Poppæa postea libertas quatuor liberorum jure tutela patronorum liberavit : et cum intulerit, jam posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit ut pro nu-

mero liberorum libertæ superstitum virilis pars patrono debeatur. — 4. Liberi patroni virilis sexus eadem jura in bonis libertorum parentum suorum habent, quæ et ipse patronus. Feminæ vero ex lege quidem duodecim tabularum perinde jus habent, atque masculi patronorum liberi. — 5. Contra tabulas autem testamenti liberti, aut ab intestato contra suos heredes non naturales, bonorum possessio eis non competit. Sed si jus trium liberorum habuerint, etiam hæc jura ex lege Papia Poppæa nanciscuntur. — 6. Patronæ in bonis libertorum illud jus tantum habent, quod lex duodecim tabularum introduxit. Sed postea lex Papia patronæ duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, id juris dedit quod patronus habet ex edicto. — 7. Item ingenuæ trium liberorum jure honoratæ eadem lex id jus dedit, quod ipsi patronæ (1) tribuit.

DOMITIUS ULPIANUS.

LIBRO II INSTITUTIONUM (2).

Tit. *De successionibus ab intestato.*

Ab intestato quoque hereditas defertur aut per jus civile, aut per prætoris beneficium. Per jus civile, suis heredibus vel liberis qui in potestate fuerunt; filii, filiæ et deinceps, qui in locum defuncti parentis, qui ex eodem nati sunt, succedunt.

Post suos ab intestato legitimi admittuntur, primum consanguinei : ii sunt fratres et soror qui in ejusdem potestate patris fuerunt, et si ex diversis matribus nati sunt. Consanguineos et adoptio facit et adrogatio, causæ probatio et in manu conventio.

E consanguineis legitimi vocantur. Hi sunt adgnati qui nos

(1) *Cod.* patrono.

(2) *V.* coll. leg. M. et R. xvi, 5, 6, 7, 8 et 9.

per patris cognationem contingunt, virilis sexûs; nam sciendum feminis ultra consanguineas hereditates legitimas non deferri. Suis prætor solet emancipatos liberos, itemque civitate donatos conjungere, data bonorum possessione : sic tamen ut bona, si quæ propria habent, his qui in potestate manserunt, conferant. Nam æquissimum putavit neque eos bonis paternis carere, per hoc quia non sunt in potestate, neque præcipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis heredibus.

Post consanguineos præter vocat cognatos : cognati autem sunt qui nos per patrem aut matrem contingunt; post cognatos, virum et uxorem. Et hæc, si qui decessit, non fuit libertinus vel stirpis libertinæ. Ceterum si libertinus est vel libertina, ad patronum ejus legitima hereditas patronamve lege duodecim tabularum refertur.

Post familiam patroni (1) vocat prætor patronum et patronam, item liberos et parentes patroni et patronæ; deinde virum et uxorem; mox cognatos patroni et patronæ. Quodsi is qui decessit, liber fuit ex remancipatione manumissus, lex quidem duodecim tabularum manumissori legitimam hereditatem detulit; sed prætor æquitate motus decem personas cognatorum ei prætulit has : patrem matrem, filium filiam, avum aviam, nepotem neptem, fratrem sororem, ne quis occasione juris sanguinis necessitudinem vinceret. Sed imperator noster, in hereditatibus quæ ab intestato deferuntur, eas solas personas voluit admitti quibus decimæ immunitatem ipse tribuit.

(1) *Pith.* familiam LIBERTI.

JULII PAULI

SENTENTIARUM RECEPTARUM AD FILIUM LIBER PRIMUS.

TIT. I. *De pactis conventis.*

1. De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet. Ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur. — 2. Omne pactum posteriore pacto dissolvitur, licet pariat exceptionem. — 3. Pacto convento Aquiliana stipulatio subjici solet, sed consultius est huic pœnam quoque subjungere; quia rescisso quoquo modo pacto, pœna ex stipulatu repeti potest. — 4. Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus. * Pactum contra jus aut constitutiones aut senatusconsultum interpositum nihil momenti habet. — 5. De rebus litigiosis et convenire et transigere possumus. Post rem judicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non oportet. — 6. * Functio dotis pacto mutari non potest, quia privata conventio juri publico nihil derogat. — 7. * De criminibus propter infamiam nemo cum adversario pacisci potest.

TIT. II. *De cognitoribus.*

1. Omnes infames qui postulare prohibentur, cognitores fieri non possunt, etiam volentibus adversariis. — 2. Feminæ in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur. — 3. In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest, qui pro omnibus postulat. — 4. Actio judicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

TIT. III. *De procuratoribus.*

1. Mandari potest procuratio præsenti, et nudis verbis, et

per litteras, et per nuncium, et apud acta præsidis et magistratus. — 2. Procurator aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res administrandas datur. — 3. * Voluntarius procurator qui se alienis negotiis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet. — 4. * Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum, satisdare cogitur. 5. * Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum, desiderante adversario, satisdare cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine satisdatione. — 6. * Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.

Tit. IV. *De negotiis gestis.*

1. Qui negotia aliena gerit, et bonam fidem et exactam diligentiam rebus ejus pro quo intervenit, præstare debet. — 2. Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo vel curatori ejus tenebitur. — 3. Si pecuniæ quis negotium gerat, usuras quoque totius temporis præstare cogetur; et periculum eorum nominum quibus collocavit, agnoscere, si litis tempore solvendo non sint. Hoc enim in bonæ fidei judiciis servari convenit. — 4. Mater quæ filiorum suorum rebus intervenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur. — 5. Filiusfamilias aut servus si negotium alicujus gerant, in patrem dominumve peculio tenus actio dabitur. — 6. Si pater vel dominus servo vel filiofamilias aliena agenda negotia commiserit, in solidum tenebitur. — 7. Pater, si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administraverit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur. — 8. Qui cum tutor curatorve non esset, si pro tutore curatoreve res pupilli adultive administraverit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreve tenebitur.

Tit. V. *De calumniatoribus.*

1. Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. — 2. Et in privatis et in publicis judiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

Tit. VI. (A) *De fugitivis.*

1. Servus a fugitivario comparatus, intra decem annos manumitti contra prioris domini voluntatem non potest. — 2. Contra decretum amplissimi ordinis fugitivum in fuga constitutum nec emere nec vendere permissum est, irrogata pœna in utrumque sestertiorum D millium. — 3. Limenarchæ et stationarii fugitivos deprehensos recte in custodiam retinent. — 4. Magistratus municipales ad officium præsidis provinciæ vel proconsulis comprehensos fugitivos recte transmittunt. — 5. Fugitivi in fundis fiscalibus quæri et comprehendi possunt. — 6. Fugitivi qui a domino non agnoscuntur, per officium præfecti vigilum distrahuntur. — 7. Intra triennium venditionis agniti fugitivi emptor pretium a fisco recipere potest.

Tit. VI. (B) *De reis institutis.*

1. De his criminibus quibus quis absolutus est, ab eo qui accusavit, refricari accusatio non potest. — 2. Filius accusatoris, si hoc crimen quod pater intendit, post liberatum reum persequi velit, ab accusatione removendus est. — 3. Crimen in quo alius destitit, vel victus recessit, alius objicere non prohibetur.

Tit. VII. *De integri restitutione.*

1. Integri restitutio est redintegrandæ rei vel causæ actio. — 2. Integri restitutionem prætor tribuit ex his causis, quæ per metum, dolum et status permutationem, et justum errorem, et absentiam necessariam, et infirmitatem ætatis gesta esse dicuntur. — 3. Integri restitutio plus quam semel non est decernenda : ideoque causa cognita decernitur. — 4. Integri restitutio aut in rem competit, aut in personam. In rem actio competit, ut res ipsa qua de agitur, revocetur. In personam, aut quadrupli pœna intra annum, vel simpli post annum peti potest. — 5. Si aliquis, ut se de vi latronum vel hostium vel populi liberaret, aliquid mancipavit vel promisit, ad metum non pertinet; mercedem enim depulsi metus tribuit. — 6. Servus per metum mancipatus, quidquid adquisierit vel stipulatus sit, ei adquirit qui vim passus est. — 7. Vis

est major rei impetus, qui repelli non potest. — 8. Qui quem in domo inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem videtur. — 9. Qui quem ferro vinxit, ut sibi aliquid traderet vel venderet, vim intulisse videtur. — 10. Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quidquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est.

Tit. VIII. *De dolo malo.*

1. Dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur. — 2. Qui dolum aut metum adhibuit, ut res ad alium transiret uterque de vi et dolo actione tenebitur.

Tit. IX. *De minoribus* xxv *annorum.*

1. Minor xxv annorum, si aliquod flagitium admiserit quod ad publicam coercitionem spectet, ob hoc in integrum restitui non potest. — 2. Qui minori mandavit ut negotia sua agat, ex ejus persona in integrum restitui non potest, nisi minor sua sponte negotiis ejus intervenerit. — 3. Si major effectus rem quam minor egit, pacto (1) vel silentio comprobavit, adversus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat. — 4. Si minor minori heres existat, heres ex sua persona, non ex defuncti, in integrum restitui potest. — 5. Minor se in his quæ fidejussit, vel fidepromisit, vel spopondit, vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat. — 6. Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurretur. — 7. Minor adversus emptorem in integrum restitutus, pretio restituto fundum recipere potest. Fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem remanere placuit. — 8. Minor adversus distractionem eorum pignorum et fiduciarum quas pater obligaverat, si non ita ut oportuit a creditore distractæ sint, restitui in integrum potest.

Tit X. *De plus petendo.*

Causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qua-

(1) *Cuj.* facto.

litate : loco, alibi; summa, plus (1); tempore, repetendo ante tempus; qualitate, ejusdem speciei rem meliorem postulantes.

Tit. XI. *De satisdando.*

1. Quoties hereditas petitur, satisdatio jure desideratur : et si satisdatio non detur, in petitorem hereditas transfertur. Si petitor satisdare noluerit, penes possessorem possessio remanet : in pari enim causa potior est possessor. — 2. Usufructuarius de utendo usufructu satisdare debet, se perinde usurum ac si ipse paterfamilias uteretur.

Tit. XII. *De judiciis omnibus.*

1. Hi qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de falsis puniuntur. — 2. Ex his, qui ancillam corrupit alienam, aliam reformare cogendus est. — 3. Qui falsum nesciens allegavit, falsi pœna non tenetur. — 4. In caput domini patronive, nec servus, nec libertus interrogari potest. — 5. Prægnantes neque torqueri neque damnari, nisi post editum partum, possunt. — 6. Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eo prohibentur. — 7. Qui de se confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperavit.

Tit. XIII. (A) *De judicato.*

1. Qui exhibiturum se aliquem judicio caverit, mortuo eo pro quo caverat, periculo cautionis liberatur. — 2. Filiusfamilias jussu patris manumittere potest, matris non potest. — 3. Is qui album raserit, corruperit, sustulerit, mutaverit, quidve aliud propositum edicendi causa turbaverit, extra ordinem punietur. — 4. Si id quod emptum est, neque tradatur neque mancipetur, venditor cogi potest ut tradat aut mancipet. — 5. Deteriorem servum facit qui fugam suaserit, et qui furtum, et qui mores ejus corpusve corruperit. — 6. Qui an-

---

(1) *Cuj.* loco, si alibi; summa, si plus quam damus, petimus; tempore, etc.

cillam alienam virginem immaturam corruperit, pœna legis Aquiliæ tenebitur.

Tit. XIII. (B) *Si hereditas vel quid aliud petatur.*

1. In petitione hereditatis ea veniunt, quæ defunctus mortis tempore reliquit, vel ea quæ post mortem ante aditam hereditatem ex ea adquisita sunt. — 2. Possessor hereditatis pretia earum rerum quas dolo alienavit, cum usuris præstare cogendus est. — 3. Rerum ex hereditate alienatarum æstimatio in arbitro petitoris consistit. — 4. Petitio hereditatis cujus defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur. — 5. * Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet. Alioquin plus petendi periculum incurrimus, et causam perdimus. — 6. * Qui petit hereditatem, ipse probare debet ad se magis quam ad eum qui possidet, sive ex testamento, sive ab intestato pertinere. — 7. * Eas res quas quis sui juris esse putat, petere potest: ita tamen ut ipsi incumbat necessitas probandi eas ad se pertinere. — 8. Possessor hereditatis qui ex ea fructus capere vel possidere neglexit, duplam eorum æstimationem præstare cogitur. — 9. Hi fructus in restitutione præstandi sunt petitori, quos unusquisque diligens paterfamilias et honestus colligere potuisset.

Tit. XIV. *De via publica.*

Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem ejus solus compellitur.

Tit. XV. *Si quadrupes damnum intulerit.*

1. Si quadrupes pauperiem fecerit, damnumve dederit, quidve depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni æstimationem subeat, aut quadrupedem dedat: quod etiam lege Pesulania de cane cavetur. — 2. Feram bestiam in ea parte qua populi iter est, colligari prætor prohibet. Et ideo sive ab ipsa sive propter eam ab alio alteri damnum datum sit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum vel custodem datur: maxime si ex eo homo perierit, vel fuerit læsus. — 3. Ei qui irritatu suo feram bestiam vel quamcunque aliam quadrupe-

dem in se proritaverit, eaque damnum dederit, neque in ejus dominum neque in custodem actio datur.

Tit. XVI. *De finium regundorum.*

In eum qui per vim terminos dejecerit vel amoverit, extra ordinem animadvertitur.

Tit. XVII. *De servitutibus.*

1. Viam, iter, actum, aquæductum, qui biennio usus non est, amisisse videtur : nec enim ea usucapi possunt, quæ non utendo amittuntur. — 2. Servitus hauriendæ aquæ vel ducendæ biennio omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.

Tit. XVIII. *De familiæ erciscundæ.*

1. Arbiter familiæ erciscundæ plus quam semel dari non potest : et ideo de his quæ divisa eo judicio non sunt, communi dividundo arbiter postulatus partietur. — 2. De omnibus rebus hereditariis judex cognoscere debet, celebrata divisione, ut semel de omnibus pronuntiet. — 3. Judici familiæ erciscundæ convenit, ut ea quæ quis ex communi accepit, ipsa aut æstimationem eorum repræsentet, ut inter coheredes dividi possint. — 4. Judex familiæ erciscundæ nec inter paucos coheredes, sed inter omnes dandus est : alioquin inutiliter datur. — 5. Omnes res quæ sociorum sunt, communi dividundo judicio inter eos separantur.

Tit. XIX. *Quemadmodum actiones per inficiationem duplentur.*

1. Quædam actiones, si a reo inficientur, duplantur, velut judicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni injuria legis Aquiliæ; item de modo agri, cum a venditore emptor deceptus est. — 2. Ex his causis quæ inficiatione duplantur, pacto decidi non potest.

Tit. XX. *De fidejussore et sponsore.*

Inter fidejussores, ex edicto prætoris, si solvendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio dividetur.

Tit. XXI. *De sepulchris et lugendis.*

1. Ob incursum fluminis, vel metum ruinæ, corpus jam perpetuæ sepulturæ traditum, solemnibus redditis sacrificiis, per noctem in alium transferri locum potest. — 2. Corpus in civitatem inferri non licet, ne funestentur sacra civitatis; et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur. — 3. Intra muros civitatis corpus sepulturæ dari non potest, vel ustrina fieri. — 4. Qui corpus perpetuæ sepulturæ traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudaverit, et solis radiis ostenderit, piaculum committit: atque ideo, si honestior sit, in insulam; si humilior, in metallum dari solet. — 5. Qui sepulchrum violaverint, aut de sepulchro aliquid sustulerint, pro personarum qualitate aut in metallum dantur, aut in insulam deportantur. — 6. Qui sepulchrum alienum effregerit vel aperuerit, eoque mortuum suum alienumve intulerit, sepulchrum violasse videtur. — 7. Vendito fundo, religiosa loca ad emptorem non transeunt, nec in his jus inferre mortuum habet. — 8. Qui monumento inscriptos titulos eraserit, vel statuam everterit, vel quid ex eodem traxerit, lapidem colonamve sustulerit, sepulchrum violasse videtur. — 9. In eo sarcophago vel solo ubi corpus jam depositum est, aliud corpus inferri non potest: et qui intulerit, reus sepulchri violati postulari non potest. — 10. Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus ejus aliquid impenderit, recipere id ab herede vel a patre vel a domino potest. — 11. Maritus, id quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere potest. — 12. Neque juxta monumentum, neque supra monumentum habitandi jus est: adtactu enim conversationis humanæ piaculum admittitur: et qui contra ea fecerit, pro qualitate personæ, vel opere publico vel exilio mulctatur. — 13. Parentes et filii majores sex annis anno lugeri possunt; minores, mense; maritus, decem mensibus; et cognati proximioris gradus, octo. Qui contra fecerit, infamium numero habetur. — 14. Qui luget, abstinere debet a conviviis, ornamentis, purpura et alba veste. — 15. Quidquid in funus erogatur, inter æs alienum primo loco deducitur.

LIBER SECUNDUS.

TIT. I. *De rebus creditis et jurejurando.*

1. In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus jusjurandum deferat, audiendus est. Hoc enim et compendio litium, et æquitatis ratione provisum est. — 2. Deferre jusjurandum prior actor potest : contrarium autem de calumnia jusjurandum reo competit. — 3. Si reus cum jurare velit, actor illi necessitatem jurisjurandi remisit, et hoc liquido appareat, actio in eum non datur.—4. Heredi ejus cum quo contractum est, jusjurandum deferri non potest; quoniam contractum ignorare potest. — 5. Si qui debitum quocunque modo confessus docetur, ex ea re creditori actio non datur, sed ad solutionem compellitur.

TIT. II. *De pecunia constituta.*

Si id quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniæ constitutæ.

TIT. III. *De contractibus.*

Stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondit, velut : SPONDES, SPONDEO; DABIS, DABO; PROMITTIS, PROMITTO; FIDEI TUÆ ERIT, FIDEI MEÆ ERIT. Et tam pure quam sub conditione concipi potest.

TIT. IV. *De commodato, et deposito pignore, fiduciave.*

1. Quidquid in rem commodatam ob morbum vel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest. — 2. Si facto incendio, ruina, naufragio, aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is cui commodata est; nisi forte cum posset rem commodatam salvam facere, suam prætulit. — 3. Servus vel equus si a latronibus vel in bello, in aliam causam commodati occisi sunt, actio

commodati datur; custodia enim et diligentia rei commodatæ præstanda est. — 4. Si rem æstimatam tibi dedero, ut ea distracta pretium ad me deferres, eaque perierit: siquidem ego te rogavi, meo periculo perit; si tu de vendenda promisisti, tuo periculo perit.

Tit. V. *De pignoribus.*

1. Creditor, si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denuntiare debitori suo debet ut pignus luat, ne a se distrahatur. — 2. Fetus vel partus ejus rei quæ pignori data est, pignoris jure non tenetur, nisi hoc inter contrahentes convenerit. — 3. Compensatio debiti ex pari specie et causa dispari admittitur: velut si pecuniam tibi debeam, et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera hujusmodi, licet ex diverso contractu, compensare vel deducere debes. Si totum petas, plus petendo causa cadis.

Vit. VI. *De exercitoribus.*

Filiusfamilias, si voluntate patris navem exerceat, patrem in solidum ob ea quæ salva receperit, obligat.

Tit. VII. *Ad legem Rhodiam.*

1. Levandæ navis gratia jactus cum mercium factus est (1), omnium intributione sarciatur, quod pro omnibus datum est. — 2. Jactu navis levata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, ejus quoque rationem haberi placuit, qui merces salva nave jactavit. — 3. Nave vel arbore vi tempestatis amissa, vectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis causa eruentibus navis salva sit. — 4. Levandæ navis gratia merces in scapham transjectas, atque ideo amissas, intributione earum quæ in navi salvæ erunt, refici convenit. Nave autem perdita, conservatæ cum mercibus scaphæ ratio non habetur. — 5. Collatio intributionis ob jactum salva nave fieri debet.

---

(1) *Cuj.* si levandæ navis gratia jactus mercium factus est, omnium CONTRIBUTIONE, etc.

TIT. VIII. *De institoribus.*

1. Sicut commoda sentimus ex actu præpositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. Et ideo qui servum, sive filium filiamve familias, sive ancillam præposuit negotiis vel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum convenitur. — 2. Si quis pecuniæ fenerandæ, agroque colendo, condendis vendendisque frugibus præpositus est, ex eo nomine quod cum illo contractum est, in solidum fundi dominus obligatur; nec interest servus an liber sit. — 3. Quod cum discipulis eorum qui officins vel tabernis præsunt, contractum est, in magistros vel institores tabernæ in solidum actio dabitur.

TIT. IX. *De in rem verso.*

Servus vel filiusfamilias, si acceptam pecuniam in rem patris vel domini verterit hoc modo, agrum puta colendo, domum fulciendo, mancipia vestiendo, mercando, vel creditori solvendo, vel quid tale faciendo, de in rem verso in solidum vel patrem vel dominum obligat : si tamen ob hanc causam pecunia data sit.

TIT. X. *De senatusconsulto Macedoniano.*

Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam erediderit, post mortem patris ex eo quod vivo patre credidit, cum eo agere non potest.

TIT. XI. *Ad senatusconsultum Velleianum.*

1. In omni genere negotiorum et obligationum, tam pro viris quam pro feminis, intercedere mulieres prohibentur. — 2. Mulier quæ pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium senatusconsulti non pertinet.

TIT. XII. *De deposito.*

1. * Deponere possumus apud alium id quod nostri juris est vel alieni. — 2. * Depositúm est quasi diu positum. Servandum est, quod ad breve tempus custodiendum datur. — 3. * Deponere videtur qui in metu ruinæ, incendii, naufragii, apud

alium custodiæ causa deponit. — 4. * Deponere videtur et is qui suspectam habens vel minus idoneam custodiam domus, vel vim latronum timens, apud aliquem rem custodiendam commendat. — 5. Si sacculum vel argentum signatum deposuero, et is penes quem depositum fuit, me invito contrectaverit, et depositi et furti actio mihi in eum competit. — 6. * Ob res depositas dolus tantum præstari solet. — 7. In judicio depositi ex mora fructus veniunt, et usuræ rei depositæ postulantur. — 8. * Si quis rem penes se positam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is qui apud eum deposuit, utilem actionem depositi habere possunt. — 9. * Si pecuniam deposuero eam hancque in (1) tibi commisero, mutuum magis videtur quam depositum, ac per hoc periculo tuo erit. — 10. * Si rem apud te depositam vendideris, eamque redemeris, postquam (2) perdideris, semel admisso dolo perpetua depositi actione teneberis. — 11. * Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur; edicto prætoris in simplum. — 12. In causa depositi compensationi locus non est; sed res ipsa reddenda est.

Tit. XIII. *De lege commissoria.*

1. Debitor, distractis fiduciis a creditore, de superfluo adversus eum habet actionem. — 2. Quidquid creditor per fiduciarium servum quæsivit, sortem debiti minuit. — 3. Debitor creditori fiduciam vendere non potest; sed aliis si velit vendere potest, ita ut ex pretio ejusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam sibi rem emptori præstet. — 4. Si per suppositam personam creditor pignus suum invito debitore comparaverit, emptio non videtur; et ideo quandoque lui potest : ex hoc enim causa pignoris vel fiduciæ finiri non potest. — 5. Si inter creditorem et debitorem convenerit, ut fiduciam sibi vendere non liceat; non solvente debitore creditor denunciare ei solemniter potest, et distrahere. Nec enim ex tali conventione fiduciæ actio nasci potest. — 6. Si creditor rem fiduciæ datam uni ex heredibus vel extraneo legaverit, adversus omnes heredes actio fiduciæ competit. — 7. Si

(1) *Pith.* eamque IN USUM tibi, etc.
(2) *Pith.* post QUE EAM perdideris.

creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda quæ impendit, judicio fiduciæ debitorem habebit obnoxium. — 8. Novissimus creditor priorem, oblata pecunia quo possessio in eum transferatur, dimittere potest. Sed et prior creditor secundum creditorem, si voluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit. — 9. Servus si mutuam pecuniam servitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conveniri non potest.

Tit. XIV. *De usuris.*

1. Si pactum nudum de præstandis usuris interpositum sit, nullius est momenti. Ex nudo enim pacto inter cives romanos actio non nascitur. — 2. Usuræ supra centesimam solutæ sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt. — 3. Trajectitia pecunia propter periculum creditoris, quamdiu navigat navis, infinitas usuras recipere potest. — 4. Usuræ quæ centesimam excedunt, per errorem solutæ repeti possunt. — 5. Si quis pignora debitoris citra auctoritatem judicantis abduxerit, violentiæ crimen admittit. — 6. Tutor in usuras non convenitur, si pecuniam pupillarem ideo non collocavit, quod idonea nomina non habebat, quibus pecunia collocaretur: cujus rei contestatio apud præsidem provinciæ deponenda est.

Tit. XV. *De mandatis.*

1. Ob subitam valetudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam et inanes rei actiones, integra adhuc causa mandati negotio renunciari potest. — 2. Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparavero, et si rem postea accipere nolis, mandati actio mihi adversus te competit. Non enim tantum quod impensum est, sed et usuras ejus consequi possum. — 3. Certo pretio rem jussus distrahere, si minoris vendiderit, mandati judicio pretii summa poterit integrari; venditionem dissolvi non placuit.

Tit. XVI. *Pro socio.*

Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur, nisi quid culpa socii vel fraude eversum sit.

Tit. XVII. *Ex empto et vendito.*

1. Venditor, si ejus rei quam vendiderit dominus non sit, pretio accepto, auctoritatis manebit obnoxius : aliter enim non potest obligari. — 2. Si res simpliciter traditæ evincantur, tanto venditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione pro evictione cavisset. — 3. Res empta, mancipatione et traditione perfecta, si evincatur, auctoritatis venditor duplo tenus obligatur. — 4. Distracto fundo, si quis de modo mentiatur, in duplo ejus quod mentitus est, officio judicis æstimatione facta convenitur. — 5. Redhibitio vitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens vitium. — 6. Si ut servum quis pluris venderet, de artificio ejus vel peculio mentitus est, actione ex empto conventus quanto minoris valuisset, emptori præstare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere. — 7. Ex die emptionis, si pretium numeratum sit (1), et fructus et operæ servorum et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent. — 8. Fundum alienum mihi vendidisti, postea idem ex causa lucrativa meus factus est, competet mihi adversus te ad pretium recuperandum actio ex empto. — 9. Post rem traditam, nisi emptor pretium statim exsolvat, usuras ejus præstare cogendus est. — 10. Mutus emere et vendere potest; furiosus autem neque emere neque vendere potest. — 11. Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium dominus, sed et ea quæ per fugam abstulit, reddere cogetur. — 12. * Heredibus debitoris adversus creditorem qui pignora vel fiducias distraxit, nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transmissa sit. — 13. Cum probatio prioris fugæ deficit, servi responsioni credendum est. In se enim interrogari, non pro domino aut in dominum videtur. — 14. In eo contractu qui ex bona fide descendit, instrumentorum oblatio sine causa desideratur, si quo modo veritas de fide contractus possit ostendi. — 15. Fundus ejus esse videtur, cujus nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est : si tamen fundus comparatori sit traditus. — 16. Electo reo principali, fidejussor vel heres ejus liberatur. Non idem in mandatoribus observatur.

---

(1) *Vulgo* : si PARS pretii numerata sit.

Tit. XVIII. *De locato et conducto.*

1. Homo liber qui statum suum in potestate habet, et pejorare eum et meliorem facere potest, atque ideo operas suas diurnas nocturnasque locat. — 2. Fundi deterioris facti, et cultura non exercitati, et ædificiorum non refectorum culpa arbitrio judicis domino a conductore sarciri potest.

Tit. XIX. *De nuptiis.*

1. Sponsalia tam inter puberes, quam inter impuberes contrahi possunt. — 2. Eorum qui in potestate patris sunt, sine voluntate ejus matrimonia jure non contrahuntur; sed contracta non solvuntur. Contemplatio enim publicæ utilitatis privatorum commodis præfertur. — 3. * Inter parentes et liberos jure civili matrimonia contrahi non possunt: nec filiam sororis aut neptem ducere possumus; proneptem ætatis ratio prohibet. — 4. * Adoptiva cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo; inter fratres, eatenus quatenus capitis minutio non intervenit. — 5. * Nec socrum nec nurum, privignam nec novercam aliquando citra pœnam incesti uxorem ducere licet; sicut nec amitam aut materteram. Sed vel cognatam contra interdictum duxerit, remisso mulieri juris errore, ipse pœnam adulterii legis Juliæ patitur, non etiam ducta. — 6. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest. — 7. Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt, sed contractum matrimonium furore non tollitur. — 8. Vir absens uxorem ducere potest; femina absens nubere non potest. — 9. Libertum qui nuptias patronæ vel uxoris filiæque patroni affectaverit, pro dignitate personæ metalli pœna vel operis publici coerceri placuit.

Tit. XX. *De concubinis.*

Eo tempore quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest. Concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.

Tit. XXI. (A) *De mu... quæ se servis alienis junxerint, vel ad ... sultum Claudianum.*

1. Si mulier ingenu... omana vel latina alieno se servo conjunxerit, si q... to et denuntiante domino

in eodem contubernio perseveraverit; efficitur ancilla. — 2. Si servo pupilli ingenua mulier se conjungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. — 3. Mulier, etsi.... (1) tamen ei quæ se servo junxerit, denuntiando adquirit ancillam. — 4. Procurator et filiusfamilias et servus, jussu patris aut domini denuntiando, faciunt ancillam. — 5. Si peculiari servo filiifamilias libera se mulier conjunxerit, nulla discretione paternæ voluntatis, jure solemni decurso, adquiret ancillam. — 6. Liberta sciente patrono alieni servi secuta contubernium, ejus qui denuntiavit, efficitur ancilla. — 7. Liberta, si ignorante patrono servo se alieno conjunxerit, ancilla patroni efficitur, ea conditione ne aliquando ab eo ad civitatem romanam perducatur. — 8. Filiifamilias servo, quem ex castrensi peculio habet, si se ingenua mulier conjunxerit, ejus denuntiatione efficitur ancilla. — 9. Filiafamilias si, invito vel ignorante patre, servo alieno se junxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet; quia facto filiorum pejor conditio parentum fieri non potest. — 10. Filiafamilias si, jubente patre, invito domino, servi alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur; quia parentes deteriorem filiorum conditionem facere possunt. — 11. Liberta servi patroni contubernium secuta, etiam post denuntiationem in eo statu manebit; quia domum patroni videtur deserere noluisse. — 12. Errore quæ se putavit ancillam, atque ideo alieni servi contubernium secuta est, postea liberam se sciens in contubernio eodem perseveraverit, efficitur ancilla. — 13. Si patrona servo liberti sui se conjunxerit, etiam denuntiatione conventam ancillam fieri non placuit. — 14. Mulier ingenua quæ se sciens servo municipum junxerit, etiam citra denuntiationem ancilla efficitur: non idem si nesciat. Nescisse autem videtur, quæ comperta conditione contubernio se abstinuit, aut libertum putavit. — 15. Libera mulier, contubernium ejus secuta, qui plures dominos habuit, ejus fit ancilla qui prior denuntiavit; nisi forte ab omnibus factum sit. — 16. Si mater servo filii se junxerit, non tollit senatusconsultum Claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reverentiam, exemplo ejus quæ se servo liberti sui

(1) Cujacius ita repleri posse putat: « etsi *deferre non possit*, tamen, etc.

conjunxerit. — 17. Tribus denuntiationibus conventa, etsi ex senatusconsulto facta videatur ancilla, domino tamen adjudicata citra auctoritatem interpositi per præsidem decreti non videtur; ipse enim debet auferre, qui dare potest libertatem. — 18. Filiafamilias, mortuo patre, si in servi contubernio perseveraverit, pro tenore senatusconsulti conventa efficitur ancilla.

TIT. XXI. (B) *De dotibus.*

1. Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo vel ante nuptias vel post nuptias dari potest; sed ante nuptias data earum exspectat adventum.—2. Lege Julia de adulteriis cavetur, ne dotale prædium maritus invita uxore alienet.

TIT. XXII. *De pactis inter virum et uxorem.*

1. Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni ejus quo factum est divortium. — 2. Omnibus pactis stipulatio subjici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

TIT. XXIII. *De donationibus inter virum et uxorem.*

1. Mortis causa donatio est, quæ impendente metu mortis fit, ut est valetudinis, peregrinationis, navigationis vel belli. — 2. Manumissionis gratia inter virum et uxorem donatio favore libertatis recepta est, vel certe quod nemo ex hoc fiat locupletior (1): ideoque servum manumittendi causa invicem sibi donare non prohibentur. — 3. Inter virum et uxorem, nec per interpositam personam, donatio fieri potest. — 4. Inter virum et uxorem contemplatione donationis imaginaria venditio contrahi non potest. — 5 Si inter virum et uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto cui donatum est, ad eum res redit qui donave-

---

(1) PAPINIANUS, LIB. I. RESP., TIT. DE PACTIS INTER VIRUM ET UXOREM. Inter virum et uxorem pacta non solum verbis, sed *et* voluntate contrahentium constituuntur, ut neuter conjugum fiat locupletior.

rat. — 6. Quocunque tempore contemplatione mortis inter virum et uxorem donatio facta est, morte secuta convalescit.

Tit. XXIV. *De liberis agnoscendis.*

1. Si serva conceperit, et postea manumissa pepererit, liberum parit. — 2. Si libera conceperit, et ancilla facta peperit, liberum parit : id enim favor libertatis exposcit. — 3. Si ancilla conceperit, et medio tempore manumissa sit, rursus facta ancilla pepererit, liberum parit : media enim tempora libertati prodesse, non nocere etiam possunt.—4. Ex ea muliere natus quæ ex causa fideicommissi manumitti debuit, si per (1) moram libertati factam nascatur, ingenuus nascitur. — Si mulier divortio facto gravidam se sciat, intra tricesimum diem viro denuntiare debet, vel patri ejus, ut ad ventrem inspiciendum observandumque custodes mittant : quibus missis, partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere. — 6. Si prægnantem se esse mulier non denuntiaverit, vel custodes ventris missos non admiserit, liberum est patri vel avo natum non alere. Ceterum negligentia matris, quominus suus patri heres sit, obesse non debet. — 7. Si mulier se ex viro prægnantem negat, permittitur marito ventrem inspicere, et ventri custodes dare. — 8. Venter inspicitur per quinque obstetrices, et quod maxima pars earum denuntiaverit, pro vero habetur. — 9. Obstetricem quæ partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

Tit. XXV. *Quemadmodum filii sui juris efficiuntur.*

1. Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate : postliminio vero reversus tam filios quam omnia sui juris in potestatem recipit, ac si nunquam ab hostibus captus sit. — 2. Singulæ mancipationes vel iisdem vel aliis testibus fieri possunt, vel eodem die, vel intermisso tempore. — 3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest. — 4. Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest. — 5. Filiusfamilias emancipari invitus non cogitur.

---

(1) *Cuj.* post.

Tit. XXVI. *De adulteriis.*

1. Capite secundo legis Juliæ de adulteriis permittitur patri, tam adoptivo quam naturali, adulterum cum filia, cujuscunque dignitatis, domi suæ vel generi sui deprehensum sua manu occidere. — 2. Filiusfamiliæ pater si filiam in adulterio deprehenderit, verbis quidem legis prope est ut non possit occidere; permitti tamen ei debet ut occidat. — 3. Rursusque capite quinto legis Juliæ cavetur, ut adulterum deprehensum viginti horis attestando vicinos retinere liceat. — 4. Maritus in adulterio deprehensos, non alios quam infames et eos qui corpore quæstum faciunt, servos etiam *et liberos* (1), excepta uxore quam prohibetur, occidere potest. — 5. Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia justi doloris admisit, lenius puniri placuit. — 6. Occiso adultero, dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri cum quo adultero et in quo loco uxorem deprehenderit. — 7. Inventam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest (2), si adulterum domi suæ deprehendat. — 8. Eum qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit. — 9.* Servi vero tam mariti quam uxoris in causa adulterii torqueri possunt: nec his libertas sub specie impunitatis data valebit. — 10. Duos uno tempore uxoris adulteros accusari posse sciendum est : plures vero non posse. — 11. Cum his quæ publice mercibus vel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit. — 12. Qui masculum liberum invitum stupraverit, capite punitur. — 13. Qui voluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum multatur, nec testamentum ei ex majore parte facere licet. — 14. Adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, et tertia parte bonorum, ac relegatione in insulam placuit coerceri. Adulteris vero viris, pari in insulam relegatione, dimidiam bonorum partem au-

---

(1) Ita Cujacius ex Cod. Ves. *v. Collat. leg. M. et R.* IV, 12.

(2) *Cuj. et Schul.* INVENTA in adulterio UXORE, maritus ita demum ADULTERUM occidere potest, si EUM domi suæ, etc. *V. Collat. leg. M. et R.* IV, 12.

ferri, dummodo in diversas insulas relegentur. — 15. Incesti pœnam, quæ in viro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti; hactenus tamen, quatenus lege Julia de adulteriis non apprehenditur.—16. Ancillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant, aut per eas ad dominam affectet, citra noxam habetur. — 17. In causa adulterii dilatio postulata impartiri non potest.

TIT. XXVII. *De excusationibus tutorum.*

1. Inimicitiæ capitales quas quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupilli committantur. — 2. Ad curam ejus cujus quis tutelam administravit, invitus vocari non potest.

TIT. XXVIII. *De potioribus nominandis.*

1. Non recte potiorem videtur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit. — 2. Potior quis esse debet, non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

TIT. XXIX. *Qui potiores nominari non possint.*

Libertus quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adjungi illi curator potest.

TIT. XXX. *Ad orationem divi Severi.*

Dolo tutoris curatorisve detecto, in duplum ejus pecuniæ condemnatione conveniuntur, qua minorem fraudare voluerunt.

TIT. XXXI. *De furtis.*

1. Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat. — 2. Furtorum genera sunt quatuor : manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. Manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos ejus loci unde quid sustulerat deprehensus est, vel antequam ad eum locum quo destinaverat, perveniret. Nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem deprehensus non est, sed cum furtum fecisse negari

non potest. — 3. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quæsitum et inventum est. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud se inveniretur. — 4. Furti actione is agere potest, cujus interest rem non perdidisse. — 5. Concepti is agere potest, qui rem concepit et invenit. Oblati is agere potest, penes quem res concepta et inventa est. — 6. Manifesti furti actio, et nec manifesti, et concepti, et oblati, heredi quidem competit, sed in heredem non datur. — 7. Servus qui furtum fecerit, damnumve dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxæ dedi potest.—8. Si servus furtum fecerit, deinde manumissus fuerit aut alienatus, cum ipso manumisso vel emptore agi potest : noxa enim caput sequitur. — 9. Filiusfamilias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur; quia in omnibus noxa caput sequitur. — 10. Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is cujus opera aut consilio furtum factum fuerit, furti actione tenebitur. — 11. Rei hereditariæ, antequam ab herede possideatur, furtum fieri non potest. — 12. Qui meretricem libidinis causa rapuit et celavit, eum quoque furti actione teneri placuit. — 13. Furti manifesti actio, præter pœnam quadrupli, ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet. — 14. Furti oblati actio adversus eum qui obtulit, tripli est pœna, et ipsius rei repetitio. — 15. Furti quocunque genere condemnatus, famosus efficitur. — 16. Quæcunque in caupona, vel in meritorio stabulo diversoriove perierint, in excercitores eorum furti actio competit.—17. Si res vendita ante traditionem subrepta sit, emptor et venditor furti agere possunt; utriusque enim interest rem tradi vel tradere. — 18. Si quid in nave rateve perierit, furti actio in exercitorem navis datur.— 19. Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit : quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest. — 20. Pater vel dominus de ea re quæ filiofamilias vel servo subrepta est, furti agere potest : interest enim ei deferri actionem, qui de peculio convenitur. — 21. Si rem quam tibi commendavi, postea subripui, furti actio competere tibi non poterit : rei enim nostræ furtum facere non possumus. — 22. Qui furtum quæsiturus est, antequam quærat, debet dicere quid quærat, et rem suo nomine et sua specie designare. — 23. Si cum furtum

quis quærit, damnum injuriæ dederit, actione legis Aquiliæ tenebitur. — 24. Ob indicium comprehendendi furis præmium promissum jure debetur. — 25. Sive segetes per furtum, sive quælibet arbores cæsæ sint, in duplum ejus rei nomine reus convenitur. — 26. Si servum communem quis furatus sit, socio quoque actio furti dabitur. — 27. Qui pro derelicto rem jacentem occupavit, furtum non committit; tametsi a domino derelinquendi animo relictam. — 28. Si servus furtum fecerit cum domino, præter rei conditionem furti actio in dominum datur. — 29. Fullo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur; quia non in eam causam videntur accepta. — 30. Frugibus ex fundo subreptis, tam colonus quam dominus furti agere possit; quia utriusque interest rem persequi. — 31. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur; et si suppressit, pœna legis Faviæ coercetur. — 32. Qui tabulas cautionesve subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur : nec interest cancellatæ necne sint; quia ex his debitum solutum interest comprobari. — 33. Qui servo fugæ consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed servi corrupti. — 34. Res subrepta si in domini potestatem reversa sit, cessat furti actio. — 35. Qui furandi animo conclave effregit vel aperuit, sed nihil abstulit, furti actione conveniri non potest; injuriarum potest. — 36. Qui rem suam furatur, ita demum furti actione non tenetur, si alteri ex hoc non noceatur. — 37. Servus qui in fuga est, a domino quidem possidetur; sed dominus furti actione ejus nomine non tenetur, quia in potestate eum non habet.

TIT. XXXII. *De operis libertorum.*

Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

LIBER TERTIUS.

Tit. I. *De Carboniano edicto.*

Si fratri puberi controversia fiat, an pro parte impuberis differri causa debeat, variatum est. Sed magis est, ut differri non debeat.

Tit. II. *De bonis liberti.*

1. In bonis liberti prior est patronus, quam filius alterius patroni. Itemque prior est filius patroni, quam nepos alterius patroni. — 2. Libertus duos patronos heredes instituit, alter eorum vivo liberto moritur, is qui superest contra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat. — 3. Libertorum hereditas in capita, non in stirpes dividitur : et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quatuor, singuli viriles, id est, æquales portiones habebunt. — 4. Patronus, vel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti, æs alienum liberti pro portionibus exsolvere coguntur.

Tit. III. *De lege Fabiana.*

Ea quæ in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis ejus revocantur.

Tit. IV (A). *De testamentis.*

1. Testamentum facere possunt masculi post completum XIV annum, feminæ post duodecimum. — 2. Spadones eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pubescunt, id est, anno decimo octavo. — 3. Filiusfamilias qui militavit, de castrensi peculio tam communi quam proprio jure testamentum facere potest. Castrense autem peculium est, quod in castris adquiritur, vel quod proficiscenti ad militiam datur. — 4. Cæcus

testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos testes, et audire sibi testimonium perhibentes. — 5. Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest. — 6. Mulieri quæ luxuriose vivit ; bonis interdici potest. — 7. Moribus per prætorem bonis interdicitur, hoc modo : QUANDO TIBI (1) BONA PATERNA AVITAQUE NEQUITIA TUA DISPERDIS, LIBEROSQUE TUOS AD EGESTATEM PERDUCIS, OB EAM REM TIBI EA RE COMMERCIOQUE INTERDICO. — Qui ab hostibus captus est, testamentum quasi servus facere non potest. Sane valet testamentum id quod ante captivitatem factum est, si revertatur, jure postliminii : aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliæ, qua lege etiam legitimæ tutelæ hereditatesque firmantur. — In insulam relegatus, et in opus publicum ad tempus damnatus, quia retinent civitatem, testamentum facere possunt, et ex testamento capere. — 10. Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent : superflua enim facta prodesse juri tantum, nocere non possunt. — 11. In adversa corporis valetudine mente captus, eo tempore testamentum facere non potest. — 12. Prodigus recepta vitæ sanitate, ad bonos mores reversus, et testamentum facere et ad testamenti solemnia adhiberi potest. — 13. Ex his qui ad testamentum adhibentur, si qui sint qui latine nesciant vel non intelligant, sed tamen sentiant cui rei intersint, adhibiti non vitiant testamentum.

TIT. IV (B) *De institutione heredum.*

1. Conditionum duo sunt genera : aut enim possibilis est, aut impossibilis. Possibilis est, quæ per rerum naturam admitti potest ; impossibilis, quæ non potest. Quarum ex eventu altera exspectatur, altera impossibilis submovetur. — 2. Conditiones contra leges et decreta principum vel bonos mores adscriptæ, nullius sunt momenti : veluti, SI UXOREM NON DUXERIS, SI FILIOS NON SUSCEPERIS, SI HOMICIDIUM FECERIS, SI BARBARO HABITU PROCESSERIS, et his similia. — 3. Quoties non apparet quis sit heres institutus, institutio non valet. Quod evenit, si testator plures amicos unius nominis habeat. — 4. Heredes aut instituti aut substituti dicuntur. Instituuntur primo gradu ;

(1) *Cuj.* TUA.

substituuntur secundo vel tertio scripti. — 5. Substituere quis et pure et sub conditione potest, et tam suis quam extraneis, tam puberibus quam impuberibus. — 6. In quot vult uncias testator hereditatem suam dividere potest. Impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem æquis portionibus veniunt. — 7. Servus alienus cum libertate heres institutus, institutionem non infirmat ; sed libertas, ut alieno, supervacue data videtur. — 8. Filio et extraneo æquis partibus heredibus institutis, si præterita adcrescat, tantum suo avocabit, quantum extraneo. Si vero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit. — 9. Talis est postumorum institutio, SI QUI POST MORTEM MEAM POSTUMI NATI FUERINT, HEREDES SUNTO, si vivo eo nascantur, rumpunt testamentum. — 10. Nepos postumus, qui in locum patris succedere potest, ab avo aut heres instituendus est aut nominatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum. — 11. Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere, ac (1) se rebus ejus immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

TIT. V. *Ad senatusconsultum Silanianum.*

1. Hereditas ejus qui a familia occisus esse dicitur, ante habitam quæstionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari. — 2. Occisus videtur non tantum qui per vim aut per cædem interfectus est, velut jugulatus aut præcipitatus, sed et is qui veneno necatus dicitur : honestati enim heredis convenit, qualemcunque mortem testatoris inultam non prætermittere. — 3. Domino occiso, de ea familia quæstio habenda est, quæ intra tectum fuerit, vel certe extra tectum cum domino, eo tempore quo occidebatur. — 4. Qui occisus dicitur, si constet eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia ejus quæstio non est habenda, nisi forte prohibere potuit, nec prohibuit. — 5. Neroniano senatusconsulto cavetur, ut occisa uxore etiam de familia viri quæstio habeatur, idemque ut juxta uxoris familiam observetur, si vir dicatur occisus. — 6. Servi qui sub eodem tecto fuerint ubi dominus

---

(1) *Cuj.* AUT.

perhibetur occisus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manumissi sint. Sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt. — 7. Servi de proximo si, cum possent ferre, auditis clamoribus auxilium domino non tulerunt, puniuntur. — 8. Servos qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit. — 9. Habetur de familia quæstio, et si heres testatorem occidisse dicatur : nec interest an extraneus, an ex liberis sit. — 10. Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum qui, cum interfectus esset testator, apertis tabulis testamenti, vel ab intestato adierunt hereditatem, bonorumve possessionem acceperunt; amplius his et in centum millia sestertiorum pœna irrogatur : nec refert a quibus paterfamilias, nec quemadmodum occidatur. — 11. In disponenda eorum quæstione, quorum dominus dicitur interemptus, hic ordo servatur : primum ut constet occisum dominum, deinde ut liqueat de quibus ea quæstio habenda sit, atque ita de reis inquirendum. — 12. Etsi percussor certus sit, tamen de familia habenda quæstio est, ut cædis mandator inveniri possit. — 13. Omnibus qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum. — 14. Sive falsum, sive ruptum, sive irritum dicatur esse testamentum, salva eorum disceptatione, scriptus heres jure in possessionem mitti desiderat. — 15. Si inter heredem institutum et substitutum controversia sit, magis placuit eum in possessionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco scriptus est. — 16. Scriptus heres, ut statim in possessionem mittatur, jure desiderat. Hoc post annum impetrare non poterit. — 17. In eo testamento, quod nec ut oportuit oblatum, nec publice recitatum est, heres scriptus in possessionem mitti frustra desiderat. —18. In possessionem earum rerum quas mortis tempore testator non possedit, heres scriptus priusquam jure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.

Tit. VI. *De legatis.*

1. Per præceptionem uni ex heredibus nummi legati, qui domini non erant, officio judicis familiæ erciscundæ a coheredibus præstabuntur. — 2. Ante heredis institutionem legari

non potest : inter medias heredum institutiones, sive alter, sive uterque adeat, potest. — 3. Interdum dimidium, interdum totum debetur (1) : dimidium, si per vendicationem legatum sit; si per damnationem. * Post diem legati cedentem, actio quæ inchoata non est, ad heredem non transmittitur. — 4. Communi servo cum libertate, et sine libertate legari potest, totumque legatum socio testatoris adquiritur. — 5. Post mortem heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis relinqui potest. — 6. In mortis tempus, tam suæ quam heredis ejus, legata conferri possunt hoc modo : LUCIO TITIO CUM MORIETUR, DO LEGO, aut : HERES MEUS DARE DAMNAS ESTO. — 7. Per vindicationem legatum, etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post apertas tabulas ante aditam hereditatem decesserit, ad heredem suum transmittit. — 8. Si res obligata creditori, cujus causam testator non ignoravit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis sollicitudinem spectat. — 9. Servo fataliter interempto, legatarii damnum est, quia legatum nulla culpa heredis intercidit. — 10. Damnari heres potest, ut alicui domum extruat, aut ære alieno eum liberet. — 11. Sinendi modo tam corporales res, quam quæ in jure consistunt, legari possunt : et ideo debitori id quod debet, recte legatur. — 12. Ejus rei quæ legata est, exemplo heredis, partem agnoscere, partem repudiare legatarius non potest. — 13. Legatum nisi certæ rei sit et ad certam personam deferatur, nullius est momenti. — 14. Si quis sibi et Titio legatum adscripserit, magis est ut totum legatum ad conjunctum pertineat. — 15. Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, ut suspectus a tutela removendus est, ad quam ultro videtur affectasse. — 16. Rem legatam testator si postea pignori vel fiduciæ dederit, ex eo voluntatem mutasse non videtur. — 17. Ususfructus uniuscujusque rei legari potest, et aut ipso jure constituetur, aut per heredem præstabitur. Ex causa quidem damnationis per heredem præstabitur; ipso autem jure per vindicationem. — 18. Furiosi et ægrotantis et infantis ususfructus utiliter relinquitur : horum enim alius resipiscere, alius convalescere, alius crescere potest. — 19. Ancillæ usufructu legato, partus ejus ad fructuarium non perti-

(1) *Cuj.* debetur LEGATARIIS.

nent. — 20. Gregis usufructu legato, grege integro manente, fetus ad usufructuarium pertinent : salvo eo, ut quidquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur. — 21. Areæ usufructu legato, ædificia in ea constitui non possunt. — 22. Accessio alluvionum ad fructuarium fundum, quia fructus fundi non est, non pertinet : venationis vero et aucupii reditus ad fructuarium pertinet. — 23. Servos nec torquere, neque flagellis cædere, neque in eum casum facto suo perducere usufructuarius potest, quo deteriores fiant. — 24. Fructu legato, si usus non adscribatur magis placuit usumfructum videri adscriptum; fructus enim sine usu esse non potest. — 25. Si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrit : quod in fructu usuarius facere non potest. — 26. Cum conjunctim duobus usufructum do lego, legatum altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit. — 27. Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi : et ideo perinde omnia se usurum, ac si optimus paterfamilias uteretur, fidejussoribus oblatis cavere cogetur. — 28. Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. Amittitur autem quinque modis : capitis minutione, rei mutatione, non utendo, in jure cessione, dominii comparatione. —29. Capitis minutione amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, vel si ex causa metalli servus pœnæ efficiatur, aut si statim ex adrogatione vel adoptione mutaverit. — 30. Non utendo amittitur ususfructus, si possessione fundi biennio fructuarius non utatur, vel rei mobilis annó. — 31. Rei mutatione amittitur ususfructus, si domus legata incendio conflagraverit, aut ruina perierit, licet postea restituatur. — 32. In jure cessione amittitur ususfructus, quoties domino proprietatis eum fructuarius in jure cesserit. — 33. Finitur ususfructus aut morte, aut tempore : morte, cum usufructuarius moritur; tempore, quoties ad certum tempus ususfructus legatur, velut biennio aut triennio. — 34. Fundo vel servo legato, tam fundi instrumentum, quam servi peculium ad legatarium pertinet. — 35. Quærendorum fructuum causa esse videntur, qui opus rusticum faciunt, et monitores et villici et saltuarii : item boves aratorii, aratra, bidentes, et falces putatoriæ; frumentum quoque ad sementem repositum. — 36. Cogendorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, velut corbes, alvei, falces messoriæ et fœnariæ, item molæ olivariæ. 37. Conservandorum

fructuum causa comparata instrumento cedunt, velut dolia, cupæ, vehicula rustica, cibaria, pistores, asini, focariæ; item ancillæ quæ vestimenta rusticis faciunt: scotra quoque et sutor continebuntur. — 38. Uxores eorum qui operantur, magis est ut instrumento cedant. Pecora quoque, et pastores eorum, stercorandi causa parata instrumento continentur. 39 Ea autem quæ custodiæ magis causa, quam ad usus patrisfamiliæ eo delata sunt, instrumenti nomine non continentur. — 40. Uxores vero eorum qui mercedes præstare consueverunt, neque instructionis neque instrumenti appellatione continentur. — 41. Piscationis et venationis instrumentum ita demum instrumento fundi continetur, si ex his maxime fundi reditus cogantur. — 42. Fructus percepti instrumento fundi ita demum cedunt, si ibidem absumi a testatore consueverant. — 43. Fundo cum omni instrumento rustico et urbano, et mancipiis quæ ibi sunt, legato, semina quoque et cibaria debebuntur. — 44. Fundo cum omni instrumento rustico et urbano, et mancipiis quæ ibi sunt, legato, tam suppellex quam æramentum, itemque argentum et vestes quæ ibi paterfamilias instruendi gratia habere solet, debebuntur: item ea mancipia quæ usui patrisfamilias esse solent; itemque aves et pecora quæ instruendarum epularum gratia in fundo comparata sunt, exceptis his quæ ibi custodiæ causa deposita sunt. — 45. Fundo legato UTI OPTIMUS MAXIMUSQUE EST, retia apraria et cetera venationis instrumenta continebuntur: quæ etiam ad instrumenta pertinent, si quæstus fundi ex maxima parte in venationibus consistat. — 46. Fructus qui solo cohærebant mortis testatoris tempore, ad legatarium pertinent: ante percepti, ad heredem. — 47. Fundo legato cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere. — 48. Actor, vel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet, nisi eum ad jus ejus fundi testator voluerit pertinere. — 49. Adjunctiones quas fundo legato testator ex diversis emptionibus applicaverat, legatario cedere placuit. — 50. Instructo prædio legato, fabri ferrarii, item tignarii (1), putatores, et

(1) *Cuj.* LIGNARII.

qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt. — 51. Instructo fundo legato, libri quoque et bibliothecæ quæ in eodem fundo sunt, legato continebuntur. — 52. Servum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatum, ad legatarium placuit pertinere. — 53. Fundo ita ut possederat legato, mancipia tam urbana quam rustica, itemque aurum et vestes quæ eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent. — Pascua quæ postea comparata ad fundum legatum testator adjunxerat, si ejus appellatione contineantur, ad legatarium pertinent. — 55. Quidquid in eadem domo quam instructam legavit, paterfamilias perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit. — 56. Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior vel tuta ab incendio præstatur : tegulæ, specularia et vela legato continebuntur : item æramenta, lecti, culcitæ, pulvini, subsellia, cathedræ, mensæ, armaria, delphicæ, pelves, conchæ, aquiminalia, candelabra, lucernæ, et similia quacunque materia expressa. — 57. Domo legata, balneum ejus quod publice præbetur, nisi alias separetur, legato cedit. — 58. Domo cum omni jure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item artifices et vestiarii et zetarii et aquarii, eidem domui servientes, legato cedunt. — 59. Omnibus quæ in domo sunt legatis, cautiones debitorum, rationesque servorum legato cedunt. — 60. Mobilibus legatis, aurum vel argentum non debetur, nisi de his quoque manifeste sensisse testatorem possit ostendi. — 61. Intrumento cauponio legato, ea debentur quæ in cauponis usum parata sunt, velut vasa in quibus vinum defunditur : escaria quoque et pocularia vasa debentur. Sane ministri earum rerum legato non cedunt. — 62. Instrumento medici legato, collyria et emplastra et apparatus omnis conficiendorum medicamentorum, itemque ferramenta legato cedunt. — 63. Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria et temperandorum colorum vasa debebuntur. — 64. Pistoris instrumento legato, cribra, asini, molæ, et servi qui pistrinum exercent item machinæ quibus farinæ subiguntur, legato cedunt. — 65. Instrumento balneatorio legato balneator ipse, et scamna et hypodia, fistulæ, miliaria, epistomia (1), rotæ aquariæ,

---

(1) *Cuj.* EPITONIA.

jumenta quoque quibus ligna deferuntur, legato cedunt. — 66. Instrumento piscatoris legato, et retia et nassæ et fuscinæ et naviculæ, hami quoque et cetera ejusmodi usibus destinata debentur. — 67. Suppellectile legata, capsæ, armaria, non solum librorum, aut quæ vestis ponendæ gratia parata sint, debebuntur, sed et byssina et crystallina et argentea et vitrea vasa, tam escaria quam pocularia, et vestes stratoriæ legato cedunt. — 68. Villis vel agris separatim legatis, alterum alteri cedit. — 69. Servis legatis, ancillæ quoque debebuntur; non item servi legatis ancillis. Sed ancillarum appellatione tam virgines quam servorum pueri continentur, iis scilicet exceptis quæ fiduciæ datæ sunt. — 70. Servis amanuensibus legatis, omnes qui ex conversatione urbana et in ministerio fuerint, debebuntur, nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur. — 71. Venatores servi vel aucupes an inter urbana ministeria contineantur, dubium remansit, et ideo voluntatis est quæstio : tamen si instruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur. — 72. Muliones et institores inter urbana ministeria continentur; item obsonatores, et vestiarii, et cellararii, et cubicularii, et arcarii, et coqui placentarii, tonsores, pistores, lecticarii, stabularii. — 73. Pecoribus legatis, quadrupedes omnes continentur quæ gregatim pascuntur. — 74. Jumentis legatis, boves non continuntur. Equis vero legatis, equas quoque placuit contineri. Ovibus autem legatis, agni non continentur, nisi annales sint. — 75. Grege ovium legato, arietes etiam continentur. — 76. Avibus legatis, anseres, phasiani, gallinæ et aviaria debebuntur. An autem phasianarii et pastores anserum, voluntatis quæstio est. — 77. Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam vinum, palmæ, caricæ, uvæ passæ debebuntur. Sed in hoc quoque voluntatis est quæstio, quia et in specie pomorum comprehendi possunt. — 78. Frugibus legatis, tam legumina quam hordeum et triticum continentur. — 79. Veste legata, ea cedunt quæ ex lana et lino texta sunt : item serica et bombycina, quæ tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi injiciendique causa parata sunt : pelles quoque indutoriæ continebuntur. — 80. Veste virili legata, ea tantummodo debebuntur, quæ ad usum virilem salvo pudore attinent. Stragula quoque huic legato cedunt. — 81. Muliebri veste legata,

omnia quæ ad usum muliebrem spectant, debebuntur. — 82. Lana legata, sive succida sive lota sit, sive pectinata sive versicoloria, legato cedit. Purpura vero aut stamen subtemenve hoc nomine non continentur. — 83. Mundo muliebri legato, ea cedunt per quæ mundior mulier lautiorque efficitur : velut speculum, conchæ, situli; item buxides, unguenta, et vasa in quibus ea sunt ; item sella balnearis, et cetera ejusmodi. — 84. Ornamentis legatis, ea cedunt per quæ ornatior efficitur mulier : veluti annuli, catenæ, reticuli, et cetera quibus collo vel capite vel manibus mulieres ornantur. — 85. Argento legato, massæ tantummodo debebuntur : vasa enim quæ proprio nomine separantur, legato non cedunt, quia nec lana legata vestimenta debebuntur. — 86. Vasis argenteis legatis ea omnia continentur, quæ capacitati alicui parata sunt, et ideo tam potoria quam escaria, item ministeria omnia debebuntur, veluti urceoli, pateræ, lances, piperatoria, cochlearia quoque, itemque trullæ, calices, scyphi et his similia. — 87. Libris legatis, chartæ volumina vel membranæ et philuræ continentur. Codices quoque debentur; librorum enim appellatione non volumina chartarum, sed scripturæ modus qui certo fine concluditur, æstimatur. — 88. Auro legato, gemmæ quoque inclusæ, itemque margaritæ et smaragdi legato cedunt : sed magis est voluntatis esse quæstionem; infectum enim aurum debetur, factum enim ornamentorum genere continetur. — 89. Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixa legato cedunt. — 90. Argento potorio legato omnia quæ ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur : veluti pateræ, calices, scyphi, urceoli, œnophoria et conchæ. — 91. Carruca cum junctura legata, mulæ quoque legatæ, non mulio videtur propter quotidianam loquendi consuetudinem. 92. — Prolatis codicillis vel alio testamento quibus ademptum est legatum vel certe rescissum, perperam soluta repetuntur.

TIT. VII. *De mortis causa donationibus.*

1. Mortis causa donat, qui ad bellum proficiscitur, et qui navigat : ea scilicet conditione ut, si reversus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat cui donavit. 2. Donatio mortis causa, cessante valetudine et secuta sanitate, et

pœnitentia etiam revocatur : morte enim tantummodo convalescit.

Tit. VIII. *Ad legem Falcidiam.*

1. Exhausta legatis aut fideicommissis vel mortis causa donationibus hereditate, auxilio Falcidiæ institutus heres quadrantem retinere potest. — 2. Quoties de modo quartæ retinendæ quæritur, propter periculum plus petendi, officio judicis omnibus æstimatis, quarta facienda est, quæ apud heredem remaneat : aut certe exigenda cautio a legatario, ut quod plus dodrante percepit, restituat. — 3. Ea quæ mater viva filio donavit, in quartam non imputantur. — 4. Ex mora præstandorum fideicommissorum vel legatorum fructus et usuræ peti possunt. Mora autem fieri videtur, cum postulanti non datur.

LIBER QUARTUS.

Tit. I. *De fideicommissis.*

1. Ab uxore cui vir dotem prælegavit, fideicommissum relinqui non potest; quia non ex lucrativa causa testamento aliquid capit, sed proprium recipere videtur. — 2. A postumo herede instituto fideicommissum dari potest. — 3. Ab imperatore herede instituto legatum et fideicommissum peti potest. — 4. A surdo vel muto sive legatum acceperit, sive heres institutus sit, vel ab intestato successerit, fideicommissum relinquitur. — 5. Qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo cui relinquit, loqui potest : Velut, PETO CAI SEI CONTENTUS SIS ILLA RE, aut : VOLO TIBI ILLUD PRÆSTARI. — 6. Fideicommittere his verbis possumus : ROGO, PETO, VOLO, MANDO, DEPRECOR, CUPIO, INJUNGO. DESIDERO quoque et IMPERO verba utile faciunt fideicommissum; RELINQUO VERO et COMMENDO nullam

fideicommissi pariunt actionem. — 7. Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus : sed nostræ statim, alienæ autem æstimatæ aut redemptæ præstantur. — 8. Si alienam rem tanquam suam testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum. — 9. Testator supervivens, si eam rem quam reliquerat, vendiderit, extinguitur fideicommissum. — 10. Codicillis qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fideicommissum jure debetur. — 11. Filio quibuscunque verbis a patre fideicommissum relictum, jure debetur : sufficit enim inter conjunctas personas quibuscunque verbis, ut in donatione, voluntas expressa : et ideo etiam pridie quam moriatur, recte relictum videtur. — 12. In tempus emancipationis vel cum sui juris erit, fideicommissum relictum, quocunque modo patria potestate liberato debetur. — 13. Rogati invicem sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero decedente sine liberis, hereditas ad eum pervenit qui supervixit, nec ex eo pacisci contra voluntatem testatoris possunt. — 14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, fideicommissum præstare non possunt. — 15. Rem fideicommissam si heres vendiderit, eamque sciens comparaverit, nihilominus in possessionem ejus fideicommissarius mitti jure desiderat. — 16. Quoties libertis fideicommissum relinquitur ad eos tantummodo placuit pertinere, qui manumissi sunt, vel qui in eodem testamento libertatem intra numerum legitimum consecuti sunt. — 17. Cui ab herede fideicommissum non præstatur, non solum in res hereditarias, sed et in proprias heredis inducitur. — 18. Jus omne fideicommissi non in vindicatione, sed in petitione consistit.

Tit. II. *De senatusconsulto Trebelliano.*

Senatusconsulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur : et ideo quoties hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones ejus in fideicommissarium transferuntur ; quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

Tit. III. *De senatusconsulto Pegasiano.*

1. Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano

hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur: ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris vero portionibus fideicommissario competant. — 2. Totam hereditatem restituere rogatus, si quartam retinere nolit, magis est ut eam ex Trebelliano debeat restituere. Tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur. — 3. Lex Falcidia, item que senatusconsultum Pegasianum, deducto omni ære alieno deorumque donis, quartam residuæ hereditatis ad heredem voluit pertinere. — 4. Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, si non retineat, repetere eam non potest: nec enim indebitum solvisse videtur, qui plenam fidem defuncto præstare maluit.

Tit. IV. *De repudianda hereditate.*

1. Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest, et alio quovis indicio voluntatis. — 2. Heres per magistratus municipales ex auctoritate præsidis, fideicommissario postulante, hereditatem adire et restituere compellitur. — 3. Fideicommissarius, si affirmet heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum, et in possessionem mitti jure desiderat. — 4. Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.

Tit. V. *De inofficiosi querela.*

1. Inofficiosum dicitur testamentum quod frustra liberis exheredatis, non ex officio pietatis videtur esse conscriptum. — 2. Post factum a matre testamentum filius procreatus, non mutata ab ea cum posset voluntate, ad exemplum præteriti, inofficiosi querelam recte instituit. — 3. Testamentum, in quo imperator scriptus est heres, inofficiosum argui potest; eum enim qui leges facit, pari majestate legibus obtemperare convenit. 4. — Qui inofficiosum dicere potest, hereditatem petere non prohibetur. — Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, exhausta necne sit hereditas cum apud eum quarta aut legis Falcidiæ aut senatusconsulti Pegasiani beneficio sit remansura. — 6. Quartæ portionis portio liberis, deducto ære alieno et funeris impensa, præstanda

est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet. — 7. Filius, judicio patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, jure desiderat. — 8. Pactio talis ne de inofficioso testamento dicatur, querelam super judicio futuram non excludit: meritis enim liberos, quam pactionibus adstringi placuit. — 9. Rogatus hereditatem restituere, etsi inofficiosi querelam instituerit, fideicommisso non fit injuria: quartam enim solummodo hereditatis amittit, quam beneficio senatusconsulti habere potuisset. — 10. Heres institutus habens substitutum, si de inofficioso dixerit nec obtinuerit, non id ad fiscum, sed ad substitutum pertinebit.

Tit. VI. *De vicesima.*

1. Tabulæ testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes vel maxima pars eorum adhibeatur, qui signaverint testamentum: ita ut agnitis signis, rupto lino aperiatur et recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas; ac deinde signo publico obsignatum in archium redigatur, ut si quando exemplum ejus interciderit, sit unde peti possit. — 2. Testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, præfectura, vico, castello, conciliabulo facta, in foro vel basilica præsentibus testibus vel honestis viris inter horam secundam et decimam diei recitari debebunt: exemploque sublato, ab iisdem rursus magistratibus obsignari, quorum præsentia constat aperta. — 3. Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri voluit: et ideo, quamvis sit rescriptis variatum, tamen a præsentibus intra triduum vel quinque dies aperiendæ sunt tabulæ; ab absentibus quoque intra eos dies, cum supervenerint: nec enim oportet testamentum heredibus aut legatariis aut libertatibus, quam necessario vectigali moram fieri.

Tit. VII. *De lege Cornelia.*

1. Qui testamentum falsum scripserit, recitaverit, subjecerit, signaverit, suppresserit, amoverit, resignaverit, deleverit, pœna legis Corneliæ de falsis tenebitur, id est, in insulam deportatur. — 2. Non tantum is qui testamentum

subjecit, suppressit, delevit, pœna legis Corneliæ coercetur, sed et is qui sciens dolo malo id fieri jussit, faciendumve curavit.—3. Testamentum supprimit, qui sciens prudensque tabulas testamenti in fraudem heredum vel legatariorum, fideicommissariorum aut libertatum non profert. — 4. Supprimere tabulas videtur, qui cum habeat et proferre possit, eas proferre non curat. — 5. Codicilli quoque, si lateant nec proferantur, supprimi videbuntur. — 6. Edicto perpetuo cavetur ut, si tabulæ testamenti non appareant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum agi possit, quo ad exhibendum compellitur qui supprimit. Tabularum autem appellatione chartæ quoque et membranæ continentur.

Tit. VIII. *De instestatorum successione.*

1. *Intestati dicuntur qui testamentum facere non possunt; vel ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt; vel hi quorum hereditas repudiata est, cujusve conditio defecerit.— 2. *Sine (1) jure prætorio factum testamentum abjecta doli expectatione (2) obtinebit. Eorum quorum testamenta rumpuntur aut irrita fiunt, ipso quidem jure testamenti (3) decedunt. — 3. *Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis heredibus, deinde adgnatis et aliquando quoque gentibus (4) deferebatur. Sane consanguineos lex non adprehenderat; interpretatione prudentium primum inter adgnatos locum acceperunt. — 4. *Sui heredes sunt hi : primo loco filius filia in potestate patris constituti; nec interest adoptivi sint an naturales, et secundum legem Juliam Papiamve quæsiti, modo maneant in potestate. — 5. * Qui sui heredes sunt, ipso jure heredes etiam ignorantes constituuntur, ut furiosi aut infantes et peregrinantes, quibus *jus* bonorum possessionis propter prætoriam actionem non erat necessarium. — 6. * In suis heredibus adeo ad mortem testatoris rerum hereditaria-

---

(1) *Scal.* SANE jure, etc

(2) *Pith.* OBJECTA doli EXCEPTIONE.

(3) *Pith.* fiunt, QUAMVIS ipso quidem jure TESTATI decedant, hereditas UT intestatorum, etc.

(4) *Pith.* GENTILIBUS.

rum dominium continuatur, ut nec tutoris auctoritas pupillo, nec furiosis curator sit necessarius, nisi forte solvenda sit hereditas (1) : quamvis etiam furiosus si resipuerit, et pupillus si adoleverit, abstinere possint. — 7. * Post mortem patris natus, vel ab hostibus reversus, aut ex primo secundove mancipio manumissus, cujusve erroris causa probata, licet non fuerint in potestate, sui tamen patri heredes efficiuntur. — 8. * Post filios filias, ad intestatorum successionem inter suos veniunt nepotes neptes, pronepotes proneptes, ac deinde masculino sexu post filium descendentes, si nullus parentum impedimento ipsis in avi potestate vel proavi familia remanserit. Parentes enim liberis suis cum quibus in potestate fuerunt ipsi, ordine successionis obsistunt. — 9. *Filii, si cum nepotibus ex alio filio susceptis in familia retinentur, ab intestato ad patris successionem cum fratris filiis vocantur : quibus in patris sui partem venientibus, hereditas in stirpes non in capita dividitur, ita ut filius et plures nepotes singulos semisses habeant. Idque evenit si ab eo ex duobus filiis in patrum numero (2) nepotes successerint. — 10. * Ex filia nepotes sui heredes non sunt : in avi enim materni potestate, alienam familiam sequentes, ipsa ratione esse non possunt. — 11. * Eo tempore suus heres constituendus est, quo certum est aliquem intestatum decessisse : quod ex eventu deficientis conditionis, et ortu nepotis qui vivo avo post mortem patris natus, iniri potest. — 12. * Quem filius emancipatus suscepit vel adoptavit, sui heredis locum in avi successione, sicut ipse pater, obtinere non potest. Adoptivus tamen, nec quasi cognatus, bonorum possessionem ejus potiri (3) potest. — 13. * Si sui heredes non sunt, ad adgnatos legitima hereditas pertinebit, inter quos primum locum consanguinei obtinent. Adgnati autem sunt cognati virilis sexus per virilem descendentes, sicut filius fratris, et patruus, et deinceps tota successio. — 14. Inter adgnatos et cognatos hoc interest, quod in adgnatis etiam cognati continen-

---

(1) *Pith.* solvendo NON sit.

(2) *Pith.* IDEMQUE evenit si CUM EO..... IMPARI numero. *Alii :* Idque evenit si ÆVO.... IMPARI numero, etc.

(3) *Scal.* PETERE.

tur; inter cognatos vero adgnati non comprehenduntur. Et ideo patruus et adgnatus est et cognatus, avunculus autem cognatus tantummodo. — 15. * Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diversis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tempore: adoptivus quoque frater, si non sit emancipatus, et hi qui post mortem patris nati sunt vel causam probaverunt. — 16. * Soror jure consanguinitatis tam ad fratris quam ad sororis hereditatem admittitur. — 17. * Consanguineis non existentibus, adgnatis defertur hereditas, prout quis, alterum gradu præcesserit. Quod si plures eodem gradu consistunt, simul admittuntur. — 18. Si sint fratres defuncti, et fratris filii vel nepotes, fratre non existente, filius fratris nepoti præfertur. — 19. * Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes sed in capita hereditas distribuitur, scilicet ut pro numero singulorum virium (1) distribuatur hereditas. — 20. Filius fratris intestati filio sororis præfertur (2). — 21. Legitimi heredes jure civili intra centesimum diem nisi adierint hereditatem, ad proximos eadem successio transfertur. — 22. Feminæ ad hereditates legitimas ultra consanguineas successiones non admittuntur (3). Idque jure civili Voconiana ratione videtur effectum. Ceterum lex duodecim tabularum nulla discretione sexus cognatos admittit. — 23. In hereditate legitima successioni locus non est. Et ideo fratre decedente antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non post: quia omnis successio proximiori defertur. — 24. Ab hostibus captus, neque sui, neque legitimi heredis jus amittit, postliminio reversus. Quod et circa eos qui in insulam deportantur, vel servi pœnæ effecti sunt, placuit observari, si per omnia in integrum indulgentia principali restituantur. — 25. Pro herede gerere est destinatione futuri dominii aliquid ex hereditariis rebus usurpare. Et ideo pro herede gerere videtur, qui fundorum hereditariorum culturas rationesque disponit, et qui servis hereditariis, jumentis, rebusve aliis utitur. — 26. Ex pluribus heredibus iisdemque legitimis si qui omiserint

(1) *Pith.* VIRITIM.

(2) Hic paraphus et sequens desunt in *Coll. leg. R. et M.* XVI, 5.

(3) *Ms. Paris.* 4403 feminæ, ETSI ultra consanguineas HEREDITATES AD SUCCESSIONEM LEGITIMAM non admittuntur, PROXIMITATIS TAMEN AD SUCCESSIONEM PETERE NON PROHIBENTUR.

hereditatem, vel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his qui adierunt, vel eorum heredibus, omittentium portiones adcrescunt. Quod in herede instituto, eum qui acceperat substitutum (1), evenire non poterit; diversa enim causa est scripti et legitimi.

Tit. IX. *Ad senatusconsultum Tertullianum.*

1. Matres tam ingenuæ quam libertinæ cives romanæ, ut jus liberorum consecutæ videantur, ter et quater peperisse sufficiet, dummodo vivos et pleni temporis pariant. — 2. Quæ semel uno partu tres filios edidit, jus liberorum non consequitur : non enim ter peperisse, sed semel partum fudisse videtur, nisi forte per intervalla pariat. — 3. Mulier si monstruosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit. Non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur. — 4. Partum, qui membrorum humanorum officia ampliavit, quia hac ratione aliquatenus videtur effectus, matri prodesse placuit. — 5. Septimo mense natus matri prodest : ratio enim Pythagorei numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno aut decimo mense partus maturior videatur. — 6. Aborsus vel abactus venter partum efficere non videtur. — 7. Libertina ut jus liberorum consequi possit, quater eam peperisse sufficit. — 8. Latina ingenua jus quiritium consecuta, si ter peperit, ad legitimam filii hereditatem admittitur : non est enim manumissa. — 9. Jus liberorum mater habet, quæ tres filios aut habet aut habuit, aut neque habet neque habuit. Habet, cui supersunt : habuit, quæ amisit : neque habet neque habuit, quæ beneficio principis jus liberorum consecuta est.

Tit. X. *Ad senatusconsultum Orphitianum.*

1. Filii vulgo quæsiti ad legitimam matris hereditatem adspirare non prohibentur; quia pari jure, ut ipsorum matribus, ita ipsis matrum hereditates deferri debuerunt. — 2. Ad filiam ancillam, vel libertam ex senatusconsulto Claudiano effectam, legitima matris intestatæ hereditas pertinere non potest;

---

(1) *Cuj.* EOQUE COHEREDI SUBSTITUTO.

quia neque servi neque liberti matrem civilem habere intelliguntur. — 3. Ad legitimam intestatæ matris hereditatem filii cives romani, non etiam latini admittuntur. Cives autem romanos eo tempore esse oportet, quo ab iisdem legitima hereditas aditur. — 4. Filius maternam hereditatem, eamdemque legitimam, nisi adeundo quærere non potest.

Tit. XI. *De gradibus.*

1. Primo gradu superiori linea continentur pater mater : inferiori filius filia, quibus nullæ aliæ personæ junguntur.— 2. Secundo gradu continentur superiori linea avus avia : inferiori nepos neptis : transversa frater soror. Quæ personæ duplicantur : avus enim et avia tam ex patre quam ex matre; nepos neptis tam ex filio, quam ex filia; frater soror tam ex patre, quam ex matre accipiuntur. Quæ personæ, sequentibus quibuscunque gradibus, similiter pro substantia earum quæ in quoquo gradu consistunt, ipso ordine duplicantur. — 3. Tertio gradu veniunt supra proavus proavia : infra pronepos proneptis : ex obliquo fratris sororisque filius filia, patruus amita, id est, patris frater et soror; avunculus matertera, id est, matris frater et soror. — 4. Quarto gradu veniunt supra abavus abavia : Infra abnepos abneptis : ex obliquo fratris et sororis nepos neptis, frater patruelis soror patruelis, id est, patrui filius filia; consobrinus consobrina, id est, avunculi et materteræ filius filia; amitinus amitina, id est, amitæ filius filia; itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur. Quibus adcrescit patruus magnus amita magna, id est, avi paterni frater et soror; avunculus magnus matertera magna, id est, aviæ tam paternæ quam maternæ frater et soror. —5. Quinto gradu veniunt supra quidem atavus atavia : infra atnepos atneptis : ex obliquo fratris et sororis pronepos proneptis; fratris patruelis sororis patruelis, amitini amitinæ, consobrini consobrinæ filius filia; propius sobrinus sobrina, id est, patrui magni amitæ magnæ, avunculi magni materteræ magnæ filius filia. His adcrescunt propatruus proamita; hi sunt proavi paterni frater et soror : proavunculus promatertera; hi sunt proaviæ paternæ maternæque frater et soror, proavique materni. — 6. Sexto gradu veniunt supra tritavus tritavia : infra trinepos trineptis : ex obliquo fratris et sororis

abnepos abneptis; fratris patruelis sororis patruelis', amitini amitinæ, consobrini consobrinæ nepos neptis; patrui magni amitæ magnæ, avunculi magni materteræ magnæ nepos neptis, id est, propioris sobrini filius filia, qui consobrini appellantur. Quibus ex latere adcrescunt propatrui proamitæ, proavunculi promaterteræ filius filia : abpatruus abamita; hi sunt abavi paterni frater et soror : abavunculus abmatertera; hi sunt abaviæ paternæ maternæque frater et soror, abavique materni. — 7. Septimo gradu qui sunt cognati recta linea supra infraque, propriis nominibus non appellantur; sed ex transversa linea continentur fratris sororisve atnepos atneptis; consobrini filii filiæque. — 8. Successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri, nec vita succedentibus prorogari potest.

Tit. XII. *De manumissionibus.*

1. Servum communem unus ex dominis manumittendo latinum facere non potest, nec magis quam civem romanum: cujus portio eo casu quo, si proprius esset, ad civitatem romanam perveniret, socio adcrescit.—2. Mutus et surdus servum vindicta liberare non possunt. Inter amicos tamen et per epistolam manumittere non prohibentur. Ut autem ad justam libertatem pervenire possit, conditione venditionis excipi potest.—3. Tormentis apud præsidem subjectus, et de nulla culpa confessus, ad justam libertatem perduci potest.—4. Fideicommisso libertas data facto heredis non mutatur, si servum quem manumittere jussus est, vinxerit.—5. Communem servum unus ex sociis vinciendo, futuræ libertati non nocebit : inter pares enim sententias clementior severiori præfertur. Et certe humanæ rationis est favere miserioribus, et prope innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possumus. —6. Debitor creditorve servum pignoris vinciendo, dedititium facere non possunt : alter enim sine altero causam pignoris deteriorem facere non potest.—7. Servus furiosi domini vel pupilli jussu vinctus, dedititiorum numero non efficitur; quia neque furiosus neque pupillus exacti consilii capax est.—8. Non tantum si ipse dominus vinciat, nocet libertati, sed et si vinciri jubeat, aut vincientis procuratoris actorisve factum comprobet. Quod si antequam sciret vinctum, solutionis ejus causas adprobaverit,

libertati futuræ vincula non nocebunt.—9. Cæco curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem instituere potest.

TIT. XIII. *fideicommissis libertatibus.*

1. Ea conditione heres institutus, SI LIBEROS SUOS EMANCIPAVERIT, omnimodis eos cogendus est emancipare : pro conditione enim hoc loco emancipatio videtur adscripta.—2. Decedente eo a quo fideicommissa libertas relicta est, heredes ejus eam præstare cogendi sunt.—3. Si decedens servis suis libertatem ita dederit, ILLUM ET ILLUM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQUE FILIIS MEIS TUTORES DO, impeditur fidei commissa libertas; quia pupilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt, et habentibus tutores tutor dari non potest. Sed interim vice absentium pupilli habebuntur, ut ex decreto amplissimi ordinis primum libertas, ac deinde tutela competere possit.

TIT. XIV. *Ad legem Fusiam Caniniam.*

1. Nominatim servi testamento manumitti secundum legem Fusiam possunt. Nominatim autem manumittere intelligitur hoc modo : STICHUS LIBER ESTO. Cum autem : OBSONATOREM, VEL QUI EX ANCILLA ILLA NASCITUR, LIBERUM ESSE VOLO, ex Orfitiano senatusconsulto perinde libertas competit, ac si nominatim data sit : officiorum enim et artium appellatio nihil de significatione nominum mutat, nisi forte plures sint qui eo officio designentur; tunc enim nomen adjungendum est, ut eluceat de quo testator sensisse videatur. — 2. Codicillis testamento confirmatis datæ libertates, cum his quæ tabulis testamenti datæ sunt, concurrunt : et sive antecedant, sive sequantur testamentum, novissimo loco adhibentur, quia ex testamento utræque confirmantur.— 3. Quoties numerus servorum propter legem Fusiam Caniniam ineundus est, fugitivi quoque quorum semper possessio animo retinetur, computandi sunt. — 4. Lege Fusia Caninia cavetur, ut certus servorum numerus testamento manumittatur. Subductis igitur a duobus usque ad decem, pars dimidia ; a decem usque ad triginta pars tertia ; a triginta usque ad centum pars quarta ; a centum usque ad quingentos pars quinta; plures autem quam centum ex majori numero servorum manumitti non licet.

LIBER QUINTUS.

Tit. I. *De liberali causa.*

1. Qui contemplatione extremæ necessitatis, aut alimentorum gratia filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non præjudicant; homo enim liber nullo pretio æstimatur. Iidem nec pignori ab his, aut fiduciæ dari possunt: ex quo facto sciens creditor deportatur. Operæ tamen eorum locari possunt. — 2. Veritati et origini ingenuitatis manumissio, quocunque modo facta fuerit, non præjudicat. — 3. Descriptio ingenuorum, ex officio fisci inter fiscalem familiam facta, ingenuitati non præjudicat. — 4. Qui metu et impressione alicujus terroris apud acta præsidis servum se esse mentitus est, postea statum suum defendenti non præjudicat. — 5. Post susceptum liberale judicium, si assertor causam deseruerit, in alium assertorem omne judicium transferri placuit. In priorem vero, quod prodendæ libertatis gratia factum est, extra ordinem vindicatur: non enim oportet susceptam status causam, nulla cogente necessitate, destitui.

Tit. II. *De usucapione.*

1. Possessionem adquirimus et animo et corpore: animo utique nostro, corpore vel nostro vel alieno. Sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus; retinere tamen nudo añimo possumus, sicut in saltibus hybernis æstivisque contingit. — 2. Per liberas personas quæ in potestate nostra non sunt, adquiri nobis nihil potest. Sed per procuratorem adquiri nobis possessionem posse, utilitatis causa receptum est. Absente autem domino comparata non aliter ei, quam si rata sit, quæritur. — 3. Longi autem temporis præscriptio inter præsentes continuo decennii spatio, inter absentes vicennii

comprehenditur. — 4. Viginti annorum præscriptio etiam adversus rempublicam prodest ei qui justum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. Actio tamen quanti ejus interest adversus eos reipublicæ datur, qui ea negotia defendere neglexerunt. — 5. Si post motam intra tempora quæstionem, res ad novum dominum emptione transierit, nec is per viginti annos fuerit inquietatus, avelli ei possessionem non oportet.

Tit. III. *De his quæ per turbam fiunt.*

1. In eos qui per turbam seditionemve damnum alicui dederint, dandumve curaverint, si quidem res pecuniaria est, æstimatione dupli sarcitur. Quod si ex hoc corpori alicujus, vitæ membrisve noceatur, extra ordinem vindicatur. — 2. Quidquid ex incendio, ruina, naufragio, navique expugnata raptum, susceptum suppressumve fuerit, eo anno in quadruplum ejus rei quam quis suppresserit, celaverit, rapuerit, convenitur: postea vero in simplum. — 3. Hi qui ædes alienas villasve expilaverint, effregerint, expugnaverint, si quidem id turba cum telis coacta fecerint, capite puniuntur. Telorum autem appellatione omnia ex quibus saluti hominis noceri possit, accipiuntur. — 4. Receptores aggressorum, itemque latronum, eadem pœna afficiuntur qua ipsi latrones: sublatis enim susceptoribus, grassantium cupido conquiescit. — 5. Fures vel raptores balnearum plerumque in metallum aut in opus publicum damnantur. Nonnunquam pro frequentia admissorum judicantis sententia temperatur. — 6. Incendiarii, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. Quod si incuria eorum ignis evaserit, dupli compendio damnum ejusmodi sarciri placuit.

Tit. IV. *De injuriis.*

1 Injuriam patimur aut in corpus, aut extra corpus: in corpus, verberibus et illatione stupri; extra corpus, conviciis et famosis libellis: quod ex affectu uniuscujusque patientis et facientis æstimatur.—2. Furiosus, itemque infans affectu doli et captu contumeliæ carent: idcirco injuriarum agi cum his

non potest. — 3. Si liberis qui in potestate sunt, aut uxori fiat injuria, nostra interest vindicare : ideoque per nos actio inferri potest, si modo is qui fecit, in injuriam nostram id fecisse doceatur. — 4. Corpori injuria infertur, cum quis pulsatur, cuique stuprum infertur, aut de stupro interpellatur. Quæ res extra ordinem vindicatur, ita ut pulsatio pudoris pœna capitis vindicetur. — 5. Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosæ libidinis extra ordinem puniuntur. — 6. Injuriarum actio aut lege, aut more, aut mixto jure introducta est : lege duodecim tabularum, de famosis carminibus, membris ruptis, et ossibus fractis. — 7. Moribus, quoties factum pro qualitate sui arbitrio judicis æstimatum[1] congruentis pœnæ supplicio vindicatur. — 8. Mixto jure injuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur, vel cujus domus introitur ab his qui vulgo derectarii appellantur : in quos extra ordinem animadvertitur, ita ut prius ingruentis consilium pro modo commentæ fraudis pœna vindicetur exilii aut metalli aut operis publici. — 9. Injuriarum civiliter damnatus, ejusque æstimationem inferre jussus, famosus efficitur. — 10. Atrox injuria æstimatur aut loco, aut tempore, aut persona : loco, quoties in publico irrogatur : tempore, quoties interdiu : persona, quoties senatori vel equiti romano, decurioni vel alias spectatæ auctoritatis viro ; et si plebeius vel humili loco natus senatori vel equiti romano, decurioni vel magistratui, vel ædili vel judici, quilibet horum, vel si his omnibus plebeius (2). — 11. Qui per calumniam injuriæ actionem instituit, extra ordinem punitur : omnes enim calumniatores exilii, vel insulæ relegatione, aut ordinis amissione puniri placuit. — 12. Injuriarum non nisi præsentes accusare possunt : crimen enim, quod vindictæ aut calumniæ judicium exspectat, per alios intendi non potest. — 13. Fit injuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit ; cœno, luto oblini-

(1) *Cuj.* ÆSTIMATUR.

(2) Cujacius tanquam superflua expunxit verba ETSI PLEBEIUS, etc.

verit; aquas spurcaverit; fistulas, lacus, quidve aliud in injuriam publicam contaminaverit : in quos graviter animadverti solet. — 14. Qui puero prætextato stuprum aliudve flagitium, abducto ab eo vel corrupto comite, persuaserit, mulierem puellamve interpellaverit, quidve corrumpendæ pudicitiæ gratia fecerit, domum præbuerit pretiumve quo id persuadeat dederit, perfecto flagitio capite punitur; imperfecto, in insulam deportatur : corrupti comites summo supplicio afficiuntur. — 15. Qui carmen famosum in injuriam alicujus, vel alia quælibet cantica quo agnosci possit, composuerit, ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam deportatur : interest enim publicæ disciplinæ, opinionem uniuscujusque a turpi carminis infamia vindicare. Carmen facit, non tantum qui satyras et epigrammata, sed illegitimam insectandi alicujus causam, quidve aliud alio genere componit. De ratione et de personarum dignitate nihil cavetur, quoniam omnimodo deformanda est ejus persona contra quem venimus. Sed in hoc modus quidam et ratio adhibenda est : æstimatio enim etiam hoc modo læditur. — 16. Psalterium quod vulgo dicitur canticum, in alterius infamiam compositum et publice cantatum, tam in eos qui hoc cantaverint, quam in eos qui composuerint, extra ordinem vindicatur : eo acrius, si personæ dignitas ab hac injuria defendenda sit. — 17. In eos auctores qui famosos libellos in contumeliam alterius proposuerint, extra ordinem usque ad relegationem insulæ vindicatur. — 18. Convicium judici ab appellatoribus fieri non oportet : alioquin infamia notantur. — 19. Maledictum, itemque convicium publice factum ad injuriæ vindictam revocatur : quo facto condemnatus infamis efficitur. — 20. Non tantum is qui maledictum aut convicium ingesserit, injuriarium convictus famosus efficitur; sed et is cujus ope consiliove factum esse dicitur. — 21. Convicium contra bonos mores fieri videtur, si obscœno nomine, aut inferiore parte corporis nudatus aliquis insectatus sit : quod factum, contemplatione morum et causa publicæ honestatis, vindictam extraordinariæ ultionis exspectat. — 22. Servus qui injuriam aut contumeliam fecerit, si quidem atrocem, in metallum damnatur; si vero levem, flagellis cæsus sub pœna vinculorum temporalium domino restituitur.

Tit. V (A). *De effectu sententiarum et finibus litium.*

1. Res judicatæ videntur ab his qui imperium potestatemque habent, vel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur : itemque a magistratibus municipalibus, usque ad summam qua jus dicere possunt : itemque ab his qui ab imperatore extra ordinem petuntur. Ex compromisso autem judex sumptus rem judicatam non facit : sed si pœna inter eos promissa sit, pœna rei in judicium deducta ex stipulatu peti potest. — 2. Confessi debitores pro judicatis habentur : ideoque ex die confessionis tempora solutionis præstituta computantur. — 3. Confiteri quis in judicio non tantum sua voce, sed et literis et quocunque modo potest. Convinci autem non-nisi scriptura aut testibus potest. — 4. Eorum qui debita confessi sunt, pignora capi et distrahi possunt. — 5. Confessionem suam reus in duplum revocare non potest. — 6. Ea quæ altera parte absente decernuntur, vim rerum judicatarum non obtinent. — 7. Trinis literis vel edictis, aut uno pro omnibus dato, aut trina denuntiatione conventus, nisi ad judicem a quo sibi denuntiatum est, aut cujus literis vel edicto conventus est, venerit, quasi in contumacem dicta sententia auctoritatem rerum judicatarum obtinet; quin imo nec appellari potest ab ea. Ab ea sententia (1) quæ adversus contumaces data est, neque appellari neque in duplum revocari potest. — 8. Res olim judicata, post longum silentium in judicium deduci non potest, nec eo nomine in duplum revocari. Longum autem tempus, exemplo longæ præscriptionis, decennii inter præsentes, et inter absentes vicennii computatur. — 9. In causa capitali absens nemo damnatur, neque absens per alium accusare aut accusari potest. — 10. Falsis instrumentis religione judicis circumducta, si jam dicta (2) sententia prius de crimine admisso constiterit, ejus causæ instauratio jure deposcitur. — 11. Ratio calculi sœpius se patitur supputari, atque ideo potest quocunque tempore retractari, si non longo tempore evanescat.

---

(1) Schultingius habet : QUOTIES IN CONTUMACEM FUERIT JUDICATUM ab ea sententia, etc. Sed hæc verba et sequentia interpretationibus adscribenda existimavit.

(2) AL. si INDICTA.

Tit. V (B). *De rebus auctoritate judicis possidendis.*

1. Pupillo, si non defendatur, in possessione bonorum creditoribus constitutis, ex his usque ad pubertatem alimenta præstanda sunt. — 2. Ejus qui ab hostibus captus est, bona venire non possunt, quamdiu revertatur.

Tit. VI. *De interdictis.*

1. Retinendæ possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quæ eam possessionem quam jam habemus, retinere volumus, quale est UTI POSSIDETIS de rebus soli, et UTRUBI de re mobili. Et in priore quidem is potior est, qui redditi interdicti tempore nec vi nec clam nec precario ab adversario possidet. In altero vero potior est qui majore parte anni retrorsum numerati nec vi nec clam nec precario possedit. — 2. Ut interdictum, ita et actio proponitur, ne quis via publica aliquem prohibeat. Cujus rei sollicitudo ad viarum curatores pertinet, a quarum munitione nemo exceptus est. Si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo commeantes impediantur, demolito opere condemnatur. — 3. Non tantum si ipse dominus possessione dejiciatur, utile interdictum est, sed etiam si familia ejus. Familiæ autem nomine etiam duo servi continentur. — 4. Vi dejicitur, non tantum qui oppressu multitudinis, aut fustium, aut telorum, aut armorum metu terretur; sed et is qui, violentiæ opinione comperta, possessione cessit, si tamen adversarius eam ingressus sit. — 5. De navi vi dejectus hoc interdicto experiri non potest; sed utilis ei actio de rebus recuperandis, exemplo de vi bonorum raptorum datur. Idemque de eo dicendum est, qui carruca aut equo dejicitur; quibus non abductis, injuriarum actio datur. — 6. Vi dejectus videtur, et qui in prædio vi retinetur, et qui in via territus est, ne ad fundum suum accederet. — 7. Qui vi aut clam aut precario possidet, ab adversario impune dejicitur. — 8. Ex rebus vi possessis si aliquæ res arserint, vel servi decesserint, licet id sine dolo ejus qui dejecit, factum sit, æstimatione tamen condemnandus est, qui ita voluit adipisci rem juris alieni. — 9. Si inter vicinos ex communi rivo aqua ducatur, interdici prius debet ex his vicibus quibus a singulis duci consuevit : ducenti autem vis fieri prohibetur. Alienam autem aquam usurpanti nummaria pœna irro-

gatur; cujus rei cura ad sollicitudinem præsidis spectat. — 10. Redditur interdicti actio, quæ proponitur ex eo ut quis, quod precario habet, restituat. Nam et civilis actio hujus rei, sicut commodati, competit : eo vel maxime quod ex beneficio suo unusquisque injuriam pati non debet. — 11. Precario possidere videtur, non tantum qui per epistolam vel quacunque alia ratione hoc sibi concedi postulavit ; sed et is qui nullo voluntatis indicio, patiente tamen domino, possidet. — 12. Heres ejus qui precariam possessionem tenebat, si in ea manserit, magis dicendum est clam videri possidere : nullæ enim preces ejus videntur adhibitæ. Et ideo persecutio ejus rei semper manebit, nec interdicto locus est. — 13. Arbor quæ in alienas ædes vel in vicini agrum imminet, nisi a domino sublucari non potest, isque conveniendus est ut eam sublucet. Quod si conventus dominus id facere noluerit, a vicino luxuries ramorum compescatur : idque qualiscunque dominus facere non prohibetur. — 14. Adversus eum qui hominem liberum vinxerit, suppresserit, incluserit operamve ut id fieret dederit, tam interdictum quam legis Fabiæ super ea re actio redditur. Et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is qui detinetur ; lege autem Fabia, ut etiam pœna nummaria coerceatur. — 15. Bene concordans matrimonium separari a patre divus Pius prohibuit : itemque a patrono libertum, a parentibus filium filiamque, nisi forte quæratur ubi utilius morari debeat. — 16. Omnibus bonis quæ habet quæque habiturus est obligatis, nec concubina nec filius naturalis nec alumnus, nec ea quæ in usu quotidiano habet, obligantur : ideoque de his nec interdictum redditur.

Tit. VII. *De obligationibus.*

1. Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductæ sunt, quæ quadam verborum solemnitate concipiuntur : et appellatæ, quod per eas firmitas obligationum constringitur. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt. — 2. Verborum obligatio inter præsentes, non etiam inter absentes contrahitur. Quod si scriptum fuerit instrumento promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit. — 3. Fructuarius servus si quid ex re fructuarii aut ex operis suis adquirit, ad fructuarium pertinet. Quidquid autem

aliunde vel ex re proprietarii adquirit, domino proprietatis adquirit. — 4. Cum facto promissoris res in stipulatum deducta intercidit, perinde agi ex stipulato potest ac si ea res exstaret: ideoque promissor æstimatione ejus punitur, maxime si in dolum quoque ejus concepta fuerit stipulatio.

Tit. VIII. *De novationibus.*

Non solum per nosmetipsos novamus quod nobis debetur, sed per eos etiam per quos stipulari possumus: veluti per filiumfamilias vel servum jubendo, vel ratum habendo. Procurator quoque noster ex jussu nostro receptum est ut novare possit.

Tit. IX. *De stipulationibus.*

1. Substitutus heres ab instituto qui sub conditione scriptus est, utiliter sibi institutum hac stipulatione cavere compellit, ne petita bonorum possessione res hereditarias deminuat. Hoc enim casu ex die interpositæ stipulationis duplos fructus præstare compellitur. Hujus enim præjudicium a superiore differt, quo quæritur an ea res de qua agitur, major sit centum sestertiis, ideoque in longiorem diem concipitur. — 2. Ex die accepti judicii dupli fructus computantur: et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, procuratores, cognitorumque personæ, itemque sponsores eadem stipulatione comprehenduntur; eorum quoque, quorum nomine promittitur. — 3. Quoties judicatum solvi stipulatione satisdatur, omissa ejus actio rei judicatæ persecutionem non excludit. — 4. Emancipati liberi præteriti, si velint se miscere paternæ hereditati, et cum his qui in potestate remanserint communis patris dividere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cavere cum satisdatione debebunt. Quod si satisdare non possunt, statim ex fide bonorum confusionem, excepto peculio castrensi, facere cogendi sunt.

Tit. X. *De contrahenda auctoritate.*

1. Ob metum impendentis damni vicinus vicino satisdare debet, additis sponsoribus super eo quod damni acciderit. —

2. De communi pariete utilitatis causa hoc cœpit observari, ut ædificet quidem cui ædificare interest, cogatur vero socius portionis suæ impensas agnoscere.

Tit. XI. *De donationibus.*

1. Species extra dotem a matre in honorem nuptiarum præsente filia genero traditæ donationem perfecisse videntur. — 2. Probatio traditæ vel non traditæ possessionis, non tam in jure quam in facto consistit : ideoque sufficit ad probationem, si rem corporaliter teneant. — 3. Pater si filiofamilias aliquid donaverit, et in ea voluntate perseverans decesserit, morte patris donatio convalescit. — 4. Cum unius rei in duos donatio confertur, potior est ille cui res tradita est. Nec interest posterior quis, an prior acceperit, et exceptæ necne personæ sint. —5. Invitus donator de evictione rei donatæ promittere non cogitur, nec eo nomine si (1) promiserit, oneratur : quia lucrativæ rei possessor ab evictionis actione ipsa juris ratione depellitur. — 6. Ei qui aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, in infinitum donare non prohibemur, si tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est ; quia contemplationem salutis certo modo æstimari non placuit.

Tit. XII. *De jure fisci et populi.*

1. Ejus bona qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem conscivit, fisco vindicantur. Quod si id tædio vitæ, aut pudore æris alieni, vel valetudinis alicujus impatientia hoc admisit, non inquietabuntur, sed ordinariæ successioni relinquentur. — 2. Ei etiam velut indigno aufertur hereditas, qui adfinem vel cognatum cui ipse ab intestato successurus erat, testamentum facere prohibuit, aut ne jure subsisteret operam dedit. — 3. Si pater vel dominus id testamentum quo filius ejus vel servus heredes instituti sunt, aut legatum acceperunt, falsum redarguant, nec obtineant, fisco locus est. — 4. Ætati ejus ejus qui accusat testamentum, si non obtineat, succurri solet

(1) Rittershusius legendum putat NISI, quod valde probat Schultingius.

in id quod ita amisit, maxime si tutoris aut curatoris consilio actio instituta sit, — 5. In ea provincia ex qua quis originem ducit, officium fiscale administrare prohibetur, ne aut gratiosus aut calumniosus apud suos esse videatur. — 6. Quotics sine auctoritate judicati officiales alicujus bona occupant, vel describunt, vel sub observatione esse faciunt, adito procuratore injuria submovetur, et rei hujus auctores ad præfectos prætorio puniendi mittuntur. — 7. Litem in perniciem privatorum fisco donari non oportet, nec ab eodem donatam suscipi. — 8. Imperatorem litis causa heredem institui invidiosum est : nec enim calumniandi facultatem ex principali majestate capi oportet. — 9. Ex nuda pollicitatione nulla actio nascitur : ideoque ejus bona qui se heredem imperatorem facturum esse jactaverat, a fisco occupari non possunt. — 10. Privilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere. — 11. Quicunque a fisco convenitur; non ex indice vel exemplo alicujus scripturæ, sed ex authentico conveniendus est : et si contractus fides possit ostendi. Ceterum calumniosam scripturam vim justæ petitionis in judicio obtinere non convenit. — 12. Ejus bona qui falsam monetam percussisse dicitur, fisco vindicantur. Quod si servi ignorante domino id fecisse dicantur, ipsi quidem summo supplicio afficiuntur: domino tamen nihil aufertur, quia pejorem domini causam servi facere, nisi forte scierit, omnino non possunt.

Tit. XIII. *De delatoribus.*

1. Omnes omnino deferre alterum, et causam pecuniariam fisco nuntiare prohibentur. Nec refert mares istud an feminæ faciant, servi an ingenui an libertini, an suos an extraneos deferant : omni enim modo puniuntur. — 2. Servi fiscales qui causam domino prodere ac nuntiare contendunt, deferre non videntur. Subornati sane reum (1) prodere coguntur, ne qui quod per se non potest, per alium deferat. Perinde autem subornatores ac delatores puniuntur. — 3. Damnati servi, sive post sententiam, sive ante sententiam dominorum facinora

---

(1) *Schult.* EUM.

confessi sint, nullo modo audiuntur, nisi forte reos deferant majestatis.

Tit. XIV. *De quæstionibus habendis.*

1. In criminibus eruendis quæstio quidem adhibetur, sed non statim a tormentis incipiendum est : ideoque prius argumentis quærendum est; et si suspicione aliqua reus urgeatur, adhibitis tormentis, de sociis et sceleribus suis confiteri compellitur. — 2. Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiatur, qui timidior et teneræ ætatis esse videatur.

Tit. XV. *De testibus.*

1. Suspectos gratiæ testes, et eos vel maxime quos accusator de domo produxerit, vel vitæ humilitas infamaverit, interrogari non placuit : in teste enim et vitæ qualitas spectari debet, et dignitas. — 2. In adfinem vel cognatum inviti testes interrogari non possunt. — 3. Adversus se invicem parentes et liberi, itemque liberti, nec volentes ad testimonium admittendi sunt : quia rei veræ testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit. — 4. Testes, cum de fide tabularum nihil dicitur, adversus scripturam interrogari non possunt. — 5. Hi qui falso vel varie testimonia dixerunt, vel utrique parti prodiderunt, aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submoventur. — 6. In re pecuniaria tormenta, nisi cum de rebus hereditariis quæritur, non adhibentur. Alias (1) autem jurejurando aut testibus explicantur.

Tit. XVI. *De servorum quæstionibus.*

1. Servum de facto suo in se interrogari posse, ratio æquitatis ostendit : nec enim obesse ei debet, qui per servum aliquid sine cautione commodat aut deponit. — 2. Judex tutelaris itemque centumviri, si aliter de rebus hereditariis, vel de fide generis instrui non possunt, poterunt de servis hereditariis habere quæstionem. — 3. Servi alieni in alterius caput non

---

(1) *Cuj.* ALIÆ.

nisi singuli torqueri possunt. Et hoc invito domino non est permittendum, nisi delator cujus interest quod intendit probare, pretia eorum quanti dominus taxaverit, inferre sit paratus, vel certe deterioris facti servi subire taxationem.—4.Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur : nec enim oportet in rebus dubiis salutem dominorum servorum arbitrio committi. — 5. Servi in caput domini, neque a præside, neque a procuratore, neque in pecuniariis, neque in capitalibus causis interrogari possunt. — 6. Communis servus in caput alterius ex dominis torqueri non potest. — 7. Qui servum ideo comparavit, ne in se torqueretur, restituto pretio poterit interrogari. — 8. Servus in caput ejus domini a quo distractus est, cuique aliquando servivit, in memoriam prioris dominii interrogari non potest. — 9. Si servus ad hoc fuerit manumissus ne torqueatur, quæstio de eo nihilominus haberi potest. — 10. Quæstioni ejus latronis quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, fidem accommodari non convenit, nisi id forte velandæ conscientiæ suæ gratia quam cum reo habuit, fecisse doceatur. — 11. Neque accusator per alium accusare, neque reus per alium defendi potest, nisi ingratum libertum patronus accuset, aut rei absentia defendatur. — 12. Si pecunia data judici reus absolutus esse dicatur, idque in eum fuerit comprobatum, ea pœna damnatur qua reus damnari potuisset. — 13. In convictum reum, sive torqueri possit, sive non possit, pro modo admissi sceleris statuendum est. — 14. Reis suis edere crimina accusatores cogendi sunt : scire enim oportet, quibus sunt criminibus responsuri.

Tit. XVII. *De abolitionibus.*

1. Abolitio est deletio, oblivio, vel extinctio accusationis. — 2. Post abolitionem publicam a delatore suo reus intra tricesimum diem repeti potest : postea non potest. — 3. Summa supplicia sunt, crux, crematio, decollatio. Mediocrium autem delictorum pœnæ sunt, metallum, ludus, deportatio ; minimæ, relegatio, exilium, opus publicum, vincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.

Tit. XVIII. *De abactoribus.*

1. Abactores sunt, qui unum equum, duas equas totidemque

boves, vel capras decem, aut porcos quinque abegerint. Quidquid vero intra hunc numerum fuerit ablatum, pœna furti pro qualitate ejus aut in duplum aut in triplum convenitur; vel fustibus cæsus in opus publicum unius anni datur, aut sub pœna vinculorum domino restituitur. — 2. * Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium vel in metallum, nonnunquam autem in opus publicum dantur. Atroces autem sunt, qui equos et greges ovium de stabulo vel de pascuis abigunt, vel si id sæpius aut a ferro conducta manu (1) faciunt. — 3. Si ea pecora de quibus quis litigat, abegerit, ad forum remittendus est, atque ita convictus in duplum vel in triplum furis more damnatur. — 4. * Qui bovem vel equum errantem, quodve aliud pecus abduxerit, furem magis eum quam abigeatorem constitui placuit.

Tit. XIX. *De sacrilegis.*

Qui noctu manu facta prædandi ac depopulandi gratia templum irrumpunt, bestiis objiciuntur. Si vero per diem leve aliquid de templo abstulerint, vel deportantur honestiores, vel humiliores in metallum damnantur.

Tit. XX. *De incendiariis.*

1. Incendiarii qui quid in oppido prædandi causa faciunt, capite puniuntur. — 2. Qui casam aut villam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnantur, honestiores in insulam relegantur. — 3. Fortuita incendia quæ casu venti ferente, vel incuria ignem supponentis, ad usque vicini agros evadunt, si ex eo seges vel vinea vel olivæ vel fructiferæ arbores concrementur, datum damnum æstimatione sarciatur. — 4. Commissum vero servorum, si domino videatur, noxæ deditione sarciatur. — 5. Messium sane per dolum incensores, vinearum olivarumve, aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur. — 6. Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum dam-

(1) Schultingius legi posse putat : aut cum ferro aut conducta, etc.

nantur, aut honestiores damnum sarcire coguntur, vel curia submoventur, vel relegantur.

Tit. XXI. *De vaticinatoribus et mathematicis.*

1. Vaticinatores qui se Deo plenos adsimulant, idcirco civitate expelli placuit, ne humana credulitate publici mores ad spem alicujus rei corrumperentur, vel certe ex eo populares animi turbarentur. Ideoque primo fustibus cæsi civitate pelluntur: perseverantes autem in vincula publica conjiciuntur, aut in insulam deportantur, vel certe relegantur. — 2. Qui novas et usu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honestiores deportantur; humiliores capite puniuntur. — 3. Qui de salute principis, vel de summa reipublicæ mathematicos, ariolos, aruspices, vaticinatores consulit cum eo qui responderit, capite punitur. — 4. Non tantum divinatione quis, sed ipsa scientia ejusque libris melius fecerit abstinere. Quod si servi de salute dominorum consuluerint, summo supplicio, id est, cruce afficiuntur. Consulti autem, si responsa dederint, aut in metallum damnantur, aut in insulam deportantur.

Tit. XXII. *De seditiosis.*

1. Auctores seditionis et tumultus, vel concitatores populi, pro qualitate dignitatis, aut in crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur, aut in insulam deportantur. — 2. Qui terminos effodiunt vel exarant, arboresve terminales evertunt (1), si quidem id servi sua sponte fecerint, in metallum damnantur: humiliores in opus publicum, honestiores in insulam amissa tertia parte bonorum relegantur, aut exsulare coguntur. — 3. Cives romani qui se judaico ritu vel servos suos circumcidi patiuntur, bonis ademptis in insulam perpetuo relegantur: medici capite puniuntur. — 4. Judæi, si alienæ nationis comparatos servos circumciderint, aut deportantur aut capite puniuntur.

---

(1) Cujacius addit: « VEL QUI CONVELLUNT BODONAS. »

Tit. XXIII. *Ad legem Corneliam de sicariis et veneficis.*

1. Lex Cornelia pœnam deportationis infligit eis qui hominem occiderint, ejusve rei causa furtive, faciendi cum telo fuerint; et qui venenum hominis necandi causa habuerint, vendiderint, paraverint; falsum testimonium dixerint, quo quis periret; mortisve causam præstiterint. Quæ omnia facinora in honestiores pœna capitis vindicari placuit; humiliores vero aut crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur. — 2. * Homicida est qui aliquo genere teli hominem occidit, mortisve causam præstitit. — 3. Qui hominem occiderit, aliquando absolvitur; et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscujusque non factum puniendum est. Ideoque qui cum vellet occidere, id casu aliquo perpetrare non potuerit, ut homicida punietur; et is qui casu jactu teli hominem imprudenter occiderit, absolvitur. — 4.* Quod si in rixa percussus homo fuerit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum multati relegantur. — 5.* Causa mortis idonea non videtur, cum læsus homo post aliquos dies officium diuturnæ vitæ retinens decessit, nisi forte fuerit ad necem cæsus aut letaliter vulneratus. — 6.* Servus si plagis defecerit, nisi id dolo fiat, dominus homicidii reus non potest postulari: modum enim castigandi et in servorum coercitione placuit temperari. — 7.* Qui telum tutandæ salutis causa ageret (1), non videatur hominis occidendi causa portare. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, sed omne quod nocendi causa portatum est. — 8. Qui latronem cædem sibi inferentem, vel alium quemlibet stuprum inferentem occiderit, puniri non placuit: alius enim vitam, alius pudorem publico facinore defendit. — 9.* Si quis furem nocturnum vel diurnum, cum se telo defenderet, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fecerit qui eum comprehensum, transmittendum ad præsidem, magistratibus obtulerit. — 10. Judex qui in caput fortunasque hominis pecuniam accepit, in insulam bonis ademptis depor-

---

(1) *Pith.* GERET.

tetur. — 11. Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniuntur. — 12. Si putator, ex arbore cum ramum dejiceret, non proclamaverit ut vitaretur, atque ita præteriens ejusdem ictu homo perierit, etsi in legem non incurrit, in metallum damnatur. — 13. Qui hominem invitum libidinis aut promercii causa castraverit, castrandumve curaverit, sive is servus sive liber sit, capite punitur. Honestiores publicatis bonis in insulam deportantur. — 14. Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi dolo non faciant, tamen [quia] mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur. Quod si ex hoc homo aut mulier perierit, summo supplicio afficiuntur. — 15. Qui sacra impia nocturnave, ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint faciendave curaverint, aut cruci suffiguntur aut bestiis objiciuntur. — 16. Qui hominem immolaverint, exve ejus sanguine litaverint, fanum templumve polluerint, bestiis objiciuntur; vel si honestiores sint, capite puniuntur. — 17. Magicæ artis conscios summo supplicio affici placuit, id est, bestiis objici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi vivi exuruntur. — 18. Libros magicæ artis apud se neminem habere licet: et si penes quoscunque reperti sint, bonis ademptis, ambustisque his publice, in insulam deportantur; humiliores capite puniuntur. Non tantum hujus artis professio, sed etiam scientia prohibita est. — 19. Si ex eo medicamine quod ad salutem hominis vel ad remedium datum erat, homo perierit, is qui dederit, si honestior fuerit, in insulam relegatur (1); humilior autem capite punitur.

TIT. XXIV. *Ad legem Pompeiam de parricidiis.*

Lege Pompeia de parricidiis tenetur, qui patrem matrem, avum aviam, fratrem sororem, patronum patronam occiderit. Hi, etsi antea insuti culleo in mare præcipitabantur, hodie tamen vivi exuruntur, vel ad bestias dantur.

TIT. XXV. *Ad legem Corneliam testamentariam.*

1. Lege Cornelia testamentaria tenetur, qui testamentum

(1) *Cuj.* DEPORTATUR.

quodve aliud instrumentum falsum sciens dolo malo scripserit, recitaverit, subjecerit, suppresserit, amoverit, resignaverit, deleverit; quodve signum adulterinum sculpserit, fecerit, expresserit, amoverit, reseraverit; quive nummos aureos, argenteos adulteraverit, laverit, conflaverit, raserit, corruperit, vitiaverit; vultuve principum signatam monetam, præter adulterinam, reprobaverit. Honestiores quidem in insulam deportantur, humiliores autem aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. Servi autem post admissum manumissi capite puniuntur. — 2. Qui ob falsum testimonium perhibendum, vel verum non perhibendum pecuniam acceperit, dederit; judicemve, ut sententiam ferat vel non ferat, corruperit corrumpendumve curaverit, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso judice in insulam deportantur. — 3. * Falsum est, quidquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur. — 4. Judex qui contra sacras principum constitutiones, contrave jus publicum quod apud se recitatum est, pronuntiat, in insulam deportatur. — 5. Qui rationes, acta, libellos, album propositum, testationes, cautiones, chirographa, epistolas sciens dolo malo in fraudem alicujus deleverit, mutaverit, subjecerit, subscripserit; quive æs inauraverit, argentaverit; quive cum argentum vel aurum poneret, æs stannumve subjecerit, falsi pœna coercetur. — 6. Amplissimus ordo decrevit, eas tabulas quæ publici vel privati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatæ triplici lino constringantur, atque impositum supra linum ceræ signa imprimantur, ut exteriores scripturæ fidem interiori servent. Aliter tabulæ prolatæ nihil momenti habent. — 7. Qui vivi testamentum aperuerit, recitaverit, resignaverit, pœna legis Corneliæ tenetur : et plerumque aut humiliores in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur. — 8. Si quis instrumenta utilitatis suæ (1) a procuratore suo vel cognitore adversario prodita esse convicerit, tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in metallum damnantur; si honestiores, adempta dimidia parte bonorum, in perpetuum relegantur. —

(1) *Cuj.* instrumenta LITIS suæ.

9. Instrumenta penes se deposita quicunque alteri altero absente reddiderit, vel adversario prodiderit, pro personæ ejus conditione, aut in metallum damnatur, aut in insulam relegatur. — 10. Qui falsis instrumentis, actis, epistolis, rescriptis sciens dolo malo usus fuerit, pœna falsi coercetur : ideoque humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam deportantur. — 11. Si qui sibi falsum nomen imposuerit, genus (1) parentesve finxerit, quo quid alienum interceperit, possederit, pœna legis Corneliæ de falsis coercetur. — 12. Qui insignibus altioris ordinis utuntur, militiamque confingunt, quo quem terreant vel concutiant, humiliores capite puniuntur, honestiores in insulam deportantur. — 13. Si qui de judicis amicitiis vel familiaritate mentientes eventus sententiarum ejus vendunt, quidve obtentu nominis ejus agunt, convicti pro modo delicti aut relegantur, aut capite puniuntur.

Tit. XXVI. *Ad legem Juliam de vi publica et privata.*

1. Lege Julia de vi publica damnatur, qui aliqua potestate præditus civem romanum, antea ad populum, nunc ad imperatorem, appellantem necarit necarive jusserit, torserit, verberaverit, condemnaverit, inve publica vincula duci jusserit. Cujus rei pœna in humiliores capitis, in honestiores insulæ deportatione coercetur (2). — 2. Hac lege excipiuntur, qui artem ludicram faciunt : judicati etiam et confessi, et qui ideo in carcerem duci jubentur quod jus dicenti non obtemperaverint, quidve contra disciplinam publicam fecerint : tribuni etiam militum, et præfecti classium alarumve, ut sine aliquo impedimento legis Juliæ per eos militare delictum coerceri possit. — 3. Lege Julia de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus possessione, domo, villa agrove dejecerit, expugnaverit, obsederit, cluserit; idve ut fieret homines commodaverit, locaverit, conduxerit, quive cœtum, concursum, turbam, seditionem, incendium (3) fecerit; funerari sepelirive aliquem prohibuerit,

(1) *Goth.* GENTES.

(2) *Cuj.* cujus rei pœna humiliores capitis, honestiores insulæ deportatione COERCENTUR.

(3) *Cuj.* quive cœtu, CONCURSU, TURBA, SEDITIONE incendium, etc.

funusve eripuerit, turbaverit; et qui eum cui aqua et igni interdictum est, receperit, celaverit, tenuerit; quive cum telo in publico fuerit; templa, portas, aliudve quid publicum armatis obsederit, cinxerit, clauserit, occupaverit. Quibus omnibus convictis, si honestiores sint, tertia pars bonorum eripitur, et in insulam relegantur; humiliores in metallum damnantur. — 4. Creditor chirographarius, si sine jussu præsidis per vim debitoris sui pignora, cum non habuerit obligata, ceperit, in legem Juliam de vi privata committit. Fiduciam vero et pignora apud se deposita persequi, et sine auctoritate judicis vindicare non prohibetur.

Tit. XXVII. *Ad legem Juliam peculatus.*

Si quis fiscalem pecuniam adtrectaverit, subripuerit, mutaverit, seu in suos usus converterit, in quadruplum ejus pecuniæ quam sustulit, condemnatur.

Tit. XXVIII. *Ad legem Juliam repetundarum.*

Judices pedanei, si pecunia corrupti dicantur, plerumque a præside aut curia submoventur, aut in exilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.

Tit. XXIX. *Ad legem Juliam majestatis.*

1. Lege Julia majestatis tenetur is, cujus ope consilio adversus imperatorem vel rempublicam arma mota sunt, exercitusve ejus in insidias deductus est; quive injussu imperatoris bellum gesserit, delectumve habuerit, exercitum comparaverit, sollicitaverit, deseruerit imperatorem. His antea in perpetuum aqua et igni interdicebatur : nunc vero humiliores bestiis objiciuntur, vel vivi exuruntur; honestiores capite puniuntur. Quod crimen non solum facto, sed et verbis impiis ac maledictis maxime exacerbatur. — 2. In reum majestatis inquiri prius convenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit; tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicujus, sed ipsius admissi causa puniendus est : et ideo cum de eo quæritur, nulla dignitas a tormentis excipitur.

Tit. XXX (A). *Ad legem Juliam ambitus.*

Petiturus magistratum vel provinciæ sacerdotium, si turbam suffragiorum causa conduxerit, servos advocaverit, aliamve quam multitudinem conduxerit, convictus, ut vis publicæ reus, in insulam deportatur.

Tit. XXX (B). *Ad legem Fabiam.*

1. Lege Fabia tenetur, qui civem romanum ingenuum, libertinum servumve alienum celaverit, vendiderit, vinxerit, comparaverit. Et olim quidem hujus legis pœna summaria (1) fuit : sed translata est cognitio in præfectos urbis, itemque præsidis provinciæ extra ordinem meruit animadversionem. Ideoque humiliores aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur, honestiores adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur.—2. * Si servus sciente domino alienum servum subtraxerit, vendiderit, celaverit, in ipsum dominum animadvertitur. Quod si id domino ignorante commiserit, in metallum datur.

Tit. XXXI. *De pœni militum.*

1. Si pecunia accepta miles custodiam dimiserit, capite puniendus est. Et certe quæritur cujus criminis reus dimissus esse videatur. — 2. Qui custodiam militi prosequenti magna manu excusserint, capite puniuntur.

Tit. XXXII. *Quando appellandum sit.*

Quoties jusjurandum postulatur, eo tempore appellandum est quo defertur, non quo juratur.

Tit. XXXIII. *De cautionibus et pœnis appellationum.*

1. Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandæ et revocandæ sententiæ, et pœnæ et tempora appellatoribus præstituta sunt. Quod nisi (2) juste appellaverint, tempora ad

---

(1) Pithoeus legendum putat NUMMARIA.

(2) Cuj. ET nisi.

cavendum in pœna appellationis quinque dierum præstituta sunt. Igitur morans eo in loco ubi appellavit, cavere debet, ut ex die acceptarum literarum continui quinque dies computentur. Si vero longius salva dinumeratione integri (1) quinque dies cum eo ipso quo literas acceperit, computantur. — 2. Ne quis in captionem verborum in cavendo incidat, expeditissimum est pœnam ipsam vel quid aliud pro ea deponere : necesse enim non habet sponsorem quis fidejussoremve dare, aut præsens esse; sed si contra eum fuerit pronuntiatum, perdit quod deposuit. — 3. Quoties in pœna appellationis cavetur, tam unus quam plures fidejussores, si idonei sunt, dari possunt : sufficit enim etiam per unum idoneum indemnitati pœnæ consuli. — 4. Si plures appellant, una cautio sufficit; et si unus caveat, omnibus vincit. — 5. Cum a pluribus sententiis provocatur, singulæ cautiones exigendæ sunt, et de singulis pœnis spondendum est. — 6. Modus pœnæ in qua quis cavere debet, specialiter in cautione exprimendus est, ut sit in qua (2) stipulatio committatur : aliter enim recte cavisse non videtur. — 7. Assertor, si provocet, in ejusmodi tertiam cavere debet, quanti causa æstimata est. — 8. In omnibus pecuniariis causis, magis est ut in tertiam partem ejus pecuniæ caveatur.

TIT. XXXIV. *De dimissoriis literis.*

1. Ab eo a quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, literæ dimissoriæ diriguntur, quæ vulgo apostoli appellantur : quorum postulatio et acceptio intra quintum diem ex officio facienda est. — 2. Qui intra tempora præstitua dimissorias non postulaverit, vel acceperit, vel reddiderit, præscriptione ab agendo submovetur, et pœnam appellationis inferre cogitur.

TIT. XXXV. *De reddendis causis appellationum.*

1. Meritum appellationis causæ capitalis, et ipsam rationem status non nisi per nosmetipsos prosequi possumus : nemo

(1) Schult. CONTINUI.

(2) *Cuj.* ut SCIAT IN QUA. *Ritter:* ut sit in QUO.

enim absens aut duci in servitutem potest, aut damnari. — 2. Moratorias appellationes, et eas quæ ab exsecutoribus et confessis fiunt, recipi non placuit. — 3. Eum qui appellat, cum convicio ipsius judicis appellare non oportet : ideoque quod ita factum est, arbitrio principis vindicatur.

TIT. XXXVI. *Post provocationem quid observandum sit.*

1. Quoties possessor appellat, fructus medii temporis deponi convenit. Quod si petitor provocet, fructus in causa depositi esse non possunt, nec recte eorum nomine satisdatio postulatur. — 2. Si propter prædia urbana vel mancipia appelletur, pensiones eorum vel mercedes, vecturæ etiam, si de navi agatur, deponi solent.

TIT. XXXVII. *De meritis appellationum.*

Omnimodo ponendum (1) est, ut quoties injusta appellatio pronuntiatur, sumptus quos, dum sequeretur adversarius impendit, reddere cogatur non simplos, sed quadruplos.

---

(1) *Cuj.* PROBANDUM.

FRAGMENTUM

VETERIS JURISCONSULTI

DE JURIS SPECIEBUS,

ET DE MANUMISSIONIBUS.

Ea vero quæ promisi pertinentia ad forum... vel in curia, nullo impedimento nunc aggrediar... — 1. Omne enim jus aut civile appellatur aut naturale dicitur, aut gentium jus... : ab eo enim nominatum est..., et omnes gentes similiter eo sunt usæ; quod enim honestum et justum est, omnium utilitati convenit... Hoc vero jus civile proprium est Romanorum, et ab iis dictum, quoniam nostra civitas ea veritate utitur... Sed quidam illud esse quod omnes civibus suis prædicunt, aut majori parti convenit.... Sunt enim qui etiam tradiderunt fundamenta justitiæ esse plurimæ speciei : hanc autem distinctam rerum explicationem veriorem esse tradiderunt, quam in principio proposuimus. — 2. Juris civilis... appellatur quasi ex pluribus partibus constans...; sed constitutiones imperatoriæ... similiter honorandum, quod est et prætoris edictum, similiter et proconsulis... Ex eo enim constituerunt jurisprudentiam, et receptum est responsorum, et summatim hæc dicere solemus... — 3. Lex enim Julia et Papia... ceteræ partes juris appellantur. — 4. Regulas enim exsequenti mihi ad ea studia necessarium antea omnia scire... Nec enim *personæ* unius sunt conditionis, sed variæ; quæ singulæ ad hanc enarrationem pertinentes ordine referendæ sunt. — 5. Omnes enim aut ingenui sunt, aut liberti. Sed ut magis possint singulæ *personæ* declarari, melius videtur incipere a libertis referre, et prius quidem de lati-

nis scribere, ne sæpius eadem interpretari cogamur. — 6. Primum ergo videamus quale est quod dicitur, eos qui inter amicos antiquitus manumittebantur, non esse liberos, sed domini voluntate in libertate morari, et tantum serviendi metu liberari. Prius enim una libertas erat; et libertas fiebat vel ex vindicta vel ex testamento vel in censu, et civitas romana competit manumissis, quæ appellatur legitima libertas. Hi autem qui domini voluntate in libertate erant, manebant servi, et manumissores audebant eos iterum per vim in servitutem ducere: sed interveniebat prætor, et non permittebat manumissum servire. — 7. Omnia autem tanquam servus adquirebat manumissori; vel si quid stipulabatur, vel si per scripturam accipiebat, vel ex quacunque alia causa adquisierat, domini hoc faciebat, hoc est, manumissi omnia bona ad patronum pertinebant. — 8. Sed nunc habent propriam libertatem apud amicos manumissi, et fiunt latini juniani: quoniam lex Junia quæ libertatem iis dedit, exæquavit eos latinis coloniariis qui, cum essent cives romani liberti, nomen suum in coloniam dederant. — 9. In his qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini spectatur: lex enim Junia eos fieri latinos jubet quos dominus liberos esse voluit. Hoc cum ita sese habeat, debet liberam manumittendi voluntatem habere dominus: unde si per vim coactus, verbi gratia ab aliqua populi manu vel a singulis hominibus, manumiserit, non veniet servus ad libertatem; quia non intelligitur voluisse, qui coactus manumiserit. — 10. Similiter ut possit habere servus libertatem, talis esse debet, ut prætor vel proconsul libertatem ejus tueatur; et hoc lege Junia cautum est. Sunt enim plures causæ in quibus proconsul libertatem non tuebitur, de quibus procedentes ostendemus. — 11. Sed et illud observandum, ut manumissus in bonis manumittentis et ideo si *tantum* ex jure quiritium sit manumittentis, non erit latinus: necesse est ergo servum non tantum ex jure quiritium, sed imprimis in bonis esse. — 12. Servus communis, si ab uno manumittitur, neque ad libertatem pervenit, et alterius domini totus fit servus jure adcrescendi. Sed inter amicos servus ab uno sociorum manumissus, utriusque dominaturi servus manebit: justum enim non adcrescere in hac manumissione in qua vertitur; etsi Proculus existimaverit adcrescere inter socios, non ea senten-

tia utimur. — 13. Proprietarius eum servum cujus ususfructus ad alium pertinet, non potest vindicta manumittere obstante usufructu; et si eum manumiserit vindicta, faciet servum sine domino,.... sed latinum... — 14. Peregrinus manumittens servum non potest latinum facere, quoniam lex Junia quæ latinorum genus introduxit, non pertinet ad *peregrinos* manumittentes, sicut et Octavianus probat. Prætor non permittet manumissum servire, nisi aliter lege *peregrina* caveatur. — 15. Minor viginti annorum manumittere non potest, nec vindicta, nec testamento; itaque nec latinum facere potest: tantum enim apud consilium manumittere potest servum suum, causa probata. — 16. Is autem qui manumittitur apud amicos, quotcunque sit annorum, latinus fit; et solum ei hoc prodest libertas, ut postea iterum possit ex vindicta vel testamento manumitti, et civis romanus fieri. — 17. Mulier sine tutoris auctoritate..., nisi jus liberorum habeat; tunc enim ex vindicta sine tutore potest manumittere. Unde si mulier absens liberum esse jusserit, quæ jus liberorum non habeat, quæsitum est an tutoris ejus auctoritatem præstantis eo tempore quo epistola scribitur servo a domina.... Julianus negat: existimat enim eo tempore debere auctoritatem præstare quo peragitur libertas: tunc enim peragi intelligitur, quando servus cognoverit dominæ voluntatem. Sed Neratius Priscus probat libertatem servo competere: sufficere enim, quando epistola scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. Cujus sententia ex constitutione imperiali confirmata est. — 18. Servum pignori datum civem romanum facere debitor non potest, nisi si solvendo sit. Obstat enim libertati lex Ælia Sentia, quæ vetat servum creditorum causa manumissum civem romanum fieri.... sed latinum... — 19. Et qui in censu manumittitur, si triginta annos habeat,. civitate romana potitur. Census autem Romæ agi solet. Census lustro conditur. Est autem lustrum quinquennale tempus, quo Roma lustratur. Sed debet hic servus ex jure quiritium manumittentis esse, ut civis romanus fieri possit. Magna tamen dissentio est inter prudentes, utrum eo tempore vires accipiant omnia, in quo census, an in eo tempore in quo lustrum conditur. Sunt enim qui existimant, non alias vires accipere quæ aguntur in censu, nisi hæc dies sequatur qua lustrum conditur. Existimant enim censum des-

cendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census. Quod ideo quæsitum est, quoniam omnia quæ in censu aguntur, lustro consumantur. Sed in civitate romana tantum censum agi notum est: in provinciis autem magis professionibus utuntur.

HERENNIUS MODESTINUS

LIBRO DIFFERENTIARUM II (1),

Tit. *De deposito vel commendato.*

* Commendati judicio conventus est culpam (2) præstare cogitur : qui vero depositi convenitur , de dolo non etiam de culpa condemnandus est. Commodati enim contractu , quia utriusque contrahentis utilitas intervenit, utrumque præstatur : in depositi vero cum sola deponentis utilitas vertitur , ibi dolus tantum præstatur. Sed in ceteris quoque partibus juris ista regula custoditur : sic enim et in fiduciæ judicio , et in actione rei uxoriæ et dolus et culpa deducitur ; quia utriusque contrahentis utilitas intervenit. In mandati vero judicio dolus (3).... non etiam tutoris utilitas in administratione versatur. Depositi damnatus infamis est : qui vero commodati damnatur non fit infamis. Alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur. Actione depositi conventus cibariarum nomine apud eumdem judicem utiliter experitur: at is cui res commendata est , improbe cibariarum exactionem intendit. Impensas tamen necessarias jure persequitur , quas forte in ægrum vel alias laborantem impenderit. Respondit: *Res apud te* deposita si subripiatur , dominus [domui] habet furti actionem , quamvis apud quem res deposita est intersit ob impensas in rem factas se retinere. Is vero cui res commendata sit , furti experiri debebit , si modo solvenda actio fuerit, commodati (4) semper in simplum competit : depositi vero nonnunquam in duplum , scilicet si ruinæ , vel naufragii , vel incendii, aut tumultus causa res deponatur.

(1) Vide collationem M. et R. x. 2.

(2) Pithoeus legendum putat : « COMMODATI judicio conventus ETIAM culpam , etc.

(3) Pithoeus ita repleri posse putat; dolus ET CULPA PRÆSTATUR ; ITEMQUE IN TUTELÆ JUDICIO QUAMVIS PUPILLI non etiam , etc.

(4) *Schult.* si modo SOLVENDO fuerit. Actio commodati , etc.

GAII INSTITUTIONUM

COMMENTARIUS PRIMUS.

1. « *Omnes populi qui legibus et moribus reguntur,* » *partim suo proprio, partim communi omnium homi-* » *num jure utuntur. Nam quod quis*que populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium est vocaturque jus civile, quasi jus proprium ip*sius civitatis. Quod vero naturalis* ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peræque custoditur, vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utuntur. Populus itaque romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constant autem jura ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus principum, edictis eorum qui jus edicendi habent, responsis prudentium. — 3. Lex est, quod populus jubet atque constituit; plebiscitum est, quod plebs jubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis et*iam* patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur. Unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent. Sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est ut plebiscita universum populum tenerent; itaque eo modo legibus exæquata sunt. — 4. Senatus consultum est, quod senatus jubet atque constituit. Idque legis vicem obtinet; quamvis fuit quæsitum. — 5. *Cons*titutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistola constituit; nec unquam dubitatum est, quin id legis vicem obtineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. — 6. Jus autem edicendi habent magistratus populi romani. Sed amplissimum jus est in edictis duorum prætorum, urbani et peregrini, quorum in

provinciis jurisdictionem præsides earum habent; item in edictis ædilium curulium, quorum jurisdictionem in provinciis populi romani quæstores habent: nam in provincias Cæsaris omnino quæstores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his provinciis non proponitur. —7. Responsa prudentium sunt sententiæ et opiniones eorum quibus permissum est jura condere: quorum omnium si in unum sententiæ concurrant, id quod ita sentiunt legis vicem obtinet; si vero dissentiunt, judici licet, quam velit sententiam sequi. Idque rescripto divi Hadriani significa*tur*.

8. Omne autem jus quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Sed prius videamus de personis.

9. Et quidem summa divisio de jure personarum hæc est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. — 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. —11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini sunt, qui ex justa servitute manumissi sunt. — 12. Rursus libertinorum (*tria sunt genera. Nam aut cives romani, aut latini, aut dediticiorum*) numero sunt: de quibus singulis dispiciamus, ac prius de dediticiis.

13. Lege itaque Ælia Sentia cavetur, ut qui servi a dominis pœnæ nomine vincti s*i*nt, quibusve stigmata inscripta s*i*nt, deve quibus ob noxam quæstio tormentis habita si*t* et in ea noxa fuisse convic*ti* s*i*nt, quique *ut* ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inve ludum custodiamve con*j*ecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, ejusdem conditionis liberi fi*a*nt cujus conditionis sunt peregrini dediticii. — 14. Vocantur autem *sic* qui quondam adversus populum romanum armis susceptis pugnaverunt, et deinde victi se dediderunt. — 15. Hujus ergo turpitudinis servos quocumque modo et cujuscumque ætatis manumissos, etsi pleno jure dominorum fuerint, numquam aut cives romanos aut latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intelligemus.

16. Si vero in nulla tali turpitudine sit servus, manumissum modo civem romanum, modo latinum fieri dicemus. — 17. Nam in cujus persona tria hæc concurrunt, ut major sit annorum triginta, et ex jure quiritium domini, et justa ac legitima manumissione liberetur, id est, vindicta aut censu aut *testamento,*

is civis romanus fit : sin vero aliquid eorum deerit, latinus erit.

18. Quod autem de ætate servi requiritur, lege Ælia Sentia introductum est; nam ea lex minores xxx annorum servos non aliter voluit manumissos cives romanos fieri, quam si vindicta, apud consilium justa causa manumissionis approbata, liberati fuerint. — 19. Justa autem causa manumissionis est veluti si quis filium filiamve, aut fratrem sororemve naturalem, aut pæ*d*agogum, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, apud consilium manumittat.

20. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque equitum romanorum puberum, in provinciis autem viginti recuperatorum civium romanorum : idque fit ultimo die conventus : sed Romæ certis diebus apud consilium manumittuntur. Majores vero triginta annorum servi semper manumitti solent, adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum prætor aut proconsul in balneum vel in theatrum eat. — 21. Præterea minor triginta annorum servus manumissione potest civis romanus fieri, si ab eo domino qui solvendo non erat, *testamento* liber et heres relictus sit....... si...................... .... spurios.................... creditor...... sex............ .... debitoris.... legis............ ..... pecunia.................... ea.. traditione................ mancipationi*bus*...................................... latinum............ .... is quia (1)........... — 22... *manumissi sunt* Latini *Juniani dicunt*ur : latini ideo *nam* adsimilati *sunt latinis* co*lon*iariis ; *jun*iani, ideo *vero* quia per legem Juniam libertatem acce*p*erunt, *cum* olim servi viderentur esse. — 23. Non *tamen* illis *p*ermittit lex Junia, nec ipsis testamentum facere, nec ex testamento alieno capere, nec tutores testamento dari. — 24. Quod autem diximus, ex testamento eos *capere non* posse, *it*a intellig*endum est, ut nihil* direct*o* heredi*t*atis legatorumve nomine *e*os posse capere dicamus : *a*lioquin per fideicommissum capere possunt. — 25. Hi vero qui dediticiorum numero sunt, nullo m*odo ex testamento* capere possunt, non magis quam qui liber peregrinusque *est ;* nec ipsi t*estamentum*

(1) Desideratur pagina ad cujus argumentum pertinet hic locus Epitome : « Latini sunt qui aut per epistolam aut inter amicos, « aut convivii adhibitione manumittuntur. »

facere possunt secundum *quod plerisque* placuit. — 26. Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt : nec ulla lege, aut senatusconsulto, aut constitutione principali aditus illis ad civitatem romanam datur. — 27. Quin et in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romæ miliarium morari prohibentur, et *si contra fecerint* ipsi bonaque eorum publice venire jubentur ea conditione, ut ne in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romæ miliarium serviant, *neve umquam manumittantur; et si manumissi* fuerint, servi populi romani esse jubentur : et hæc ita lege Ælia Sentia comprehensa sunt.

28. Latini multis modis ad civitatem romanam perveniunt. — 29. *Statim* enim *eadem* lege Ælia Sentia cautum est, ut minores triginta annorum manumissi *et* latini facti, si uxores duxerint vel cives romanas vel latinas coloniarias, *vel ejusdem* conditionis cujus et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus civibus romanis puberibus, et filium procreaverint, *et* is filius anniculus *fuerit*, *permittatur eis*, *si velint*, per eam legem adire prætorem vel in provinciis præsidem provinciæ, et approbare se *ex* lege Ælia Sentia *liberorum causa* uxorem duxisse, et ex ea filium anniculum habere : et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiaverit, tunc et ipse latinus (*et filius*) et uxor ejus, si et ipsa ejusdem conditionis sit, cives romani esse jubentur. — 30. Ideo autem in ipso *filio* adjecimus, si et ipse *ejus*dem conditionis sit, *quia* si uxor latini civis romana *est*, qui ex ea nascitur, ex novo senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est, civis romanus nascitur. — 31. Hoc tamen jus adipiscendæ civitatis romanæ, etiamsi *soli* minores *tri*ginta annorum manumissi et latini facti ex lege Ælia Sentia habuerunt, tamen postea senatusconsulto quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, *etiam* majoribus triginta annorum manumissis latinis factis concessum est. — 32. Ceterum etiamsi *ante decesserit* latinus, *quam* anni*culi filii* causam probaret, potest mater ejus causam probare, et sic et ipsa *fiet* civis rom*ana*.. ipse filius *cu*jus........ debet causam probare, ut........... de filio anniculo................ illis......... dominis..................... quiritium........... caverit............. in ejus loc......... — 33. Ædificio.... non minus quam par*tem*......... patrimon*ii sui*

impenderit, jus *quiritium consequa*tur (1).......... — 34. ..... frumenti...... ad jus quiritium................. con*secu*tus.... .... jus quiritum fuerit (2).......... — 35. *Si quis alicujus et* in bonis et ex jure quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet, et latinus fieri *potest*, *et* jus quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque volenti manumittere licet.* — 37. *Nam is qui* in fraudem creditorum vel in fraudem patroni manumit*tit*, nihil agit, quia lex Ælia Sentia impedit libertatem. — 38. Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium justa causa manumissionis approbata fuerit. — 39. Justæ autem causæ manumissionis sunt, veluti si quis patrem, aut matrem, aut pædagogum, aut collactaneum manumittat: sed et illæ causæ, quas superius in servo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum de quo loquimur, adferri possunt. Item ex diverso hæ ca*u*sæ, quas in minore xx annorum domino retulimus, porrigi possunt et ad servum minorem xxx annorum. — 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Æliam Sentiam constitutus sit: evenit, ut qui xiv annos ætatis expleverit, licet testamentum facere possit, et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem servo dare non po*ssit*. — 41. Et quamvis latinum facere velit minor xx annorum dominus, tamen nihilominus debet apud consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere.

42. Præterea lege Furia Caninia certus modus constitutus est in servis testamento manumittendis. — 43. Nam ei qui plures

---

(1) Locus in hunc fere modum restitui posse videtur: *Lege Julia cautum est*, *ut latinus si in perficiendo* ædificio *Romæ* non minus quam partem *semissariam* patrimonii sui impenderit, jus Quiritium consequatur.

(2) Hic articulus ad iterationem pertinet, de qua legitur in Epitome: « Nam latini patronorum beneficio, id est, si iterum « ab ipsis in testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem ma- « numittantur, civium romanorum privilegium consequuntur.

quam duos, neque plures quam decem servos habebit, usque ad partem dimidiam ejus numeri manumittere permittitur; ei vero, qui plures quam x, *n*eque plures quam xxx servos habebit, usque ad tertiam partem ejus numeri manumittere permittitur : at ei qui plures quam xxx, neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam......... datur : novissime ei qui plures quam C habebit, nec plures quam D........... permittitur, quam ut quintam partem, neque plures............; sed præscribit lex ne cui plures mamumittere liceat quam C... si quis unum servum omnino aut duos habet............. et ideo liberam habet potestatem manumittendi. — 44. Ac nec ad eos .... omnino hæc lex pertinet, qui sine testa*mento* manumittunt; itaque licet iis qui vindicta aut censu, aut inter amicos manumittunt totam familiam suam liberare: scilicet si alia causa non impediat libertatem. —45. Sed quod *de* numero servorum testamento manumittendorum diximus, ita intell*igemus, ut ex eo* numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari *potest, utique tot manumittere* liceat, quot ex antecedenti numero licuit : et hoc ipsa *lege pro*visum est; erat enim sane absurdum, ut x servorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem (*ex eo*) numero manumittere ei conceditur,...... xii servos habenti non plures liceret manumi*tt*ere quam iv; at eis qui plures quam x, neque......... liberari.......... conc*e*dat (1).........—46. Nam et si testamento scriptis in orbem

(1) Ad materiam quam Gaius hoc loco tractasse censendus est, pertinent quæ in Epit. leguntur (*lib.* 1, *tit.* 2, § 2.) « Nam si aliquis testamento plures manumittere voluerit, quam quot continet numeros supra scriptus, ordo servandus est : ut illis tantum libertas valeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum quem explanatio continet superius comprehensa : qui vero post supra constitutum numerum manumissi leguntur, in servitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim servi vel ancillæ in testamento manumittantur, sed confuse omnes servos suos vel ancillas is qui testamentum facit, liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse jubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in servili conditione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. » *V. infra comment.* 2, § 239; *Paul.* 4 *Sent.* 14, § 1. *Ulp.* 1 *fragm.* 5.

servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis invenitur, nulli liberi erunt; quia lex Furia Caninia quæ in fraudem ejus facta sint, rescindit: sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea quæ in fraudem ejus legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est; (*quod*) lege Ælia Sentia cautum *est, ut qui* creditorum fraudandorum causa manumissi sint, liberi non fiant, hoc etiam ad peregrinos pertinere; senatus (*enim*) ita censuit ex auctoritate Hadriani: cetera vero jura ejus legis ad peregrinos non pertinere.

48. Sequitur de jure personarum alia divisio; nam quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri sunt subjectæ. — 49. Sed rursus earum personarum quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ in potestate, aliæ in manu, aliæ in mancipio sunt.

50. Videamus nunc de iis quæ alieno juri subject*æ* sint: (*nam*) si cognoverimus quæ istæ personæ *sint*, simul intelligemus quæ sui juris sint.

51. Ac prius dispiciamus de iis qui in aliena potestate sunt.

52. In potestate itaque sunt servi dominorum, quæ quidem potestas juris gentium est: nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem esse, et quo*d*cumque per servum adquiritur, id domino adquiritur. — 53. Sed hoc tempore neque civibus romanis, nec ullis aliis hominibus qui sub imperio populi romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos sævire. Nam ex constitutione *sacratissimi imp*eratoris Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et major quoque asperitas dominorum per ejusdem principis constitutionem coercetur; nam consultus a quibusdam præsidibus provinciarum de his servis, qui ad fana Deorum vel ad statuas principum confugiunt, præcepit ut, si intolerabilis videatur dominorum sævitia, cogantur servos suos vendere. Et utrumque recte fit; male enim nostro jure uti non debemus: qua ratione et prodi*g*is interdicitur bonorum suorum administratio. — 54. Ceterum cum apud cives romanos duplex sit dominium, nam vel in bonis vel ex jure quiritium, vel ex utroque jure cujusquam servus esse intelli*g*itur; ita demum servum in potestate domini esse dicemus, si in bonis ejus sit, etiamsi simul ex jure quiritium ejusdem non

sit: nam qui nudum jus quiritium in servo habet, is potestatem habere non intelligitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos justis nuptiis procreavimus: quod jus proprium civium romanorum est; fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus: idque div*us* Hadria*nus* edicto, quod proposuit de his qui sibi liberisque suis ab eo civitatem romanam petebant, significavit; nec m*e* præter*it* Galatarum gentem credere, in potestate parentum liberos esse.

56. *Habent autem in potestate liberos cives romani*, si cives romanas uxores duxerint, vel etiam latinas peregrinasve cum quibus connubium habeant; cum enim connubium id efficiat, ut liberi patris conditionem sequantur, evenit, ut non (*solum*) cives romani fiant, sed in potestate patris sint. — 57. Unde et veteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus connubium cum his latinis peregrinisve, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives romani, et in potestate parentum fiunt..... .... — 58. *Non omnes nobis uxores ducere licet;* nam a quarumdam nuptiis abstinere debemus. — 59. Inter eas enim personas, quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, nuptiæ contrahi non possunt, nec inter eas connubium est: velut inter patrem et filiam, v*el* matrem et filium, v*el* avum et neptem; et si tales personæ inter se coierint, nefarias *atque incestas nuptias contraxisse dicuntur; et hæc a*deo ita sunt ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse cœperint, non poss*i*nt inter se matrimonio conjungi: in tantum, ut et*iam* dissoluta adoptione idem juris maneat; itaque eam, quæ nobis adoptione filiæ aut neptis loco esse cœperit, non poterimus uxorem ducere, quamvis eam emancipaverimus. — 60. Inter eas quoque personas quæ ex transverso gradu cognatione junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta. — 61 Sane inter fratrem et sororem prohibitæ sunt nuptiæ, sive eodem patre eademque matre nati fuerint, sive alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse cœperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiæ non possunt consistere; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; Sed *et* si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. — 62. Fratris fi-

liam uxorem ducere licet, idque primum in usum venit, cum divus Claudius Agrippinam fratris sui filiam uxorem duxisset; sororis vero filiam uxorem ducere non licet: et hæc ita principalibus constitutionibus significantur. Item amitam et materteram uxorem ducere non licet. — 63. Item eam, quæ *nobis quondam socrus* aut nurus aut privigna aut noverca fuit. Ideo *autem* diximus quondam, quia si adhuc constant eæ nuptiæ per quas talis adfinitas quæsita est, alia ratione *inter nos* nuptiæ esse non possunt, quia neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas uxores habere. — 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere videtur, neque liber*os*: *hi enim* qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere videntur, patrem vero non utique, nec ob id in potestate ejus sunt, sed quales sunt ii quos mater vulgo concepit; *nam et hi* patrem habere *non* intelliguntur, cum *pater* incertus sit. Unde solent spurii *f*ilii appellari, vel a græca voce quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii.

65. *Aliquando autem evenit, ut liberi statim ut na*ti sunt, parentum in potestate non fiant, *at* postea tamen redigantur in potestatem. — 66. Itaque *si latinus*, ex lege Ælia Sentia uxore ducta, filium procreaverit, aut latinum ex latina, aut civem romanum ex cive romana, non habebit eum in potestate.................... simul ergo eum in potestate sua habere incipit (1). — 67. Item si civis romanus latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam civem romanam esse crederet, et filium procreaverit, hic non est in potestate; quia ne quidem civis romanus est, sed aut latinus aut peregrinus, id est ejus conditionis cujus et mater fuerit, quia non aliter quisquam ad patris conditionem accedit, quam si inter patrem et matrem ejus connubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad civitatem romanam perveniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. Idem juris est si eam

(1) Sententia hæc esse videtur: filio anniculo facto et causa probata, latinum, præterquam quod civitatem adipiscatur tam ipse, quam uxor ejus et filius si ejusdem conditionis sint, incipere etiam in potestate habere filium.

per ignorantiam uxorem duxerit, quæ dedi*ti*ciorum numero est; nisi quod uxor non fit civis romana. — 68. Item si civis romana per errorem nupta sit peregrino tamquam civi romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque et maritus ad civitatem romanam perveniunt, et æque simul incipit filius in potestate patris esse. Idem juris est si peregrino tamquam latino ex lege Ælia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cavetur. Idem juris est aliquatenus, si ei qui dedi*ti*ciorum numero est, tamquam civi romano, aut latino e lege Ælia Sentia, nupta sit : nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua conditione permanet; et ideo filius, quamvis fiat civis romanus, in potestatem, patris non redigitur. — 69. Item si latina pregrino, quem latinum esse crederet, nupserit, potest ex *senatusconsulto*, filio *nato*, causam *erroris probare*; *et ita om*nes fiunt cives romani, *et* filius in potestate patris esse incipit. — 70. Id*em juris omnino*, *est*, si latinus per errorem peregrinam *qu*asi latin*am*, aut civem romanam e lege Ælia Sentia uxorem duxerit. — 71. Præterea si civis romanus, qui se credidisse*t* latinum, *duxisset* latinam, permittitur e*i* filio nato erroris causam *pro*bare, *tamquam si ex* lege Ælia Sentia uxorem duxisset. Item h*is qui*, *licet* cives romani essent, peregrinos se esse cred*i*disse*nt* et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto, filio nato, causam erroris probare : quo facto, peregrina uxor civis romana et filius.... non solum *ad civitatem romanam pervenit*, sed *et*iam *in* potestatem patris *red*igitur. — 72. Quæcumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intelligemus. — 73. Sed quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest cujus ætatis filius sive filia *sit* .... Latinus .... qui .... si minor anniculo s*i*t filius filiave, causa probari non potest (1); nec me præterit in aliquo rescripto divi Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quoque *causam* probandam .... imperator................ tuendam dedit. — 74.

(1) Sententia hæc videtur : in erroris causa probanda nihil interesse cujus ætatis filius sit : ex lege Ælia Sentia autem causam probari non posse si minor anniculo sit filius.

Item peregrino....... .... uxorem duxisset, et filio nato alias civitatem romanam consecutus esset: deinde cum *quæreretur* an *causam* probare *posset*, *re*scripsit imperator Antoninus, perinde posse eum *causam pro*bare, atque si peregrinus mansisset; ex quo colligimus, etiam peregrinum *causam* probare posse. — 75......... diximus...... errore...... *peregrinus*....,............. errorem...... matrimonium................ ea quæ superius................ ... intervenerit (1) .... — 76......... uxorem duxerit (2) *sicut supra quoque* di*x*imus, jus*tum* matrimonium contrahi; et tunc ex iis *qui* nascit*ur*, civis romanus est, et in potestate patris erit. — 77. Itaque si civis romana peregrino (3).......... filius *est tamquam* si ex peregrina eum procreasset hoc...., *te*mpore *e* senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano factum est, *et*si non fuerit connubium inter civem romanam et peregrinum, qui nascitur justus patris filius est. — 78. Quod autem diximus, inter civem romanam peregrinum*que matrimonio contracto*, *eum qui* nascitur peregrin*um*............. eadem le*ge*............. si partus .... qua et connubium non sit............. peregrinus ex eo coitu nascatur................*nece*ssaria lex (4)........... est.. ....

---

(1) Totius loci argumentum tale esse visum est: « Peregrinus « si civem romanam uxorem duxerit, sive interveniente errore « sive non, is qui nascitur peregrinus est: sed matrimonio per « errorem contracto admitti poterit causæ probatio, quam, ubi « nullus error intervenerit, cessare constat. »

(2) Sensus hujusmodi aliquid postulare videtur: « Illud certe « constat, inter civem romanum et peregrinam, siquidem eam « cum quą connubium habeat, » *uxorem duxerit, etc.*

(3) Hujus loci sententia hæc esse videtur: *Itaque si civis romana peregrino*, « cui connubium sit concessum, nupserit, « qui ex ea conjunctione nascitur, peregrinus et justus patris » *filius est*, etc.

(4) Locum ad legem Mensiam pertinere manifestum est, talemque in eo Gaius expressisse videtur sententiam: « Quod si civis « romana peregrino nupserit, partum semper peregrinum nasci « lege Mensia cautum est; quod quidem, connubio interveniente, « etiam citra legem illam similiter procederet propter ipsum con- « nubium; eo autem deficiente, necessaria lex Mensia fuit, cum

.... *accedit* qua parte..... jubet lex..... peregrina peregrinum .... nam *etiam*..... lege............ futurum era*t* : *adeo autem* hoc ita es*t*, u*t*...... — 79.... sed etiam, qui latini nominantur : sed ad alios latinos pertinet, qui proprios populos propriasque civitate*s* habebant, et erant peregrinorum numero (1)............. — 80. Ex contrario, ex latino et cive *romana qui nascitur*, civis romanus nascitur : fuerunt tamen qui putaverunt ex lege Ælia Sentia contracto matrimonio latinum nasci, *q*uia videtur eo casu per legem Æliam Sentiam et Juniam connubi*um* inter eos dari ; et semper connubium efficit ut qui nascitur patris conditioni accedat ; aliter vero contracto matrimonio, eum qui nascitur jure gentium matri*s* conditionem sequi..... sed hoc jure utimur ex senatusconsulto, quo, auctore divo Hadriano, significatur ut.... ex latino et cive romana natus civis romanus nascatur. — 81. *H*is *con*venien*ter etiam illud* senatusconsulto, divo Hadriano *sacratissimo* auctore, significatur, ut ex latino *et* pere*g*rina, item contra ex peregrin*o et latina qui nascitur,* matris conditionem sequatur. — 82. Illud quoque his conveniens est, quod ex ancilla et libero jure gentium servus nascitur, et ex libera et servo liber nascitur. — 83. Animadvertere tamen debemus nec juris gentium regulam, (*si eam*) vel lex aliqua, vel quod legis vicem obtinet, aliquo casu commutaverit. — 84. Ecce enim ex senatusconsulto Claudiano poterat civis romana, quæ alieno *ser*vo volente domino ejus coi*sset*, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare : nam quod inter eam et dominum istius servi convenerit, ex senatusconsulto ratum esse jubetur ; sed postea divus Hadrianus iniquitate re*i* et inelegantia juris motus restituit juris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. — 85. Ex (*diverso, ex*) a*n*cilla et libero poterant liber*i* nasci : nam ea lege cavetur ut, si quis

---

« alioquin, non interveniente connubio, ea servetur juris regula,
« ut partus ad matris conditionem accedat. »

(1) Gaius hoc loco illud, ut videtur, significat, legem Mensiam non tantum ad peregrinos pertinuisse, sed etiam ad Latinos, neque tamen ad eos qui, suo ævo soli eo nomine veniebant, coloniarios puta et junianos.

cum aliena ancilla quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint; si vero feminæ, ad eum pertineant cujus mater ancilla fuerit; sed et in hac specie divus Vespasianus inelegantia juris motus restituit juris gentium regulam, ut omnimodo, etiamsi masculi nascantur, servi sint ejus cujus et mater fuerit. — 86. Sed illa pars ejusdem legis salva est, ut ex libera et servo alieno quem sciebat servum esse, servi nascantur. Itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur, jure gentium matris conditionem sequitur, et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris conditionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is civis romanus sit, non esse plus quam manifestum est; et ideo superius retulimus, quibusdam casibus per errorem non justo contracto matrimonio, senatum intervenire et emendare vitium matrimonii, eoque modo plerumque efficere ut in potestatem patris filius redigatur. — 88. Sed si ancilla ex cive romano conceperit, deinde manumissa civis romana facta sit, et tunc pariat, licet civis romanus sit qui nascitur, sicut pater ejus, non tamen in potestate patris est; quia neque ex justo coitu conceptus est, neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi justus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex cive romano conceperit, deinde manumissa pepererit, qui nascitur liberum nasci, naturali ratione fit; nam hi qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore quo nascuntur: itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt; nec interest ex quo mater eos conceperit, cum ancilla fuerit. At hi qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. — 90. Itaque si cui mulieri *civi romanæ prægnanti* aqua et igni *inter*dictum fuerit, eoque modo peregrina *fiat*, et tunc pariat, complures distinguunt et putant, siquidem ex justis nuptiis conceperit, civem romanum ex ea nasci; si vero vulgo conceperit, peregrinum ex ea nasci. — 91. Item si qua mulier civis romana prægnans ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id quod alieno servo, *invito et* denuntiante domino ejus (*coierit*), complures *distinguunt* et existimant, siquidem ex justis nuptiis conceperit, civem romanum ex ea nasci; si vero vulgo conceperit, *servum* nasci ejus cujus mater facta est ancilla.

— 92. *Item pere*grina quoque si vulgo conceperit, deinde civis romana *facta sit et pari*at, civem romanum parit; si vero ex peregrino (*cui*) secundum leges moresque peregrinorum conjuncta *est*, videtur ex senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano factum *est*, peregrinus (*nasci*) n*is*i patri ejus civitas romana q*uæsit*a sit.

93. Si peregrinus . . . . non ali*ter fi*lii in potestate *ejus f*iunt q*uam si eos in potesta*t*em* rede*ger*it : quod ita demum is facit, si causa cognita æstimaverit hoc filiis expedire; diligentius atque exactius *vero* causam cognoscit de impuberibus absentibusque; et hæc ita edicto divi Hadriani significantur. — 94. Item si *q*uis cum uxore prægnante civitate romana donatus sit, quamvis is qui nascitur, ut supra diximus, romanus sit, tamen in potestate patris non fit; idque subscriptione divi Hadriani significatur; qua de causa qui intelligit uxorem suam esse prægnantem, dum civitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum qui natus erit, in potestate sua habeat. — 95. Alia causa est eorum, qui latini sunt *et* cum liberis suis ad civitatem romanam perveniunt : nam horum i*n potestate fiunt* liberi; quod jus quibusdam p*eregrinis*. . . . . — 96. . . . Magistratum gerunt civitatem romanam consequuntur, minus latum est; cum hi tantum qui vel magistratum vel honorem gerunt, ad civitatem romanam perveniunt; idque compluri*bus* epistolis principum significatur.

97. *Non solum autem naturales liberi*, *secundum ea quæ* diximus, in potestate nostra sunt, verum e*tiam* hi quos adoptamus. — 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut imperio magistratus, vel*ut* prætoris. — 99. Populi auctoritate adoptamus eos qui sui juris sunt : quæ species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat, rogatur, id est, interrogatur an velit eum quem adoptaturus sit, justum sibi filium esse; e*t* is qui adoptatur, rogatur an id fieri patiatur; et populus rogatur an id fieri jubeat. Imperio magistratus adoptamus eos qui in potestate parentium sunt, *s*i*ve* primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius et filia; sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. — 100. Et quidem illa adoptio quæ per populum fit, nusquam nisi Romæ fit : at hæc etiam in provinciis apud præ-

sides earum fieri solet. — 101. Item per populum feminæ non adoptantur, nam id magis placuit. Apud prætorem vero, vel in provinciis apud proconsulem legatumve, etiam feminæ solent adoptari. 102. Item impuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est : nunc ex epistola optimi imperatoris Antonini quam scripsit pontificibus, si justa causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam conditionibus permissum est. Apud prætorem vero, et in provinciis apud proconsulem legatumve, cujuscunque ætatis (*homines*) adoptare possumus. — 103. Ill*ud* vero utriusque adoptionis commune est, q*uod* et hi qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. — 104. Feminæ vero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. — 105. Item si quis per pop*u*lum, sive apud prætorem vel apud præsidem provinciæ adoptaverit, potest eumdem alii in adoptionem dare. — 106. Sed *et* illa quæstio, an minor natu majorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commun*is* est. — 107. Illud proprium est ejus adoptionis quæ per populum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur, sed etiam liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, *t*amquam nepotes.

108. *Nunc de his personis videamus*, *quæ in manu nostra sunt : quod* et ipsum jus proprium civium romanorum est. — 109. Sed in potestate quidem et masculi et feminæ esse solent : in manum autem feminæ tantum conveniunt. — 110. Olim itaque tribus modis in manum conveniebant : usu, farreo, coemptione. — 111. Usu in manum conveniebat, quæ anno continuo nupta perseverabat: nam velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat, filiæque locum obtinebat: itaque lege duodecim tabularum cautum *erat*, si qua nollet eo modo in manum mariti conve*nire, ut quotan*nis trinoctio abesset, atque *ita usum* cujusque anni interrumperet; sed hoc totum jus partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. — 112. Farreo in manu*m* conveniunt *per* quoddam genus sacrificii. . . . . in quo farreus panis adhibetur; unde etiam confarreatio dicitur; *sed com*plura præterea hujus juris ordinandi gratia cum certis et solemnibus verbis, præsentibus decem testibus aguntur et fiunt : quo*d* jus etiam

nostris temporibus in usu est; nam flamines majores, id est, diales, martiales, quirinales. . . . . sacrorum nisi. . . . . confarreatio. . . . . — 113. *Coemptione in manum conveniunt* per mancipationem, *id est*, per quamdam imaginariam venditionem, *adhibitis* non *minus* quam v testibus, civibus romanis puberibus, item libripende, *præter* mulierem eum*que* cujus in manum convenit. — 114. Potest autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo..... aut matrimonii causa facta coemptio dicitur, aut fiduciæ causa : *Quæ* enim cum marito suo facit coemptionem (*ut*) apud eum filiæ loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem : quæ vero alterius rei causa facit coemptionem cum extraneo, velut tutelæ evitandæ causa, dicitur fiduciæ causa fecisse coemptionem. — 115. Quod est tale : si qua velit quos habe*t* tutores reponere, ut alium nancis*catur*................ coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei cui ipsa velit, et ab eo vindicta manumissa, incipit eum habere tu*t*orem (*a*) quo manumissa est; qui tutor fiduciarius dicitur, sicut inferius appare*bit*. — 115a. Olim etiam testamenti faciendi gratia *f*iduciar*i*a fiebat coemptio : tunc enim non aliter feminæ testamenti faciendi jus habebant, exceptis qui*bus*dam personis, quam si coemptionem fecisse*nt* *re*mancipatæque *et* manumissæ fuissent : sed h*a*nc nece*ssitatem* coemptionis fac*ienda*e ex auctoritate divi Hadriani senatus remisit............... femina............ — 115b... Fi*d*uciæ causa cum *viro suo* *f*ecer*i*t *co*emp*tionem*, nihilominus filiæ loco incipit esse; nam si omnino qualibet ex causa u*x*or in manu vi*r*i *sit*, pl*acuit* eam (*jus*) filiæ nancisci.

116. Superest ut exponamus quæ personæ in mancipio sint. — 117. Omnes igitur liberorum personæ, *sive* mascul*ini* *sive* fe*minini sexus*, *si* potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt quo etiam servi mancipari possunt. — 118. Idem juris est in earum personis quæ in manu sunt : nam feminæ a coemptionatoribus eodem modo possunt..... apud coemptionatorem f*i*liæ loco sit... nupta sit..., nihilominus etiam quæ ei nup*t*a non est, nec ob id filiæ loco sit, ab eo mancipari possit. — 118a. Plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum velint parentes coemptionatoresque e suo jure eas personas dimittere, sicut inferius evidentius apparebit. — 119. Est

autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quædam venditio: quod et ipsum jus proprium civium romanorum est; eaque res ita agitur, adhibitis non minus *quam* quinque testibus, civibus romanis puperibus, et præterea alio ejusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens; is qu*i* mancipio accipit, rem tenens ita dicit: HUNC EGO HOMINEM EX J*ure* QUIRITIUM MEUM ESSE AIO, ISQUE MIHI EMPTUS EST HOC ÆRE ÆNEAQUE LIBRA; deinde ære percutit libram, idque æs dat ei a quo mancipio accipit, quasi pretii loco.—120. Eo modo et serviles et liberæ personæ mancipantur: animalia quoque quæ mancipi sunt, quo in numero habentur boves, equi, muli, asini; item prædia tam urbana quam rustica quæ et ipsa mancipi sunt, quali*a* sunt Italica, eodem modo solent mancipari. — 121. In eo solo prædior*um* mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personæ serv*il*es et liberæ, item animalia quæ mancipi sunt, nisi in præsentia sint, mancipari non possunt: adeo quidem, ut eum (*qui*) mancipio acc*i*pit, apprehendere id ipsu*m* quod *ei* mancipio datur, necesse sit: unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur. Prædia vero absentia solent mancipari. — 122. Ideo autem æs et libra adhibetur, quia olim æreis tantum nummis utebantur; et erant asses dupondii, semiss*es et qu*adr*an*tes, nec ullus aureus vel argenteus *num*m*us in usu* erat, sicut ex lege XII tabularum intelligere possumus: eorumque nummorum vis et potes*t*as non in numero erat, sed in pondere..........asses librales erant, et dipondii erant........ *di*pondius dic*i*tur........ ponderis nomen adhuc in usu retinetur: semisses... et quadrantes pro rata scilicet portione... .... *non* numerabat eam sed a*pp*endebat unde servi quibus.................. appellati sunt et ad.... .. — 123. Si tamen quærat ali*quis qua*re... coemptio......... nam ea quidem quæ coemptionem fac*it*......servilem conditionem............ .. mancipa*ti* mancipatæve servorum loco constituuntur: adeo quidem, ut ab eo cujus in mancipio sunt, neque hereditate*m* neque legata aliter capere poss*i*nt, quam *si* simul eodem testamento liberi esse jubeantur, sicuti juris est in persona servorum; sed differentiæ ratio manifesta est cum a parentibus et a coemptionatoribus iisdem verbis mancipio accipi*an*tur, quibus servi; quod non similiter *fit* in......................

124. Videamus nunc quib*us modis ii qui a*lieno jur*i sub*jecti sunt, eo jure liberentur.

125. *Ac* prius de his dispiciamus, qui in potestate sunt. — 126. Et quidem *servi que*madmodum *potestate liberentur, ex iis intellig*ere possumus, quæ de servis manum*ittendis su*perius e*x*posuimus. — 127. Hi vero qui *in potestate parentis sunt, mortuo eo sui juris fiunt: sed hoc dis*tinctionem recipit: nam *mortuo patre sane* omnimodo filii filiæve sui juris efficiuntur; mortuo vero avo *non omnimodo nepotes neptesque* sui *juris fiunt, sed ita si post mortem avi* in patris sui potestatem recasuri non *sunt; ita*que si *moriente avo pater eorum vivat et in potestate* patris (*sui*) fuerit, tunc post *obitum avi* in potestate pat*ris sui fiunt: si vero is,* quo tempore av*us* moritur, *aut etiam mortuus est aut exiit de potestate patris; tunc ii, quia* in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt. — 128. Cum autem is, cui ob aliquod maleficium ex lege pœnali aqua et igni interciditur, civitatem romanam amitt*at*, sequitur ut, qui*a* eo modo ex numero civium romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate ejus esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinæ homo conditionis civem romanum in potestate habeat. Pari ratione et si ei qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse; quia æque ratio non patitur, ut peregrinæ conditionis homo in potestate sit civis romani parentis. — 129. Quodsi ab hostibus captus fuerit parens, quamvis ser*vus inte*rim hostium fiat, pendet jus liberorum propter jus postliminii; *quia* hi qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omn*ia* pristina jura recipiunt; itaque reversus habebit liberos in potestate: si vero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui juris; sed utrum ex hoc tempore quo mortuus est apud hostes parens, an ex illo quo ab hos*t*ibus captus est, dubitari potest. Ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter jus postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. — 130. Præterea exeunt liberi virilis sexus de patris potestate, si flamines diales inaugurentur; et feminini sexus, si virgines vestales capiantur. — 131. Olim quoque, quo tempore populus romanus in latinas regiones colonias deducebat, *qui j*ussu parentis.................. .... *a*ccip*e*rentur alterius civitatis cives................. — 132. Emancipatione *quoque desinunt liberi in pote*state paren*tium esse, sed* filius quidem ter *mancipatus sui juris fit;*

ceteri vero liberi, sive masculini sexus sive feminini, una mancipatione exeunt de parentium potestate : lex enim XII tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur, *his* verbis : SI PATER FILIUM *ter venumduit, filius a patre* LIBER ESTO. *Eaque* res ita agitur : mancipat pater filium alicui; is eum vindicta manumi*ttit;* eo facto revertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat vel eidem vel alii, *sed in usu est eidem* mancipari; isque manumittit postea simi*liter vindicta*.................... *rursus* in potestatem patris............ reverti*tur : tunc* tertio pater eum mancipat vel eidem vel alii, sed hoc in usu est ut eidem manci*pet*.......... mancipat........... nam... nondum nanumissus sit, sed adhuc in causa mancipii.. (1) — 133. « *Liberum arbitrium est ei qui filium et ex eo* « *nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate* « *dimittere, nepotem vero in potestate retinere; vel ex diverso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero* « *manumiterre; vel omnes sui juris efficere : eadem et de* « *pronepote dicta esse intelligimus* »............. — 134...... ac intercedentes manumissiones proinde fiunt ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit ut sui juris efficiatur;

---

(1) Non est dubitandum quin posteriore hac parte ea contineantur, quæ leguntur in L. 28 de adopt. [Vid. § 133.] Prioris autem patris argumentum colligi potest ex Epitomes loco hoc [1, 6. § 3]: « Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario « patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non « fiduciarius, succedat. Feminæ vel nepotes masculi ex filio una « emancipatione de patris vel avi exeunt potestate et sui juris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris vel avi « potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a « naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse ei in hereditate succedit. » V. § 6. *inst. quib. mod. jus. pot. solv.* ubi legitur : ET TUNC EX EDICTO PRÆTORIS, etc.

deinde aut patri remancipatur, et ab eo is qui adoptat, vindicat apud prætorem filium suum esse, et illo contra non vin*di*cante, (*a*) prætore vindicant filiusaddicitur; aut jure mancipatur patri....... mancipatione est : sed sane commodius est patri remancipari. In ceteris vero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit; et aut remancipantur parenti, aut jure mancipantur. Eadem et in provinciis apud præsides provinciarum solent fieri. — 135. Qui ex filio semel iterumve mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in avi potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. At is qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in avi potestate; sed eum Labeo quidem existimat in ejusdem mancipio esse, cujus et pater sit : utimur autem hoc jure ut, quamdiu pater ejus in mancipio sit, pendeat jus ejus : et si quidem pater ejus ex mancipatione manumissus erit, cadit in *e*jus potestatem; si vero is, dum in mancipio sit, decesserit, sui juris fit. Et de...... licet....... ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. — 136........... fecer............ ..... Maximi et Tuberonis *cum enim* hæc quod *ad* sa*cra* tan*tum* videatur in manu esse; quod vero ad cetera perinde habeatur atque si in manum *non convenisset*.................... potestate parentis liberantur; nec interest an in viri sui manu si*nt*, *aut* extra*nei*; *quamvis* hæ solæ loco filiarum habeantur, quæ in viri manu *sunt*................. (1) — 137........ in manu esse et vel.... mancipationem................................. vel ita........ nihil*o* magis *po*test cogere q*uam* filia patrem : sed filia quidem nullo modo patrem *potest* cogere, etiamsi adoptiva sit : hæc autem repudio misso (*virum*) proinde compellere *potest*, atque si ei numquam nupta fuisset.

138. Ii qui in causa mancipii sunt, quia servorum loco ha-

---

(1) Sententia plana est. Docet enim Gaius, filiasfamilias, si coemptionem fecerint, sive cum marito, sive cum extraneo, a parentum potestate liberari. Quæ sequuntur, maximam saltem partem, ad hanc quæstionem pertinere videntur : Quibus modis feminæ quæ in manu sunt, eo jure liberentur.

bentur, vindicta, censu, testamento manumissi sui juris fiunt. — 139. Nec tamen in hoc casu lex Ælia Sentia locum habet; itaque nihil requirimus, cujus ætatis sit is qui manumittit, et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremve manumissor habeat. Ac ne numerus quidem legis *Furiæ* Caniniæ finitus in his personis locum habet. — 140. Quin etiam, invito quoque eo cujus in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt: excepto eo quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reservare sibi videtur eo ipso quo*d* mancipio recipit. Ac ne is quidem dicitur, invito eo cuju*s* in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit: velut qui furti ejus nomine damnatus est, et *e*um mancipio actori dedit; nam hunc actor pro pecunia habet. — 141. In summa admonendi sumus, adversus eos quos in mancipio habemus, nihil nobis co*n*tumeliose facere licere; a*l*ioquin injuriarum *actione* tene*b*imu*r*. Ac ne diu quidem in eo jure detinentur homines: sed plerumque hoc fit dicis gratia uno *mo*mento, nisi sc*i*licet ex noxali causa mancipentur.

142. Transeamus nunc ad aliam divisionem. Nam ex his personis, quæ neque in potestate, neque in manu, neque in mancipio sunt, quædam vel in tutela sunt vel in curatione, quædam neutro jure tenentur; videamus igitur, quæ in tutela vel in curatione sint: ita enim intellige*m*us cetera*s* personas quæ neutro jure tenentur.

143. Ac prius dispiciamus de his quæ in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus, liberis quos in potestate sua habent, testamento (*tuto*) re*s* dare: masculini quidem sexus, impuberibus (*duntaxat; feminini autem, tam impuberibus*) qu*am* nubi*libus*: veteres enim voluerunt feminas, etiam si per*f*ectæ ætatis sint, propter animi levitatem in tutela esse. — 145. Itaque si quis filio filiæque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem pervenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia vero nihilominus in tutela permanet: tantum enim ex le*g*e Julia et Papia Poppæa jure liberorum a tutela liberantur feminæ: loquimur autem exceptis virginibus vestalibus, quas etiam veteres in honore*m* sacerdotii liberas esse voluerunt: itaque etiam leg*e* XII tabularum cautum est. — 146. Nepotibus autem neptibusque ita

demum possumus *testamento* tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem jure recasuri non sint : itaque si filius meus mortis meæ tempore in potestate mea sit, nepotes quos ex eo (*habeo*), non poss*unt* ex testamento meo habere tutorem, quamvis in potestate mea fuerint : scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri *sunt*. — 147. Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro jam natis habeantur, et in hac causa placuit, non minus postumis, quam jam natis testamento tutores dari posse : si modo in ea causa sint ut, si vivis nobis nasc*antur*, in potestate nostra fiant. Hos etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit. — 148. (*Uxori*) quæ in manu est, proinde ac filiæ ; item nurui quæ in fili*i* manu est, proinde ac nepti, tutor dari potest.—149. Rectissime autem tutor sic dari potest, LUCIUM TITIUM LIBERIS MEIS TUTOREM DO ; sed et si ita scriptum sit, LIBERIS MEIS vel UXORI MEÆ TITIUS TUTOR ESTO, recte datus intelligitur. — 150. In persona tamen uxoris, quæ in manu est, rece*p*ta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem velit ipsa tutorem sibi optare, hoc modo : TITIÆ UXORI MEÆ TUTORIS OPTIONEM DO ; quo casu licet uxori vel in omnes res, vel in unam forte aut duas (*optare*). — 151. Ceterum aut plena optio datur, aut angusta. — 152. Plena ita dari solet, ut proxim*e* ac supra diximus ; angusta ita dari solet : TITIÆ UXORI MEÆ DUNTAXAT TUTORIS OPTIONEM SEMEL DO, aut DUNTAXAT BIS DO.—153. Quæ optiones plurimum inter se differ*unt* ; nam quæ plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et sæpius tutorem optare : quæ vero angus*tam* habet optionem, si duntaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest ; si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet. — 154. Vocantur autem hi qui nominatim testamento tutores dantur, dativi ; qui ex optione sumuntur, optivi.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. — 156. Sunt autem agnati per virilis sexus personas cognatione juncti, quasi a patre cognati : veluti frater eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo ; item patruus et patrui filius, *et nepos* ex eo. At hi qui per feminini sexus *personas cognatione junguntur, non sunt agnati ; sed alias* naturali jure co-

gnati; *itaque* inter avunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio; item amitæ materteræ filius non est mihi agnatus, sed cognatus; et invicem scilicet ego illi eodem jure conjun*gor* : quia qui nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. — 157. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attin*et*, etiam feminæ agnatos habebant tutores; *s*ed postea lex Claud*i*a lata est, quæ, quod ad feminas attinet, (*agnatorum*) tutelas sustulit. Itaque masculus quidem impubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; feminæ vero talem habere tutorem non *possunt*. — 158. Sed agnationis quidem jus capitis diminutione perimitur, cognationis vero; jus *capitis diminutione* non commutatur; quia civilis ratio civilia qu*i*dem jura corrumpere potest, naturalia vero non potest. — 159. Est autem capitis diminutio prioris *capitis* permuta*tio*, *ea*que tribus modis accidit; nam aut maxima est capitis dimi*nutio*, aut minor quam quidam mediam vocant, aut minima. — 160. Maxima est *ca*pitis diminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit... qui ex patria............ *item feminæ liberæ ex senatusconsulto* Claudiano ancillæ fiunt eorum dominorum, *qui*bus invitis et denuntiantibus, *nihilominus* cum servis *eorum* coierint. — 161. Minor *capitis* di*minutio est cum civitas quidem amit*titur, libertas vero retinetur; *quod accidit et cui a*qua et igni interdictum *fuerit*. —162. Minima *capitis* diminutio est *cum et ci*vitas et libertas re*tinetur, sed status hominis commutatur: quod accidit* in his qui adoptantur; item in his qui coemptionem faciunt; et in his *qui* mancipio dantur, quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem ut, quotiens quisque mancipetur a*ut manumitta*tur, totiens capite diminuatur.—163. Nec solum major*ibus* diminutionibus jus agnationis corrumpitur, sed etiam minima: et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipaverit......., neuter alteri agnationis jur*e conjunctus esse* poterit. — 164. Cum autem ad agnatos tutela *pertinet*, *non* simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximo gradu sunt (1)........................

---

(1) In fine hujus paginæ (quæ scripturæ nulla fere vestigia servat) creditur de legitima gentilium tutela tractasse Gaium, et hunc esse locum cui nos remittit *comm*. III.

165. *Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet: quæ et ipsa legitima tutela vocatur; non quia nominatim in ea lege de hac tutela caveatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset: eo enim ipso quod hereditates libertorum libertarumque, si* intestati decessissent, *jusserat lex ad patronos* liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere; cum et agnatos, quos ad hereditatem vocavit, eosdem et tutores esse jusser*it*. — 166. Exemplo patronorum .... sunt............ fiducia*ri*æ quæ ideo no*bis* competunt quia *liberum ca*put mancipatum nobis vel a parente vel a coemptionatore manumiserimus. — 167. Sed latinarum et latinor*um* impuber*um*......... ad............ pertinet, se*d* ad eos quorum *ante manu*missionem ex jure quiritium (*fuerunt: unde si ancilla ex jure quiritium*) tua sit, in bonis mea, a me quidem solo non etiam a te manumis*sa* l*at*ina *fi*eri potest *et* bona *ejus ad me perti*nent.... *tute*la *t*ibi competit; nam ita lege Junia cavetur: itaque si ab eo, cujus et in bonis et ex jure quritium.... ancilla fuerit, facta sit latina, ad eumdem et bona et tutela pertinet.

168. Agn*atis, qui legitimi tutores sunt item manu*missoribus, permissum est feminarum tutelam alii in jure cedere: pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia *non videtur o*nerosa, cum tempore pubertatis finiatur. — 169. Is autem cui ceditur tutela, cessicius *tu*tor vocatur. — 170. Quo mortuo aut capite diminuto, revertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit: ipse quoque qui cessit, si mortuus a*u*t capite *diminutus* sit, a cessic*io* tutela discedit, et revertitur ad eum qui, post eum qui cesserat, secundum gradum in tutela habuer*it*. — 171. Sed quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quæritur, cum agnatorum tutelæ in feminis lege Claudia sublatæ sint. — 172. Sed fiduciarios quoque quidam putaverunt cedendæ tutelæ jus non habere, cum ipsi se oneri subjecerint: quo etsi placeat, in parente tamen qui filiam neptemve aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet; cum is et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor præstandus est.

175. Prætera senatusconsulto mu*lie*ribus permissum est, in absentis tutoris locum alium petere, quo petito prior desinit : nec interest quam longe aberit is tutor. — 174. Sed excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libertæ tutorem petere. — 175. Patroni *autem* loco habemus *etiam* paren*tem*, qui i*n*......... sibi remancipatam filiam neptemve aut proneptem manumissione legitimam tutelam nanctus est. Hujus quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur : patroni autem liber*i* eamdem tutelam adipiscuntur quam et pater eorum habuit. — 176. ***Sunt tamen causæ***, ***ex quibus*** etiam in patroni absentis locum....... tutorem petere, veluti ad hereditatem adeundam. — 177. Idem senatus censuit in persona pupilli patroni filii. — 178. Nam *et* lege Julia de maritandis ordinibus, ei quæ in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendæ gratia a prætore urbano tutorem petere. — 179. Sa*ne* patroni filius, etiamsi impubes sit, liber*tæ* ***quidem*** tu*t*or, ***at*** i***n*** ***n***ulla r*e* a*uct*or fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. — 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei senatusconsulto, dotis constituendæ gratia tutorem petere. — 181. Quibus casibus salvam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est (1). — 182. Præterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pu*pill*æve suspectus a tutela remotus sit, sive ex justa causa fuerit excusatus, in locum ejus alius tutor *detur*, quo *dato* p*r*ior *tutor* ami*tt*i*t* tutelam. — 183. Hæc o*mnia* similiter e*t* Romæ ***et in provinciis*** s*olent observari*. .... si vero..... .... 184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumve legis actione agendum erat; ***nam*** qu*ia ipse* qui*dem* ***tutor*** in re sua suctor esse non pote*rat*, ***alius dabatur***, ***quo a***uc*tor*e....... ***act***io perager*etur* : qui dicebatur prætorius ***tutor***, quia a prætore urbano dabatur. Post sublatas legis actiones quidam putant hanc speciem dandi *tutoris*......... in *usu est* s*i legiti*mo judic*io* ag*a*tur. — 185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a prætore u*r*bano et majore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor vocatur;

---

(1) Spatium sequitur vacuum.

in provinciis vero, a præsidibus provinciarum ex lege Julia et Titia. — 186. Et ideo si cui testamento tutor sub conditione aut ex die certo datus sit, quamdiu conditio aut dies pendet, tutor dari *potest;* item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat, tamdiu ex *h*is legibus tutor petendus est, qui desinit tutor esse posteaq*uam* quis ex testamento tutor esse cœperit. — 187. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tu*tor* datur, qui desinit tutor esse, si is qui captus est in civitatem reversus fuerit : nam reversus recipit tutelam jure postliminii.

188. Ex *h*is apparet, quot sint species tutelarum; si vero quæramus in quot genera hæ species deducantur, lon*g*a erit disputatio : nom de ea re valde veteres dubitaverunt; nos, qui diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc *sol*um tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Servius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

189. Sed impuberes quidem in tutela esse omnium civitatum jure contingit; quia id naturali ration*i* conveniens est, ut is qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur; nec fere ulla ci*v*itas est, in qua non lice*a*t parentibus liberis suis impuberibus *testamento* tutorem dare : quamvis, ut supra diximus, soli cives romani videantur tantum liberos in potestate habere. — 190. Feminas vero perfectæ ætatis in tutela esse, fere nulla p*re*tiosa ratio suasisse videtur; nam quæ vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur, ei æquum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera : mulieres enim quæ perfectæ ætatis sunt, ip*sæ* sibi negotia tractant; et in quibusdam causis dici*s* gratia tut*or* iuterponit auctoritatem suam; sæpe etiam invitus auctor fieri a prætore cogitur. — 191. Unde cum tutore nullum ex tutela judicium mulieri datu*r* : at ubi pupillorum pupillarumve negotia tutores tracta*nt*, *eis* post pubertatem tutelæ judici*o* rationem reddunt. — 192. Sane patronorum et parentum legitimæ tutelæ vim aliquam habere intelliguntur, eo quod hi, neque ad testamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, præterquam

si magna causa alienandarum rerum mancipi obligationisque suscipiendæ interveniat; eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut, quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque ære alieno minus locu*ples* a*d e*os hereditas *per*veniat. — 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutelà sunt feminæ: sed tamen plerumque quasi in tutela sunt : u*t* ecce, lex Bithynorum, si quid mulier... maritum auctorem esse jubet, aut filiu*m* puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuæ quidem trium liberorum, *licet in* legitima tut*ela* sin*t* : nam et ceteræ, quæ alterius generis tutores habent, velut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum j*ure liberantur.* — 195. *Potes*t autem pluribus modis *l*iber*ti*na alterius generis (*tutorem*) habere, veluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, vel in provincia *e lege T*i*t*ia..... patronæ......... *Sed et cum a masc*ulo manumissa (*fuerit*), et auctore eo coemtionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere tutorem desinit; incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur. Item si patron*us*........ in adoptionem se dedit, debet *s*ibi *e lege Atilia vel T*i*t*ia tutorem petere. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem *liber*ta, si patronus decedit, nec ullum virilis sexus liberorum in familia re*linqu*it. — 196. *Masculi autem cum* puberes esse cœperint, tutela liberantur......... quidem.... *nostri præceptores puberem* eum esse putant, qui habitu corporis pubertatem ostendi*t*, *hoc est,* qui generare potest; sed in his qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam ætatem esse spectandam, cujus ætatis puberes fiunt : sed diversæ scholæ auctores annis putant pubertatem æstimandam, id est, eum puberem esse exi*stimant, qui* XIV *annos explevit* (1)................. — 197.... ætatem

(1) Desideratur pagina integra, cujus argumentum duplex. Nam ex iis quæ præcedunt, tractatum de causis finiendæ tutelæ in ea continuari apparet : quæ autem sequuntur, caput de curationibus in ea incipere demonstrant. Quod in Epit. quidem (1, 8) tale est :

perveneri*t*, in qua res suas tueri pos*sit* (1) ; *idem* apud peregrinas gentes custodiri superius indicavimus. — 198. Ex iisdem causis et in provinciis a præsi*di*bus earum curatores dari voluit.

199. Ne tamen et pupillorum, et eorum qui in curatione sunt, negotia *a* tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat prætor ut et tutores et (*curato*)*res* eo nomine satisdent. — 200. Sed hoc non est perpetuum ; na*m* et tutores testamento dati satisdare non coguntur, qui*a* fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est ; (*et*) *cu*ratores ad quos non e lege curatio pertinet, sed (*qui*) vel a consule vel a prætore vel a præside provinciæ *dan*tur, plerumque non coguntur satisdare scil*i*cet quia satis i*done*i *electi* sunt.

« Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absolvuntur, ad cu-
« ratores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatoribus sunt
« minores ætate, majores eversores, insani. Hi, qui minores sunt,
« usque ad viginti et quinque annos impletos sub curatore sunt.
« Qui vero eversores aut insani sunt, omni tempore vitæ suæ sub
« curatoribus esse jubentur, quia substantiam suam rationabili-
» ter gubernare non possunt. »

(1) Illud palam est, Gaium hoc loco de curatoribus minorum agere; unde conjici potest eum disserere de notissima illa divi Marci constitutione, qua statutum est, ut omnes adulti curatores acciperent non redditis causis.

COMMENTARIUS SECUNDUS.

1. *Superiore commentario de jure personarum* exposuimus : modo videamus de rebus, *quæ vel* in nostro patrimonio sunt, vel extra nostrum patrimonium habentur.

2. Summa itaque rerum divisio *in duos articulos deducitur ; nam aliæ sunt divini juris*, aliæ humani. — 3. Divini *juris sunt* veluti res sacræ et religiosæ. —4. Sacræ sunt, quæ diis superis consecratæ sunt ; religiosæ quæ diis manibus relictæ sunt. — 5. Sed sacrum.... auctoritate.... *lege de* ea re lata aut senatusconsulto facta. — 6. Religiosum vero nostra voluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo ejus mortui funus ad nos pertineat. — 7. Sed in provinciali solo placet plerisque, solum religiosum non fieri, quia in *eo solo* dominium populi romani est vel Cæsaris; nos autem possessionem tantum *et usumfructum* habere videmur : utique tamen *ejusmodi locus, licet non sit* religiosus, pro *religioso habetur* quia etiam quod in provinciis non ex auctoritate populi romani consecratum est, (*quamqam*) proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur. — 8. Sanctæ quoque res, velut muri et portæ, quodammodo divini juris sunt. — 9. Quod autem *divini* juris est, id nullius in bonis est : id vero quod humani *juris est, plerumque alicujus in bonis est : potest autem et nullius in bonis esse ; nam res hereditariæ, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt.* — 10. *Hæ autem res, quæ humani juris sunt, aut publicæ sunt, aut privatæ.* — 11. *Quæ publicæ sunt, nullius in bonis esse creduntur ; ipsius enim universitatis esse creduntur, privatæ autem sunt, quæ singulorum sunt.*

12. *Quædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales.* — 13. *Corporales hæ sunt, quæ tangi possunt veluti* fundus, homo, vestis, *aurum, argentum, et deni*que aliæ res *innumerabiles.* — 14. *Incorporales sunt quæ tangi non possunt : qualia sunt ea, quæ in jure consistunt ;*

sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractæ; nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt; et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia; nam ipsum jus successionis, et ipsum jus utendi fruendi, *et ipsum jus obligationis incorporale est: eodem numero sunt et jura prædiorum urbanorum et rusticorum, quæ etiam servitutes vocantur* (1)............... item........

15. Item................. statim, ut nata sunt, mancipi esse putant. *Nerva vero, Proculus* et ceteri diversæ scholæ auctores non aliter ea mancipi esse putant, quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc videri mancipi esse.. .... — 16. *Nec* mancipi sunt, velut ursi, leones; item ea animalia, quæ fer*arum* bestiarum numero sunt, velut elephantes et cameli. Et ideo ad rem non pertinet quod hæc *animalia* etiam *collo dorsove domantur*...... ...... quorum................ mancipi esse, quædam non mancipi sunt. — 17. Item *fere omnia*, *quæ incorporalia* sunt, nec mancipi sunt, exceptis servi*tutibus prædiorum rusticorum: nam hæ quidem mancipi res sunt*, qua*m*vis sint ex numero *rerum incorporalium.*

18. Magna autem differentia est mancipi *rerum et* nec mancipi. — 19. Nam res nec *mancipi nuda traditione abalienari possunt*, si modo corporales sunt, et ob id recipiunt traditionem.

---

(1) Hæc e Digestis translata (*l.* I, *de divis. rer.*), neque tamen ad explendam lacunam sufficiunt. In Epit. sane locus de servitutibus copiosior est; ibi enim (*lib.* II, *tit.* 1, § 3) legitur: « Incorporalia etiam sunt jura prædiorum urbanorum vel rusticorum. « Prædiorum urbanorum jura sunt: stillicidia; fenestræ; cloacæ; « altius erigendæ domus, aut non erigendæ; et luminum, ut ita « quis fabricet ut vicinæ domui lumen non tollat. Prædiorum vero « rusticorum jura sunt, via, vel iter, per quod pecus aut animalia « debeant ambulare vel ad aquam duci; et aquæductus: quæ similiter incorporalia sunt. Hæc jura tam rusticorum quam urba« norum prædiorum servitutes appellantur. V. *infra*, § 31.

—20. Itaque si tibi vestem, vel aurum, vel argentum tradidero, sive ex venditionis causa, sive *ex donationis*, sive quavis alia ex *causa* qua fit..............—21. *In eadem* causa sunt *provincialia* prædia, quorum *alia stipen*diaria, alia tributaria vocamus Stipendiaria sunt ea, quæ in his provinciis sunt quæ propriæ populi romani esse intelliguntur. Tributaria sunt ea, quæ in his provinciis sunt quæ propriæ *Cæsaris esse cre*duntur.—22. Mancipi vero res *sunt*, quæ per mancipationem ad alium transferuntur; unde.......... mancipi res sunt dictæ : quod autem valet manci (*patio, idem valet et in jure cessio.*— 23. *Sed manci*) patio quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus.—24. In jure cessio autem hoc modo fit : apud ma*gistratum* populi romani, vel (*apud*) prætorem, vel apud præsidem provinciæ, is cui res in jure ceditur, rem tenens ita dicit : HUNC EGO HOMINEM EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE *a*io ; deinde, postquam hic vindicave*rit*, *prætor interro*gat eum qui cedit, an contra vindicet ; quo negante aut tacente, tunc ei qui vindicaverit, eam rem addicit; idque legis actio vocatur; quæ fieri potest etiam in provinciis *apud præ*sides *earum*. .... — 25. Fere semper mancipationibus utimur; quod enim ipsi per nos præsentibus amicis agere possumus, hoc n*on est* necesse, cum majore difficultate apud prætorem, aut apud præsidem provinciæ qu*ærere*. — 26. (*At si*) neque mancipata, neque in jure cessa sit res mancipi.......... unicam........ prædium................ ulla libera.......... — 27. *Admo*nendi sumus....... esse provincialis soli nexum non.......... significationem solum non aliter...... mancipi..... provincial............. nec mancipi........... enim vero provincia (1)....... de mancipa......

28. Incorporales (*res*) traditionem non recipere manifestum est. — 29. Sed jura prædiorum urbanorum in jure t*antum ce*di possunt; rusticorum vero, etiam mancipari possunt. — 30. Ususfructus in jure cessionem tantum recipit. Nam dominus proprietatis alii usumfructum in jure cedere potest, ut ille

---

(1) Locus ita fere restitui posse videtur: *In summa* admonendi sumus, *nexum italici soli proprium jus esse*, provincialis soli nexum non *esse : recipit enim nexus* significationem solum non aliter, *quam si* mancipi *est*, provincial*e vero* nec mancipi *est*.

usumfructum habeat, et ipse nudam proprietatem *retineat.* Ipse usufructuarius in jure cedendo domino proprietatis usumfructum, *efficit* ut a se discedat et convertatur in proprietatem: alii vero in jure cedendo nihilominus jus suum retinet; creditur enim ea cessione nihil agi. — 31. Sed hæc scilicet in italicis prædiis ita sunt, quia et ipsa prædia mancipationem et in jure cessionem reci*piunt;* alioquin in provincialibus prædiis, sive qu*is* usumfructum, sive jus eundi, agendi, aquamve ducendi, vel altius tollendi ædes, aut non tollendi ne luminibus vicini officiatur, ceteraque similia jura constituere velit, pactionibus et *sti*pulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem prædia mancipationem aut (*in*) jure cessionem recipiunt. — 32. Sed cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intelligere debemus, horum usumfructum etiam in provinciis per in jure cessionem constitui posse. — 33. Quod autem diximus, usumfructum in jure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamvis etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest: non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit ut apud alium ususfructus, apud alium proprietas sit.................... — 34. Hereditas quoque in jure cessionem tantum recipit. — 35. Nam si is ad quem ab intestato legitimo jure pertinet hereditas, in jure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, perinde fit heres is cui in jure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem vocatus esse. Post *adi*tionem vero si ce*s*serit, nihilominus ips*e* heres permanet, et ob id creditoribus tenebitur; debita vero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt: corpora vero ejus hereditatis perinde transeunt ad eum cui cessa est hereditas, ac si ei singula in jure cessa fuissent. — 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in jure cedendo eam alii, nihil agi*t*; postea vero quam adierit, si cedat, ea accidunt quæ proxime diximus de eo ad quem ab intestato legitimo jure pertinet hereditas, si post *adi*tionem (*in*) jure cedat. — 37. Idem et de necessariis heredibus diversæ scholæ auctores existimant, quod nihil videtur interesse, utrum (*quis*) adeundo hereditatem fiat heres, an invitus existat: quod quale sit, suo loco apparebit; sed nostri præceptores putant, nihil

agere necessarium heredem, cum in jure cedat hereditatem. — 38. Obligationes quoquo modo contractæ nihil eorum recipiunt; nam quod mihi ab aliquo debetur, id si velim tibi deberi, nullo eorum modo quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum; sed opus est, ut jubente me tu ab eo stipuleris : quæ res efficit ut a me liberetur, et incipiat tibi teneri; quæ dicitur novatio obligationis. — 39. Sine hac vero novatione non poteris tuo nomine agere; sed debes ex persona mea, quasi cognitor aut procurator meus, experiri.

40. Sequitur ut admoneamus, apud peregrinos quidem unum esse dominium, ita ut dominus quisque *sit*, aut dominus non intellig*a*tur. Quo jure etiam populus romanus olim utebatur : aut enim ex jure quiritium unusquisque dominus erat, aut non intelligebatur dominus : sed postea divisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex jure quiritium dominus, alius in bonis habere. — 41. Nam si tibi rem mancipi, neque mancipavero, neque in jure cessero, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficietur, ex jure quiritium vero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias : semel enim impleta usucapione, proinde pleno jure incipit, id est, et in bonis et ex jure quiritium tua res esse, ac si ea (*tibi*) mancipata vel in jure cessa (*esset*). — 42. Mobilium quidem rerum anno completur (*usucapio*); fundi vero et ædium biennio : et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis competit, quæ non a domino nobis traditæ fuerint, sive mancipi sint *eæ* res sive nec mancipi; si modo ea*s* bona fide acceperimus, cum crederemus eum qui tra*di*derit, dominum esse. — 44. Quod ideo receptum videtur, ne rerum dominia diutius in incerto essent : cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam *a*nni aut biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est.

45. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, nu*m*quam tamen ill*i* usucapio procedit : velut si quis rem furtivam aut vi possessam possideat; nam furtivam lex XII tabularum usucapi prohibet, vi possessam lex Julia et Plautia. — 46. Item provincialia prædia usucapionem (*non*) recipiunt. — 47. (*Item*) mulieris, quæ in agnatorum tutela

erat, res mancipi usucapi non poterant, præterquam si ab ipsa tutore (*auctore*) traditæ essent : id *ita* lege XII tabularum cau (*tum erat*). — 48. *Item* liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. — 49. Quod ergo vulgo dicitur, furtivarum rerum et vi possessarum usucapionem per legem XII tabularum prohibitam esse, non eo pertinet ut (*ne ipse*) fur, *quive per* vim *possidet*, usucapere *poss*it; nam huic ali*a* ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet: sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi jus habeat. — 50. Unde in rebus mobilibus non facile *procedit ut bonæ fidei possessori usucapio com*petat, quia qui alienam rem vendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit, etiam si ex ali*a* causa tradatur. Sed tamen hoc aliquando aliter se habet: nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam v*el* apud eum depositam, existimans eam esse hereditariam, vendiderit aut donaverit, furtum non committit. Item si is, ad quem ancillæ ususfructus pertinet, partum etiam suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit; *f*urtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat ut a possessore usucapiatur. — 51. Fundi quoque alieni potest aliquis sine vi possessionem nancisci, quæ vel ex negligentia domini vacet, vel quia dominus sine successore decesserit vel longo tempore afuerit : nam si ad alium bona fide accipientem transtulerit, po*t*erit usucapere possessor; et quamvis ipse, qui vacantem possessionem nactus est, intelligat alienum esse fun*d*um *tamen* nihil hoc *bonæ fidei* possessori ad *u*sucapionem nocet, *cum* improbata sit eorum sen*t*entia, qui putaverint furti*vum* fundum fieri po*sse*.

52. R*urs*us ex contrario accidit, *u*t qui sciat alienam re*m* se possidere, usucapiat : velut si rem hereditariam cujus pos*s*essionem heres nondum nactus est, aliquis pos*s*ederit; nam ei concessum (*est usu*) capere, si modo ea res est quæ recipit usucapionem : quæ species possessionis et usucapionis pro herede vocatur. — 53. Et in tantum hæc usucapio concessa est, ut et res quæ solo continentur, anno usucapiantur. — 54. Quare autem hoc casu etiam soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod o*l*im rerum hereditariarum possessione, *vel*ut ipsæ hereditates

usucapi credebantur, scilicet anno : lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi jussit, ceteras vero anno; ergo hereditas in ceteris rebus videbatur esse, quia soli non est, quia neque corporalis est : quamvis (*autem*) postea creditum sit, ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quæ solo teneantur, annua usucapio remansit. — 55. Quaré autem omnino tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod voluerunt veteres maturius hereditates adiri, ut essent qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio fuit; et ut creditores haberent a quo suum consequerentur. — 56. Hæc autem species possessionis et usucapionis etiam lucrativa vocatur; nam sciens quisque rem alienam lucrifacit. — 57. Sed hoc tempore etiam *non* est lucrativa; nam ex auctoritate Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales usucapiones revocarentur; et ideo potest heres, ab eo qui rem usucepit hereditatem petendo, perinde eam rem consequi, atque si usucapta non esset. — 58. *S*ed necessario tamen herede extante ipso jure, pro herede usucapi potest. — 59. Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit; nam qui rem alicui fiduciæ causa mancipio dederit, vel in jure cesserit, si eamdem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, *etsi* soli sit : quæ species usucapionis dicitur usureceptio, quia id quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. — 60. Sed cum fiducia contrahitur, aut cum creditore pignoris jure, aut cum amico quod tutius nostræ res apud eum essent : siquidem cum amico contracta sit fiducia, sane omnimodo competit usureceptio : si vero cum creditore, soluta quidem pecunia omnimodo competit, nondum vero soluta, ita demum competit; si neque conduxerit eam rem a creditore debitor, neque precario rogaverit ut eam rem possidere liceret; quo casu lucrativa usucapio competit. — 61. Item si rem obligatam sibi populus vendiderit, *eamque* dominus possederit, concessa est usureceptio : sed hoc casu prædium biennio usurecipitur; et hoc est, quod vulgo dicitur, ex prædiatura possessionem usurecipi, nam qui mercatur a populo prædiator appellatur.

62. Accidit aliquando, ut qui dominus sit, aliena*ndæ* rei po*tes*tatem non habeat; et qui dominus non sit, *alie*nare possit. — 63. Nam dotale prædium maritus invita muliere per legem

Juliam prohibetur alienare, quamvis ipsius *sit*, vel mancipatum ei dotis causa, vel in jure cessum, vel usucaptum : quod quidem jus utrum ad italica tantum prædia, an etiam ad provincialia pertineat, *dubita*tur. — 64. Ex diverso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator.....; item creditor pignus ex pactione, quamvis ejus ea res non sit : sed hoc forsitan ideo videatur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, qui olim pactus est ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur (1).

65. Ergo ex his quæ diximus apparet, quædam naturali jure alienari, qualia sunt ea quæ traditione alienantur ; quædam civili, nam mancipationis et in jure cessionis et usucapionis jus proprium est civium romanorum.

66. Nec tamen ea tantum quæ traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam *quæ* occupando.... quia antea nullius essent : qualia sunt omnia quæ terra, mari, cœlo capiuntur. — 67. Itaque si *feram* bestiam, aut volucrem, aut piscem ..... captum..... (2) *eous*que nostrum esse intelligitur, done nostra custodia coerceatur; cum vero custodiam nostram evaserit et in naturalem libertatem se receperit, rursus occupantis fit, quia nost*rum* esse desinit : naturalem autem libertatem recipere videtur, cum aut oculos nostros evaserit, aut licet *in* conspectu sit nostro, difficilis tamen *sit* rei persecutio. — 68. In iis autem animalibus, quæ ex consuetudine abire et redire solent, veluti columbis et apibus, item cervis qui in silvas ire et redire solent, talem hebemus regulam traditam, ut si revertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant, et fiant occupantium : revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint. — 69. Ea quoque, quæ ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id quod per alluvionem nobis adjicitur, eodem jure nostrum fit. Per alluvionem autem videtur adjici, quod ita paulatim flumen agro nostro adjicit, ut æstimare non pos-

---

(1) Sequitur spatium vacuum.

(2) Sententia plana est : «Si feram bestiam aut volucrem aut piscem, *ceperimus*, *quidquid ita* captum *fuerit*, *id statim nostrum fit*, *et eous*que, etc. »

simus quantum quoquo momento temporis adjiciatur; hoc est, quod vulgo dicitur, per alluvionem id adjici videri, quod ita paulatim adjicitur ut oculos nostros fallat. — 71. Quod si flumen partem aliquam ex tuo prædio de(*traxe*)rit et ad meum prædium attulerit, hæc pars tua manet. — 72. At si in medio flumine insula nata sit, hæc eorum omnium communi*s* est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident; si vero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte quæ proxima est, juxta ripam prædia habent.—73. Præterea id quod in solo nostro ab aliquo ædificatum est, quamvis ille suo nomine ædificaverit, jure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit. — 74. Multoque magis id accidit et in planta quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. — 75. Idem contingit et in *fru*mento quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. — 76. Sed si ab eo petamus fructum vel ædificium, et impensas in ædificium vel in seminaria vel in sementem factas ei solvere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere; utique si bonæ fidei possessor fuerit. — 77. Eadem ratione probatum est, quod in chartulis sive membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litteræ chartulis sive membranis cedunt : itaque si ego eos libros easque membranas petam, nec impensam scripturæ solvam, per exceptionem doli mali summoveri potero. — 78. Sed si in tabula mea aliquis pinxerit, velut imaginem, contra probatur; magis enim dicitur tabulam picturæ cedere : cujus diversitas vix idonea ratio redditur. Certe secundum hanc regulam, si me possidente petas imaginem tuam esse, nec solvas pretium tabulæ, poteris per exceptionem doli mali summoveri; at si tu possideas, consequens est ut utilis mihi actio adversum te dari debeat : quo casu, nisi solvam impensam picturæ, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fueris. Illud palam est, quod sive tu subripuisses tabulam, sive alius, competit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiri*tur* : proinde, si ex uvis (*aut olivis aut spicis*) meis vinum aut oleum aut frumentum feceris, quæritur utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum, an tuum; item si ex auro aut argento meo vas aliquod feceris, aut ex meis tabulis navem

aut armarium aut subsellium fabricaveris; item si ex lana mea vestimentum feceris, vel si ex vino et melle meo mulsum feceris, sive ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, (*quæritur*) an meum (*sit*) : quidam materiam et substan*t*iam spectandam esse putant, id est, ut cujus materia sit, illius et res quæ facta sit, videatur esse; idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii vero *ejus rem* esse putant qui fecerit : idque maxime diversæ scholæ auctoribus visum est : sed eum quoque, cujus materia e*t* sub*stant*ia fu*e*rit, furti adversus eum qui subripuerit, habere actionem; nec minus adversus eumdem conditionem ei competere, qui*a* extinctæ res; licet vindicari non possi*nt*, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

80. Nunc admonendi sumus, neque feminam neque pupillum sine tutore auctore rem mancipi alienare posse; nec mancipi vero, feminam quidem posse, pupillum non posse. — 81. Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutore auctore dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet *e*a pecunia res nec mancipi sit, contr*a*hit obligationem. — 82. At si pupillus idem fecerit, quia *pecuniam non facit accipientis*, null*am* cont*ra*hit obligationem : unde pupillus vindicare qu*id*em nummos suos potest, sicubi extent, id est,...... repetere potest...... *un*de de pupillo quidem quæritur, an num*mos* qu*os* mutuos dedit, ab eo qui accepit.............. se non......... .... possit, quoniam........... — 83............. nec mancipi mulier*ibus* et pupillis *sine* tutore auctore solvi possunt, quoniam meliorem conditionem suam facere iis etiam sine tutore auctore concessum est. — 84. Itaque si debitor pecuniam pupillo solvat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur; quia nullam obligationem pupillus sine tutore auctore dissolvere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutore auctore concessa est : sed tamen si ex ea pecuni*a* locupletior factus sit, et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoveri potest. — 85. Mulieri vero etiam sine tutore auctore recte solvi potest : nam qui solvit, liberatur obligatione; quia res nec mancipi, ut proxime diximus, a se dimittere mulier, et sine tutore auctore potest : quamquam hoc ita est si accipiat pecuniam; at si non accipiat, sed (*acceptam*) habere se dicat, et per acceptilationem ve-

lit debitorem sine tutore auctore liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis, non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos quos in potestate, manu mancipiove habemus; item per eos servos in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et servos alienos quos bona fide possidemus. De quibus singulis diligenter dispiciamus. — 87. Igitur (*quod*) liberi nostri quos in potestate habemus, item quod servi (*nostr*)i mancipio accipiunt vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur vel ex *alia* qualibet causa adquirant, id nobis adquiritur: ipse enim qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest. Et ideo si heres institutus sit, nisi nostro jussu, hereditatem adire non potest; et si jubentibus nobis adierit, hereditatem nobis adquirit, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus: et convenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. — 88. Dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit servus, alterius ex jure quiritium, ex omnibus causis ei soli *per* eum adquiri, cujus in bon*is* est. — 89. Non solum autem proprietas per eos quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cujus enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur; unde etiam per eos usucapio procedit (1). — 90. Per eas vero personas, quas in manu mancipiove habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis, sicut per eos qui in potestate nostra sunt: an autem possessio adquiratur quæri solet, quia ipsa*s* non possidemus. — 91. De his autem servis in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiratur; quod vero extra eas causas (*persecuti sint*), id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si iste servus heres institutus sit, legatumve quod ei datum fuerit, non mihi sed domino proprietatis adquiritur. — 92. Item placet de eo qui a nobis bona fide possidetur, sive liber sit, sive alienus servus; quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonæ fidei possessore: itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet si liber est, vel ad dominum si servus *est*. — 93. Sed si bonæ fidei

---

(1) Sequitur spatium vacuum.

possessor usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, *ex omni* causa per eum sibi adquirere potest. Usufructuarius vero usucapere non potest : primum quia non possidet, sed habet jus utendi et fruendi ; deinde quia scit alienum servum *esse*. — 94. De illo quæritur, an per eum servum in quo usumfructum habemus, possidere aliqu*am* rem et usucapere poss*i*mus, quia ipsum non possidemus. Per eum vero quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. Loquimur autem in utriusque person*a*, secundum d*istinc*tionem quam proxime exposuimus ; id est, si quid ex re nostra vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiritur. — 95. Ex his apparet, per liberos homines quos neque juri nostro subjectos habemus neque bona fide possidemus, item per alienos servos in quibus neque usumfructum habemus neque justam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri p*osse : et hoc est quod dici*tur, per extraneam personam nihil adquiri *p*osse (1)......... quæritur anne.......... *n*obis adquiratur. — 96. In summa sciendum est, *h*is *qui in* potestate, manu mancipiove sunt, nihil in jure cedi posse : cum enim *i*starum personarum nihil suum esse possit, conveniens est scilicet ut nihil *omnino* in jure vindicare possint.

97. (*Hactenus*) tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulæ res nobis adquirantur ; nam legatorum jus, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res nobis adquirantur. — 98. Si cui heredes facti sumus, sive cujus bonorum possessionem petierimus, sive cujus bona emerimus, sive quem adrogaverimus, sive qu*a*m in manum ut uxorem receperimus, ejus res ad nos transeunt.

99. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est; nam vel ex testamento, vel ab intestato ad nos pertinent.

---

(1) Conjici potest ita fuisse : nihil adquiri *posse excepta possessione ; de ea enim* quæritur anne *per liberam personam* [*nobis* adquiratur. Hoc jus enim quod utilitatis causa receptum est (*Sev. et Ant. l.* 1, *C. de adquir. poss.*) Gaii fortasse temporibus pro certo atque explorato nondum habebatur.

100. Et prius est ut de his dispiciamus, quæ nobis ex testamento obveniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt : nam aut calatis comitiis faciebant, quæ comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa ad *pugnam* ibant; procinctus est enim expeditus et armatus exercitus : alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in prælium exituri. — 102. Accessit deinde tertium genus testamenti, quod per æs et libram agitur : qui neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est, patrimonium suum mancipio dabat, eumque rogabat quid cuique post mortem suam dar*i* vellet; quod testamentum dicitur per æs et libram; scilicet quia per mancipationem peragitur. — 103. Sed ill*a* quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc vero solum, quod per æs et libram fit, in usu retentum est : sane nunc aliter ordinatur atque olim solebat : namque olim familiæ emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum obtinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari vellet; nunc vero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legat*a* relinquuntur, alius dicis gratia propter veteris juris *i*mitationem familiæ emptor adhibetur. — 104. Eaq*ue* res ita agitur : qui facit, adhibitis, sicut in ceteris *m*ancipationibus, V testibus civibus romanis pu*be*ribus, et libripende, postquam tabulas testamenti scrips*erit*, *m*ancipat alicui dicis gratia familiam suam; in q*u*a re his verbis familiæ emptor utitur : FAM*ili*AM PECUNIAMQUE TUAM ENDO MANDAT*am* *tutel*AM CUSTODELA*m*QUE MEA*m* (*recipio eaque*) (1), QUO TU JURE TESTAMENTUM FACERE POSSIS SECUNDUM LEGEM PUBLICAM, HOC ÆRE, et ut quidam adjiciunt, ÆNEAQUE LIBRA ESTO MIHI EMPTA; deinde ære percutit libram, idque æs dat testatori, velut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti tenens ita

(1) Scriptura codicis sensu caret, et ideo aliquid audendum fuit editoribus, qui restituendæ formulæ periculum fecerunt, nec tamen se verum assecutos confidunt.

dicit : HÆC ITA UT IN HIS TABULIS CERISQUE SCRIPTA SUNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQUE VOS, QUIRITES, TESTIMONIUM MIHI PERHIBETOTE; et hoc dicitur nuncupatio : nuncupare est enim palam nominare; et sanæ quæ testator specialiter in tabulis testamenti *scripserit*, ea videtur generali sermone nominare atque confirmare. — 105. In testibus autem non debet is esse qui in potestate est aut familiæ emptoris aut ipsius testatoris, quia propter veteris juris imitationem, totum hoc negotium quod agitur *testamenti ordinandi* gratia, creditur inter familiæ emptorem agi et testatorem : quippe olim, ut proxime diximus, is qui familiam testatoris mancipio accipiebat, loco heredis erat; itaque reprobatum est in ea re domesticum testimonium. — 106. Unde et si is qui in potestate patris est, familiæ emptor adhibitus sit, pater ejus testis esse non potest, at ne is quidem qui in eadem potestate est, velut frater ejus. Sed si filiusfamilias ex castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater ejus recte testis adhibetur, nec is qui in potestate patris *est*. — 107. De libripende eadem, quæ et de testibus, dicta esse intelligemus : nam et is testium numero est. — 108. Is vero, qui in potestate heredis aut in (*potestate*) legatarii est, cujusve heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in ejusdem potestate est, ab eo (*qui testamentum facit*), testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres *et* legatarius jure adhibeantur; sed tamen, quod ad heredem pertinet, quique in ejus potestate est, cujusve in potestate erit, minime hoc *jure* uti debemus.

109. Sed hæc diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam *constitutionibus* principum remissa est; nam quamvis neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque vendiderint familiam, neque nuncupaverint testamentum, recte nihilominus testantur. — 110. Præterea permissum est iis et peregrinos et latinos instituere heredes, vel iis legare : cum alioquin peregrini quidem ratione civili prohibeantur capere hereditatem legataque; latini vero, per legem Juniam. — 111. Cælibes quoque qui lege Julia hereditatem legataque capere vetantur; item orbi, id est, qui liberos non habent, quos lex (1) ... prohibet............ —

(1) Folium, quo hujus paginæ argumentum continuabatur, de-

112. *Testamentum facere......* scilicet ut quæ tutela liberatæ non essent, ita testari deberent. — 113. Videntur ergo melioris conditionis esse feminæ, quam masculi : nam masculus minor annorum XIV testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere velit, femina vero post XII ann*um* testamenti faciundi jus nanciscitur..................

114. Igitur si quæramus an valeat testamentum, imprimis advertere debemus an is qui id fecerit, habuerit testamenti factionem; deinde, si habuerit, requiremus an secundum juris civilis regulam *tes*tatus sit : exceptis militibus, qui*bus* propter nimiam *imp*eritiam, ut diximus, quomodo velint vel quomodo *poss*int, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut jure civili *val*eat testamentum, sufficit ea observatio, quam supra expo*sui*mus de familiæ venditione et de testibus et de nuncupationibus.

116. Ante omnia requirendum est, an institutio heredis solemni more facta sit; nam, aliter facta institutione, nihil proficit familiam testatoris ita venire, testesque ita adhiber*i*, *itaque* nuncupar*i* testamentum, ut supra diximus. — 117. Solemnis autem institutio hæc est, TIT*I*US HERES ESTO : sed et illa jam comprobata videtur, TITIUM HEREDEM ESSE JUBEO. At illa non est comprobata, TITIUM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illæ a plerisque improbatæ sun*t*, HEREDEM INSTITUO, item HEREDEM FACIO.

---

perditum est. Ceterum Gaius, post absolutam materiam de testamentis militum, de his personis agere videtur, quibus non est permissum facere testamentum. Itaque, præter Ulpiani fragmenta (*tit.* 20, § 10 *et seqq.*) et Justiniani institutiones (*quib. non est permiss. fac. test.*) conferenda est Epit. (*lib.* 2, *tit.* 2), ubi leguntur hæc : — 1. « Id quoque statutum est, quod non omnibus « liceat facere testamentum : sicut sunt hi qui sui juris non sunt, « sed alieno juri subjecti sunt, hoc est, filii tam ex nobis nati quam « adoptivi.—2. Item testamenta facere non possunt impuberes, id « est, minores quatuordecim annorum, aut puellæ duodecim. — « 3. Item et hi qui furiosi, id est, mente insani fuerint, non possunt « facere testamenta. Sed hi qui insani sunt, per intervalla quibus « sani sunt, possunt facere testamenta. »

118. Observandum præterea est ut, si mulier quæ in tutela sit faciat testamentum, (*auctoribus iis quos*) tutores habet, facere debeat : alioquin inutiliter jure civili testabitur. — 119. Prætor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti *hereditatem* pollicetur; (*et*) si nemo sit ad quem ab intestato jure legitimo pertineat hereditas, velut frater eodem patre natus, aut patruus, aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem. Nam idem juris est etsi alia ex *causa* testamentum non valeat, velut quod familia non venierit, aut nuncupationis verba testator locutus non sit.—120. Sed videamus an, etiamsi frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur; rescripto enim imperatoris Antonini significatur, eos qui secundum tabulas testamenti non jure factas bonorum possessionem petierint, posse adversus eos qui ab intestato vindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. — 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum quæ ideo *non* utiliter testat*æ* sunt, quod verbi gratia familiam non vendiderint, aut nuncupationis verba locutæ non sint : an autem et ad ea testamenta feminarum, quæ sine tutoris auctoritate fecerint, hæc constitutio pertineat, videbimus. — 122. Loquimur autem de his scilicet feminis, quæ non in legitima parentium aut patronorum tutela sunt, sed de his quæ alterius generis tutores habent, qui etiam inviti coguntur auctores fieri; alioquin parentem et patronum, sine auctoritate ejus facto testamento, non summoveri palam est.

123. Item, qui filium in potestate habet, curare debet ut eum vel heredem instituat, vel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur : adeo quidem ut nostri præceptores existiment, etiamsi vivo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, scilicet quia statim ab initio non constiterit institutio. Sed diversæ scholæ auctores, siquidem fili*us* mortis patris tempore vivat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus, et illum ab intestato heredem fieri confitentur : si vero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hered*itatem* adiri putant, nullo jam filio impedimento; quia scilicet existimant (*non*) statim ab initio inutiliter fieri testamen-

tum filio prælerito. — 124. Celeras vero liberorum personas si prælerierit testator, valet testamentum. Præteritæ istæ personæ scriptis heredibus in partem ad*crescunt*, *si sui instituti sint*, *in virilem;* si extranei, in dimidiam : id est, si quis tres verbi gratia filios heredes instituerit et filiam præterierit, filia adcrescendo pro quarta parte fit heres........................ ..... habitura esset. At si extraneos ill*e* heredes instituerit, et filiam præterierit, filia adcrescendo ex dimidia parte fit heres. Quæ de filia diximus, eadem *et* de ne*pote* deque omnibus liberorum personis, *sive* masculini *sive* feminini sexus, dicta intelligemus. — 125. Quid ergo est? licet... secundum *ea quæ* diximus, scriptis heredibus dimidiam partem ta*ntum* detrahant, tamen prætor eis contra tabulas bonorum possessionem promittit : qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur............ bonorum possessio................ etiam masculus interesset. — 126. Sed nuper imperator Antoninus significavit rescripto suo, non plus nancisci feminas per bonorum possessionem, quam quod jure adcrescendi consequerentur. Quod in emancipatis *feminis similiter obtinet, scilicet ut quod* adcrescendi jure habituræ essent *si* suæ fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. — 127. Sed si qui*dem* filius a patre exheredetur nominatim.......... potest exheredari. Nominatim autem exheredari videtur, sive ita exheredetur, *Titius filius meus exheres esto; sive ita, filius meus* EXHERES ESTO, non adjecto proprio nomine. — 128. *Masculorum ceterorum* personæ, vel feminini sexus............. *institutione*m heredum adjici sole*nt*; sed (1).... — 129. Nam prætor omnes virilis sexus tam *filios quam ceteros*, id est, nepotes quoque et *pronepotes* (2).............. 130. Postumi quoque liberi *vel he-*

---

(1) Integrum articulum ita fere conceptum esse creditur : *Masculorum ceterorum* personæ, vel feminini sexus *liberi aut nominatim exheredandi sunt, aut inter ceteros, velut hoc modo: ceteri exheredes sunto : quæ verba post* institutionem heredum adjici solent; sed *hæc ita sunt jure civili.*

(2) Loci sententia haud dubie hæc est : ex prætoris edicto masculos omnes nominatim exheredandos esse ; feminas vero, vel nominatim vel inter ceteros.

redes instituti debent, *vel* exheredari. — 131. Et *in eo par omnium conditio est, quod et filio postumo et quolibet ex ceteris liberis, sive feminini sexus sive masculini, præterito, valet quidem testamentum, sed postea agnatione postumi sive postumæ rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam* (1). — 132. *Sed feminini quidem sexus postumæ vel nominatim vel inter ceteros exheredari solent; dum tamen si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur præteritæ esse per oblivionem. Masculos vero postumos, id est filium et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto.*— 133. *Postumorum loco sunt et hi qui, in sui heredis locum succedendo, quasi agnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce, si filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeam, quia filius gradu præcedit, is solus jura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me vivo moriatur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisve in ejus locum succedere; et eo modo jura suorum heredum quasi agnatione nanciscuntur.* — 134. Ne *ergo eo modò rumpatur mihi testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel exheredare nominatim debeo, ne non jure faciam testamentum, ita et nepotem neptemve ex eo necesse est mihi vel* heredem instituere vel *exheredare; ne forte, me vivo filio mortuo, succedendo in locum ejus nepos neptisve* quasi agnatione rumpat test*amentum. Idque ejus lege Junia Velleia provisum est :* .... virilis sexus nominatim, feminini vel nominatim vel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis qui inter ceteros exheredantur *aliquid legetur.* — 135. *E*mancipatos liberos *jure civili neque heredes instituere, neque exheredare ne_*

(1) Hæc et ea quæ sequuntur ad finem § 132, ex Justinianeis *De exhered. liber.* restituta sunt; §§ 133 et 134 ex Digestis (*L.* 13, *de injust. rupt.*) transcripti sunt.

cesse est, quia non sunt sui heredes; sed prætor omnes, tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari jubet, virilis sexus *nominatim, feminini* (1) vero inter ceteros : *qui* si neque heredes instituti fuerint, neque *ita* ut supra diximus exheredati, prætor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem........................... —136. *Adoptivi*, quamdiu tenentur in adoptione, naturalium loco sunt; emancipati vero (*a*) patre adoptivo, neque jure civili, neque quod ad edictum prætoris pertinet, *inter liberos numerantur*. — 137. Qua ratione accidit ut ex diverso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur; *cum vero emancipati* fuerint *ab adoptivo patre, tunc incipiant* in ea causa esse qua futuri essent, si ab ipso naturali patre (*emancipati*) fuissent.

138. Si quis post factum testamentum adoptaverit sibi filium, aut per populum eum qui sui juris est, aut per prætorem eum qui in potestate parentis fuerit, omnimodo testamentum ejus rumpitur quasi agnatione sui heredis. — 139. Idem juris est si cui post factum testamentum uxor in manum conveniat, vel quæ in manu fuit, nubat: nam eo modo filiæ loco esse incipit, et quasi sua *est*. — 140. Nec prodest *sive* hæc, *sive* ille qui adoptatus est, in eo testamento sit insti*tutus* institutave, nam de exheredatione ejus superva*cuum* videtur quærere, cum testamenti faciundi tempore suorum heredum numero non fueri*t*. — 141. Filius quoque, qui ex prima secundave mancipatione manumittitur, quia revertitur in potestatem patriam, rumpit ante factum testamentum; nec prodest si in eo testamento heres institutus vel exheredatus fuerit. — 142. Simile jus olim fuit in ejus persona cujus nomine, ex senatusconsulto, erroris causa probatur; quia forte ex peregrina vel latina, quæ per errorem quasi civis romana uxor ducta esset, natus esset : nam sive heres institutus esset a parente, sive exheredatus, sive vivo patre causa probata, sive post mortem ejus, omnimodo quasi agnatione rumpebat testamentum. — 143. Nunc vero, ex novo senatusconsulto quod auctore divo Hadriano fac-

(1) Hæc duo verba *nominatim feminini* ex Institutionibus suppleta sunt; lacunam tamen non explent.

tum est, si quidem vivo patre causa probatur, æque ut olim omnimodo rumpit testamentum: si vero post mortem patris, præteritus quidem rumpit testamentum; si vero heres in eo scriptus est vel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur *eo tempore quo* renovari non possent. — 144. Posteriore quoque testamento, quod jure factum *est*, superius rumpitur: nec interest an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit; hoc enim solum spectatur, an existere potuerit. Ideoque si quis ex posteriore testamento quod jure factum est, aut noluerit heres esse; aut vivo testatore, aut post mortem ejus antequam hereditatem adiret, decesserit; aut per cretionem exclusus fuerit, aut conditione sub qua heres institutus est, defectus sit; aut propter cœlibatum ex lege Julia summotus fuerit ab hereditate; *in his* casibus paterfamilias intestatus moritur; nam et prius testamentum non valet ruptum a posteriore, et posterius æque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. — 145. Alio quoque modo testamenta jure facta infirmantur: velut (*cum*) is qui fecerit testamentum, capite deminutus sit; quod quibus modis accidat, primo commentario relatum est. — 146. Hoc autem casu *irrita* fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quæ rumpuntur, irrita fiant; (*et quæ statim ab initio non jure fiunt, irrita sint : sed et ea quæ jure facta sunt, et postea propter capitis deminutionem irrita fiunt*) possunt nihilominus rupta dici. Sed quia sane commodius erat, singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quædam non jure fieri dicuntur, quædam jure facta rumpi vel irrita fieri (1).....

147. Non tamen por omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ vel ab initio non jure facta sunt, vel jure facta postea irrita facta, aut rupta sunt; nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere: si modo defunctus testator et civis romanus et suæ potestatis mortis tempore fuerit; nam si ideo irritum fit testamentum quod postea civitatem vel etiam libertatem testator amisit, *aut* is in adoptionem se dedit, *et* mortis tempore in adoptivi patris potestate fuit, non potest scriptus

(1) Sequitur spatium vacuum.

heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. — 148. (*Qui autem*) secundum tabulas testamenti, quæ aut statim ab initio non jure factæ sint, aut jure factæ postea *ruptæ* vel irritæ erunt, bonorum possessionem accipiunt: si modo possunt hereditatem obtinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si vero ab *iis* avocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. — 149. Nam si quis heres jure civili institutus sit vel ex primo vel ex posteriore testamento, vel ab intestato jure legitimo heres sit, is potest ab iis hereditatem avocare: si vero nemo sit alius jure civili heres, ipsi retinere hereditatem possunt...... judicium adversus *eos* habent.................. legitimus....... habentur........ factum sit au*t* quod familia non venierit, aut nuncupationis verba testator locutus non sit................................ possessores................ olim................... — 150............... lege bona caduca fiunt et ad populum deferri jubentur, si defuncto nemo *successor extiterit*. — 151. Potest, ut jure facta testamenta........... infirme*ntu*r: apparet......... posse.......... testator......................... ejus..................... jure civili valeat qui.... .... tabulas testam*enti*...................................
.... quidem.......... si quis ab *intestato* bonorum possessionem petieri*t*...
.... perveniat hereditas: et hoc ita *re*scripto imperatoris Antonini significatur.

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei. — 153. Necessarius heres est servus cum libertate heres institutus; ideo sic appellatu*s*, quia sive velit, sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et heres est. — 154. Unde qui facultates suas suspectas habet, solet servum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius hujus heredis quam ipsius testatoris bona veneant, id est, ut ignominia quæ accedit ex venditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud F*u*fidium Sabino placeat eximendum eum esse ignominia, quia non suo vitio, sed necessitate juris bonorum venditionem pateretur: sed alio jure utimur. — 155. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præstatur, ut ea quæ post mortem patroni sibi adquisierit sive ante bonorum venditionem sive

postea, ipsi reserventur; et quamvis propter contractionem bona venierint, iterum ex hereditaria causa bona ejus non venient, nisi si quid ei ex hereditaria causa fuerit adquisitum, velut si (*ex eo quod*) latinus adquisierit locupletior factus sit: cum ceterorum hominum quorum bona venierint, pro (*residua*) portione, si quid postea adquirant, etiam sæpius bona veniri soleant. — 156. Sui autem et necessarii heredes sunt velut filius filiave, nepos neptisve ex filio, deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisve suus heres sit, non sufficit eum (*eamve*) in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est ut pater quoque ejus vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate: tum enim nepos neptisve in locum sui patris succedunt. — 157. Sed sui quidem heredes ideo appellantur quia domestici heredes sunt, et vivo quoque parente quodammodo domini existimantur: unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum: necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo (*sive*) velint (*si*) ve (*nolint, tam*) ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. — 158. Sed his prætor permittit abstinere se ab hereditate, ut potius parentis bona veneant. — 159. Idem juris est et (*in*) uxoris persona quæ in manu est, quia filiæ loco est; et in nurus, quæ in manu filii est, quia neptis loco est. — 160. Quin similiter abstinendi potestatem facit prætor etiam mancipato, id est, ei qui in causa mancipii est, cum liber et heres institutus sit; cum necessarius non etiam suus heres sit, tamquam servus. — 161. Ceteri qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei videntur: qua de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia feminæ liberos in potestate non habent; servi quoque, qui liberi et heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. — 162. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate, vel non adeunda. — 163. Sed sive is cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis; sive is cui de adeunda (*hereditate*) deliberare licet, adierit, postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annis annorum XXV: nam hujus ætatis hominibus,

sicut in ceteris omnibus causis, deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, prætor succurrit. Scio quidem divum Hadrianum etiam majori XXV annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs alienum, quod aditæ hereditatis tempore latebat, apparuisset.

164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi, ut intra certum tempus vel adeant hereditatem, vel si non adeant, temporis fine summoveantur : ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. — 165. Cum ergo ita scriptum sit : HERES TITIUS ESTO, adjicere debemus : CERNITOQUE IN CENTUM DIEBUS PROXIMIS QUIBUS SCIES POTERISQUE ; QUOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. — 166. Et qui ita heres institutus est, si velit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est, hæc verba dicere : QUOD ME PUBLIUS TITIUS TESTAMENTO SUO HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE. Quod si ita non creverit, finito tempore cretionis excluditur : nec quidquam proficit si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. — 167. At is qui sine cretione heres institutus sit, aut qui ab intestato legitimo jure ad hereditatem vocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo, vel etiam nuda voluntate suscipiendæ hereditatis, heres fieri; eique liberum est, quocunque tempore voluerit, adire hereditatem : solet (*tamen*) prætor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod si velint adeant hereditatem; si minus, ut liceat creditoribus bona defuncti vendere. — 168. Si quis autem cum cretione heres institutus est, (*sicut*) nisi creverit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si non creverit intra id tempus quo cretio finita sit. Itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen pœnitentia actus, superante die cretionis, cernendo heres esse potest. — 169. At hic qui sine cretione heres institutus est, quique ab intestato per legem vocatur, sicut voluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. — 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur : in quam rem tolerabile tempus visum est centum dierum; potest tamen nihilominus jure civili aut longius aut brevius tempus dari; longius tamen interdum prætor coarctat. — 171. Et quamvis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio

vulgaris vocatur, alia certorum dierum: vulgaris illa quam supra exposuimus, id est, in qua dicuntur hæc verba: QUIBUS SCIET POTERITQUE; certorum dierum, in qua detractis his verbis cetera scribuntur. — 172. Quarum cretionum magna differentia est: nam vulgari cretione data nulli dies computantur, nisi quibus scierit quisque se heredem esse institutum, et possit cernere; certorum vero dierum cretio*ne* data, etiam nescient*i* se heredem institutum esse numerantur dies continui. Item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei qui sub conditione heres institutus est, tempus numeratur: unde melius et aptius est vulgari cretione uti. — 173. Continua hæc cretio vocatur, quia continui dies numerantur; sed quia tamen dura est hæc cretio, altera m*agis* in us*u* habetur; unde etiam vulgaris dicta est (1).

174. Interdum duos pluresve gradus heredum facimus, hoc modo: LUCIUS TITIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS (*centum*) PROXIMIS, QUIBUS SCIES POTERISQUE; QUODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO; TUM MÆVIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS CENTUM, et reliqua; et deinceps in quantum velimus, substituere possumus. — 175. Et licet nobis vel unum in unius locum substituere pluresve, et contra in plurium locum vel unum vel plures substituere. — 176. Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres, et substitutus excluditur; non cernendo summovetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum ejus substitutus succedit: et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. — 177. Sed si cretio sine exheredatione sit data, id est, si hæc verba (*adjecta sint*) SI NON CRE*veris* TUM PUBLIUS MÆVIUS HERES ESTO, illud diversum invenitur; quia si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutus in partem admittitur, et fiunt ambo æquis partibus heredes: *quod* si neque cernat, neque pro herede gerat, sane in univers*um* summovetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. — 178. Sed d*u*dum quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum: cum vero cretio finita sit, tum pro herede gerentem admi*tt*ere substitut*um*;

(1) Sequitur spatium vacuum.

olim vero placuit, etiam superante cretione, posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere, et amplius ad cretionem reverti non posse.

179. Liberis nostris impuberibus quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus, id est, ut *si* heredes non *ex*titerint, alius nobis heres sit; sed eo amplius, ut etiam si heredes nobis extiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit iis aliquis heres : velut hoc modo TITIUS FILIUS MEUS MIHI HERES ESTO; SI FILIUS MEUS MIHI (*heres non erit sive heres*) ERIT ET *prius* MORIATUR, QUAM IN SUAM TUTELAM VENERIT, SEIUS HERES ESTO. — 180. Quo casu siquidem non extiterit heres filius, substitutus patris fit heres : *si vero* heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. Quamobrem duo quodammodo sunt testamenta : *ali*ud patris, aliud filii tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est testamentum duarum hereditatum. — 181. Ceterum ne post obi*tum* parentis periculo insidiarum subjectus vide*a*tur pupillus, in usu est vulgarem quidem substitutionem palam facere, id est, eo loco quo pupillum heredem instituimus; (*nam*) vulgaris substitutio ita vocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit : quod accidit cum vivo parente moritur, quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet vivo testatore omnia quæ in testamento scripta sint, ignorentur. Illam autem substitutionem per quam, etiamsi heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum vocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prior*i*bus tabulis cavemus ne inferiores tabulæ vivo filio et adhuc impubere aperiantur. Sed longe *t*utius est, utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, quod, si ita consignatæ vel separatæ fuerint substitutiones, ut diximus, *ex* priore potest intelligi in altera quoque idem esse substitutus.—182. Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere possumus, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres quem nos voluerimus, sed etiam exheredatis : itaque eo casu, si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne *ad* substitutum pertinet. — 183. Quæcumque diximus de substi*t*utione impuberum liber*o*rum vel heredum

institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intelligemus. — 184. Extraneo vero heredi instituto ita substituere non possumus, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit : sed hoc solum nobis permissum est, ut eum per fideicommissum obligemus ut (*alii*) hereditatem nost*ram* vel totam vel (*ex*) parte restituat; quod jus quale sit suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et servi tam nostri quam alieni heredes scribi possunt. — 186. S*ed* noster servus simul et liber et heres esse juberi debet, id est hoc modo : STICHUS SERVUS MEUS LIBER HERESQUE ESTO, vel : HERES LIBERQUE ESTO. — 187. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona ejus non consti*ti*t : ideoque licet alienatus sit, non potest jussu domini cernere hereditatem. — 188. Cum libertate vero heres institutus, si*quidem in eadem causa manserit, fit* ex testamento liber *atque* necessarius heres : si vero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quod si alienatus sit, jussu novi domini *adire hereditatem debet, et ea* ratione per eum dominus fit heres: *nam ipse alienatus neque* heres, neque liber esse potest. — 189. Alienus quoque servus heres institutus, *si in* eadem causa duraverit, jussu domini hered*it*atem adire debet; si vero alienatus fue*rit ab eo, aut viv*o testatore, aut post mortem ejus ante*quam adeat, debet jussu novi* domini cernere. Si *manumissus est antequam adeat*, suo arbitrio adire hereditatem potest. — 190. *Si* autem servus alienus heres institutus *est*, vulgari cretione data, ita igitur dies cretionis ceden*t si* ipse servus scierit se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum sit quominus certiorem dominum faceret, ut illius jussu cernere possit.

191. Post hæc videamus de legatis. Quæ pars juris extra propositam quidem materiam videtur, nam loquimur de his juris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur : sed cum omnimodo de testamentis, deque heredibus qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco poterat hæc juris materia tractari.

192. Legatorum utique genera *sunt* quatuor : aut enim per vindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi

modo, aut per præceptionem. — 193. Per vindicationem......... verbi gratia : HOMINEM STICHUM DO, LEGO, Sed si..... verbum positum sit, velut...... *per vindicationem* legatum est; sive.... ita legatum fuerit, *sumito*..... ita, CAPITO ; æque per vindicationem *legatum est* (1). — 194. *Ideo autem* per vindicationem legat*um appellatur quia* post aditam hereditatem statim ex jure quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius vel ab herede, vel ab alio quocunque qui eam possidet, petat, vindicare debet, id est, intendere *rem suam* ex jure quiritium esse. — 195. In eo *vero* dissentiunt prud*entes; nam Sabinus* quidem et Cassius ceterique nostri præceptores quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum esse dimissum; sed posteaquam scierit et......... tum perinde esse atque si legatum non esset. Nerva vero et Proculus ceterique illius scholæ auctores non aliter putant rem legatarii fieri, quam si voluerit eam ad se pertinere. Sed hodie ex divi pii Antonini constitutione hoc magis jure uti videmur quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset latinus *per* vindicationem coloniæ, deliberent..... decuriones an ad se velint pertinere, proinde ac si uni legatus esset. — 196. *Tales* autem solæ res per vindicationem legantur recte, quæ ex jure quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem quæ pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere si mortis tempore sint ex jure quiritium testatoris, veluti vinum, oleum, frumentum, pecunia numerata. Ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex jure quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur : alioquin inutile est legatum. — 197. Sed sane hoc ita est jure civili; postea vero auctore Nerone Cæsare senatusconsultum factum est, quo cautum est ut, si eam rem quisque legaverit, quæ ejus numquam fuerit, perinde utile sit legatum atque si optimo jure relictum

(1) Gaïus ita fere scripsisse creditur : Per vindicationem *legatum relinquitur ita*, verbi gratia : hominem Stichum do lego : sed si *alterutrun* verbum positum sit, velut *do aut lego*, *etiam per vindicationem* legatum est; sive *aliis similibus verbis, velut* ita legatum fuerit, *sumito, vel ita. sibi habeto, vel* ita, capito, æque, etc.

esset : optimum autem jus est per damnationem legatum, quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. — 198. Sed si quis rem suam legaverit, deinde post testamentum factum eam alienaverit, plerique putant, non solum jure civili inutile esse legatum, sed nec ex senatusconsulto confirmari : quod ideo dictum est quia, etsi per damnationem aliquis rem suam legaverit eamque postea alienaverit, plerique putant, licet ipso jure debeatur legatum, tamen legatarium petentem per exceptionem doli mali repe*ll*i, quasi contra voluntatem defuncti petat. — 199. Illud constat, si duobus pluribusve per vindicationem eadem res legata sit, sive conjunctim sive disjunctim, si omnes veniant ad legatum, partes ad singulos pertinere, et deficientis portionem collegatario adcrescere. Conjunctim autem ita legatur : TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO. D*is*junctim ita : LUCIO TITIO HOMINEM STICHUM DO LEGO; SEIO EUMDEM HOMINEM DO LEGO. — 200. Illud quæritur quod sub conditione per vindicationem legatum est, pendente conditione cujus esset. Nostri præceptores heredis esse putant exemplo statu liberi, id est ejus servi qui testamento sub aliqua conditione liber esse jussus est, quem constat interea heredis servum esse. Sed di*versæ* scholæ auctores putant, nullius interim eam rem esse : quod multo magis dicunt de eo quod sine conditione pure legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus : HERES MEUS STICHUM SERVUM MEUM DARE DAMNAS ESTO. Sed et si DATO scriptum sit, per damnationem legatum est. — 202. *Quo* genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres redimere et præstare, aut æstimationem ejus dare debeat (1). — 203. Ea quoque res quæ in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, velut fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. — 204. Quod autem ita legatum

---

(1) In Epitome (*Lib.* 2, *tit.* 5, § 2), post expressam hujus § sententiam adjicitur : Sed si testator rem alienam, quasi suam credens, per hoc genus legatum reliquerit, legatarius hoc ab herede « petere non potest, et inutile est legatum. Nam si sciens alienam « esse, per legatum dederit, necesse est ab herede aut ipsam rem « aut æstimationem rei in pretio legatario dari. »

est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per vindicationem legatum, continuo legatario adquiritur, sed nihilominus heredis est. Ideo legatarius in personam agere debet, id est, intendere heredem sibi dare oportere : et tum heres (*rem*), si mancipi sit, mancipio dare aut in jure cedere possessionemque tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit si tradiderit. Nam si mancipi rem tantum tradiderit, nec mancipaverit, usucapione *demum* pleno jure fit legatarii : *finitur* autem *usu*capio, *ut supra quoque* diximus, mobilium quidem rerum anno, earum vero quæ solo tenentur, biennio. — 205. Est et......... *si eadem res* duobus pluribusve per dam*nat*ionem legata sit : si quidem conjunctim, plane singulis parte*s* debentur (1),......... *si ve*ro disjunctim, singulis solida res debe*tur*, ut scilicet heres alteri rem, alteri æstimationem ejus præstare debeat. Et in conjunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.

206. Quod autem diximus, deficientis portionem (*in*) per damnationem quidem legato in hereditate retiner*i*, in per vindicationem vero collegatario adcrescere, admonendi sumus ante legem Papiam jure civili ita fuisse : post legem vero Papiam deficientis portio caduca fit, et ad eos pertinet qui in eo testamento liberos habent. — 207. Et quamvis prima causa sit in caducis vindicandis heredum liberos habentium, deinde, si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium; tamen ipsa lege Papia significatur ut collegatarius conjunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. — 208. Sed plerisque placuit, quantum ad hoc jus quod lege Papia conjunctis constituitur, nihil interesse utrum per vindicationem, an per damnationem legatum sit.

200. Sinendi modo ita legamus : HERES MEUS DAMNAS ESTO SINERE LUCIUM TITIUM HOMINEM STICHUM SUMERE, SIBIQUE

---

(1) De utraque lacuna hujus §, conferenda sunt Epit. verba (*Lib.* 2, *tit.* 5, §.4). « Est inter legatum vindicationis et damnationis « ista similitudo, quod per legatum vindicationis sive damnationis, « si conjunctim, id est duobus aut pluribus, una res in legato « dimissa fuerit omnibus, in utroque legato simul ab omnibus « præsumatur. »

HABERE. — 210. Quod genus legati plus quidem habet (*quam*) per vindicationem legatum, minus autem quam per damnationem; nam eo modo non solum suam rem testator utiliter legare potest, sed etiam heredis sui : cum alioquin per vindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem cujuslibet extranei rem legare potest. — 211. Sed siquidem mortis testatoris tempore res ipsius testatoris sit vel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciundi tempore neutrius fuerit. — 212. Quod si post mortem testatoris ea res heredis esse cœperit, quæritur an utile sit legatum; *et* plerique putant inutile esse. Quid ergo est? licet aliquis eam rem legaverit, quæ neque ejus *u*mquam fuerit, neque postea heredis ejus umquam esse cœperit, ex senatusconsulto Neroniano proinde videtur ac si per damnationem relicta esset. — 213. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eousque, donec is heres tradendo vel mancipando vel in jure cedendo legatarii eam fecerit; ita et in sinendi modo legato juris est : et ideo hujus quoque legati nomine in personam actio est : QUIDQUID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. — 214. Sunt tamen qui putant, ex hoc legato non videri obligatum heredem ut mancipet aut in jure cedat aut tradat; sed sufficere ut legatarium rem sumere patiatur, quia nihil ultra ei testator imperavit quam ut sinat, id est, patiatur legatarium rem sibi habere. — 215. Major illa dissensio in hoc legato intervenit, si eamdem rem duobus pluribusve disjunctim legasti. Quidam putant utrisque solidum deberi, sicut per *damn*ationem : nonnulli occupantis esse meliorem conditionem æstimant; quia, cum in eo genere legati damnetur heres patientiam præstare ut legatarius rem habeat, sequitur ut si priori patientiam præstiterit et is rem sumpserit, securus sit adversus eum qui postea legatum petierit, quia neque habe*t* rem ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit quominus eam rem haberet.

216. Per præceptionem hoc modo legamus : LUCIUS TITIUS HOMINEM STICHUM PRÆCIPITO. — 217. Sed nostri quidem præceptores nulli alii eo modo legari posse putant, nisi ei qui aliqua ex parte heres scriptus es*t* : præcipere enim esse præcipuum sumere; quod tantum in ejus persona procedit, qui

aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis præcipiat legatum, (*quod*) habiturus sit. — 218. Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum, adeo ut Sabinus existimaverit ne quidem ex *senatusconsulto* Neroniano posse convalescere : nam eo, inquit, senatusconsulto ea tantum confirmantur, quæ verborum vitio jure civili non valent, non quæ propter ipsam personam legatarii non deberentur : sed Juliano *et* Sexto placuit, etiam hoc casu ex senatusconsulto confirmari legatum : nam ex verbis etiam hoc casu accidere ut jure civili inutile sit legatum, *in*de manifestum esse quod eidem aliis verbis recte legatur, velut p*er* vindicationem, per damnationem, sinendi modo : tunc autem vitio personæ legatum non valere, cum ei legatum sit cui nullo modo legari possit, velut peregrino cum quo testamenti factio non sit; quo plane casu senatusconsulto locus non est. — 219. Item nostri præceptores quod ita legatum est, nulla ratione putant posse consequi eum, cui ita fuerit legatum, qu*am* judicio familiæ erciscundæ, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est, dividunda accipi solet : officio enim judicis id contineri, ut et quod per præceptionem legatum est, adjudicetur. — 220. Unde intelligimus, nihil aliud secundum nostrorum præceptorum opinionem per præceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit : nulla enim alia res, quam hereditaria, deducitur in hoc judicium. Itaque si non suam rem eo modo testator legaverit, jure quidem civili inutile erit legatum; sed ex *s*enatusconsulto confirmabitur. Ali*q*uo tamen casu etiam alienam rem (*per*) præceptionem legari posse fatentur : veluti si quis eam rem legaverit, quam creditori fiduciæ causa mancipio dederit; nam officio judicis coheredes cogi posse existimant, soluta pecunia solvere eam rem, ut possit *præ*cipere *is* cui ita legatum sit. — 221. Sed diver*sæ* sc*h*olæ auctores putant, etiam extraneo per præceptionem legari posse, proinde ac si ita scribatur : TITIUS HOMINEM STICHUM CAPITO; supervacuo adjecta PRÆ syllaba, ideoque per *vindicationem eam rem* legatam videri. Quæ sententia dicitur divi Hadriani constitutione confirmata esse. — 222. Secundum hanc igitur opinionem, si ea res (*ex*) jure quiritium defuncti fuerit, pot*est* a legatario vindicari, sive is unus ex heredibus sit, sive extraneus; *s*ed si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatusconsulto utile erit le-

gatum, heredi vero familiæ eriscundæ judicis officio præstabitur : quod si nullo jure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatusconsulto utile erit (*legatum*). — 223. Sive tamen heredibus secundum nostrorum opinionem, sive etiam extraneis secundum illorum opinionem, duobus pluribusve eadem res conjunctim aut disjunctim legata fuerit, singul*i* partes habere debent.

224. Sed ol*im* quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quidquam heredi relinquere præterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere videbatur, qua cavetur ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis : UTI LEGASS*I*T SUÆ RE*I*, ITA JUS ESTO. Quare qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant; et idcirco plerique intestati moriebantur. — 225. Itaque lata est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mile as*s*ibus legatorum nomine mortisve causa capere permissum non est : sed et hæc lex non perfecit quod voluit; qui enim verbi gratia quinque milium æris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis milenos asses legando totum patrimonium erogare. — 226. Ideo postea lata est lex Voconia qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisve causa capere liceret, quam heredes caperent : ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere videbantur, sed tamen fere vitium simile nascebatur; nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio, poterat adeo heredi minimum relinquere (*testator*), ut non expediret heredi hujus lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. — 227. Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est ne plus legare liceat quam dodrantem : itaque necesse est ut heres quartam partem hereditatis habeat, et hoc *nunc* jure utimur. — 228. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam compescuit lex Furia Caninia, sicut in primo commentario retulimus.

229. Ante *h*eredis institutionem *in*utiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. — 230. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. — 231. Nostri præceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant : sed Labeo et Proculus tutorem posse dari (*putant*), quod nihil ex hereditate erogatur

tutoris datione. — 232. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo : CUM HERES MEUS MORTUUS ERIT, DO LEGO, aut DATO. Ita autem recte legatur CUM HERES MORIETUR; quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo vitæ ejus tempore. Rursum ita non potest legari : PRIDIE QUAM HERES MEUS MORIETUR, quod non pretiosa ratione receptum videtur. — 233. Eadem et de libertatibus dicta intelligemus. — 234. Tutor vero an post mortem heredis dari possit, quærentibus eadem forsitan poterit esse quæstio, quæ de (*eo*) agitatur qui ante heredum institutionem datur.

235. Pœnæ quoque nomine inutiliter legatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quos magis heres aliquid faciat aut non faciat; velut quod ita legatur : SI HERES MEUS FILIAM *suam* TITIO IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, X (*milia*) SEIO DATO; vel ita SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIUM NON COLLOCAVERI*t*, X (*milia*) TITIO DATO. Sed et si heres verbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, X TITIO dari jusserit, pœnæ nomine legatu*m*....... *ita*que ex ipsa definitione multas similes species..... fingere possumus. —236. Nec libertas quidem pœ*n*æ nomine dari potest; quamvis de ea re fuerit quæsitum.—237. De tutore vero nihil possumus quærere, quia non potest datione tutoris heres compelli quidquam facere aut non facere : ideoque nec datur pœnæ *nomi*ne; tutor (*et si*) datus fuerit, magis sub conditione, quam pœnæ nomine datus videbitur.—238. Incertæ personæ legatum inutiliter relinquitur. Incerta autem videtur persona, quam per incertam opinionem animo suo testator subjicit, v*elut si* ita legatum sit : QUI PRIMUS AD FUNUS MEUM VEN*er*IT (*ei heres*) MEUS X (*milia*) DATO. Idem juris est si generaliter omni*bus* legaveri*m*, quicunque ad funus meum venerint : i*n ea*dem causa est, quod ita relinquitur : QUICUMQUE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SUAM COLLOCAVERIT, EI HERES MEUS X MILIA DATO. Illud quoque in eadem causa est, quod ita relinquitur : QUI POST TESTAMENTUM CONSULES DESIGNATI ERUNT ; (*nam*) æque incertis personis legari videtur, et denique aliæ multæ hujusmodi species sunt. Sub certa vero demonstratione incertæ personæ recte legatur, velut : EX COGNATIS MEIS QUI NUNC SUNT, QUI PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT, EI X MILIA HERES MEUS DATO. —239. Libertas quoque non videtur incertæ personæ dari posse, quia

lex Furia Caninia jubet nominatim servos liberari.—240. Tutor quoque certus dari debet.—241. Postumo quoque alieno inutiliter legatur; *est autem* alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato *quo*que filio conceptus nepos extraneus......... *est ejus* .... *uxor,* extraneus postumus patri contingit.—242. Ac ne heres quidem potest institui postumus alienus; est enim incerta persona.—243. Cetera vero quæ supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non immerito quibusdam placeat, pœnæ nomine heredem institui non posse; nihil enim interest, utrum legatum dare jubeatur heres si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adjiciatur; quia tam heredis adjectione, quam legati datione compellitur ut aliquid contra propositum suum faciat.

244. An ei, qui in potestate sit ejus quem heredem instituimus, recte legemus, quæritur. Servius recte legari probat; sed evanescere legatum, si, quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate *sit*: ideoque, sive pure legatum sit, et vivo testatore in potestate heredis esse desierit; sive sub conditione, et ante conditionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub conditione recte legari, pure non recte putant: licet enim vivo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intelligi oportere, quia quod nullas vires habiturum foret si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo valere quia vitam longius traxerit, absurdum esse*t*. Diversæ scholæ auctores nec sub conditione recte legari (*putant*); quia quos in potestate habemus, eis non magis sub conditione, quam pure debere possumus.—245. Ex diverso constat, ab eo qui in potestate (*tua*) est herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, evanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis: si vero filius emancipatus, aut servus manumissus erit vel in alium translatus, et ipse heres extiterit an alium (*heredem*) fecerit, deberi legatum.

246. Hinc transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus videamus.—248. Imprimis igitur sciendum est, opus esse ut aliquis heres recto jure instituatur, ejusque fidei committatur ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto jure

heres instituitur. — 249. Verba autem utilia fidei commissorum hæc recte maxime iu usu esse videntur : PETO, ROGO, VOLO, FIDEICOMMITTO ; quæ proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. — 250. Cum igitur scripserimus (*Lucius*) TITIUS HERES ESTO, possumus adjicere ROGO TE, LUCI TITI, PETOQUE A TE UT, CUM PRIMUM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS RES*ti*TUAS. Possumus autem et de parte restituenda rogare ; et liberum est vel sub conditione vel pure relinquere fideicommissa vel ex die certa. — 251. Restituta autem hereditate, is qui restituit nihilominus heres manet ; is vero qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. — 252. *Olim* a*utem* nec heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris : tunc enim in *u*su erat, ei cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa venire ; et quæ stipulationes (*inter venditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eædem interponebantur*) inter heredem et eum cui restituebatur hereditas, id est, hoc modo : heres quidem stipulabatur ab eo cui restituebatur hereditas, ut quidquid hereditario nomine condemnatus fuisset, sive quid alias bona fide dedisse*t*, eo nomine inde*m*nis *e*sset ; et omnino, si quis cum eo hereditario nomine ageret, u*t* recte defenderetur. Ille vero qui recipiebat hereditatem, invice*m* stipulabatur ut, si quid ex hereditate ad heredem pervenisset, id sibi restitueretur ; ut etiam pateretur eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. — 253. Sed posterioribus temporibus, Trebellio Maximo et Annæo Seneca consulibus, senatusconsultum factum est quo cautum est, ut *s*i cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones quæ jure civili heredi et in heredem competerent, (*ei*) et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hereditas : post quod senatusconsultum desierunt illæ cautiones in usu haberi. Prætor enim utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare cœpit : *e*æque in edicto proponuntur. — 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut pene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa : Pegaso et Pusione (*consulibus*) senatus censuit, ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere atque e lege Falcidia

in legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est Per quod senatusconsultum ipse (*heres*)) onera hereditaria sustinet : ille autem qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarii loco est, id est, ejus legatarii cui pars bonorum legatur; quæ species legati partitio vocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. Unde effectum est, ut quæ solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eædem interponantur inter eum qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem; id est, ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. — 255. Ergo siquidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatusconsulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariæ pro rata parte dantur, in heredem quidem jure civili; in eum vero qui recepit hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano : quamquam heres etiam pro ea parte quam restituit, heres permanet, eique et in eum solidæ actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. — 256. At si quis plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano senatusconsulto. — 257. Sed is qui semel adierit, sive retinuerit quartam partem, sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinet : sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent, tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptæ et venditæ hereditatis stipulationes interponendæ sunt. — 258. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem, ob id quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur *Pegasiano* senatusconsulto ut, desiderante eo cui restituere rogatus est, jussu prætoris adeat et restituat; perindeque ei et in eum qui receperit, actiones dentur, ac juris est ex senatusconsulto Trebelliano. Quo casu nullis stipulationibus opus est; quia simul et huic qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariæ ei et in eum transferuntur, qui receperit hereditatem. — 259. Nihil autem interest utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut

totam eam partem aut partis partem restituere rogetur : nam et hoc casu de quarta parte ejus partis ratio ex Pegasiano senatusconsulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, velut fundum, hominem, *vestem*, argentum, pecuniam; et vel ipsum heredem rogare ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. — 261. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii, aut cujuslibet alterius. Itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei legata sit, sed etiam de alia, sive ipsius legatarii sive aliena sit; sed hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est inutiliter relinquitur. — 262. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est, aut ipsam redimere et præstare, aut æstimationem *ejus* solvere; *sicut juris est*, *si* per damnationem aliena res legata sit : sunt tamen qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non vendat, extingui fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut vel heres rogetur manumittere, vel legatarius.—264. *Nec interest utrum de suo proprio servo testator* rogel, an de eo qui ipsius heredis *aut lega*tarii vel etiam extranei sit.—265. Itaque et alienus *servus* redimi et manumitti debet. Quod*si dominus eum non ven*dat, sane *extinguitur libertas, quia pro libertate pre*tii computatio nulla intervenit.—266. Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit *libertus, etiamsi tes*tatoris *servus sit; sed ejus qui manumit*tit.—267. At qui directo testamento liber esse jubetur, *velut* hoc *modo: STichus servus meus liber esto, vel: Stichum* SERVUM *meum liberum esse jubeo, is ipsius testa*toris fit libertus. Nec alius directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris *ex jure Quiritium fuerit, et quo faceret* testamentum, et quo moreretur.

268. Multum autem diff*erunt* quæ per fideicommissum rel*inquun*tur, ab his quæ directo jure legantur.—269. Nam ecce per fideicommissum.... heredis relinqui potest : cum alioquin

legatum......... inutile sit (1).—270. Item intestat*us* moriturus potest ab eo ad quem bona ejus pertinent *fideicommissum* alicui relinquere, cum alioquin *legatum, nisi testamento facto inutile sit : codicillis enim relictum* non aliter valet quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in testamento cave*rit* testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit : fideicommissum vero etiam non confirmatis codicillis relinqui potest.—271. Item a legatario legari non potest; sed fideicommissum relinqui potest. Quin etiam ab eo quoque cui per fideicommissum relinquimus, rursus alii per fideicommissum relinquere possumus.—272. Item servo alieno directo libertas dari non potest; sed per fideicommissum potest.—273. Item codicillis nemo heres institui potest, neque exheredari, quamvis testamento confirmati sint. At hic qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari ut eam hereditatem alii totam vel ex parte restituat, quamvis testamento codicilli confirmati non sint.—274. Item mulier quæ ab eo qui centum milia æris census est, per legem Voconiam heres institui non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest.—275. Latini quoque, qui hereditates legataque directo jure lege Junia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt (2)........—276. Item cum senatusconsulto prohibitum sit, proprium servum minorem annis xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet posse nos jubere liberum esse cum annorum xxx erit, et rogare ut tunc illi restituatur hereditas.—277. Item quamvis non (*possimus*) post mortem ejus qui nobis heres extiterit, alium in locum ejus heredem instituere, tamen possumus eum rogare ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam

---

(1) De vera hujus loci sententia conjecturam capere licet ex Epit. (*Lib.* 2, *tit.* 7. § 8) sic enim legitur : « Fideicommissum ad eum « cui aliquid dimissum est, herede mortuo poterit pervenire, si « talis fuerit conditio testamenti ; nam legatum ita relinqui non « potest;» unde locus noster sic restituendus videtur. Nam ecce per fideicommissum *etiam post mortem* heredis relinqui potest ; cum alioquin legatum *post mortem heredis relictum* inutile sit. V. supra § 232 ; Ulp. 25 *fragm*. 8 ; Inst. § 35, *de legat*.

(2) Sequitur spatium vacuum.

vel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus : CUM TITIUS HERES MEUS MORTUUS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PUBLIUM MÆVIUM PERTINERE. Utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titium heredem *nostrum* obligatum relinqui*mus* de fideicommisso restituendo.—278.—Præterea legata (*per*) formulam petimus; fidei commissa vero Romæ quidem apud consulem, vel apud eum prætorem qui præcipue *de* fideicommissis jus dicit, persequimur; in provinciis vero, apud præsidem provinciæ.—279. Item de fideicommissis semper in urbe jus dicitur; de legatis vero cum res aguntur.—280. Fideicommissorum usuræ et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit qui fideicommissum debebit; legatorum vero usuræ non debentur : idque rescripto divi Hadriani significatur. Scio tamen Juliano placuisse, in eo legato quod sinendi modo relinquitur, idem juris esse quod in fideicommissis : quam sententiam et his temporibus magis obtinere video.—281. Item legata græce scripta non valent; fideicommissa vero valent.—282. Item si legatum per damnationem relictum heres infic*i*etur, in duplum cum eo agitur; fideicommissi vero nomine semper in simplum persecutio est.—283. Item (*quod*) quisque ex fideicommisso plus debito per errorem solverit, repetere potest : at id quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. Idem scilicet jur*is* est de eo legato quod non debitum, vel ex hac vel ex illa causa, per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliæ differentiæ, quæ nunc non sunt. —285. Ut ecce peregrini poterant fide*i*commissa *ca*pere, et fere hæc fuit origo fide*i*commiss*orum* : sed postea id prohibitum est, et nunc ex oratione divi Hadriani senatusconsult*um* factum est ut ea fideicommissa fisco vindicarentur. — 286. Cœlibes quoque, qui per legem Juliam hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa videbantur capere posse. Item orbi qui per legem Papiam, ob id quod liberos non habent, dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa videbantur capere posse. Sed postea senatusconsulto Pegasiano perinde fideicommissa quoque ac legat*a* hereditatesque capere posse prohibiti sunt, eaque translata sunt ad eos qui testamento liberos habent; aut si nullos liberos habe-

bunt, ad populum, sicuti juris est in legatis et in hereditatibus. — 287. Eadem aut simili ex causa autem olim incertæ personæ vel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui, neque legari ei possit; sed senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est, idem in fideicommissis quod in legatis hereditatibusque constitutum est. — 288. Item pœnæ nomine jam non dubitatur, nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Sed quamvis in multis juris partibus longe latior causa sit fideicommissorum, quam eorum quæ directo reliquuntur, in quibusdam tantumdem valeant, tamen tutor non aliter testamento dari potest quam directo, veluti hoc modo : LIBERIS MEIS TITIUS TUTOR ESTO, vel ita LIBERIS MEIS TITIUM TUTOREM DO; per fideicommissum vero dari non potest.

COMMENTARIUS TERTIUS.

(1) 1. (*Intestatorum hereditates lege* XII *tabularum primum ad suos heredes pertinent. — 2. Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerint, veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote filio nato prognatus prognatave; nec in-*

(1) Primum hujus Commentarii folium deperditum est. Lacunam tamen, pro maxima parte, ex Mos. et Rom. leg. collatione explere licuit. Quædam præterea ex Inst. tum emendata tum suppleta sunt. Ea tamen quæ continentur *pr.* inst. *de heredit. quæ ab intest. defer.*, cum neque in Collat. neque in Epit. legantur, Gaio adscribere dubitaverunt.

terest utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si præcedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate ejus sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intelligimus. — 3. Uxor quoque quæ in manu est, sua heres est, quia filiæ loco est : item nurus, quæ in filii manu est, nam et hæc neptis loco est; sed ita demum erit sua heres, si filius cujus in manu erit, cum pater moritur, in potestate ejus non sit. Idemque dicimus et de ea quæ in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. — 4. Postumi quoque, qui si vivo parente nati essent, in potestate ejus futuri forent, sui heredes sunt. — 5. Idem juris est de his quorum nomine ex lege Ælia Sentia vel ex senatusconsulto post) mortem patris causa probatur : nam et hi, vivo patre causa probata, in potestate ejus futuri essent. — 6. Quod etiam de eo filio qui ex prima secundave mancipatione post mortem patris manumittitur, *in*telligemus. — 7. Igitur cum filius filiave et ex altero filio nepotes neptesve extant, pariter ad hereditatem vocantur; nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit : æquum enim videbatur nepotes neptesve in patris sui locum portionemque succedere. Pari ratione et si nepos neptis*ve* sit ex filio, et ex nepote pronepos *pro*neptisve, simul omnes vocantur ad hereditatem. — 8. Et quia placebat nepotes nep*tes*ve, item pronepotes proneptesve in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est, non in capita, sed (*in*) stirpes hereditates dividi : ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis ne*potes* extent, et ex altero filio unus forte vel duo, ex altero tres aut quatuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat, et ad tres aut quatuor altera dimidia.

9. Si nul*lus sit* suorum heredum, tunc hereditas p*ertinet* ex eadem lege XII tabularum ad *a*gnatos. — 10. *Vocantur autem* agnati, qui legitima cognatione juncti sunt : legitima autem cognatio est ea quæ per virilis sexus personas *conjungitur. Itaque qui eodem patre nati sunt* fratres, agna*ti sibi*

sunt, qui etiam consanguinei vocantur : nec requiritur an *etiam matrem eamdem habuerint.* Item patruus fratris filio, et invicem *is illi a*gnatus est. Eodem numero *sunt fratres* patrueles *inter se, id est,* qui ex duobus *fratribus progene*rati sunt : quo*s* pleriq*ue etiam consobrinos vocant. Qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis pervenire poterimus.* — 11. *Non tamen omnibus simul agna*tis d*at* lex XII tabularum hereditatem, sed his q*ui tunc, cum certum est aliquem intestato decessisse, proximo* gradu sun*t*. — 12. Nec in eo jure successio *est : ideoque si a*gnatus proximus hereditatem omiserit, *vel antequam adierit* decesserit, sequentibus nihil juris ex *lege com*petit. — 13. Ideo autem non mortis tempore *quis proximus sit requirimus, sed eo* tempore *quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse, quia si quis testamento fa*cto decesserit, melius e*sse* visum est tunc ex iis requiri proximum, cum certum esse cœperit neminem ex eo testamento fore heredem. — 14. Quod ad feminas tamen attinet, in hoc jure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum bonis ab his capiendis : nam feminarum *heredita*tes perinde ad nos agnationis jure redeunt, atque masculorum; nostræ vero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. Itaque soror fratri sororive legitima heres est; amita vero et fratris filia legitima heres esse (*non potest. Sororis autem nobis loco est*) *e*tiam mater aut noverca, quæ per in manum conventionem apud patrem nostrum jura filiæ con*secu*ta est. — 15. Si ei qui defunctus erit, *sit* frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intelligitur, frater prior est, quia gradu præcedit : sed alia facta est juris interpretatio inter suos heredes. — 16. Quod si defuncti nullus frater extet, (*sed*) sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quæsitum est, si dispari forte numero sint nati, ut ex uno unus vel duo, ex altero tres vel quatuor, utrum in stirpes dividenda sit hereditas, sicut inter suos heredes juris est, an potius in capita : ja*m* dudum tamen placuit in capita dividendam esse hereditatem. Itaque quotquot erunt ab utraque parte personæ, in tot portiones hereditas dividetur, ita ut singuli singulas portiones ferant (1).......

(1) Sequitur spatium vacuum.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem vocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario retulimus; et cum illic admonuerimus totum gentilicium jus in desuetudinem abiisse, supervacuum est hoc quoque loco de ea re curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitæ sunt intestatorum hereditates : quod jus quemadmodum strictum fuerit, palam est intelligere. — 19. Statim enim emancipati liberi nullum jus in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. — 20. Idem juris est si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo civitate romana donati, nec ab imperatore in potestatem redacti fuerint. — 21. Item agnati capite deminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione perimitur. — 22. Item proximo agnato non adeunte, (*ad*) hereditatem nihilo magis sequens jure legitimo admittitur. — 23. Item feminæ agnat*æ*, quæcunque consanguineorum gradum excedunt, nihil juris ex lege habent. — 24. Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas necessitudine junguntur : adeo quidem ut nec inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus competat, præterquam si per in manum conventionem consanguinitatis jura inter eos constiterint.

25. Sed hæ juris iniquitates edicto prætoris emendatæ sunt. — 26. Nam *liberos* omnes qui legitimo jure deficiuntur, vocat ad hereditatem proinde ac si in potestate parentum mortis tempore fuissent, sive soli sint, sive etiam sui heredes, id est, qui in potestate patris fuerunt, concurrant. — 27. Agnatos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes vocat, id est, non eo gradu vocat quo per legem vocarentur si capite muniti non essent; sed tertio proximitatis nomine : licet enim capitis deminutione jus legitimum perdiderint, certe cognationis jura retinent. Itaque si quis alius sit qui integrum jus agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. — 28. Idem juris est, ut quidam putant, in ejus agnati persona qui, proximo agnato omittente hereditatem, nihilomagis jure legitimo admittitur; sed sunt qui putant hunc eodem gradu a prætore vocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. — 29. Feminæ certe agnatæ

quæ consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu vocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. — 30. Eodem gradu vocantur etiam eæ personæ, quæ per feminini sexus personas copulatæ sunt. — 31. Liberi quoque qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

32. Quos autem prætor vocat ad hereditatem, hi heredes ipso quidem jure non *fiunt*, *nam* prætor heredes facere non *potest : per legem enim tantum vel similem juris constitutionem heredes fiunt*, *veluti per senatusconsultum et constitutionem principalem*; sed *cum eis qui*dem prætor *dat bonorum possessionem*, *lo*co heredum *constituuntur.*

33. A*dhuc autem* alios... *complures gradus prætor facit in bonorum possessione danda*, *dum id agit ne quis sine successore moriatur;* de quibus in his commentariis........... hoc jus totum propriis commentariis......... solum admonuisse sufficit.................. *hereditatem*............... in......... lege.... post eam vocat........ uxorem........... — 34. *Item ab intestato* (1) heredes suos et agn*at*os ad bonorum possessionem vocat; quibus casibus beneficium ejus in eo solo videtur aliquam utilitatem *habere*, *quod* is qui i*ta* bonorum possessionem *petit*, interdicto cujus principium est QUORUM BONORUM uti possit : cujus interdicti q*uæ* sit utilitas, suo loco proponemus. Alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet jure civili.

35. Ceterum sæpe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is cui data sit, (*non*) obtineat hereditatem : quæ bonorum possessio dicitur sine re. — 36. *N*am si, verbi gratia, jure facto testamento heres inst*it*utus creverit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo quod jure civil*i* heres sit, nihilominus ii qui nullo facto testamento ad intestati bona vocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos hereditas pertinet, cum testamento scriptus heres evincere hereditatem possit. — 37. Idem juris est si intestato aliquo mortuo

(1) V. § 1, Inst. *de bon. poss.* Nam quæ ibi præcedunt (*aliquando tamen*, etc.), hujus loci esse videntur.

suus heres nol*uerit petere bonorum possessionem, contentus* legitimo *jure; nam* et agnato competit quidem bonorum possessio, sed sine re, cum evinci hereditas a *fil*io herede po*ssit;* et illud convenien(*ter dice*)tur : si ad agnatum jure civili pertinet hereditas, et hic adierit hereditatem, sed *bonorum possessionem* petere noluerit, etsi quis ex proximis cognat*is* petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eamdem rationem. — 38. Sunt et alii quidam similes casus, quorum al*iquos* superiore commentario tradidimus.

39. Nunc de libertorum bonis videamus.

40. Olim itaque licebat liberto, patronum suum in testamento præterire; nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti vocabat patr*on*um, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede *re*licto. Itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis ejus patrono juris erat. Et, si qu*i*dem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur esse querela : si vero vel adoptivus filius filiave, vel uxor quæ in manu esset, sua heres esse*t*, aperte iniquum erat nihil juris patrono superesse. — 41. Qua de causa postea prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est : sive enim faciat testamentum libertus, jubetur ita testari ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat; et, si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio. Si vero intestatus moriatur, suo herede relicto adoptivo filio (*vel*) uxore quæ in manu ipsius esset, vel nuru quæ in manu filii ejus fuerit, datur æque patrono adversus hos suos heredes partis dimidiæ bonorum possessio. Prosunt autem liberto ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, sed etiam emancipati et in adoptionem dati *si* modo aliqua ex parte heredes scripti *sint, aut præterit con*tra tabulas testamenti bonorum possessionem ex edicto petierint; nam exheredati nullo modo repellunt patronum. — 42. Postea lege Papia aucta sunt jura patronorum, quod ad locupletiores libertos pertinet; cautum est enim ea lege, ut ex bonis ejus qui sestertiorum........... patrimon*ium relique*rit, et pauciorem quam tres liberos habebit, sive is testamento facto sive intestato mortuus erit, virilis pars patrono debeatur. Ita-

que cum unum filium unamve filiam heredem reliquerit liberi tus, perinde pars dimidia patrono debetur *ac si* sine ullo filio-filiave moreretur : cum vero *duos* duasve heredes reliquerit, tertia pars debetur : si tres relinquat, repellitur patronus....... — 43. In bonis libertinarum nullam injuriam antiquo jure patebantur patroni; cum enim hæ in pat*ro*norum legitima tuta essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant, quam patrono auctore. Itaque, sive auctor ad testamentum faciendum factus................ auctor.. non erat.................. morte.................. possit patronum a bonis........ *re*pellere. — 44. Sed postea lex Papia, *cum* quatuor liberorum jure libertinas tutela patronorum liberaret, et eo modo (1)................ *tu*toris auctori*tate*.................. habuerit, virilis pars patrono debeatur,... ex bonis ejus quæ omnia..... juris.............. ad patronum pertinet.

45. *Quæ* autem diximus de patrono, eadem intelligemus et de...... *patro*ni............ vero patro*ni*.................. nepote filio (2)....... — 46....... quide*m*..... *l*ege XII tabularum patronis datum est.............. patrono*rum* l*iberos*................ testamenti liber*i*....... adoptivu*m*.............. bonorum possessionem petat, trium liberorum jure lege Papia consequitur : aliter hoc jus non habet (3). — 47. Sed ut ex bonis libert*æ suæ* quatuor liberos hab*entis viri*lis *pars ei de*beatur, liberorum *qui*-*dem jure*............ ut quidam putant; sed tamen intestata liberta mortua, verba legis Papiæ faciunt ut ei virilis pars debeatur ; si vero testamento facto mortua sit liberta, tale jus ei datur quale datum est.............. liberique con*t*ra tabulas test*amenti*

---

(1) Ita ferme scriptum esse conjicitur : « eo modo *inferret ut jam sine patroni tutoris auctoritate testari possent, prospexit, ut pro numero liberorum quos superstites liberta* habuerit. » V. Ulp. 29 *fragm.* 3.

(2) Loci sententia sine dubio hæc esse videtur : patroni filios, nec non ceteros masculos per virilem sexum descendentes, velut nepotem ex filio, pronepotem ex nepote filio nato, in bonis liberti eadam jura habere quæ ipsi Patrono competunt.

(3) Totius articuli sententia repeti potest ex Ulpiano. (2) *fragm.* 5).

liberti habent : quamvis parum diligenter ea pars legis scripta sit.—48. Ex his apparet, *extraneos heredes patronorum* longe *remotiores*.......... jure... quod.. in *intestatorum* bonis *vel contra tabulas* testamenti patrono compelit (1).

49. Patronæ olim ante legem Papiam hoc solum jus habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis ex lege XII tabularum datum est. Nec *enim* ut contra tabulas *testamenti* in *quo præteritæ erant*, vel ab intestato contra *filium* adoptivum vel uxorem nurumve bonorum possessionem *partis dimidiæ* peterent, prætor *similiter*.......... 50.— *Sed postea lex Papia* duob*us liberis* honorat*æ* ingenuæ patronæ, libertinæ tribus, eadem fere jura dedit quæ ex edicto prætoris patroni habent; trium vero liberorum jure honoratæ ingenuæ patronæ ea jura dedit, quæ per eamdem legem patrono data sunt : libertinæ autem patronæ non idem juris præstitit. — 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, siquidem intestatæ decesserint, nihil novi patronæ liberis honoratæ lex Papia præstat. Itaque, si neque ipsa patrona, neque liberta *capite deminuta* sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertæ liberi : quod juris est etiamsi liberis honorata non sit patrona; numquam enim, sicut supra diximus, feminæ suum heredem habere possunt. Si vero vel hujus vel illius capitis deminutio interveniat, rursus liberi libertæ excludunt patronam, quia legitimo jure *capitis deminutione* perempto evenit ut liberi libertæ cognationis jure potiores habeantur. — 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona quæ liberis honorata non est, nihil juris habet contra libertæ testamentum : *ei* vero quæ liberis honorata sit, hoc jus tribuitur per legem Papiam quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti.

53. Eadem lex patronæ filiæ liberis honoratæ patroni jura dedit; sed in hujus persona etiam unius filii filiævejus sufficit.

54. Hactenus omnia jura quasi per indicem tetigisse satis est : alioquin diligentior interpretatio propriis commentariis exposita est.

---

(1) Sententia hæc esse potest : extraneos heredes in bonis liberi nihil juris habere.

in hereditate civis romani liberti patronus alterius patroni filium excludit, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit. Bona autem latinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertenerent. — 61. Item si unius patroni tres forti liberi sunt, et alterius unus, hereditas civis romani liberti in capita dividitur, id est, tres fratres tres portiones ferunt, et unus quartam : bona vero latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. — 62. Item si alter ex *h*is patronis suam partem in hereditate civis romani liberti spernat, vel ante moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet : bona autem latini pro parte decedentis patroni caduca fiunt, et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona latinorum primum ad *eos* pertinerent qui eos liberasse*nt* ; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo jure ad heredes eorum qui liberassent, pertinerent. — 64. Quo senatusconsulto quidam *(id)* actum esse putant, ut in bonis latinorum eodem jure utamur quo utimur in hereditate civium romanorum libertinorum; idemque maxime Pegaso placuit. Quæ sententia aperte falsa est : nam civis romani liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes ***pertinet***; ***bona autem*** latinorum etiam ex hoc ipso senatusconsulto, non obstantibus liberis manumissoris, etiam ad extraneos heredes pertinent. Item in hereditate civis romani liberti, liberis manumissoris nulla exheredatio nocet : in bonis latinorum ***autem no***cere nominatim factam exheredationem *ip*so senatusconsulto significatur......., hoc solum eo senatusconsulto actum esse, ut manumissoris liberi qui nominatim exheredati non sint, præferantur extraneis heredibus. — 65. ***Itaque*** et emancipatus filius patroni præter itus, quamvis contra tabulas testamenti parentis sui bonorum possessionem non petierit, tamen extraneis heredibus in bonis latinorum potior habetur. — 66. Item filia ceteri***que*** quos e***x***heredes licet jure civili ***facere inter ceteros, quamvis id suff***i***cia******t ut*** ab omni ***hereditate patr***is sui ***summovea******ntur,*** tamen in bonis latin***i*** nisi nominatim a parente fuerint exheredati, potiores erunt extraneis heredibus. — 67. Item ad ***li***beros qu[1]

ab hereditate parentis se abstinuerunt.......................... *ab* hereditate exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio præteriti sunt (1). — 68. *Ex his* omnibus satis illud apparet, si is qui latinum fecerit.......................... — 69. Item............... dispar................. *putant* ad eos pertinere, quia nullo interveniente extraneo herede senatusconsulto *locus* non est (2). — 70. Sed si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Cælius Sabinus ait tota bona pro virilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres intervenit, non habet lex Junia locum, sed senatusconsultum. Javolenus autem ait, tantum eam partem ex senatusconsulto liberos patroni pro virilibus partibus habituros esse, quam extranei heredes ante senatusconsultum lege Junia habituri essent; reliquas vero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere (3). — 71. Item quæritur, an hoc senatusconsultum ad eos patroni liberos pertineat qui ex filia nepteve procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis latini mei quam extraneus heres. Item, ad maternos latinos hoc senatusconsultum pertineat, quæritur; id est, ut in bonis latini materni potior sit patronæ filius, quam heres extraneus matris. Cassio placuit utroque casu locum esse senatusconsulto; sed hujus sententiam plerique improbant, quia senatus de his liberis patronarum nihil sentiat qui aliam familiam sequerentur. Idque ex eo apparet quod nominatim exheredatos summoveat: nam videtur de his sentire qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de jure civili quæramus, sive de edicto prætoris quo præteritis

(1) Ex hoc loco quamvis mutilo intelligitur, liberos patroni ab ipius hereditate abstinentes exheredatos dici non posse, et ideo extraneis heredibus in bonis latinorum præferri.

(2) Loci sententia bæc esse videtur: bona latini ad liberos manumissori ex disparibus partibus succedentes, nullo extraneo herede interveniente, non pro virilibus, sed pro hereditariis partibus pertinere.

(3) Sequitur spatium vacuum.

liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen civis romanus libertus tamquam latinus moritur, veluti si latinus salvo jure patroni ab imperatore jus quiritium consecutus fuerit : nam *ita* divus Trajanus constituit, si latinus invito vel ignorante patrono jus quiritium ab imperatore consecutus sit. Quibus casibus, dum vivit iste libertus, ceteris civibus romanis libertis similis est, et justos liberos procreat : moritur autem latini jure, nec ei liberi ejus heredes *esse* possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, uti patronum heredem instituat, eique, si heres esse noluerit, alium substituere possit. — 73. Et quia hac constitutione videbatur effectum, ut numquam isti homines tamquam cives romani morerentur, quamvis eo jure postea usi essent quo vel ex lege *Ælia* Sentia vel ex senatusconsulto cives romani essent; divus Hadrianus iniquitate rei motus auctor fuit senatusconsulti *f*aciundi, ut qui ignorante vel recusante patrono ab imperatore jus quiritium consecuti essent, si eo jure postea usi essent quo ex lege Ælia Sentia vel ex senatusconsulto, si latini man*sissen*t, civitatem romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur ac si lege Ælia Sentia vel senatusconsulto ad civitatem romanam pervenissent.

74. Eorum autem, quos lex Ælia Sentia dediticiorum numero facit, bona modo quasi *civium romanorum* libertorum, modo quasi latinorum ad patronos pertinent. — 75. Nam eorum bona qui, si in aliquo vitio non essent, manumissi cives romani futuri essent, quasi civium romanorum patronis eadem lege tribuuntur. Non tamen hi habent etiam testamenti factionem; nam id plerisque placuit, nec immerito : nam incredibile videbatur, pessim*æ* conditionis hominibus voluisse legis latorem testamenti faciundi jus concedere. — 76. Eorum vero bona cui, si non in aliquo vitio essent, manumissi futuri latini essent, proinde tribuuntur patronis ac si latini decessissent; nec me præterit, non satis in ea re legis latorem voluntatem suam verbis expressisse.

77. Videamus autem et de ea successione quæ nobis emptione bonorum competit; — 78. Bona autem veneunt aut vivorum, aut mortuorum : vivorum, velut eorum qui fraudationis causa latitant, nec absentes defenduntur; item eorum qui ex

lege Julia bonis cedunt; item judicatorum, post tempus quod eis, partim lege XII tabularum partim edicto prætoris, ad expediendam pecuniam tribuitur. Mortuorum bona veneunt, velut eorum quibus certum est neque heredes, neque bonorum possessores, neque ullum alium justum successorem existere. — 79. Siquidem vivi bona veneant, jubet ea prætor per dies continuos XXX possideri et proscribi; si vero mortui, post (1) dies XV. Postea jubet convenire creditores, et ex eo numero magistrum creari, id est, eum per quem bona veneant. Itaque si vivi bona veneant, in diebus......... jubet; si mortui, in.............. *nam* vivi bona XXX, mortui vero XX emptori addici jubet. Quare autem tardius viventium bonorum venditionem complere jubeat, illa ratio est, quia de vivis curandum erat ne facile bonorum venditiones paterentur. — 80. Neque... bonorum possess........ pleno jure fiunt (2), sed in bonis efficiuntur................ autem ita demum adquiruntur, si usucapiuntur. Interdum quidem bonorum emptoribus........ quidem..................... si per eos......... bonorum emptor..... .... — 81. Item *quæ*........ aut ipse debuit, neque bonorum possessores, *neque* bonorum emptores ipso jure debent.......... de omnibus rebus....................... *proponemus* (3).

82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, *quæ* neque lege XII tabularum, neque prætoris edicto, sed eod jure (*quod*) consensu receptum est, introductæ sunt: *velut* cum paterfamilias se in adoptionem dedit, mulierque in manum convenit.— 83........... res incorporales et corporales, quæque ei debitæ sunt, patri adoptivo coemptionatorive adquiruntur, exceptis iis quæ per capitis deminutionem pereunt, quales sunt

(1) Ita quidem scriptum; sententia autem postulat *per*.

(2) Gaius dicere videtur, res quæ debitoris fuerint, bonorum possessorum (id est creditorum in possessionem missorum), emptorumve non statim pleno jure fieri.

(3) Tota sententia hæc esse creditur: bonorum possessores vel emptores ipso quidem jure non posse aut debitores ejus cujus bona veneunt, convenire, aut a creditoribus ejus conveniri; sed prætorem iis et in eos utiles actiones dare.

usufructus, operarum obligatio......... quæ per jusjurandum contracta est. et........ legitimo judicio.—84. *Sed e diverso*........ adoptionem dedit.................. coemptionatorem, aut ad patrem adoptivum....,... hereditarium æs alienum........ ipse pater adoptivus succedi*t*........ heres fit, directo tenetur jure...... se adoptandum dedit,....... *desinunt esse* heredes (1). De eo vero quod..................... personæ debuerint, licet neque pater ado*ptiv*us teneatur, neque coemptionator, *neque* ipse quidem qui se in adoptionem ded*it*, *vel* quæ in manum convenit, maneat obligatus obligata*ve*, quia........ per capitis deminutionem *liberan*tur, tamen in eum eamve civilis (2) actio datur r*escissa* capitis deminutione; et si adversus hanc actionem non defendantur, quæ bona eorum futura fuissent, si se alieno juri non subjecissent, universa vendere creditoribus prætor permittit.

85. *Item si is ad quem ab intestato legitimo jure pertinet hereditas, eam hereditatem antequam cer*nat aut pro herede gerat, alii in jure cedat, pleno *jure heres fit is cui eam cesserit, perinde ac si ipse per* legem ad hereditatem vocaretur. Quod si posteaquam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet, et ob id creditoribus ipse tenebitur; sed res corporales transferet, proinde ac si singulas in jure cessisset: debita vero pere*unt*, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt. — 86. Idem juris est si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in jure cesserit hereditatem; ante aditam vero hereditatem cedendo, nihil agit. — 87. Suus autem et necessarius heres an aliquid agat in jure

---

(1) Universus locus ita forsan restituendus: « *Sed e diverso de* « *debitis ejus qui se in* adoptionem dedit, *ejusve quæ in manum* « *convenit, ad ipsum quidem* coemptionatorem aut ad patrem « adoptivum *pertinet* hereditarium æs alienum: *quia enim ipse* « *coemptionator et* ipse pater adoptivus succedi*t*, *et retro* heres « fit, directo tenetur jure; *is autem qui* se adoptandum dedit, « *quæque in manum convenit*, desinu*nt* esse heredes. »

(2) Verendum ne in hoc verbo vitium lateat, librarii scilicet, qui forsan scribere debuerat *utilis*.

cedendo, quæritur. Nostri præceptores nihil eos agere existimant: diversæ scholæ auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam hereditatem; nihil enim interest utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an juris necessitate hereditati adstringatur.

88. *Nunc transeamus* ad obligationes, quarum summa divisio in duas species deducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur, vel ex delicto.

89. Et prius videamus de his quæ ex contractu nascuntur. Harum quatuor genera sunt: aut enim re *con*trahitur obligatio, aut verbis, aut litteris, aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio velut mutui datione (*quæ*) proprie in his fere rebus contingit quæ pondere, numero, mensura consta*nt*: qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, æs, argentum, aurum. Quas res aut numerando, aut metiendo, aut pendendo, in hoc damus ut accipientium fiant, et quandoque nobis non eædem sed aliæ ejusdem naturæ reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita *ti*bi a me datum est, ex meo tuum fit. — 91. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET EUM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. Unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine *tu*toris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere, quia is qui solvendi animo dat, magis distrahere vult negotium quam contrahere.

92. Verbis obligatio fit ex interrogatione et responsione, velut: DARI SPONDES? SPONDEO; DABIS? DABO; PROMITTIS? PROMITTO; FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO; FIDEJUBES? FIDJUBEO; FACIES? FACIAM. — 93. Sed hæc quidem verborum obligatio, DARI SPONDES? SPONDEO, propria civium romanorum est; ceteræ vero juris gentium sunt; itaque inter omnes homines, cives romanos sive peregrinos, valent. Et quamvis ad græcam vo*c*em expressæ fuerint, velut hoc modo: (*δωσεις; δωσω· ομολογεις; ομολογω πιστει κελευεις; πιστει κελευω· ποιησεις; ποιησω*), hæc tamen etiam inter cives romanos valent, si modo græci sermonis intellect*u*m habeant. Et e contrario quamvis latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos

valent; si modo latini sermonis intellectum habeant. At illa verborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO, adeo propria civium romanorum est, ut ne quidem in græcum sermonem per interpretationem proprie transferri possit; quamvis dicatur a græca voce figurata esse. — 94. Unde dicitur uno casu hoc verbo peregrinum quoque obligari posse, velut si imperator noster principem alicujus peregrini populi de pace ita interroget, PACEM FUTURAM SPONDES? vel ipse eodem modo interrogetur. Quod nimium subtiliter dictum est; quia si quid adversus pactionem fiat, non ex stipulatu agitur, sed jure belli res vindicatur. — 95. Illud dubitari potest, si quis............... .... — 96.... obligentur: utique *cum* quæritur de jure Romanorum; nam apud peregrinos quid juris sit, singularum civitatum jura requirentes aliud....

97. Si id quod dari stipulamur, tale sit ut dari non possit, inutilis est stipulatio (1): velut si quis hominem liberum quem

---

(1) Incipit materia de inutilibus stipulationibus. Quæ autem hanc materiam in Epit. antecedunt, partim de fidejussoribus loquuntur, partim de his verborum obligationibus quæ nulla præcedente interrogatione contrahuntur, et de his ita: « — 3. Sunt et aliæ « obligationes, quæ nulla præcedente interrogatione contrahi « possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive jam « marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de « fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier « obligatur, sed et pater ejus et debitor ipsius mulieris, si pecu- « niam quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem « dixerit. Hæ tantum tres personæ, nulla interrogatione præce- « dente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliæ vero personæ « si pro muliere dotem viro promiserint, communi jure obligari « debent, id est, ut et interrogata respondeant et stipulata promit- « tant. — 4. Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione « alii promittente, contrahitur obligatio, id est, si libertus patro- » no aut donum aut munus aut operas se daturum esse juravit: in « qua re supradicti liberti non tam verborum solemnitate, quam « jurisjurandi religione retinentur. Sed nulla altera persona hoc « ordine obligari potest. »

servum esse credebat, aut mortuum quem vivum esse credebat, aut locum sacrum vel religiosum quem putabat *esse* humani juris, *sibi dari* stipuletur, æque inutilis est stipulatio. — 98. Item si quis sub ea conditione stipuletur, quæ existere non potest (*vel*) uti si digito cœlum tetigerit, inutilis est stipula*tio;* sed legatum sub impossibili conditione relictum nostri præceptores proin*de valere* putant, ac si *ea conditio adjecta non* esset. Divers*æ* scholæ auctores non minus legatum inutile existimant, quam stipulationem; et sane vi*x* idonea diversitatis ratio reddi potest. — 99. Præterea inutilis.................... id quod al*i*cujus est, id ei dari non potest (1). — 100. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur, POS*T* MORTEM MEAM DARI SPONDES? vel ita, CUM MORIERIS DARI SOPNDES? id est, ut in novissimum vitæ tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur; nam inelegans esse visum est, ex heredis persona incipere obligationem. Rursu*s* ita stipulari non possumus, PRIDIE QUAM MORIAR, a*ut* PRIDIE QUAM MORIERIS DARI SPONDES? quia non potest aliter intelligi pridie quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit: rursus morte secuta, in præteritum redducitur stipulatio et quodammodo talis est, HEREDI MEO DARI SPONDES? quæ sane inutilis est. — 101. Quæcunque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intelligimus. — 102. Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id quod interrogatus erit, non responderit: velut si sestertia X a te dari stipuler, et tu sestertia V mi*hi* promittas; aut si ego pu*re* stipuler, tu sub conditione promittas. — 103. Præterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur cujus juri subjecti, non sumus: unde illud quæsitum est, si quis sibi et ei cujus juri subjectus non est, dari stipuletur, in quantum valeat stipulatio. Nostri præceptores putant in universum valere, et proinde ei soli qui stipulatus sit solidum deberi, atque si extranei nomen non adjecisset; sed diversæ scholæ auctores............. existimant pro.........................

(1) Locus ita restitui fortasse potest: Præterea inutilis *est stipulatio si quis ignorans rem suam esse eam sibi dari stipuletur: nam* id quod alicujus est, id ei dari non potest.

actionem..... causa............................. ....respondet......... ..... . etiam.... — 104. *Item inutilis est* stipulatio, *si* ab *eo stipuler qui juri meo su*bjectus est... .. is a me........... . *in* mancipio. .... non solum ipsi... ... sunt , obligari non poss*unt*, sed ne alii quide*m* ull*i*. — 105. Mutum neque stipulari , neque promittere posse palam *est : quod et* in surdo receptum est ; quia et is *qui stipulatur,* verba promittentis, et qui promittit, *verba stipulantis* exaudire debet. — 106. Furiosus nullum *negotium gerere* potest, quia non intelligit quid agat. — 107. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen ut, sicubi tutoris auctor*itas* necessaria sit, adhibeatur, velut si ipse obligetur : nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. — 108. Idem juris est in feminis, quæ in tutela sunt. — 109. Sed quod diximus de pupillis, utique de eo verum est, qui jam aliquem intellectum habet ; nam infans et qui infanti proximus est, non multum a *furioso* differt, quia hujus ætatis pupilli nullum intellectum habent : sed in his pupillis per utilitatem benignior juris interpretatio facta est.

110. Possumus tamen ad id quod stip*u*lamur, alium adhibere, qui idem stipul*etur* : quem vulgo adstipulatorem vocamus. — 111. Sed huic proinde actio co*m*petit, proindeque ei recte solvitur, ac nobis ; sed quidquid consecutus erit, mandati j*u*dicio nobis restituere cogetur. — 112. Ceterum potest etiam aliis verbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. Itaque si, verbi gratia, ego ita stipulatus sim DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest IDEM FIDE TUA PROMITTIS ? vel IDEM FIDEJUBES ? vel contra. — 113. Item *m*inus adstipulari potest, plus non potest. Itaque si ego sestertia x stipulatus *sim*, ille sestertia v stipulari potest; contra vero plus non potest. Item si ego pure stipulatus sim, ille sub conditione stipulari potest; contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intelligitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post temp*us*. — 114. In hoc autem jure quædam singulari jure observantur; nam adstipulatoris heres non habet actionem; item servus adstipulando nihil agit *quamvis* ex ceteris omnibus causis stipulatione domino adquirit. Idem de eo qui in mancipio est, magis *prævalu*it; nam et is servi loco est. Is autem qui in potestate patris est, agit aliquid : sed

parenti non adquirit, quamvis ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat; ac ne ipsi quidem aliter a*ctio com*petit, quam si sine capitis diminutione exierit de potestate parentis, veluti morte ejus, aut quod ipse flamen dialis inauguratus est. Eadem de filiafamilias, et quæ in manu est, dicta intelligemus (1).

115. Pro eo quoque qui promittit, solent alii obligari: quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fidejussores appellamus. — 116. Sponsor ita interrogatur, IDEM DARI SPONDES? fidepromissor, IDEM FIDEPROMITTIS? fidejussor ita, IDEM FIDE TUA ESSE JUBES? Videbimus de his autem, quo nomine possint proprie appellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? — 117. Sponsores *quidem* et fidepromissores et fidejussores sæpe solemus accipere, dum curamus ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem vero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur ut aliquid post mortem nostram detur (*quod*) stipulando nihil agimus. Adhibetur autem *ad*stipulator, ut is post mortem nostram agat: qui si quid fuerit *con*secutus *de* r*estitue*ndo eo mandati judicio heredi... tenetur.

118. Sponsoris v*ero* et fidepromissoris similis conditio, fidejussoris v*al*de *d*issimilis. — 119. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere pos*s*unt, nisi verborum; quamvis interdum ipse qui promiserit, non fuerit obligatus: veluti si aut pupillus sine tutoris auctoritate, aut quilibet pos*t* mortem suam, dari promiserit. At illud quæritur, si ser*vus* aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. Fidejussor vero omnibus obligationibus, id est, sive re, sive verbis, sive litteris, sive consens*u* contractæ fuerint oblig*a*tiones, adj*i*ci potest; at ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis obligatio sit, cui adjiciatur: adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui a servo fidejussorem accipiat, sive dominus in quod sibi debeatur (2). 120. — Præterea sponsoris et fidepromissoris heres non tene-

(1) Sequitur spatium vacuum.

(2) Sequitur spatium vacuum.

tur, nisi si de peregrino fidepromissore quæramus, et alio jure civitas ejus utatur; fidejussoris autem etiam heres tenetur. — 121. Item sponsor et fidepromissor (*per*) legem Furiam biennio liberantur; et quotquot erunt numero eo tempore quo pecunia peti potest, in tot partes deducitur inter eos obligatio, et singuli viriles partes.....Fidejussores vero perpetuo tenentur; et quotquot erunt numero, singuli in solidum obligantur. *Itaque liberum est creditori, a quo velit* solidum petere; *sed ex epistola divi Hadriani compellitur* creditor a singulis, qui modo solvendo *sunt partes petere*. Eo igitur distat hæc epistola a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus solvendo non sit.............. quoque........... *Cum autem lex Furia tantum in* Italia locum habeat, *consequens est ut in provinc*iis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fidejussores in perpet*uum* teneantur, et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistola divi Hadriani hi *quoque* ad*juvari videantur*. — 122. Præterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit; nam si quis horum plus sua portione solverit, de eo quod amplius dederit, *adversus ceteros actionem habet. Lex autem Apuleia ante* legem Furiam lata est, quod tempore in solidum obligabantur: unde quæritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiæ beneficium supersit, et utique extra *Italiam* superest; nam *lex* quidem Furia tantum in *Italia* valet; Apuleia vero etiam in *ce*teris........ (1) *lex* Apuleia non pertinet. Itaque si creditor ab uno totum *consecu*tus fuerit, hujus sol*ius* detrimentum *erit, scilicet* si is pro quo fidejussit, solvendo non *sit. Sed. ut ex* supradictis appar*et*, is a quo creditor totum petit, poterit ex epistola divi Hadriani desiderare ut pro parte in se detur actio. — 123. Præterea lege.... cautum est, ut is qui sponsores aut fidepromissores accipiat, prædicat palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit: et nisi prædixerit, permittitur sponsoribus et fidepromissoribus intra diem xxx præjudicium postulare, quo

---

(1) Gaius, cum de sponsoribus et fidepromissoribus ad fidejussores transiret, talibus forte verbis usus est: *Alia sane est fidejussorum conditio; nam ad hos lex* Apuleia non pertinet.

quæratur an ex ea lege prædictum sit; et si judicatum fuerit prædictum *non* esse, liberantur. Qua lege fidejussorem mentio nulla fit; sed in usu est, etiam si fidejussores accipiamus, prædicere.

124. Sed beneficium *legis* Corneliæ omnibus commune est : qua lege idem pro eodem apud eumdem eodem anno vetatur in ampliorem summam obligari creditæ pecuniæ, quam in xx mili*um*; et quamvis sponsor vel fidepromissor in amp*liorem* pecuniam, velut si (*in*) sestertium C milia *se obligaverit*, *non tamen tenebitur*. Pecuniam autem creditam dicimus, non solum eam quam credendi causa damus, sed omnem quam tunc, *cum* contrahitur obligatio, certum est debitum iri, id est (*quæ*) sine ulla conditione deducitur in obligationem. Itaque et ea pecunia quam in diem certum est eam debitum iri, licet post tempus petatur. Appellatione autem pecuniæ omnes res in ea lege significantur; itaque si vinum vel frumentum, et si fundum vel hominem stipulemur, hæc lex observanda est. — 125. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, veluti si d*o*tis nomine, vel ejus quod ex testamento tibi debeatur, aut jussu judicis satis accipiatur. Et Adhuc lege vicesima hereditatum cavetur, ut ad eas satisdationes quæ ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat (1). — 126. In eo jure quoque juris par conditio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fidejussorum, quod ita obligari non poss*unt*, *ut* plus debeant quam debet is pro quo obliga*n*tur; at ex diverso, ut minus debeant obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus. Nam ut *ad*stipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis : nec plus in accessione esse potest, quam in principali re. — 127. In eo quoque par omnium causa est, quod si quis pro reo solverit, ejus recuperandi causa habet cum eo mandati judicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quæ appellatur depensi (2).

---

(1) Sequitur spatium vacuum.

(2) Hæc de sponsoribus, fidepromissoribus et fidejussoribus leguntur; alia autem in Epit. et aliunde quam ex Gaii institutionibus. Locus (*Lib.*, *tit.* 29, § 2) ita se habet : « Creditor autem qui pecuniam

128. Litteris obligatio fit veluti in *nominibus* transcripticiis. Fit *autem* nomen transcripticium duplici modo : vel a re in personam, vel a persona in personam. — 129. (*A re in personam tran*)scriptio fit, veluti si id quod ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. — 130. A persona in personam transcriptio fit; veluti si id quod mihi Titius debet, tibi id expensum tulero, id est, si Titius te delegaverit mihi. — 131. Alia causa est eorum nominum, quæ arcaria vocantur : in his enim rerum non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter valent, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem *pecuniæ jure naturali* facit obligationem. Qua de causa recte dicemus arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factæ testimonium præbere. — 132. Unde proprie dicitur arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniæ obligantur : quod genus obligationis juris gentium est. — 133. Transcripticiis vero nominibus an obligentur peregrini, merito quæritur, quia quodammodo juris civilis est talis obligatio : quod Nervæ placuit. Sabino autem et Cassio visum est, si a re in personam fiat nomen transcripticium, etiam peregrinos obligari; si vero a persona in personam, non obligari. — 134. Præterea litterarum obligatio fieri videtur chirographis et syngraphis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat : ita scilicet, si eo nomine stipulatio non fiat. Quod genus obligationis proprium peregrinorum est (1).

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. — 136. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes

---

« dedit, in potestate habet, ad reddendam pecuniam, quem velit « tenere, utrum ipsum debitorem, an fidejussorem. Sed si debito« rem tenere legerit, fidejussorem absolvet; si vero fidejussorem « tenuerit, debitorem absolvet ; quia uno electo quem idoneum « creditor judicavit, alterum liberat. » *V. Paul.* 2 *sent.* 17, § 16 : § 2, inst., *de mandat.*

(1) Sequitur spatium vacuum.

contrahi, *quia* neque verborum neque scripturæ ulla proprietas desideratur ; sed sufficit eos qui negotium gerunt, consensisse. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam aut per internuntium : cum alioquin verborum obligatio inter absentes fieri non possit. — 137. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo quod alterum alteri ex bono et æquo præstare oportet : cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat ; et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur. — 138. Sed absenti expensum ferri potest, et si verbis obligatio cum absente contrahi non possit.

139. « *Emptio et venditio contrahitur* » cum de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit : nam quod arræ nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractæ. — 140. Pretium autem certum esse debet ; alioquin si ita inter eos convenerit ut, quanti Titius rem æstimaverit, tanti sit em*pta*, Labeo negavit ullam vim hoc negotium habere : *quam sententiam Cas*sius probat. Ofilius et eam empt*ionem putat et ven*ditionem : cujus opinionem Proculus secutus est. — 141. *Item* pretium in numerata pecunia consistere debet ; *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti (*an*) homo aut toga aut fundus alterius rei (*pretium esse possit*), valde quæritur. Nostri præceptores putant, etiam in alia re posse consistere pretium : unde illud est quod vulgo putant, per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis e*t* venditioni*s* vetustissimam esse ; argumentoque utuntur græco poeta Homero, qui aliqua parte sic ai*t* :

(Ενθεν αρ οινιζοντο καρηκομοωντες Αχαιοι,
Αλλοι μεν Χαλκω, αλλοι δ' αιθωνι σιδηρω,
Αλλοι δε ρινοις, αλλοι δ' αυτησι βοεσσιν,
Αλλοι δ' ανδραποδεσσι.)

Diversæ scholæ auctores dissentiunt, aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem : alioquin *non posse* rem expediri, permutatis rebus, quæ videatur

res venisse *et quæ* pretii nomine data esse; sed rursus utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse, absurdum videri. Sed *ait* Cælius Sabinus, si rem *a te* venalem habente, veluti fundum, acceperim, et pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem videri venisse, hominem autem pretii nomine datum esse *ut* fund*us* acciperetur.

142. Locatio autem et conductio similibus regulis constituuntur: nisi enim merces certa statuta sit, non videtur locatio et conductio contrahi. — 143. Unde si alieno arbitrio merces promissa sit, velut quanti *Ti*tius æstimaveri*t*, quæritur an locatio et conductio contrahatur. Qua de causa si fulloni polienda curandave, sarcinatori sarcienda vestimenta dederim, nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus quant*um* inter nos convenerit, quæritur an locatio et conductio contrahatur. — 144. Vel si rem tibi utendam dederim, et invicem aliam rem utendam acceperim, quæritur an locatio et conductio contrahatur. — 145. Adeo autem emptio et venditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur, ut in quibusdam causis quæri soleat utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio, veluti si qua res in perpetuum locata sit: quod evenit in prædiis municipum quæ ea lege locantur ut, quamdiu id vectigal præstetur, neque ipsi conductori neque heredi ejus prædium auferatur. Sed magis placuit locationem conductionemque esse. — 146. Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim ut, in singulos qui integri exierint, pro sudore denarii xx mihi darentur; in eos vero singulos qui occisi aut debilitati fuerint, denari*i* mile, quæritur utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahatur. Et magis placuit eorum qui integri exierint, locationem et conductionem contractam videri; at eorum qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et venditionem esse: idque ex accidentibus apparet, tamquam sub condit*i*one facta cujusque venditione aut locatione. Jam enim non dubitatur quin sub conditione res veniri aut locari possint. — 147. Item quæritur, si cum aurifice mihi convenerit ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ anulos mihi faceret, et acciperet verbi gratia denarios cc, utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait, materiæ quidem emptionem venditionem contrahi, operarum autem locationem et conductionem; sed

plerisque placuit emptionem et venditionem contrahi. Atqui si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, convenit locationem conductionem contrahi.

148. Societatem coire solemus aut totorum bonorum, aut unius alicujus negotii, veluti mancipiorum emendorum aut vendendorum. — 149. Magna autem quæstio fuit an ita coiri possit societas, ut quis majorem partem lucretur, minorem damni præstet; quod Quintus Mucius etiam (*contra naturam societatis esse censuit. Sed Servius Sulpicius cujus*) prævaluit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimavit, ut dixerit illo quoque modo coiri posse ut quis nihil omnino damni præstet, sed lucri partem capiat : si modo opera ejus tam pretiosa videatur, ut æquum sit eum cum hac pactione in societatem admitti. Nam et ita posse coiri societatem constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit : sæpe enim opera alicujus pro pecunia valet. — 150. Illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos convenerit, tamen æquis ex partibus commodum ut incommodum inter eos commune esse. Sed si in altero partes expressæ fuerint, velut in lucro; in altero vero omissæ, in eo quoque quod omissum est, similes partes erunt. — 151. Manet autem societas eousque, donec in eodem sensu perseverant ; at cum aliquis renuntiaverit societati, societas solvitur. Sed plane si quis in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat : veluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati ut hereditatem solus lucrifaciat, cogetur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifecerit quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet; mihi vero quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. — 152. Sovitur adhuc societas etiam morte socii; quia, qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. — 153. Dicitur et capitis diminutione solvi societatem, quia civili ratione capitis diminutio morti..... dicitur; sed si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. — 154. Item si cujus ex sociis bona publice aut privatim venierint, solvitur societas; sed.............. ..... societas.................... consensu contrahitur nudo juris................ omnes homines naturali ratione possunt.

155. *Mandatum* consistit, *sive* nostra gratia mandemus, sive ali*ena*............ .. negotia geras, sive u*t* alterius............ obligatio, et invicem alter *al*teri tenebimur........................ mihi bona fide præstare oportere. — 156. Nam si tua gratia tibi mandem, *super*vacuum est mandatum : quod enim tu tua gratia fac*turus* sis, id ex t*u*a sententia, *non* ex meo mandatu facere *videberis*. *It*aque si otiosam pe*cunia*m domi te *habere mihi dixeris*, *et* ego te hortatus fuerim u*t* e*a*m fenerares : quamvis *e*am ei mutuam dederis a quo *servare* *n*on potueris, non tamen habebis mecum man*dati actio*nem. Ita*que* et si hortatus sim *ut rem a*liquam emeres, q*uamvis* non expedierit tibi eam emisse, non tamen..................... et adeo hæc ita sunt, ut quæratur an mandati teneatur, qui mandavit tibi ut *Titio* pecuniam *fenerares*............................ .... q*uia* non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. — 157. Illud........... mande*tur*, quod contra bonos mores est, non contrahi obligationem : velut si tibi mandem ut Titio furtum aut injuriam facias. — 158. Item si quis pos*t* mortem meam (*aliquid mihi*) faciendum mandet, inutile mandatum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obligationem incipere non posse. — 159. Sed recte quoque consummatu*m* mandatum si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. — 160. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est, vel ejus qui mandarit, vel ejus qui mandatum susceperit, solvitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, si mortuo eo qui mihi mandaverit, ignorans eum decessisse, exsecutus fuero mandatum, posse me agere mandati actione: alioquin justa et probabilis ignorantia damnum mihi adferret. Et h*u*ic simile est quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam solverit, liberari eum ; cum alioquin stricta juris ratione non posset liberari eo, quod alii solvisset quam cui solvere deberet. — 161. Cum autem is cui recte mandaverim, egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest implesse eum mandatum, si modo implere potuerit : at ille mecum agere non potest. Itaque si mandaverim tibi, ut verbi gratia fundum mihi sestertiis C emeres, tu *sestertiis* CL emeris, non habeb*is* mecum mandati actionem, etiamsi tanti velis mihi dare fundum, quanti emendum tibi

mandassem: idque maxime Sabino et Cassio placuit. Quod si minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat ut C milibus emeretur, is utique mandare intelligitur uti minoris, si possit, emeretur. — 162. In summa sciendum (*est, quoties faciendum*) aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuissem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem: veluti si fulloni polienda curandave vestimenta, aut sarcinatori sarcienda (*dederim*).

163. Expositis generibus obligationum quæ ex contractu nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis, non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas personas quæ in nostra potestate, in manu mancipiove sunt. — 164. Per liberos quoque homines et alienos servos quos bona fide possidemus, adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis vel ex re nostra adquirant. — 165. Per eum quoque servum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. — 166. Sed qui nudum jus quiritium in servo habet, licet dominus sit, minus tamen juris in ea re habere intelligitur quam usufructuarius et bonæ fidei possessor; nam placet ex nulla causa ei adquiri posse: adeo ut, et si nominatim ei dari stipulatus fuerit servus, mancipiove nomine ejus acceperit, quidam existiment nihil ei adquiri. — 167. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est; excepto eo quod uni nominatim stipulando, aut mancipio accipiendo, illi soli adquirit: velut cum ita stipuletur, TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat, HANC REM EX JURE QUIRITIUM LUCII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQUE EI EMPTA ESTO HOC ÆRE ÆNEAQUE LIBRA. Illud quæritur *an* quod domini nomen adjectum efficit, idem faciat unius ex dominis jussum intercedens. Nostri præceptores perinde ei qui jusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset servus, mancipiove accepisset; diversæ scholæ auctores proinde utrisque adquiri putant ac si nullius jussum intervenisset.

168. Tollitur autem obligatio præcipue solutione ejus quod debeatur. Unde quæritur, si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit, utrum ipso jure liberetur, quod nostris præceptoribus placet: an ipso jure maneat obligatus, sed adversus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diversæ scholæ auctoribus visum est.

169. Item per acceptilationem tollitur obligatio; acceptilatio autem est veluti imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione tibi debeam, id si velis mihi remittere, poterit sic fieri ut patiaris hæc verba *me* dicere, QUOD EGO TIBI PROMISI HABESNE ACCEPTUM? et tu respondeas, HABEO. — 170. Quo genere, ut diximus, (*tantum eæ solvuntur obligationes quæ ex verbis consistunt*), non etiam ceteræ; consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. Sed *et* id quod ex alia causa debeatur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem imaginaria solutione (*dissolvi*). — 171. Tamen mulier sine tutore auctore acceptum facere non potest; cum alioquin solvi ei sine tutore auctore possit. — 172. Item quod debetur, pro parte.................. recte solvit*ur*. An autem in partem acceptum fieri *possit*, *quæsitum* est.

173. *Est* etiam alia species imaginariæ solutionis per æs et libram. Quod et ipsum genus certis in causis receptum est: veluti si quid eo nomine debeatur, quod per *æs* et libram gestum *est*, sive q*uid* ex judicati causa debitum (*sit*). — 174. Adhibe*ntur* autem non minus quam quinque testes et libripens; deinde is qui liberatur, ita oportet loquatur: QUOD EGO TIBI TOT MILIBUS EO NOMINE........................... SOLVO LIBEROQ*ue* HOC ÆRE ÆNEAQUE LIBRA HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMA*m* .... deinde asse percutit libram eum*que* d*a*t e*i* a quo liberat*ur*, veluti solvendi causa. — 175. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato quod per damnationem relictum est, ut tamen..............esse significat .... esse dicat. De eo tamen *tantum* potest hoc modo liberari, quod pondere numero constet, et ita si certum sit: quidam et de eo quod mensura constat, *idem* existimant.

176. Præterea novatione tollitur obligatio, veluti si quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim. Nam interventu novæ Personæ nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata in posteriorem: adeo ut *inter*dum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur; veluti si quod mihi debes, a Titio post mortem ejus, vel a muliere pupillove sine tutore auctore stipulatus fuero. Quo casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. Non idem juris est si a servo stipulatus fuero; nam tunc proinde

adhuc obligatus tenetur, ac si postea a nullo stipulatus fuissem. —177. Sed si eadem persona sit a qua postea stipuler, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit; forte si conditio vel sponsor aut dies adjiciatur aut *de*trahatur. —178. Sed quod de sponsore dixi, non constat: nam diversæ scholæ auctoribus placuit, nihil ad novationem proficere sponsoris adjectionem aut detractationem. — 179. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur novationem fieri, sic intelligi *oportet*, ut ita dicamus factam novationem si conditio extiterit: alioquin si defecerit, durat prior obligatio. Sed videamus num is qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conventi exceptione possit summoveri: *et* videtur inter eos id actum ut ita ea res peteretur, si posterioris stipulationis extiterit conditio. Servius tamen Sulpicius existimavit, statim et pendente conditione novationem fieri, et si defecerit conditio, ex neutra causa agi posse, eo modo rem perire. Qui consequenter et illud respondit: si quis id quod sibi. Lucius Titius deberet a servo fuerit stipulatus, novationem fieri et rem perire, quia cum servo agi non potest; sed in utroque casu alio jure utimur. Non magis his casibus novatio fit, quam si id quod tu mihi debeas, a peregrino cum quo sponsio*nis* communio non est, SPONDES verbo stipulatus sim (1).

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo judicio fuerit actum: nam tunc obligatio quidem principalis dissolvitur, incipit autem *t*eneri reus liti*s* contestatione. Sed si condemnatus sit, sublata litis contestatione, incipit ex causa judicati teneri; et hoc (*est*) quod apud veteres scriptum est, ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem judicatum facere oportere.—181. Unde fit ut, si legitimo judicio debitum petiero, postea de eo ipso jure agere non possim; quia inutiliter intendo, DARI MIHI OPORTERE, quia litis contestatione dari oportere desiit: aliter atque si imperio continenti judicio egerim; tunc enim nihilominus obligatio durat et ideo ipso jure postea agere possum, sed debeo per exceptionem rei judicatæ vel in *ju*dicium deductæ summoveri. Quæ

(1) Sequitur spatium vacuum.

autem (*sint*) legitima judicia, et quæ imperio contineantur, sequenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes quæ ex delicto oriuntur; veluti, si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, injuriam commiserit: quarum omnium rerum uno genere consi*stit* obligatio, cum ex contractu obligationes in IV genera deducantur, sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Servius Sulpicius et Masurius Sabinus IV esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum; Labeo duo, manifestum, nec manifestum: nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohærentes, quam genera furtorum; quod sane verius videtur, sicut inferius apparebit. — 184. Manifestum *fur*tum quidam id esse dixerunt, quod *dum fit* deprehenditur: alii *vero* ulterius, quod eo loco deprehenditur ubi fit; velut si in oliveto olivarum, in vineto uvarum furtum factum est, quamdiu in eo oliveto aut vineto fur sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. Alii adhuc ulterius.... manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo quo perferre fur destinasset: alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens visus fuerit; quæ sententia non obtinuit. Sed et illorum sententia qui existimaverunt, donec perferret eo quo fur destinasset, deprehensum fur*tum*.................. *ali*quam...... dubitatione*m*.......... etiam plurium dierum spatio id terminandum sit: quod eo pertinet, quia sæpe in aliis civitatibus subrept*as* res in alias civitates vel in alias provincias destinat fur perferre. Ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra approbatur: magis tamen plerique posteriorem proban*t* (1). — 185. Nec manifestum furtum quod sit; ex iis quæ diximus intelligitur: nam quod manifestum non est, id nec manifestum est. — 186. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita et inventa est: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. — 187. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva tibi ab aliquo oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente data tibi fuerit ut apud te potius, quam *apud*

(1) Sequitur spatium vacuum.

eum qui dederit, conciperetur; nam tibi, apud quem concepta est, propria adversus eum qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, (*quæ*) appellatur oblati. — 188. Est et*iam* prohibiti furti, adversus eum qui furtum quærere volentem prohibuerit.

189. Pœna manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat : nam liber verberatus addicebatur ei cui furtum fecerat. Utrum autem servus efficeretur ex addictione, an adjudicati loco constitueretur, veteres quærebant. In eum autem, qui..... ..... postea improbata est asperitas pœnæ; et tam ex servi persona quam ex liberi, quadrupli actio prætoris edicto constituta est. — 190. Nec manifesti furti pœna per legem (*xii*) tabularum dupli irrogatur, quam etiam prætor conservat. —191. Concepti et oblati pœna ex lege XII tabularum tripli es*t*; quæ similiter a prætore servatur. — 192. Prohibiti actio quadrupli ex edicto prætoris introducta (*est*) : lex autem eo nomine nullam pœnam constituit : hoc solum præcepit ut qui quærere velit, n*u*dus quærat, linteo cinctus, lancem habens; qui si quid invenerit, jubet id lex furtum manifestum esse. — 193. Quid sit autem linteum, quæsitum est : sed verius *est*, consuti genus esse quo necessariæ partes tegerentur. Quare lex tota ridicula est; nam qu*i* vestitum quærere prohibet, is et nudum quærere prohibitu*rus* est : eo magis quod ita quæsita res inventa majori pœnæ subjiciatur; deinde quod lancem sive ideo haberi jubeat, ut manibus occupantis nihil subjiciatur, sive ideo ut quod invenerit ibi imponat, neutrum eorum procedit si id quod *quæ*ratur, ejus magnitudinis aut naturæ sit, ut neque subjici neque ibi imponi possit. Certe non dubitatur, cujuscumque materiæ sit ea lanx, satis legi fieri. — 194. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse jubet, sunt qui scribunt, furtum manifestum aut lege aut natura (*intelligi*): lege, id ipsum de quo loquimur; natura, illud de quo superius exposuimus : sed verius est, natura tantum manifestum furtum intelligi : neque enim lex facere potest ut qui manifestus fur non si*t*, manifestus sit; non magis quam, (*ut*) qui omnino fur non sit, fur sit et qui adulter aut homicida non si*t*, adulter vel homicida sit : at illud sane lex facere potest, ut perinde aliquis pœna teneatur atqu*e* si furtum vel adulterium vel homicidium admi*sis*set, quamvis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis rem alienam invito domino contrectat. — 196. Itaque si quis re quæ apud eum deposita sit utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit, eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur : veluti si quis argentum utendum acceperit, (*quod*) quasi amicos ad cenam invitaturus rogaverit, et id peregre secum tulerit; aut si quis equum gestandi gratia commodatum longius *s*ecum aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo qui in aciem perduxisset. — 197. Placuit tamen eos, qui *r*ebus commodatis aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere si intelligant id se invito domino facere, eumque si intellexisset non permissurum; etsi permissurum crederent, extra furti crimen videri : optima sane distinctione, quia furtum sine dolo malo non committitur. — 198. Sed *et* si credat aliquis invito domino se rem *con*trectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Unde illud quæsitum est, cum Titius servum meum sollicita*verit* ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret, (*et servus*) id ad me pertul*e*rit; ego (*autem*) cum volo Titium in ipso delicto deprehendere, permiser*i*m *se*rvo quasdam res ad eum perf*e*rre : utrum furti, an servi corrupti judici*o* teneatur Titius mihi, an neutro. Responsum, neutro eum teneri : furti ideo quod non invito me res contrectaret; servi corrupti ideo quod deterior servus factus non est.—199. Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit; velut si quis liberorum nostrorum quæ in potestate nostra sunt, sive etiam uxor quæ in manu nostra sit, sive etiam judicatus vel auctoratus meus subreptus *fuerit*. —200. Aliquando etiam *su*æ rei quisque furtum committit; veluti sit debitor rem quam credito*r*i pignori dedit, subtraxerit, vel si bonæ fidei possessori rem meam possidenti subripuerim. Unde placuit eum qui ser*v*um suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reversum celaverit, furtum committere. — 201. Rursus ex diverso interdum (*rem*) alienam occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum fieri : velut res hereditarias, quarum..... nactus possessionem... necessarius heres esset; nam necessario herede extante, placuit ut pro herede usucapi possit. D*ebitor quoque qui* fid*uciam*, *quam* cr*e*dit*o*ri mancipaverit aut in jure cesserit, de*tinet*, *ut* superiore commentario retulimus, sine furto possi-

dere et usucapere potest. — 202. Interdum furti tenetur, *qui* ipse furtum non fecerit : qualis est, cujus ope consilio furtum factum est : in quo numero est, qui nummos tibi excussit ut eos alius subriperet, vel obstitit tibi ut alius subriperet, aut oves tuas aut boves fugavit ut alius eas exciperet ; et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugavit armentum. Sed si qui*d* per lasciviam, et non data opera ut furtum committeretur, factum sit, videbimus an utilis *Aquiliæ actio* dari debeat, cum per legem Aquiliam quæ de damno lata (*est*), etiam culpa puniatur.

203. Furti autem a*ctio* ei competit, cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit : itaque nec domino aliter competit quam si e*jus* in*ter*sit rem non perire. — 204. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse : adeo quidem ut, quamvis ipse dominus, id est, ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti. — 205. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus : quia domini nihil *interest* ea non perisse, cum judicio locati a fullone aut sarcinatore suum *per*sequi poss*it*, si modo is fullo aut sarci*na*tor (*ad*) rem præstandam sufficiat ; nam si solvendo non est, tunc quia ab eo dom*inus suu*m consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. — 206. Quæ de fullone aut sarci*na*tore diximus, eadem transferemus et ad eum cui rem commodavimus : nam ut illi mercedem capiendo custodiam præstant, ita h*ic* quoque utendo, commodum percipiendo, similiter necesse habet custodiam præstare. — 207. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat, tantumque in eo obnoxius est si quid ipse dolo fecerit. Qua de *causa*, (*si*) res ei subrepta fuerit quæ restituenda est, ejus nomine depositi non *t*enetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse : furti itaque agere non potest ; sed ea actio domino competit.

208. In summa sciendum est quæsitum esse, an impubes rem alienam a*mo*vendo furtum faciat : plerisque placet, quia furtum ex ad*f*ectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intelligat se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur et*iam* furti : quis enim

magis alienam rem invito domino *contrectat*, quam qui rapit? itaque recte *dictum* est, eum improbum furem esse. Sed propriam actionem ejus *delicti* nomine prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum : et est intra annum quadrupli actio post annum simpli.' Quæ actio utilis est, etsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.

210. Damni injuriæ actio constituitur per legem Aquiliam, cujus primo capite cautum est (*ut*), si quis hominem alienum, eamve quadrupedem quæ pecudum numero sit, injuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi *fuerit*, tantum domino dare damnetur. — 211. Is injuria autem occidere intelligitur, cujus dolo aut culpa id acciderit : nec ulla alia lege damnum quod sine injuria datur, reprehendi*tur*. Itaque impunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit.— 212. Nec solum corpus in actione hujus legis æstimatur, sed sane *si* servo occiso plus dominus capiat damni quam pretium servi, id quoque æstimatur : velut si servus meus ab aliquo heres institutus, antequam jussu meo hereditatem cerneret, occis*us* fuerit; non enim tantum ipsius pretium æstimatur, sed et hereditatis amissæ quantitas. Item si ex gemellis vel ex comœdis vel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit æstimatio, sed eo amplius computatur quod ceteri qui supersunt, depretiati sunt. Idem juris est etiam, si (*quis*) ex pari mularum unam, vel etiam ex quadriga equorum unum occiderit. — 213. Cujus autem servus occisus est, is liberum arbitrium habet, vel capitali crimine reum facere eum qui occiderit, vel hac lege damnum persequi. — 214. Quod autem adjectum est in hac lege, QUANTI IN EO ANNO PLURIMI EA RES *F*UERIT, illud efficit (*ut*), si (*quis*) claudum puta, aut luscum servum occiderit, qui in eo anno integer fu*e*rit, æstimatio fiat (*non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit*) : quo fit ut quis plus in*ter*dum *con*sequatur, quam ei damnum datum est.

215. Capite secundo (*in*) adstipulatorem qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res esset, tanti actio constituitur. — 216. *Qua* et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id caveri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret, nisi quod ea lege adversus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio, de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum, vel eam quadrupedem quæ pecudum numero (*est, vulneraverit; sive eam quadrupedem quæ pecudum numero*) *non est*, velut canem aut feram bestiam, vel*ut* ursum, leonem, vulneraverit vel occiderit, ex hoc capite actio constituitur. In ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus quæ anima carent, damnum injuria datum hac parte vindicatur: si quid enim ustum aut ruptum aut fractum (*fuerit*), actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum (*enim intelligitur quod quoquo modo corruptum*) est. Unde non so*lum usta aut* rupta aut fracta, sed et*iam* scissa et collisa et effusa et..... aut perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur. — 218. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus XXX proximis ea res fuerit, damnatur is qui damnum dederit. Ac ne PLURIMI quidem verbum adjicitur; et ideo quidam......... putaverunt, liberum esse..................... diebus.................... adjiceret, *quo* plurimi res fuit, vel *eum* quo minoris fuit. Sed Sabino placuit, perinde habendum ac *si* et*iam* hac parte PLURIMI verbum adjectum esset: nam legis latorem contentum fuisse (*quod prima parte eo verbo usus esset*).— 219. Et placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit: *at*qui alio modo damno dato utiles actiones dantur, velut si quis alienum hominem a*ut* pecudem incluserit et fame necaverit, aut jumentum tam vehementer egerit ut rumperetur; (*aut*) si quis alieno servo persuaserit ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo ceciderit aut mortuus fuerit, aut aliqua parte corporis læsus sit. Item si quis alienum servum de ponte a*ut* ripa in flumen projecerit, et is suffocatus fuerit, *hunc* corpore suo damnum dedisse eo quod projecerit, non difficiliter intelligi potest.

220. Injuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsa*tus aut* fuste percussus vel etiam verberatus erit, sed et si cui convicium factum fuerit; sive quis bona alicujus quasi debitoris, sciens eum nihil debere sibi, proscripserit; sive quis ad infamiam alicujus libellum aut carmen scripserit; sive quis matremfamilias aut prætextatum adsectatus fuerit; et denique aliis pluribus modis. — 221. Pati a*utem* injuriam videmur

non solum per nosmetipsos, sed *etiam* per liberos nostros quos in potestate habemus; item per uxores nostras, quæ in manu nostra *sunt*. Itaque si.......... filiæ meæ quæ Titio nupta est, injuriam feceris, non solum filiæ nomine tecum agi injuriarum potest, verum etiam meo quoque et Titii nom*ine*. — 222. Servo autem ipsi *quidem* nulla injuria intelligitur fieri, sed domino per eum fieri videtur: non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos nostros vel uxores injuriam pati videmur, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte in *con*tumeliam domini fieri videtur: veluti si quis alienum servum verberaverit; et in hunc casum formula proponitur. At si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere petenti datur.

223. Pœna autem injuriarum ex leg*e* XII tabula*rum*, propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os vero fractum aut collisum, trecentorum assium pœna erat, velut si libero os fractum erat; at si servo, CL. Propter celeras vero injurias, XXV assium pœna er*at* constituta; et videbantur illis temporibus, in magna paupertate, satis idoneæ istæ pecun*iar*iæ pœnæ. — 224. Sed nunc alio jure utimur: permittitur enim nobis a prætore i*psis* injuriam æstimare; et judex vel tanti condemnat quanti nos æstimaverimus, vel minoris, pro*ut* illi *vi*sum fuerit. Sed cum atrocem injuriam prætor æstimare soleat, si simul constituerit quantæ pecuniæ nomine fieri debeat vadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam; et judex *quamvis* possit vel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius prætoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. — 225. Atrox autem injuria æstimatur vel ex facto, velut si quis ab aliquo vulneratus aut verberatus fustibusve cæsus fuerit; vel ex loco, velut si cui in theatro aut in foro injuria facta sit; vel ex persona, velut si magistratus injuriam passus fuerit, vel senatoribus ab humili persona facta sit injuria (1).

---

(1) In Cod., versus finem hujus paginæ, majoribus litteris scriptum extat LIB. III EXPLICIT, et sequitur pagina vacua.

COMMENTARIUS QUARTUS.

---

i. . . . .

.... (1) quòt genera actionum sint, verius videtur duo esse, in rem, et in personam; nam qui IV esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animadverterunt quasdam species actionum inter genera se retulisse. — 2. In personam actio est, quotiens cum aliquo agimus qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus dare facere præstare oportere. — 3. In rem actio est cùm aut corporalem rem intendimus nostram esse *aut* jus aliquod nobis competere, velut utendi *aut* utendi fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi vel altius tollendi *vel* prospiciendi. Item actio ex diverso adversario est negativa. — 4. Sic itaque discretis actionibus certum est, *non posse* nos rem nostram ab alio ita petere, SI PARET EUM DARE OPORTERE: nec enim quod nostrum est, nobis dari potest; cum solum id dari nobis intelligatur, quod (*ita datur ut*) nostrum fiat; nec res quæ nostra (*est*), amplius (*nostra*) fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures ex hac actione etiam teneantur, SI PARET EOS DARE OPORTERE; quamvis sit etiam adversus eos hæc actio qua rem nostram esse petimus. — 5. Appellantur autem in rem quidem actiones, vindicationes; in personam vero actiones, quibus dari fierive oportere intendimus, condictiones.

6. Agimus autem, interdum ut rem tantum consequamur, interdum ut pœnam tantum, alias ut rem et pœnam. — 7. Rem tantum persequimur, velut actionibus ex contractu agimus. —

---

(1) Præter rubricam, si qua fuit, tale quid hoc loco deperditum videtur: *Superest ut de actionibus loquamur. Quod si quæritur* quot genera, etc. V. *pr.* inst. *de action.*

8. Pœnam tantum consequimur, velut actione furti et injuriarum, et secundum quorundam opinionem actione vi bonorum raptorum : nam ipsius rei et vindicatio et condictio nobis competit. — 9. Rem vero et pœnam persequimur, velut ex his causis ex quibus adversus infitiantem in duplum agimus : quod accidit per actionem judicati, depensi, damni injuriæ.. .... rerum legatarum nomine quæ per damnationem certæ relictæ sunt.

10. Quædam præterea sunt actiones quæ ad legis actionem exprimuntur, quædam sua vi ac potestate constant. Quod ut manifestum fiat, opus est ut prius de legis actionibus loquamur.

11. Actiones quas in usu veteres habuerunt, legis actiones appellabantur : vel ideo quod legibus proditæ erant, quippe tunc edicta prætoris quibus complures actiones introductæ sunt, nondum in usu habebantur ; vel ideo quia ipsarum legum verbis accommodatæ erant, et ideo immutabiles proinde atque leges observabantur. Unde eum qui de vitibus succisis ita egisset ut in actione vites nominaret, responsum est rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur. — 12. Lege autem agebatur modis quinque : sacramento, per judicis postulationem, per condictionem, per manus injectionem, per pignoris captionem.

13. Sacramenti actio generalis erat : de quibus enim rebus ut aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacramento agebatur. Eaque actio perinde periculosa erat....... atque hoc tempore periculosa est actio certæ creditæ pecuniæ, propter sponsionem qua periclitatur reus si temere neget, et restipulationem qua periclitatur actor si non debitum petat : nam qui victus erat summam sacramenti præstabat pœnæ nomine, eaque in publicum cedebat prædesque eo nomine prætori dabantur, non ut nunc sponsionis et restipulationis pœna lucro cedit adversario qui vicerit. — 14. Pœna autem sacramenti, aut quingenaria erat, aut quinquagenaria. *Nam* de rebus mile æris plurisve quingentis assibus, de minoribus vero quinquaginta assibus sacramento contendebatur : nam *ita* lege XII tabularum cautum erat. *Sed si de libertate* hominis controver-

sia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contendere*tur* : ea*dem* lege cautum est favoris *causa ne satisdatione onerarentur* adsertores.................... *istæ* omnes actiones................. captus...............—15..... ad judicem accipiundum venirent. Postea *vero* reversis dabatur.................xxx (1) judex : *idque* per legem Pinariam factum est ; ante eam autem legem.....dabatur judex. Illud ex superioribus intelligimus, si de re minoris quam (*M*) æris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea tamen quam judex datus esset, comperendinum diem, ut ad judicem venirent, denuntiabant. Deinde cum ad judicem venerant, antequam apud eum *causam* perorarent, solebant breviter ei et quasi per indicem rem exponere: quæ dicebatur causæ collectio, quasi causæ suæ in breve coactio. — 16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et moventia, quæ modo in jus adferri adducive possent, in jure vindicabantur ad hunc modum: qui vindicabat, festucam tenebat ; deinde ipsam rem apprehendebat, velut hominem, et ita dicebat, HUNC EGO HOMINEM EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO SECUNDUM SUAM CAUSAM, SICUT DIXI, ECCE TIBI VINDICTAM IMPOSUI ; et simul homini festucam imponebat. Adversarius eadem similiter dicebat et faciebat. Cum uterque vindicasset, prætor dicebat, MITTITE AMBO HOMINEM. Illi mittebant; qui prior vindica(*verat ita alterum interroga*)bat, POSTULO, ANNE DICAS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS ; Ille respondebat, JUS PEREGI SICUT VINDICTAM IMPOSUI ; deinde qui prior vindicaverat, dicebat : QUANDO TU INJURIA VINDICAVISTI, D ÆRIS SACRAMENTO TE PROVOCO. Adversarius quoque dicebat, SIMILITER EGO TE ;...... asses sacramenti nominabant. Deinde sequebantur quæcumque (*si*) in personam ageretur. Postea prætor secundum alterum eorum vindicias dicebat, id est, interim aliquem possessorem constituebat, eumque jubebat prædes adversario dare litis et vindiciarum, id est, rei et fructuum : alios autem prædes ipse prætor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. Festuca autem utebantur quasi hastæ loco, signo quodam justi dominii : *maxime*

(1) Sententiæ convenire crederes : *post diem* trigesimum.

enim) sua esse credebant, quæ ex hostibus cepissent : unde in centumviralibus judiciis hasta præponitur. —17. *Si* qua res talis erat ut (*non*) sine incommodo posset in jus adferri vel adduci, velut si columna, aut grex alicujus pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur : deinde in eam partem, quasi in totam rem præsentem, fiebat vindicatio. Itaque ex grege vel una *o*vis aut capra in jus adducebatur, vel et*iam* pilus inde sumebatur et in jus adferebatur ; ex nave vero et columna aliqua pars defringebatur. Similiter si de fundo vel de ædibus, sive de hereditate controversia erat, pars aliqua inde sumebatur et in jus adferebatur, et in eam partem perinde atque in totam rem præsentem fiebat vindicatio : velut ex fundo gleba sumebatur, et ex ædibus tegula, et si de hereditate controversia erat, æque(1).

.... qualem......... — 18. Et hæc quidem actio proprie *con*dictio vocabatur : nam actor adversario denunti*a*bat ut ad judicem capiendum die XXX adesset. Nunc vero non proprie condictionem dicimus actionem in personam (*qua*) intendimus dari no*bis* oportere; nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. — 19. Hæc autum legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam : lege quidem Silia certæ pecuniæ, lege vero Calpurnia de omni certa re. — 20. Quare autem hæc actio desiderata sit, cum de eo quod nobis dari oportet, potuerimus sacramento aut per judicis postulationem agere, valde quæritur.

21. *Per* manus injectionem æque (*de*) his rebus agebatur de quibus, ut ita ageretur, lege *aliqua* cautum est; velut judicati, lege XII tabularum. Quæ actio talis erat : qui agebat, sic dicebat, QUOD TU MIHI JUDICATUS SIVE DAMNATUS ES, SESTERTIUM X MILIA, QUÆ DOLO *malo* NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIUM X MILIUM JUDICATI MANUS INJICIO. Et simul aliquam partem corporis ejus prendebat, nec licebat judicato manum sibi depellere, et pro se lege agere ; sed vindicem dabat, qui pro se causam agere solebat. Qui vindicem non dabat, domum duce-

(1) Folii, quod hanc olim excipiebat paginam, et deperditum est, argumentum triplex fuisse creditur : tractatus de sacramenti actione continuatio et finis ; deinde actionis, quæ per judicis postulationem fieri dicebatur, descriptio; denique illius articuli, in quo condictionis indolem Gaius exposuit, pars prior.

batur ab actore et vinciebatur. — 22. Postea quædam leges ex aliis quibusdam causis pro judicato manus injectionem in quosdam dederunt : sicut lex Publilia[1], in eum pro quo sponsor dependisset, *si* in sex mensibus proximis quam pro eo depensum esset, non solvisset sponsori pecuniam : item lex Furia de sponsu, adversus eum qui a sponsore plus quam virilem partem exegisset : et denique complures aliæ leges in multis causis talem actionem dederunt. — 23. Sed aliæ leges ex quibusdam *causis* constituerunt quasdam actiones per manus injectionem; sed puram, id est, non pro judicato: velut le*x* (*Furia*) testamentaria, advers*us e*um qui legatorum nomine mortisve causa plus *M* assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus ut ei plus capere liceret; item lex Marcia adversus feneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus injectionem cum eis ageretur. —24. Ex quibus legibus, et si quæ aliæ similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere (*licebat*). Nam et actor in ipsa legis actione non adjiciebat hoc verbum, PRO JUDICATO : sed nominata causa ex qua agebat, ita adjiciebat, OB EAM REM EGO TIBI MANUM INJICIO ; cum hi quibus pro judicato actio data erat, nominata causa ex qua agebant, ita inferebant : OB EAM REM EGO TIBI PRO JUDICATO MANUM INJICIO. Nec me præterit in forma legis Furiæ testamentariæ, PRO JUDICATO verbum inseri, cum in ipsa lege non sit : quod videtur nulla ratione factum. — 25. Sed postea lege..... excepto judicato, et eo pro quo depensum est, ceteris omnibus cum quibus per manus injectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere. Itaque judicatus et is pro quo depensum est, etiam post hanc legem vindicem dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur; itaque quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita observabatur. Unde nostris temporibus, is cum quo judicati depensive agitur, judicat*um* solvi satisdare cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur, de quibusdam rebus, moribus; (*de quibusdam*), lege.—27. Introducta est moribus, rei militaris : nam propter stipendium licebat ab eo qui distri*b*uebat, nisi daret, pignus capere. Dicebatur autem ea pecunia, quæ stipendii nomine dabatur, æs militare. Item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua *equus* emendus erat; quæ pecunia dicebatur æs equestre : item prop-

ter eam pecuniam ex qua hordeum equis erat erat comparandum; quæ pecunia dicebatur æs hordiarium. — 28. Lege autem introducta est pignoris capio, velut lege XII tabularum adversus eum qui hostiam emisset nec pretium redderet: item adversus eum qui mercedem non redderet, pro eo jumento quod quis ideo locasset ut inde pecuniam acceptam in dapem, id est, in sacrificium impenderet. Item lege..., data est pignoris captio publicanis vectigalium publicorum populi romani, adversus eos qui aliqua lege vectigalia deberent. — 29. Ex omnibus autem istis causis certis verbis pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse: quibusdam autem (*non*) placebat, primum quod pignoris captio extra jus peragebatur, id est, non apud prætorem, plerumque etiam absente adversario; cum alioquin (*aliquis*) ceteris actionibus non aliter uti possit, quam apud prætorem, præsente adversario. Præterea nefasto quoque die, id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Sed istæ omnes legis actiones paulatim in odium venerunt: namque ex nimia subtilitate veterum qui tunc jura condiderunt, eo res perducta est ut vel qui minimum errasset, *litem* perderet. Itaque per legem Æbutiam et duas Julias sublatæ sunt istæ legis actiones, effectumque est ut per concepta verba, id est, per formulas litigaremus. — 31. Tantum ex duabus causis permissum est (1) lege agere: damni infecti, et si centumvirale judicium fit.......... cum ad centumviros itur, ante lege agitur sacramento apud prætorem urbanum vel peregrinum. Propter damnum vero infectum nemo vult lege agere; sed potius stipulatione quæ in edicto proposita est, obligat adversarium..... quod et commodius jus et plenius est. Per pignoris. . . . . (2) — 32. Apparet.... in ea forma quæ publicano proponitur, talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id

(1) Inter verbum EST et verbum LEGE perperam insertum est in Codice: *id legis actionem facere.*

(2) In seq pag. nihil legi potuit. Idem tamen argumentum de quo hic agitur, in ea continuari docent §§ 32, 33.

pignus is a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur. — 33. Nulla autem formula ad condictionis fictionem exprimitur: sive enim pecuniam sive rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus, nec ullam adjungimus condictionis fictionem. Itaque simul intelligimus eas formulas quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dar*i* oportere intendimus, sua vi ac potestate valere. Ejusdem naturæ sunt actiones commodati, fiduciæ, negotiorum gestorum, et aliæ innumerabiles.

34. Habemu*s* ad*h*uc alterius generis fictiones, *i*n quibusdam formulis: velut cum is *q*ui ex *edicto* bonorum possessionem p*etiit,* ficto se herede agit; cum enim prætorio jure e*t* non legiti*mo* succedat in locum defuncti, non habet direc*tas* actiones, et neque id quod defuncti fuit potest intendere suum *esse, neque id quod defuncto d*ebebatur, potest intendere *dari sib*i oportere. I*t*aque *f*ic*to* se herede intendit, velu*ti hoc* m*odo,* JUDEX ESTO; SI AULUS AGERIUS, id est, ipse actor...... DE QUO AGITUR EX JURE QUIRITIUM FUISSE.................. (1) propositas imili *formu*la ita subjicitur, TUM SI PARET NUMERIUM AULO NEGIDIUM (*Agerio*) SESTERTIUM X MILIA DARE OPORTERE. — 35. Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit: sed interdum et alio modo agere solet; nam ex persona ejus cujus bona emerit sumpta intentione, convertit condemnationem in suam personam; id est, ut quod illius esset. vel illi dar*i* oporteret, eo nomine adversarius huic condemnetur: quæ spec*i*es actionis appellatur Rutiliana, quia a prætore Publio Rutilio, qui et bonorum venditionem introduxisse dicitur, comparata es*t*. Superio*r* autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor *agit*, Serviana vocatur. — 36. *Ejusdem generis est Publiciana actio.*) Datur autem hæc actio ei qui ex justa causa traditam sibi rem nondum usucepit, eamque amissa possessione petit, nam quia non potest eam ex jure quiritium suam esse inten-

---

(1) Lacunas ex conjectura sic replere licet: « ipse actor *Lucii Titii heres esset, tum si eum fundum* DE QUO AGITUR EX JURE QUIRITIUM FUISSE *oporteret, vel si in personam agatur præ*posi*ta simili fictione formu*la ita, etc.

dere, fingitur rem usucepisse, et ita quasi ex jure quiritium dominus factus esset, *intendit* hoc modo, JUDEX ESTO; SI QUEM HOMINEM AULUS AGERIUS EMIT . . . EI TRADITUS EST, ANNO POSSEDISSET, TUM SI EUM HOMINEM DE QUO AGITUR, EJUS EX JURE QUIRITIUM ESSE OPORTERET *et* reliqua. — 37. Item civitas romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo justum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi; velut si furti agat peregrinus, aut cum eo agatur, formula ita concipitur, JUDEX ESTO; SI PARET (*ope*) CONSILIOVE DIONIS.... FILII FURTUM FACTUM ESSE PATERÆ AUREÆ, QUAM OB REM EUM, SI CIVIS ROMANUS ESSET, PRO FURE DAMNUM DECIDERE OPORTERET, et reliqua. Item si peregrinus furti agat, civitas ci romana fingitur. Similiter si ex lege Aquilia peregrinus damni injuriæ agat, aut cum eo agatur, ficta civitate romana judicium datur. — 38. Præterea aliquando fingimus adversarium nostrum *capite* diminutum non esse: nam si ex contractu nobis obligatus obligatave sit, et capite diminutus diminutave fuerit, velut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit jure civili debere nobis, nec directo intendere.... dare eum eamve oportere; sed ne in potestate ejus sit jus nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamve actio *utilis*, rescissa capitis diminutione, id est, in qua fingitur capite diminutus diminutave non esse.

39. Partes autem formularum hæ sunt: demonstratio, intentio, adjudicatio, condemnatio. — 40. Demonstratio est ea pars formulæ quæ præcipue ideo inseritur ut demonstretur res de qua agitur, velut hæc pars formulæ, QUOD AULUS AGERIUS NUMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT. Item hæc, QUOD AULUS AGERIUS (*apud*) NUMERIUM NEGIDIUM *hominem* DEPOSUIT. — 41. Intentio est ea pars formulæ qua actor desiderium suum concludit, velut hæc pars formulæ, , SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILLA DARE OPORTERE. Item hæc, QUIDQUID PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE (*oportere*). Item hæc, SI PARET HOMINEM EX JURE QUIRITIUM AULI AGERII ESSE. — 42. Adjudicatio est ea pars formulæ qua permittitur judici rem alicui ex litigatoribus adjudicare: velut si inter coheredes familiæ erciscundæ agatur, aut inter socios communi dividundo, aut inter vicinos finium regundorum;

nam illic *ita est* : QUANTUM ADJUDICARI OPORTET, JUDEX TITIO ADJUDICATO. — 43. Condemnatio est ea pars formulæ qua judic*i* condemnandi absolvendive potestas permittitur, velut hæc pars formulæ, JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNA, SI NON PARET, ABSOLVE; item hæc, JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DUNTAXAT (*x milia*) CONDEMNA, SI NON PARET, ABSOLVITO. Item hæc, JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO X MILIA CONDEMNATO, et reliqua, ut non adjiciatur SI NON *paret absolvito*. — 44. (*Neque tamen semper*), istæ omnes partes simul inveniuntur; sed quædam inveniuntur, quædam non inveniuntur. Certe intentio aliquando sola invenitur, sicut in præjudicialibus formulis : qualis est qua *qu*æritur, aliquis libertus sit, vel quanta dos sit, et aliæ complures. Demonstratio autem et adjudicatio et condemnatio num*q*uam solæ inveniuntur : nihil (*enim*) omnino sine intentione vel condemnatione valet (*demonstratio*); item condemnatio sine demonstratione vel intentione vel adjudicatione nullas vires habet : ob id numquam solæ inveniuntur.

45. Sed eas quidem formulas in quibus de jure quæritur, *in jus* conceptas vocamus : quales sunt, quibus intendimus nostrum esse aliquid ex jure quiritium, au*t* nobis dari oportere, aut pro fure damnum (*decidi oportere, in*) quibus juris civilis intentio est. — 46. Ceteras vero in factum conceptas vocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis concept*io* est; sed initio formulæ, nomina*to* eo quod factum *est*, adj*iciun*tur ea verba per quæ judici damnandi absolvendive potestas datur : qualis est formula qua utitur patronus contra libertum qui eum contra edictum prætoris in jus vocat; nam in ea ita est, RECUPERATORES SUNT*O*; SI PARET ILLUM PATRONUM AB ILLO LIBERTO CONTRA EDICTUM ILLIUS PRÆTOR*is* IN JUS VOCATUM ESSE, RECUPERATORES ILLUM LIBERTUM ILLI PATRONO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNANT*O*; SI NON PARET, ABSOLVUNTO. Ceteræ quoque formulæ quæ sub titulo de in jus vocando propositæ sunt, in factum conceptæ sunt : velut adversus eum qui in jus vocatus, neque venerit, neque vindicem dederit; item contra eum, qui exemerit eum qui in jus vocatur : et denique innumerabiles ejusmodi aliæ formulæ in albo proponuntur. — 47. Sed ex quibusdam causis prætor et in jus et in factum conceptas formu-

las proponit, velut depositi et commodati. Illa enim formula quæ ita concepta est, JUDEX ESTO; QUOD AULUS AGERIUS APUD NUMERIUM NEGIDIUM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUIT, QUA DE RE AGITUR, QUIDQUID OB EAM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA EJUS, ID JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO CONDEMNATO..; SI NON PARET ABSOLVITO, in jus concepta est. At illa formula quæ ita concepta est, JUDEX ESTO; SI PARET AULUM AGERIUM APUD NUMERIUM NEGIDIUM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUISSE, EAMQUE DOLO MALO NUMERII NEGIDII AULO AGERIO REDDITAM NON ESSE, QUANTI EA RES ERIT, TANTAM PECUNIAM JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO CONDEMNATO; SI NON PARET ABSOLVITO, in factum concepta est. Similes etiam commodati formulæ sunt (1).

48. Omnium autem formularum quæ condemnationem habent, ad pecuniariam æstimationem condemnatio concepta est: itaque etsi corpus aliquod Petatur *velut fundum.... vestem....* judex non ipsam rem condemnat eum cum *quo* actum est sicut olim fieri solebat, (*sed*) æstimata re pecuniam eum condemnat. — 49. Condemnatio autem vel certæ pecuniæ in formula ponitur, vel incertæ. — 50. Certæ pecuniæ in ea formula qua certam *pecuniam petimus*; nam illic ima parte formulæ ita *est*, JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNA; SI NON PARET, ABSOLVE. — 51. Incertæ vero condemnatio pecuniæ duplicem significationem habet: est enim una *cum* aliqua præfinitione, quæ vulgo dicitur cum taxatione; velut si incertum aliquid petamus..... formulæ ita.... JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DUM*taxat* x MILIA CONDEMNA; SI NON PARET ABSOLVE. *Diversa* est quæ infinita *est*, *velut* si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus vel ad exhibendum; nam illic *ita* est, QUANTI *ea* RES *ERIT*, *TANTAM pecuniam* NUMERIUM NEGIDIUM *Aulo Agerio* CONDEMNA; SI NON PARET ABSOVITO. — 52.... .... judex si condemnat, certam pecuniam condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit. Debet autem judex attendere *ut cum* certæ pecuniæ

(1) Sequitur spatium vacuum.

condemnatio posita sit, neque majoris neque minoris summa petita condemnet : alioquin litem suam facit. Item si taxatio posita sit, ne pluris condemnet quam taxat*um* sit, ali*as* enim simil*i*ter litem *s*uam facit. Minoris autem damnare ei p*ermis*su*m* est................ intendere debent......... con*dem*natione constringi........

53. Si quis intentione p*lus* complexus *fuerit*...... *rem* perdi*t*, nec a prætore in in*tegrum* r*estituitur*... *quibusd*am casibus........ modis petitur : re.. tempore....... quæ enim..... ex parte res est, lotam rem.... dari promissum..... DARE SPONDES? DARE SPONDEO........... dare.. plus................ petere id e*tiam* non adjecto loco. Causa plus petitur, velut si quis in intentione tollat electionem debitoris, quam is habet obligationis jure; velut si quis ita stipulatus sit, SESTERTIUM X MILIA AUT HOMINEM STICHUM DARE SPONDES? deinde alterutrum ex his petat; nam quamvis petat quod minus est, plus tamen petere videtur, quia potest adversarius interdum facilius id præstare quod non petitur. Similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, velut si quis p*urpur*am stipulatus sit generaliter, deinde tyriam specialiter petat. Quin etiam l*i*cet vilissimam petat, idem juris est propter eam rationem quam proxime diximus. Idem juris est si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, velut Stichum, quamvis vilissimum. Itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulæ concipi debet. — 54. Illud satis apparet in incertis formulis plus peti non posse, quia cum certa quantitas non petatur, sed quidquid adversarium dare facere oport*ea*t intendatur, nemo potest plus intendere. Idem juris est et si in rem incertæ partis actio data sit ; velut *potest* heres quantam partem petat in eo fundo quo de agitur, *nes*cius esse : quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. — 55. Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari, eumque ex integro agere posse, quia.......... si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit; aut si quis ex testamento dar*i* sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur; aut si cognitor aut procurator intenderit sibi dari oportere. — 56. Sed plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est : minus autem intendere licet, sed de reliquo intra ejusdem præturam agere non permittitur : nam qui ita agit,

per exceptionem excluditur, quæ exceptio appellatur litis dividuæ. — 57. At si in condemnatione plus positum sit, quam *oportet*, actoris quidem periculum nullum est; sed (*reus cum*) iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio. Si vero minus positum fuerit quam oportet, hoc solum (*actor*) consequitur quod posuit: nam tota quidem res in judicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam judex egredi non potest; nec ex ea parte prætor in integrum restituit: facilius enim reis prætor succurrit, quam actoribus. Loquimur autem exceptis minoribus XXV annorum; nam hujus ætatis hominibus in omnibus rebus lapsis prætor succurrit. — 58. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in judicium deducitur, et ideo res in integro manet; et hoc est quod dicitur, falsa demonstratione rem non perimi. — 59. Sed sunt qui putant minus recte comprehendi; nam qui forte Stichum et Erotem emerit, recte videtur ita demonstrare, QUOD EGO DE TE HOMINEM EROTEM EMI; et si velit de Sticho, alia formula idem agat: quia verum est eum qui duos emerit, singulos *quoque* emisse; idque ita maxime Labeoni visum est. Sed si is qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. Idem et in aliis actionibus est, velut commodati, depositi.—60. Sed *nos* apud quosdam scriptum invenimus, in actione depositi, et denique in ceteris omnibus quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum qui plus quam oporteret demonstraverit, litem perdere: velut si quis, una re deposita, duas res deposuisse demonstraverit; aut si is cui pugno mala percussa est, in actione injuriarum esse aliam partem corporis percussam sibi demonstraverit. Quod an debeamus credere verius esse, diligentius requiremus. Certe quum duæ sint depositi formulæ, alia in jus concepta, alia in factum, sicut supra quoque notavimus; et in ea *quidem* formula quæ in *jus* concepta est, initio res de *qua* agitur demonstretur, tum designetur, deinde inferatur juris contentio his verbis, QUIDQUID OB *eam* REM ILLUM MIHI DARE FACERE OPORTET; in ea vero quæ in factum concepta *est*,.... .... *res* de *qua agitur*, designetur his verbis, SI PARET ILLUM APUD ILLUM DEPOSUISSE; dubitare non debemus quin, si quis in formula quæ in factum composita est, plures res designaverit quam deposuerit, *litem* perdat, quia in intentione *plus*.............. ..

.... — 61....... contine*tur ut* h*abita rat*ione *ejus* quod i*nvicem acto*rem *ex* eadem causa *præstare* oporte*ret*, *in re*l*iquum* eum cum quo actum est, condemnare (1). — 62. Sunt autem bonæ fidei judicia hæc : ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciæ, pro socio, tutelæ, ... — 63. Judici....... comp*ens*ationis rationem habere....... formulæ verbis præcipitur (2) ; sed quia id bonæ fidei judicio conveniens videtur, id officio ejus contineri creditur. — 64. Alia causa est illius actionis qua argentarius experitur : nam is cogitur cum compensatione agere *cum* compensatio *v*erbis formulæ *compreh*endatur. I*taque* arg*entarius* ab initio compensatione facta minus intendit sibi dar*i* oportere : ecce enim si *sestertium* x milia debeat Titio, atque *e*i xx debea*t Titius*, *ita int*endit, si paret Titium sibi x milia dare oportere amplius quam *ipse Titio* debet. — 65. Item debe*t* cum deductione agere *velut* bonorum emptor, *ita ut* in hoc solum adversarius *con*demnetur quod superest, deducto eo quod invicem tibi defraudatoris nomine debet. — 66. Inter compensationem autem quæ argentario interponitur, et deductionem quæ objicitur *bonorum* e*mpt*ori, illa di*ff*erentia est, quod in compensationem hoc solum vocatur quod ejusdem generis et naturæ est : veluti pecunia cum pecunia compens*a*tur, triticum cum tritico, vinum cum vino. Adeo ut quibusdam place*at*, non omnimodo vinum cum vino aut triticum cum tritico compensandum, sed ita si ejusdem naturæ qualitatisque sit. In deductionem autem vocatur et quod non est ejusdem generis : itaque si pecuniam petat bonorum emptor, et invicem frumentum aut vinum *tibi* debeat, deduc*to eo* quanti id erit, in reliquum *ex*peritur. — Item vocatur in deductionem et id quod in diem debetur : compensatur autem hoc solum quod præsenti die debetur. —68. Præterea compensationis quidem ratio in intentione ponitur : quo fit ut, si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa

(1) Supple : *debeat.*

(2) Sententia hæc est : *In bonæ fidei judiciis arbitro ut* compensationis rationem habeat *non* formulæ verbis præcipi.

cadat et ob id rem perdat. Deductio vero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non intervenit; utique bonorum *emptore* agen*te*, qui, licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorumfamilias servorumque ag*i*tur, opus est ut de hac actione et de ceteris, quæ eorumdem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus.—70. Imprimis itaque si jussu patris dominive negotium gestum erit, in solidum prætor actionem in patrem dominumve comparavit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominive, quam filii servive fidem sequitur. —71. Eadem ratione comparavit duas alias actiones, exercitoriam *et* institoriam. Tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusve filium servumve magistrum navi præposuerit, et quid cum eo, ejus rei gratia cui præpositus fuit, negotium gestum erit; cum enim ea quoque res ex voluntate patris dominive contrahi videatur, æquissimum *prætori* visum est in solidum actionem dari. Quinetiam, licet extraneum quisquam *magistrum navi* præposuerit, sive servum sive liberum, tamen ea prætoria actio in eum redditur. Ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor vocatur is ad quem cottidianus navis quæstus pervenit. Institoria *vero* formula tum locum habet, cum quis tabernæ aut cuilibet negotiationi filium servumve *aut* quemlibet extraneum sive servum sive liberum præposuerit, et quid cum eo, ejus rei gratia cui præpositus est, contractum fuerit. Ideo autem institoria *appellatur*, *quia qui* tabernæ præponitur, institor appellatur: quæ *et ipsa* formula in solidum est.—72. Præterea tributoria *quoque actio* in patrem dominumve... ....constituta est, cum filius servusve *in peculi*ari (1)

(1) In reliqua huj. pag. parte, nec non in universa pag. seq. nihil legi potuit: sed cum, quæ ibi evanuerint, non solum quantum ad sententiam attinet, verum etiam maximam partem verbis tenus servata esse vdeantur in Inst., lacunam inde explere licuit. Institutionum tamen auctores, ne verbosa fieret disputatio, in solam servi dominique personam direxerunt sermonem (*V. pr. et* § 6. Inst. *quod cum eo contract.*); quod cum a Gaii instituto alienum esse videretur, filii patrisque mentio suo loco adjecta est, paucis præterea mutatis.

merce sciente patre dominove negotiatur. Nam si quid cum eo ejus rei causa contractum erit, ita prætor jus dicit, ut quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter patrem dominumve, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur : et quia ipsi patri dominove distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat quæ tributoria appellatur.—73. *Præterea introducta est actio de peculio, deque eo quod in rem patris dominive versum erit, ut, quamvis sine voluntate patris dominive negotium gestum erit, tamen sive quid in rem ejus versum fuerit, id totum præstare debeat, sive quid non sit in rem ejus versum, id eatenus præstare debeat quatenus peculium patitur. In rem autem patris dominive versum intelligitur, quidquid necessario in rem ejus impenderit filius servusve : veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem ut puta sestertiis quæ servus tuus a Titio mutua accepit, creditori tuo quinque sestertia solverit, reliqua vero quinque quolibet modo consumpserit : pro quinque quidem in solidum damnari debes ; pro ceteris vero quinque, eatenus quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si tota decem sestertia in rem tuam versa fuerint, tota decem sestertia Titium consequi posse : licet enim una est actio qua de peculio, deque eo quod in rem patris dominive versum sit, agitur ; tamen duas habet condemnationes : itaque judex apud quem ea actione agitur, ante dispicere solet an in rem patris dominive versum sit : nec aliter ad peculii æstimationem transit, quam si aut nihil in rem patris dominive versum esse intelligatur, aut non totum. Cum autem quæritur, quantum in peculio sit, ante deducitur* quod patri dominove, quique *in potestate ejus sit, a filio* servove debetur : et quod superest, hoc solum peculium *esse* intelligitur. *Aliquando tamen id quod ei* debet filius servusve qui in potestate patris dominive *est, non* deducitur ex peculio : velut (*si*) is cui debet, in hujus ipsius peculio *sit*.

— 74. Ceterum *dubium non est quin is quoque*, *qui jussu patris* dominive contra*xit, cuique institoria vel exerci*toria formula competit, de peculio aut de in rem verso agere possit: sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine dubio solidum consequi possit, in difficultatem se deducat proband*i in rem patris dominive versum esse, vel habere filium servumve peculium, et tantum habere ut solidum sibi solvi possit.* Is quoque cui tributoria actio competit, de peculio vel de in rem verso agere potest; sed huic sane plerumque expedit hac potius actione uti quam tributoria: nam in tributoria ejus solius peculii ratio habetur quod in his mercibus *continetur* quibus negotiatur filius servusve,*quod*que inde receptum erit; at in actione peculii, totius: et potest quisque tertia forte aut quarta vel etiam minore parte peculii negotiari, maximam vero partem *in prædiis vel* in aliis rebus habere: *Item is a quo non* potest approbari id quod *erat creditum* in rem patris dominive versum esse, ad hanc actionem transire debet: nam, ut supra diximus, eadem formula et de peculio et de in rem verso agitur.

75. Ex maleficiis filiorumfamilias servorumve, veluti si furtum fecerint aut injuriam commiserint, noxales actiones proditæ sunt, uti liceret patri dominove aut litis æstimationem sufferre aut noxæ dedere: *erat* enim iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisve damnosam esse.—76. Constitutæ sunt autem noxales actiones aut legibus, aut edicto: legibus, velut furti lege XII tabularum, damni injuriæ lege Aquilia; edicto prætoris, velut injuriarum et vi bonorum raptorum.—77. Omnes autem noxales actiones caput sequuntur: nam si filius tuus servusve noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse; si sui juris cœperit esse, directa actio cum ipso est, et noxæ deditio extinguitur. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si paterfamilias noxam commiserit, et hic se in adrogationem tibi dederit, aut servus tuus esse cœperit (*quod*) quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quæ ante directa fuit. — 78. Sed si filius patri aut servus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur: nulla enim omnino inter me et eum qui in po-

testate mea est, obligatio nascitur. Ideoque etsi in alienam potestatem pervenerit, aut sui juris esse cœperit, neque cum ipso neque cum eo cujus nunc in potestate est, agi potest. Unde quæritur, si alienus servus filiusve noxam commiserit mihi; et is postea in mea esse cœperit potestate, utrum intercidat actio an quiescat. Nostri præceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit in quo actio consistere non potuerit: ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse. Diversæ scholæ auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, cum ipse mecum agere non possim: cum vero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. — 79. Cum autem filiusfamilias ex noxali causa mancipio datur, diversæ scholæ auctores putant ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit (*ne aliter filius de potestate patris*) exeat quam si ter fuerit mancipatus. Sabinus et Cassius ceterique nostræ scholæ auctores sufficere unam mancipationem crediderunt; tres enim lege XII tabularum ad voluntarias mancipationes pertinere.

80. Hæc ita de his personis quæ in potestate (*sunt*), sive ex contractu sive ex *maleficio* earum *controversia* esset. Quod vero ad *eas* personas, quæ in manu mancipiove sunt............. ex *contractu* earum ageretur, nisi ab eo cujus juri subjectæ sin*t*, *in solid*um defendantur, bona quæ earum *fu*tura *f*oren*t*, si *ejus* juri subjectæ non essent, *veneu*nt; sed cum......... imperio continenti ju*dicio*. . . . . enim. . . . . — 81. *Quamquam* diximus...... *permis*sum fuisse ei mortuos homines dedere, tamen etsi quis *eum* dederit, qui fato suo vita excesserit, æque libera*tur*.

82. *Nunc admonendi sumus*, *agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno :* alieno veluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio; cum olim *quamdiu*......... *leg*is actione*s* in usu fuissent, alterius nomine agere non licere*t* (*nisi*) pro popul*o et libertat*is *causa*. — 83. Cognitor autem certis verb*is* in litem cora*m* adversario substituitur; nam actor *ita* cognitorem dat, QUOD EGO A *TE*, verbi gratia, FUNDUM PETO, IN EAM REM LUCIUM TITIUM *TI*BI COGNITOREM DO; *adversarius* ita, QUANDO TU A ME FUNDUM PETIS, IN EAM REM PUBLIUM MÆVIUM COGNITOREM DO. Potest ut actor ita dicat, QUOD EGO,

TECUM AGERE VOLO IN EAM REM COGNITOREM DO; adversarius ita, QUANDO TU MECUM AGERE *vis in eam rem* COGNITOREM DO. Nec interest præsens an absens cognitor detur; sed si absens datus fu*er*it, cognitor ita erit, si cognoverit *et suscep*e*rit* officium cognitori*s*. — 84. Procurator vero *n*ullis certis verbis in litem *const*i*tuitur*; sed ex solo mandato, et absente et ignorante adversario, constituitur. Quinetiam sunt qui putant *vel eum* procuratorem videri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat a*d* negotium, et caveat ratam rem dominum habiturum; igitur ets*i* non *h*abeat mandatum *age*re *tamen posse*, quia sæpe mandatum initio litis in obscuro est, et postea apud judicem ostenditur. — 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario retulimus. — 86. Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam convertit; n*am* si verbi gratia Lucius Titius (*pro*) Publio Mævio agat, ita formula concipitur, SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM PUBLIO MÆVIO SESTERTIUM X MILIA DARE OPORTERE, JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM LUCIO TITIO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNA; SI NON PARET ABSOLVE. In rem quoque si agat, intendit Publii *Mævii* rem esse ex jure quiritium, et condemnationem in suam porsonam convertit. — 87. Ab adversarii quoque parte si interveniat aliquis cum quo actio constituitur, intenditur dominum dare oportere; condemnatio autem in ejus personam convertitur, qui judicium accepit; sed cum in rem agitur, nihil *in* intentione facit ejus persona cum quo agitur, sive suo nomine sive alieno aliquis judicio interveniat; tantum enim intenditur rem actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is cum quo agitur, vel hic qui ag*it*, satisdare (*cogitur*). — 89. Igitur si verbi gratia in rem tecum aga*m*, satis mihi dar*e* debes: æquu*m* enim visum est, (*te*) de eo quod interea tibi rem, quæ an a*d* te pertineat dubium (*est*), possidere conceditur, cum satisdatione mihi cavere; ut si victus sis, nec rem ipsam restituas, nec litis æstimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi aut cum sponsoribus tuis. — 90. Multoque magis debes satisdare mihi, si alieno nomine judicium accipias. — 91. Ceterum cum in rem actio duplex *sit*, aut enim per formulam petitoriam agitur, aut per sponsionem: siquidem per formulam

agitur, illa stipulatio locum habet quæ appellatur judicatum solvi; si vero per sponsionem, illa quæ appellatur pro præde litis et vindiciarum. — 92. Petitioria autem formula hæc est, qua actor intendit rem suam esse. — 93. Per sponsionem vero hoc modo agimus; provocamus adversarium tali sponsione, SI HOMO QUO DE AGITUR, EX JURE QUIRITIUM MEUS EST, SESTERTIOS XXV NUMMOS DARE SPONDES? Deinde formulam edimus, qua intendimus sponsionis summam nobis dar*i* oportere : qua formula ita demum vincimus, si probaverimus rem nostram esse. — 94. Nec tamen hæc summa sponsionis exigitur; non enim pœnali*s* est, sed præjudicia*lis*, et propter hoc solum fit ut per eam de re judicetur : unde etiam is cum *quo agitur, non restipu*latur. *I*deo autem appellata est pro præde litis vindiciarum stipulatio, *qui*a in locum prædium successit, qui olim cum lege agebatur pro lite et v*in*diciis, id est, pro re et fructibus a possessore petitori dabantur. — 95. Celerum si apud centumviros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem : sacramento enim r*eum* provocamus, eaque sponsio sestertiorum CXXV nummorum *fieri* solet p*ropter* legem.......... — 96. Ipse autem qui in rem agit, si suo nomine agit, satis non dat. — 97. Ac nec si per cognitorem quidem aga*tur*, ulla satisdatio vel ab ipso vel a domino desideratur : cum enim certis et quasi solemnibus verbis in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. — 98. Procurator vero si agat, satisdare jubetur ratam rem dominum habiturum; periculum *enim est*, ne iterum domin*us* de eadem re experiatur; quod periculum (*non*) intervenit, si per cognitorem actum fuit, quia de *q*ua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet, quam si ipse egerit. — 99. Tutores et curatores eo modo quo et procur*atores*, satisdare debere verba edicti faciunt : sed aliquando illis satisdatio remittitur. — 100. Hæc ita si in rem agatur : si vero in personam, ab actoris quidem parte, quando satisdari debeat quærentes, eadem repetemus quæ diximus in actione quia in rem agitur. — 101. Ab ejus vero parte cum quo agitur, siquidem alieno nom*i*ne aliquis interveniat, omnimodo satisdari debet, quia nemo alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur : sed siquidem cum *cogni*tore agatur, dominus

satisdare jubetur; si vero cum procuratore, ipse procurator. Idem et de tutore et de curatore juris est. — 102. Quod si proprio nomine aliquis judicium *accipiat* in personam, certis ex causis satisdari solet, quas ipse prætor significat. Quarum satisdationum duplex causa est; nam aut propter genus actionis satisdatur, aut *propter* personam quia suspecta sit: propter genus actionis, velut judicati depensive, aut cum de moribus mulieris agetur; propter personam velut si cum eo agitur qui decoxerit, cujusve bona a creditoribus possessa proscriptave sunt, sive cum eo herede agatur quem prætor suspectum æstimaverit.

103. Omnia autem judicia aut legitimo jure consistunt, aut imperio continentur. — 104. Legitima sunt judicia, quæ in urbe Roma vel intra primum urbis Romæ miliarium, inter omnes cives romanos, sub uno judice accipiuntur; eaque lege Julia judici*aria*, nisi in anno et sex mensibus judicata fuerint, expirant: et hoc est quod vulgo dicitur, e lege Julia litem anno et sex mensibus mori. — 105. Imperio vero continentur recuperatoria, et quæ sub uno judice accipiuntur interveniente peregrini persona judicis aut litigatoris. In ea*dem* causa sunt, quæcunque extra primum urbis Romæ miliarium *t*am inter cives romano*s*, quam inter peregrinos accipiuntur: ideo autem imperio contineri judicia dicuntur, quia tamdiu valent quamdiu is qui ea præcepit, imperium habebit. — 106. Et siquidem imperio continenti judicio actum fuerit, sive in rem sive in personam, sive ea formula (*quæ*) in factum concepta est, sive ea quæ in jus habet intentionem, postea nihilominus ipso jure de eadem re agi potest, et ideo necessaria est exceptio rei judicatæ vel in judicium deductæ. — 107. At vero (*si*) legitimo judicio in personam actum sit ea formula quæ juris civilis habet intentionem, postea ipso jure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio supervacua est: si vero vel in rem vel in factum actum fuerit, ipso jure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei judicatæ vel in judicium deductæ. — 108. Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso jure agi non poterat: nec omnino ita ut nunc usus erat illis temporibus exceptionum. — 109. Ceterum potest ex lege quidem esse judicium, sed legitimum non esse; et contra ex

lege non esse, sed legitimum esse : verbi gratia (*si*) ex lege Aquilia vel Ovinia vel Furia in provinciis agatur, imperio continebitur judicium : Idemque juris est et si Romæ apud recuperatores agamus, vel apud unum judicem interveniente peregrini persona. Et ex diverso si ex ea causa, ex qua nobis edicto prætoris datur actio, Romæ sub uno judice inter omnes cives romanos accipiatur judicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi *sumus*, eas quidem actiones quæ ex lege senatusve consultis proficiscuntur, perpetuo solere prætorem accommodare; eas vero quæ ex propria ipsius jurisdictione pendent; plerumque intra annum dare. — 111. Aliquando tamen *prætoriæ actiones* imitantur jus legitimum : quales sunt eæ quas *bonorum possessoribus*; ceterisque *qui* heredis loco sunt, *accommodat*. *Fur*ti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius prætoris jurisdictione *pro*ficiscatur, perpetuo datur : et merito, cum pro capitali pœna pecuniaria constituta sit.

112. Non omnes actiones, quæ in ali*quem aut ipso jure com*petunt aut a prætore dantur, etiam in heredem *æque competunt, aut da*ri solent. Est enim certissima juris regula, ex malefici*is* pœnales actiones in heredem nec competere........ velut furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ : *sed heredibus* actoris hujusmodi actiones comp*etunt* nec denegantur, excepta injuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur actio. — 113. Aliquando tamen (*etiam*) ex contractu actio neque heredi neque in heredem competit : nam adstipulatoris heres non habet actionem, *et* sponsoris *et* fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest ut dispiciamus, si ante rem judicatam is cum quo agitur, post acceptum judicium satisfaciat actori, quid officio judicis conveniat : utrum absolvere, an ideo potius damnare, quia judicii accipiendi tempore in ea causa fuit ut damnari debeat. Nostri præceptores absolvere eum debere existimant, nec intere*sse* cujus generis *fuer*it judicium ; et hoc est quod vulgo dicitur Sabino et Cassio placere, omnia judicia esse absolutoria...................... idem sentiunt.. in..............judiciis liberum est officium judicis. Tantumdem...................... rem actionibus putant.. ad sol....................... quibus................................. peten-

tur et ad.................. in*ter*dum........................... nobi*s* .... petimus his........ .... actori quam............... .... paratu... actori........,........... ex .... actum fuit.

115. Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus.

116. Comparatæ sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur. Sæpe enim accidit u*t* quis jure civili teneatur, sed iniquum sit eum judicio condemnari; velut (*si*) stipulatus sim a te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus, nec numeraverim: nam eam pecuniam a te peti posse certum est, dare enim te opertet, cum ex stipulatu tenearis; sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet per exceptionem doli mali te defendi debere. Item si pactus fuero tecum, ne id quod mihi debeas a te petam, nihilominus id ipsum a te petere possum dare mihi oportere, quia obligatio pacto convento non tollitur: sed placet debere me petentem per exceptionem pacti conventi repelli. — 117. In his quoque actionibus quæ (*non*) in personam sunt, exceptiones locum habent: valut si metu me coegeris, aut dolo induxeris ut tibi rem aliquam mancipio d*ar*em...... si.. eam rem a me petas, datur mihi exceptio per quam, si metus causa te fecisse vel dolo malo arguero, repelleris. Item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris, eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio per quam omnimodo summoveris. — 118. Exceptiones autem alias in edicto prætor habet propositas, alias causa cognita accommodat: quæ omnes vel ex legibus, vel ex his quæ legis vicem obtinent, substantiam capiunt, vel ex jurisdictione prætoris proditæ sunt. — 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur quia adfirmat is cum quo agitur: nam si verbi gratia re*us* dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit quam non numeraverit, sic exceptio concipitur, SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AULI AGERII FACTUM SIT, NEQUE FIAT. Item si dicatur contra pactionem pecunia peti, ita concipitur exceptio, SI INTER AULUM AGERIUM ET NUMERIUM NEGIDIUM NON CONVENIT, NE EA PECUNIA PETERETUR. Et denique in ceteris causis similiter concipi solet: ideo; scilicet, quia omni*s* exceptio objicitur quidem a reo, sed ita formulæ inseritur ut conditionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter jude*x*

eum cum quo agitur condemnet, quam si nihil in ea re *qua* de agitur dolo actoris factum sit; item ne aliter judex eum condemnet, quam si nullum pactum conven*tum de* non petenda pecunia factum erit.

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriæ, aut dilatoriæ. — 121. Peremptoriæ sunt, quæ perpetuo valent, nec evitari possunt : velut quod metus causa, aut dolo malo, aut quod contra legem senatusve consul*tum* factum est, aut quod res judicata est vel in judicium deducta est; item pacti conventi, quo pactum est ne omnino pecunia peteretur. — 122. Dilatoriæ sunt exceptiones quæ ad tempus nocent; veluti illius pacti conventi quod factum est, verbi gratia, ne intra quinquennium peteretur : finito enim eo tempore non habet locum exceptio. Cui similis exceptio est litis dividuæ et rei residuæ: nam si quis partem rei petierit, et intra ejusdem præturam reliquam partem petat, hac exceptione summovetur quæ appellatur litis dividuæ. Item si is qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios judices........ si intra ejusdem præturam de his quæ ita distulerit, agat, per hanc exceptionem quæ appellatur rei residuæ, summovetur.— 123. Observandum est autem ei cui dilatoria objicitur exceptio, ut differat actionem : alioquin si objecta exceptione egerit, rem perdit; nec enim post illud tempus, quo integra re evitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in judicium deducta et per exceptionem perempta. — 124. Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriæ exceptiones intelliguntur, quales sunt cognitoriæ, velut si is qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat; vel (*si quis*) dandi quidem cognitoris jus habeat, sed eum det cui non licet cognituram suscipere. Nam si objiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis *sit* ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si vero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semetipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo evitare (*potest*) exceptionem. Quod si dissimulaverit *eam* et per cognitorem *egerit, rem perdit.*—125. Semper peremptoria quidem exceptio nocet; i*deoque si reus ea* non fuerit usus, in integrum restitu*itur recuperand*æ exceptionis gratia; dilatoria vero si non *fuerit* usus, an in integrum restitu*atur*, quæritur.

126. Interdum evenit ut exceptio, quæ prima facie justa videatur, inique noceat actori : quod cum accidit, alia adjectione opus est adjuvandi actoris gratia; quæ adjectio replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur jus exceptionis. Nam si verbi gratia pactus sim tecum, ne pecuniam quam mihi debes, a te peterem; deinde postea in contrarium pacti *simus*, id est, ut petere mihi liceat; et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non convenerit ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conventi: namque nihilominus hoc verum manet, etiamsi postea in contrarium pacti simus : sed qu*i*a iniquum est me excludi exceptione, repl catio mihi datur ex posterio repacto, *hoc* modo, SI NON POSTEA CONVENERIT UT EAM PECUNIAM PETERE LICERET. Item si argentarius pretium rei quæ in auctione venierit, persequatur, objicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res quam emerit, tradita *sit*; *quæ quidem est* justa exceptio : sed si in auctione prædictum est, ne ante emptori traderetur res quam si pretium solverit, replicatione tali argentarius adjuvatur, *ni*SI PRÆDIC*t*UM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETUR, QUAM SI PRETIUM EMPTOR SOLVERIT. — 127. Interdum autem evenit, ut rursus replicatio quæ prima facie justa sit, inique reo noceat : quod cum accidit, adjectione opus est adjuvandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur. — 128. Et si rursus ea prima facie justa videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus adjectione opus est qua actor adjuvetur, quæ dicitur triplicatio. — 129. Quarum omnium adjectionum usum interdum etiam ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de præscriptionibus, quæ receptæ sunt pro actore.—131. Sæpe enim ex una eademque obligatione aliquid jam præstari oportet, aliquid in futura præstatione est : velut cum in singulos annos vel menses certam pecuniam stipulati fuerimus : nam finitis quibusdam annis aut mensibus, hujus quidem temporis pecuniam præstari oportet ; futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intelligitur, præstatio vero adhuc nulla est. Si ergo velimus id quidem quod præstari oportet, petere et in judicium deducere, futuram vero obligationis præstationem in incerto relinquere, necesse est ut cum hac præscriptione agamus, EA RES AGATUR, CUJUS REI

DIES FUIT; alioquin si sine hac præscriptione egerimus ea scilicet formula qua incertum petimus, *cujus intentio* his verbis concepta est. QUID*quid* (*ob*) *eam rem Numerium Negidium Aulo Agerio* DARE FACERE OPORTET, totam obligationem, id est, e*tiam futuram* in hoc judicium *deducimus* et............... *item* si verbi gratia ex empto agamus *ut* nob*is* fund*us* mancipio detur, debemus (1) *ita præscribere*, EA RES AGATUR DE FUNDO MANCIP*ando*; *ut* postea, si ve*limus* vacuam possessionem nobis trad*i de* trad*enda*................ totius illius juris obligatio, *ita concepta* actione: QUIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTE*t*, *per* in*tentionem* consumitur: ut postea nobis agere volen*tibus de* vacua possessione tradenda nulla supersit actio.—132. Præscr*iptiones autem* appellatas esse ab eo *quod a*nte formulas præscrib*u*ntur, plus quam manifestum est.—133. Sed *h*is quidem temporibus, sicut supra quoque dixi*mus*, omnes præscriptiones ab actore proficiscuntur; olim aute*m* quædam et pro reo opponebantur. Qualis illa er*at* præscriptio, EA RES AGATUR *quod* PRÆJUDICIUM HEREDITATI NON FIAT, *quæ* nunc in speciem exceptionis deducta est, et locum habet cum petitor hereditatis alio *genere* jndicii præjudicium *hereditati* faciat velit, cum........................*iniquum*...............................—134. *Inten*tione formulæ de*terminatur is* cui dare oportet, et sane domino dare oportet quod servus stipulatur; at in præscriptione de pacto quæritur, quod secundum naturalem significationem verum esse debet.—135. Quæc*um*que autem diximus de servis, eadem de ceteris quoque personis quæ nostro juri subjectæ sunt, dicta intelligemus.—136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus qui incertum *p*romiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut præscriptio inserta sit formulæ loco demonstrationis, hoc modo, JUDEX ESTO; QUOD AULUS AGERIUS DE NUMERIO NEGIDIO INCERT*um* STIPULATUS EST CUJUS REI DIES FUIT, QUI*d*QUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO *Agerio* DARE FACERE OPORTET, et reliqua.—137. Si cum sponsore aut fidejussore agatur, præscribi solet

(1) Sequitur spatium vacuum.

in persona quidem sponsoris hoc modo, EA RES AGATUR QUOD AULUS AGERIUS DE LUCIO TITIO INCERTUM STIPULATUS *est*, QUO NOMINE NUMERIUS NEGIDIUS SPONSOR EST, CUJUS REI DIES FUIT in persona vero fidejussoris, EA RES AGATUR QUOD NUMERIUS NEGIDIUS PRO LUCIO TITIO INCERTUM FIDE SUA ESSE JUSSIT, CUJUS REI DIES FUIT; deinde formula subjicitur.

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis prætor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controversiis præponit, quod tum maxime facit cum de possessione inter aliquos contenditur: et in summa, aut jubet aliquid fieri, aut fieri prohibet; formulæ autem verborum et conceptiones, quibus in ea re utitur interdicta *decretave* vocantur. — 140. *Vocantur* autem decreta, cum fieri ali*qu*id jubet, velut cum præcipit ut aliquid exhibeatur aut restituatur; interdicta vero, cum prohibet fieri, velut cum præcipit ne sine vitio possidenti vis fiat, neve in loco sacro aliquid fiat: unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria vocantur. — 141. Nec tamen cum quid jusserit fieri, aut fieri prohibuerit, statim peractum est negotium; sed ad judicem recuperatoresve it*ur*, et ibi editis formulis quæritur an aliquid adversus prætoris edictum factum sit, vel an factum non sit quod is fieri jusserit; et modo cum pœna agitur, modo sine pœna : cum pœna, velut cum per sponsionem ag*i*tur; sine pœna, velut *cum* arbiter petitur. Et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet; ex restitutoriis vero vel exhibitoriis, modo per sponsionem modo per formulam agitur, quæ arbitraria vocatur.

142. Principalis igitur divisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta, aut restitutoria, aut exhibitoria.—143. Sequens in eo est divisio, quod vel adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, vel retinendæ, vel reciperandæ.— 144. Adipiscendæ possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cujus principium est, QUORUM BONORUM : ejus vis et potestas hæc est, ut quod quisque ex his bonis quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possid*eat*, id ei cui bonorum possessio data est, restituatur. Pro herede autem possidere videtur, tam is qui heres est, quam is qui *putat* se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine causa aliquam rem hereditariam vel etiam totam here-

ditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id interdictum utile esse. —145. Bonorum quoque emptori similiter proponitur interdictum, quod quidam possessorium vocant. — 146. Item ei qui publica bona emerit, ejusdem conditionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores vocantur qui publice bona mercantur. — 147. Interdictum quoque quod appellatur Salvianum, adipiscendæ possessionis (*causa*) comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. — 148. Retinendæ possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utr*a*que parte de proprietate alicujus rei controversia est, et ante quæritur uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat: cujus rei gratia comparata sunt, UTI POSSIDETIS et UTRUBI. — 149. Et quidem UT*I* POSSIDETIS interdictum de fundi vel ædium possessio*ne* redditur, UTRUBI vero de rerum mobilium possessione. — 150. Et si quidem de fundo vel ædibus interdicitur, eum potiorem esse prætor jubet qui, eo tempore quo interdictum redditur, nec vi nec clam nec precario ab adversario possideat: si vero de re mobili, *tunc* eum potiorem esse jubet, qui majore parte ejus anni nec vi nec clam nec precario ab adversario posse*dit*: idque satis ipsis verbis interdictorum significatur. — 151. *At* in UTRUBI interdicto non sol*um* sua *cui*que possessio prodest, sed etiam alteri*us*, quam justum est ei accedere: velut ejus cui heres extiterit, ejusque a quo emerit aut donatione acceperit. Itaque si nostræ possessioni juncta alterius justa possessio exsuperat adversarii possessionem, nos eo interdicto vincimus: nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur, nec dari potest; nam ei quod nullum est nihil accedere potest. Sed et si vitiosam habeat possessionem, id est, aut vi aut clam aut precario ab adversario adquisitam, *non datur; nam ei possessio* sua nihil prodest. — 152. Annus autem retrorsus numeratur: itaque si tu verbi gratia anni mensibus possederis prioribus V, et ego VII posterioribus ego potior ero .... mensium possessionis... tibi in hoc interdicto........... — 153. Possidere autem videmur, non sol*um*

si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione sit, licet is nostro juri subjectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque, apud quos deposuerimus, aut quibus commodaverimus, aut quibus *gratuitam* habitationem *cons*tituerimus, ipsi possidere *vi*debimur : et hoc est quod vulgo dicitur, retineri possessionem posse per quemlibet qui nostro nomine sit in possessione. Quinetiam plerique puta*nt*, animo *quoque retin*eri possessionem... nostrorum................ animo solo quamvis.............. retinere.... videamur. Adipis*ci vero possessionem per* quos pos*simus*, secundo commentario retulimus : nec ulla dubitatio est quin animo *solo adipisci possessionem nemo possit.* — 154. Recuperandæ possessionis causa solet interdictum dari, si quis vi dejectus sit; nam ei proponitur interdictum cujus principium *est*, UNDE TU ILLUM VI DEJECISTI : per quod is qui dejecit, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is qui dejectus est nec vi nec *clam* nec precario................. (1) Quod si autem vi aut clam aut precario posse*derit*.............. — 155. Interdum tamen.............. vi aut clam aut precario possideret, cogeret restituere possessionem : velut si armis eum vi dejecerim, nam prætor............... omnimodo. .... —156. Tertia divisio interdictorum in hoc *est, quod aut* simplici*a* sunt, aut duplicia. — 157. Simplicia *sunt*, velut in quibus alter actor, alter reus est; qualia sunt omnia restitutoria; aut exhibitoria; nam actor est qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est a quo desideratur ut exhibeat aut restituat. — 158. Prohibitoriorum autem interdictorum alia duplicia, alia simplicia sunt. — 159. Simplicia sunt, quibus prohibet prætor in loco sacro aut in flumine publico ripave ejus aliquid facere; nam actor *est* qui desiderat ne quid fiat, reus is qui aliquid facere conatur. — 160. Duplicia sunt velut UTI POSSIDETIS interdictum et UTRUBI. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe prætor pari sermone cum utroque loquitur, nam summa conceptio eorum interdictorum hæc est : UTI

(1) Sententia tale quid postulat : *ab ipso possederit.*

NUNC POSSIDETIS, QUOMINUS ITA POSSIDEATIS VI*m* FIERI VETO. Item alterius: UTRUBI HIC HOMO DE QUO AGITUR, APUD QUEM MAJORE PARTE HUJUS ANNI FUIT, QUOMINUS IS EUM DUCAT, VI*m* FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum, sequitur ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus: et incipiamus a si*mp*licibus. — 162. Igitur (*cum*) restitutorium vel exhibitorium interdictum redditur, velut ut restituatur ei possessio qui vi dejectus est, aut exhibeatur libertus cui patronus operas indicere *vult*, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. — 163. Namque si arbitrum postulaverit is cum quo agitur, accipit formulam quæ appellatur ar*bitra*ria: nam jud*i*cis arbitrio, si quid restitui vel exh*i*ber*i* deb*eat*, i*d* sine *pœn*a exhibet *vel* restituit, et ita absolvitur. Quodsi nec restituat, neque exhibeat, q*ua*nti ea res est condemnatur, sed actor q*uoque* sine pœna experitur cum eo qui neque exhibere, neque restituere quidquam offert *ni*si calumniæ *j*udicium ei oppositum fu*e*rit.............. calumniæ judicio........... quasi hoc ipso confessus videat*ur restituere se* vel exhibere debere. Sed alio jure utimur, et recte....... et arbitrum quisque......... — 164. Observare debet is qui vole*t* ar*bitrum* pe*tere*, *ut ita* eum petat antequam ex j*ure* exeat, id *est*, an*tequam a prætore dis*cedat: sero enim petentibus non indulg*ebitur*. — 165. I*taque* si *arbi*t*rum* non *pe*tierit, sed *t*aci*t*us de jure exie*rit*, cum periculo res ad exitum perducitur; nam actor provocat adversarium sponsione *si* contra *edictum* prætoris non *ex*h*ibue*rit aut non res*tituerit*: ille autem adversus sponsionem adversarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis *formulam edit* adversario, i*ll*e *h*uic invicem restipulationis: sed actor sponsionis *formulæ subjungit*, et aliud judicium de re restituenda vel exhibenda, ut si sponsione *vicerit*, nisi ei res exhibeatur aut restituatur (1). . . . .
. . . . aut denegant*ur*. . . . .
. . . . — 166. Res ab eo fructus licitando... tantis*per*

(1) In Codice tale quid sequi existimatur: *Adversarius quanti ea res sit condemnetur.*

n............ abversario suo fructuaria stipu*lati*onc... potestas hæc..... adversarios qui....... contentio fructus licitationis *est* scil*icet* q*uia*..... esse..... *t*antisp*er*....., vendit.......postea alter alterum sponsione provocat, *quæ* ADVERSUS EDICTUM PRÆTORIS INTER*di*CENTIS NOBIS FACTA ESSE*n*T INVICEM *si non* RESTITUA*n*TUR: adversus sponsionem vel... cum una inter eos sponsio.... stipulatio... fit... fundo.... restitui... judex apud quem de ea *re* agi*tur*, illud scilicet requirit (*quod*) prætor interdicto complexus est, id est, uter eorum enim fundum easve ædes, per id tempus quo interdic*tum* redd*ere*tur, nec vi nec clam nec precario possed*eri*t. Cum judex id exploraverit, et forte secundum me judicat*um* sit, adversarium *quidem* et sponsionis et restipulationis summas quas cum eo feci, condemnat; et convenienter me sponsion*is* et restipulationis quæ mecum factæ sunt, absolvit : et hoc amplius, si apud adversarium meum *possessio est*, quia is fructus licitatione vici*t*, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano sive secutorio judicio condemnatur. — 167. Ergo is qui fructus licitatione vicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipu*la*tionis et fructus licitationis summam pœnæ nomine solvere, *et* præterea possessionem restituere jubetur; et hoc amplius fructus quos interea percepit, reddi*t*. Summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum; sed pœnæ nomine solvitur, quod quis alien*am* possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi na*n*cisci conatus est. — 168. Ille autem qui fructus licitationé victus est, si non probat ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam pœnæ nomine debet. — 169. Admonendi tamen sumus, liberum esse ei qui fructus licitatione victus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano sive secutorio judicio de *possessione reciperanda experitur*, ita........ de fructus licitatione agere : *i*n quam *rem* proprium judicium comparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actoris satis accipiatur. Dicitur autem et hoc judicium secutorium, quod sequitur sponsionis victoriam : sed non æque Cascellianum vocatur. — 170. Sed quia nonnulli, interdicto reddito, cetera ex interdicto facere nolebant, atque ob id non poterat res expediri, prætor.. .... comparavit interdicta .... et cetera ex interdicto............... sine causa..... ....

.... fuerint... sponsori ....etiam juris...................................

171..... dupli........... velut si judicati aut depensi *aut* dam*ni* inj*u*riæ, aut l*egat*or*um* *per*damna*tionem* *reliclorum nomine* agitur (1). Ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, velut de pecunia certa credita et pecunia constituta : sed certæ quidem creditæ pecuniæ, tertiæ partis; constituæ vero pecuniæ, partis dimidiæ. — 172. Quodsi *neque sponsionis neque* dupli *actionis* periculum *e*i cum quo agitur, conjungatur, a*c* ne statim *qui*dem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit prætor jusjurandum exigere, non calumniæ causa *s*e in*fitias ire* : unde quamvis heredes, vel qui heredum loco *ha*bentur, *du*pli non amplius obligati sunt. Item feminis pupillisque *remitti* sole*t* pœna sponsionis; *ju*be*t* tamen eos ju*rare*. — 173. Statim aut*em* ab initio pluris quam simpli actio est : velut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli; nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia, coercetur : modo calumniæ judicio, modo contrario, modo jurejurando, modo restipulatione. — 175. Et quidem calumniæ judicium adversus omnes actiones locum habet, et est decimæ partis *causæ*; adversus interdicta aut*em*, quartæ partis causæ. — 176. Liberum est i*ll*i cum quo agitur, aut calumniæ judicium opponere aut *jusjurandum* exigere non calumniæ causa agere. — 177. Contrarium autem judicium ex certis causis constituit*ur:* velut si injuriarum agatur; et si cum muliere eo nomine agatur, quod dic*a*tur ventris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse; et si quis eo nomine agat, quod dicat se a prætore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. Sed adversus injuriarum quidem action*em*, decimæ partis datur; adversus vero duas istas, quintæ. — 178. Severior autem coerc*i*tio est per contrarium judicium : *nam* calumniæ judicio x partis nemo damn*a*tur, nisi qui in-

(1) Integra sententia hæc esse videtur : *Reo infitiante, ex quibusdam causis dupli actio constituitur, velut si judicati, aut* depensi, etc.

telligit non recte se agere, sed vexandi adversarii gratia actionem instituit, potiusque ex judicis errore vel iniquitate victoriam sperat, uam ex causa veritatis; calumnia enim in adfectu est, sicut furti crimen. Contrario vero judicio omnimodo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet alia opinione inductus crediderit se recte agere. — 179. Utique autem ex quibus causis contrario judicio agere potest, etiam calumniæ judicium locum habet : sed alterutro *tantum* judicio agere permittitur. Qua ratione si jusjurandum de calumnia exactum fuerit, quemadmodum calumniæ non datur, ita et contrarium dari non debet.— 180. Restipulationis quoque pœna ex certis causis fieri solet : et quemadmodum contrario judicio omnimodo condemnatur actor si causam non tenuerit, nec requiritur an scierit non recte se agere; ita etiam restipulationis pœna omnimodo damnatur actor. — 181.... si ab ac*t*ore *resti*pulationis pœna petatur, ei neque calumniæ judicium opponitur, neque jurisjurandi religio *in*jungitur : nam contrarium judicium *in* his causis locum non habere palam est.

182. Quibusdam judiciis damnati ignominiosi fiunt : velut furti, vi bonorum raptorum, injuriarum; item p*r*o *socio*, *tutelæ, man*dati; depositi. Sed furti aut vi bonorum *raptorum aut injuriarum non solum* damnati notantur ignominia, sed et*iam pacti*...... scriptum est, et recte; plurimum *enim interest*, *utrum ex delicto* aliquis, an ex contractu debitor *sit*.... illa parte edicti id ipsum............................... fide *jus*sorio nomine judicio convenitur(1) : etenim..............

183. In summa sciendum est, eum qui................ agere et eum qui vocatus est..........................patrono et liber*to*............... et in e*u*m qui adversus ea egeri*t*, *pœ*na con*stitu*ta *est*. — 184. Qui autem in jus vocatus fuerit (*ab*) adversario, ni eo die finiverit negotium, vadimonium ei faciendum est, id est, ut promittat se certo die sisti. — 185. Fiunt aut*em* vadimonia quibusdam ex causis pura, id est, sine satisdatione, quibusdam cum satisdatione, quibusdam jurejurando, quibusdam

(1) Locus eo pertinere videtur, quo infamia is tantum notatur qui suo nomine judicio intervenit.

recuperatoribus suppositis. id *est*, *ut* qui non *steterit*, is protinus a recuperatoribus in summam vadimonii condemnetur: eaque singula diligenter prætoris edicto significantur. — 186. Et siquidem judicati depensive agetur, tanti fiet vadimonium, quanti ea res erit; si vero ex ceteris causis, quanti actor juraverit non *ca*lumniæ causa postulare sibi vadimonium promi*tti*: nec tamen pluribus quam sestertium c milibus fit vadimonium. Itaque si centum milium res erit, nec judicati depensive agetur, non plus quam sestertium quinquaginta mili*um* fit vadimonium. — 187. Q*ua*s autem personas sine permissu prætoris impune in jus vocare non possumus, easdem nec vadimonio invi*tas* obligare possumus, præterquam si prætor aditus permittit(1).

(1) Reliquum folium a litteris vacuum est : ductus enim in posteriore paginæ parte tales sunt quales in fine libri vel operis alicujus pingi solent.

239

VATICANA

JURIS ROMANI

FRAGMENTA

ROMÆ NUPER AB ANGELO MAIO DETECTA ET EDITA,

GALLICIS TYPIS MANDAVERUNT

EPHEMERIDUM QUÆ THEMIDIS NOMINE PUBLICANTUR,
EDITORES.

LECTORI BENEVOLO.

Textus juridicos gallicis typis edendos curavimus, qui præcipuum obtinent locum inter eos quos nuper detexit et edidit vir doctissimus Angelus Maïus, bibliothecæ Vaticanæ præfectus; cujus exemplum in hâc nostrâ editione omnino imitati sumus.—Cæterum, undè et quomodo hæc Ante-Justinianei juris fragmenta in lucem prodierint, et quænam iis, in palimpsesto, ubi latebant, accesserint, ipse docebit:

«Est in sinibus bibliothecae Vaticanae reconditus latinus codex membraneus, litteris partim quadratis, saeculi ferme octavi, praenotatus numero VMDCCLXVI, qui sanctorum Aegypti anachoretarum collationes auctore Cassiano continet. Exemplar initio hiat, qua de re in ipso bibliothecae syllabo admonemur: incipit nimirum in collatione quarta cap. XII, cuius tamen verba priora desunt: desinit autem in decima; quo fit ut codex quartam operis partem complectatur.

Palimpsestus vaticanus.

«Quin hic codex e bibliotheca Bobiensi ad nos venerit, dubitare non licet, quamquam eius mo-

nasterii non habet inscriptionem, propterea quod priora folia, ut dixi, amisit. Re autem vera *Patrum collationes* recensentur in veterae bibliothecae Bobiensis catalogo, quem edidit Muratorius (1). Tum forma, et stemma, et ornatus, et reliquorum Bobiensium proximus comitatus, Bobiensem patriam undique clamant. Quae res eo fit evidentior, quod reliquiae, ibidem cum antiquiore iure latentes, corporis Theodosiani (de quibus infra loquendum erit), eadem manu scribi videntur, qua pars fragmentorum Taurinensium eiusdem corporis, quorum membranas de Bobiensi coenobio translatas fuisse novimus.

« Constat codex chartis omnino centum, quarum tres supra quadraginta, ante scriptum ibi Cassianum, purae erant: reliquae ad id genus membranarum pertinent, quae antiquissimis temporibus scriptae, mox vastitati addictae fuerunt, ita ut, priore argumento eluto, novum acceperint—Quae purae erant membranae, eas monachus scriptor formae oblongae fieri curavit: deficientibus autem puris, tres codices civilis iuris discerpsit, iisque, dilutis ac pro sua praesenti necessitate circumcisis et complicatis, abusus est. Quae res, quia paulo longiorem postulat orationem, particulatim a me dicetur.

« Tria, ut dixi, fuerunt iuris volumina, quibus manus exitiosas Bobiensis librarius attulit, quum Patrum collationes scriberet. Primum est volumen inediti eius operis quod nunc in lucem profertur: codex nimirum quadratus olim, gran- De palimpsesti ea parte in qua sunt reliquiae inditae iuris.

(1) Antiq. Ital. med. aev., T III. p. 819.

diorisque modi, ita ut singulae paginae versus xxxii, eosque praelongos, complectantur. Ex hoc amplissimo codice membranas multas ad suos usus vocavit is qui Cassiani opus descripsit: quas nimirum membranas non solum lavit, ob rescribendum, verum eas scidit, nempe ex singulis foliis paribus plura fecit, par unum videlicet, simplexque unum: hic enim erat modulus ad novum librum oblongum accommodatior. Porro haec incisorum foliorum frusta partim in novo codice, quamquamsatis perturbata, adsuta fuerunt; quae-nunc denuo ad suas sedes retracta iuxtaque posita coalescunt, ita ut ipsa litterarum elementa cultro olim dessecta, nunc rursus coeant atque in integritatem suam vindicentur. Multa pars tamen incisorum foliorum in codice non est retenta: cuius mali culpam fortuna sustinet; eoque maiorem, quod, his fragmentis exceptis, moles reliqua immensi fortasse operis universum ius complectentis, in Bobiensibus forulis extabuisse videtur. Interim quam in manibus habeo partem operis diligenti studio expoliendam sarciendamque curavi, dedique operam ut liber meus imaginem veluti restituti codicis exhiberet: paginarum scilicet notas adscripsi, versiculos adnumeravi, lineaque suspensa distinxi: foliorum vero incisionem, ubi scilicet nunc vulnus coit, duplici linea designavi; triplici autem transitiones ad aliam paginam; punctis denique materiae defectum.

De ratione partium ordinandarum.

« Iam ob partes perturbatissimi operis recte ordinandas, qui labor edendorum palimpsestorum molestissimus est, usus in primis sum qua-

ternionum notis, quarum aliquot in membranis superstites esse videbam, nempe VI. XV. XXVII. XXVIIII. Igitur titulum *ex empto et vendito* primum posui, quia in VI quaternione est: mox titulum *de usufructu*, qui est in quaternione XV, secundum feci. Titulum vero *de re uxoria ac dotibus* statim certa auctoritate subtexui, quia prius eius folium cum folio extremo *de usufructu* cohaeret. Exin scripsi titulum *de excusatione*, qui est in quaternione XXVII, bonum sane fragmentum, quia superest quaternio integer, dempto sesquifolio, seu paginis duabus et totidem aliarum dimidiis partibus. Exin collocandi fuerunt tituli *quando donator*, etc. et *de donationibus ad legem Cinciam*, quorum uterque in quaternione XXVIIII scribitur, praeclarum rursus fragmentum et adhuc paulo maius quia quaternio nonnisi quatuor paginarum dimidias partes desiderat. Fragmentum denique *de cognitoribus et procuratoribus*, quod nulla nota numerali insignitur, extremum collocavi. —En autem ordinatarum paginarum imaginem. Signum ‿ foliorum parium cohaerentiam indicat; signum || foliorum abscissorum redintegratam continuitatem; asteriscus denique folia mutila.

Q.	VI. pag.	60. b. a.	‿	61. b. * a. *	) Ex empto et vendito.
(Q.	VII.	58. b. a.	‿	63. b. * a. *	)
Q.	XV.	88. b. a. || 87. b. a.	‿	85. b. a.	) De usufructu.
		98. b. * a. *	‿	98. aa. * bb. *	)
(Q.	XVI?	(96. a. b. || 95. a. b.	‿	91. a. b.	) De usufructu.
(Q.	XVII?)	99. b. * a. *		....	) *Item* de re uxoria ac dotibus.

Q. XXVII. 82. a. b.	‿ 89. a. b. || 84. b. a.)	
97. a. b. || 92. b. a.	‿ 90 a. b.	De excusa-
....	100. b. * a. *	) tione.
94. b. * a. *	‿ 93. b. a.	)
Q. XXVIIII. 21. a || 86 b. a.	‿ 20. b. a.	) Quando dona-
23. b. * a. *	‿ 18. b. a.	) tor intellega-
19. a. b.	‿ 22. a. * b. *	) tur revocasse
17. b. a || 85. a. b.	‿ 24. b. a.	) voluntatem.
		) *Item* de donationibus ad legem Cin-
		) ciam.
Q. XXV.) 62. b. a.	‿ 59. b. * a *	De cognitoribus et procuratoribus.

« Sunt igitur partes quaternionum octo; paginae autem qninquaginta sex; quarum viginti mutilae; integrae triginta sex.

« Sequitur ut vestigem quodnam genus iuridici operis in his membranis supersit, quaeque eius aetas esse videatur. Ad hanc quod attinet, quando quidem, in tam copiosis reliquiis, nulla mentio est Theodosiani condicis vel pandectarum Iustiniani, nullusque auctor vel Caesar Valentiniano seniore posterior commemoratur; quumtamen Gregorianus et Hermogenianus codices haud semel laudentur; mihi satis exploratum videtur aetatem huius operis incidere in illud tempus quod ab Hermogeniani codicis editione ad Theodosiani collectionem excurrit. Certe legum quae in Vaticanis fragmentis occurrunt, recentissima omnium est (1) quae datur anno sexto Valentiniani senioris, Christi videlicet CCCLXVIIII.

De aetate et natura iuridici huius operis.

(1) Tit. ex empt. et vend., p. 12.

—De operis autem genere, quis non meminit, quot ante Iustinianum commemorentur digesta seu pandectae quas magni nominis homines ob iuvanda discentium studia confecerant? Praeter quam quod ipse Theodosius de pandectis instruendis cogitavisse videtur. Nam per solas principum constitutiones in eius codice conglobatas atque breviatas, qui fieri potuit, ut universae iuris scientiae satis esset consultum, qui tamen regiarum curarum scopus fuit? — Vaticanarum igitur pandectarum (si fas ita loqui) corpus publicane an privata auctoritate conditum est? Res habere videtur diuturnam et gravem deliberationem: ego autem suspenso heic pede incedo, necubi forte incautior, quamvis in planissimo campo veritatis offendam. Ceteroqui opus ab auctore ethnico scriptum videtur. Illud vero statim legentibus patet, Vaticana fragmenta in eo differre a pandectis Justinianeis, quod hae doctrinas tantum prudentium continent; constitutionibus principum codici reservatis; Vaticani autem operis scriptor responsa prudentium legibus principum interponit. In eo rursus discordia est, quod quum in codice Justinianeo constitutiones tituli eiusdem ex ordine temporis disponantur, noster anonymus nullam temporis rationem sequitur. — Porro haec Vaticana collectio inedita, ut dixi est: quamquam aliquot eius particulae, ut admonitiones meae plerumque docent, cum edito iure congruunt: quippe quae ex iisdem prudentium veterum legumque fontibus manant. Haud tamen semel quae in editis contractiora erant vel interpolata, ea

nunc in Vaticanis foliis vel puriora leguntur vel integriora. Neque idcirco singulas accessiones lectoribus heic adnumerare in animo est, etsi, ut spero, permultae sunt in prisco iure lacunae, aut vexati loci, aut controversiae, quibus iam integritas novumque lumen accedet. Utique illa pars commentarii *ad legem Cinciam* in primis iucunda erit, quia de tam celebri plebiscito nihil propemodum in iure edito superest.

De codicis palaeographia.

« Post ventiletam de operis aetate probabilem opinionem, quaerendum superest quonam circiter saeculo ipsa codicis scriptura exarata videatur. Atque in primis ne opiner eandem esse aetatem operis quae codicis Vaticani, scholia obstare videntur, quibus margo interspersus est: perquam enim raro accidit ut scriptum aliquod eodem quo gignitur tempore scholiis inlustretur. Neque tamen scholiorum scriptura, licet valde rudis et inclinata, sequiorem arguit aetatem: qua super re cum satis alibi disserui(1), tum certiores omnino nos facit subscriptio illa in S. Hilarii codice basilicae Vaticanae, quae ut commode cum Symmachianae scripturae specimine coniungeretur, operam dedi. Ceteroqui nihil obstat quin textus ipsius scriptura quinti vel sexti saeculi esse dicatur: praesertim quia parum est credibile Vaticanas has pandectas, magnae, ut videtur, molis et sumptus atque laboris, scribi adhuc consuevisse postquam Caesar Iustinianus ceteris omnibus ante se iuris corporibus vim auctoritatemque publicam abrogaverat. Atque haud

(1) Praef. ad Cic. de Rep. et ad Fronton.

scio an siglorum quoque tanta copia, quae codicem totum occupat, ante Justinianeae aetatis indicium sit: quia videlicet Iustinianus propter saepe inductas antinomias vetuit per siglorum captiones et compendiosa aenigmata suae certe collectionis textum conscribi. Omnino qui hunc codicem Vaticanum cum Caii codice Veronensi conferent, valde similia scripturae genera esse cognoscent, tum ipsa specie litterarum, tum etiam siglorum numero: nisi forte paulo concinnior Vaticanorum apicum elegantia est.

« Hactenus de illa palimpsesti parte, quae ius ineditum continet; de qua prius quam sileo, id quoque gratus commemorabo, quod dum has reliquias, triennio ante a me detectas atque exscriptas, hoc demum anno imprimendas typis curarem, percommode accidit, ut in bibliotheca Vaticana studiorum suorum causa versaretur vir cl. Fridericus Bluhmius, Hamburgensis iuris consultus, et in Halensi academia doctor; qui doctrinae exquisitae atque humanitatis eximiae iuvenis sponte se mihi adiutorem obtulit ad codicem iterum cum apographo meo conferendum, ad desperatos aliquot locos pervicacia vincendos, atque ad criticam mecum lucem, donec Romae versatus est, recentibus a praelo plagulis mpertiendam.

« Praeter has ineditas anonymi reliquias operis, alia quoque sunt eodem in palimpsesto fragmenta iuris, de quibus breviter dicendum est. Bobiensis nimirum scriptor folia quaedam admiscuit, ex antiquo codice grandis molis

De fragmentis codicis Theodosiani.

Theodosiano detracta, quae si forte fortuna ad priores libros pertinuissent, quorum nonnisi exilis epitome superest, praeclara esset inventi utilitas; (undecim quippe ampla folia sunt, quibus in palimpsesto complicatis librarius numerum spatio minore duplicavit.) Sed in cognitam partem incidunt.

De fragmento legis Burgundionum.

« In Bobiensi denique palimpsesto unicum quoque folium agglutinatum fuit ex ea quae inscribitur lex Burgundionum: invenustioris equidem, pro barbaricorum temporum more; sed tamen tantae antiquitatis, ut ab ipsa operis aetate vix distare videatur. Id ego folium aegerrime omnium legi propter apices obscuratos atque demersos. Ceteroqui Bobiensis textus cum Ottoboniano, quem dedit Amadutius, collatus longe melior apparet, neque tot mendis, quot ille Ottobonianus, laborat. Desunt praeterea Bobiensi aliquot particulae, unde eorum confirmatur opinio, qui Burgundionum legem interpolatam existimaverunt. »

EX EMPTO ET UENDITO (1).

. . . *Qui a muliere* ||| sine tutoris auctoritate sciens rem mancipi emit, uel falso tutore auctore, | quem sciit non esse, non uidetur bona fide emisse : itaque et ueteres putant, et Sabi|nus et Cassius scribunt. Labeo quidem putabat nec pro emptore eum possidere sed | pro possessore. Proculus et Celsus pro emptore, quod est uerius; nam et fructus suos fa|cit, quia scilicet uoluntate dominæ percipit : et mulier sine tutoris auctorita|te possessionem alienare potest. Iulianus propter Rutilianam constitutionem (2) eum qui pretium mu-|lieri dedisset, etiam usucapere; et si ante usucapionem offerat mulier pecu|niam, desinere eum usucapere. | P60. b.

P. (*a*) lib. III. R. (*b*) Usuræ (*c*) uenditori post traditam possessionem arbitrio iudicis praestantur | ; ante traditam autem possessionem emptori quoque fructus rei uice mutua praeberi nec|esse est : in neutro mora considerabitur. |

Uenditor qui legem commissoriam exercere noluit, ob residuum | pretium (*d*) iudicio uenditi recte 'agit ; quo secuto, legi renuntiatum uidetur. |

(*a*) Nempe *Papinianus*, ut uidetur. (*b*) Scilicet *responsorum*. Et quidem infra scribitur. *Pap. res.* (*c*) Cod. *usure.* (*d*) *Ptium*, et alibi *pces*, *interpretatio*, ubique scilicet subintellecto *præ* non *pre*; quæ tamen erant corrigenda.

(1) Confer dig. XVIIII. 1, inst. III, 24, Paul. II. 17, leg. Burg. XXXV.

(2) Caius inst. IIII. 35 : *quæ species actionis appellatur Rutiliana, quia a prætore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est.*

Qui die transacto legem commissoriam exercere noluit, postea uaria re non potest (1).

Pap. lib. III. Res. (*a*) Aede (*b*) sacra terrae (*c*) motu diruta, locus aedificii | non est profanus, et ideo ueniri (*d*) non potest (2). |

Mulier seruam ea lege uendidit, ut si redisset (*e*) in eam ciuitatem unde placuit | exportari, manus iniectio esset. Manente uinculo seruitutis (3), si redierit, | quae uendidit manum iniciet, et ex iure concesso mancipium adducet. Post manumissionem autem | si redierit, in perpetuam seruitutem sub eadem lege publice (*f*) distrahet | quae uendidit. Si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac | manumittere. Adimi quippe libertatem, et publice (*g*) uenditionem ita fieri placuit, | ut propter pericula uenditores quaeuis (*h*) metuentes, seruis suis offensam uel duritiam (4) | possint (*i*) paenitendo (*k*) remittere. |

*Quo*minus possessio rei uenditae tradatur empti (*l*) iudicio, decem annorum | praescriptione non inpeditur. |

Euictione circa (*m*) dolum emptoris et iudicis iniuriam secuta, duplum | ex empti iudicio secundum legem contractus praestabitur. |

Creditor a (*n*) debitore pignus recte emit, siue in

(*a*) Verba *Pap. lib. III. res.* (non *resp.*) scribuntur litteris minoribus inclinatis. (*b*) Cod. *aedes*. Ita apud Frontonem ed. rom. p. 232 *colas synonym.* pro *cola synonym.*; et in codice concil. chalc. *patisse* pro *pati se*.

(*c*) Cod. *terre*. (*d*) Ita cod. Sane et in Pii rescripto dig. 1. 6. 2. legitur *ueniri;* et si nonnulli editores praue dederunt *uenire*. (*e*) Cod. *redisse*.

(*f*) Cod. *publicæ*. (*g*) Cod. *publicæ*. (*h*) Cod. *q. u.* superimpositis lienolis.

(*i*) Cod. *possum*. (*k*) Cod. *penitendo*. (*l*) Cod. *emptio*. (*m*) Videtur emendandum *citra*. (*n*) Cod. *ad*, sed *d* uidetur deleta.

(1) Hunc Papiniani locum refert Ulpianus dig. XVIII. 3. 4. § 2.

(2) Extat dig. XVIII. 1. 73.

(3) Cf. cod. iust. IIII. 55. 3.

(4) Cf. dig. 1. 6. 2. XLVIII. I. ff. 27.

exordio contractus ita conue|nit, siue postea. *Nec* incerti pretii uenditio uidebitur, si conuenerit ut pecunia fae|noris non soluta creditor iure empti (*a*) dominium retineat, cum sortis et | usurarum quantitas ad diem soluendae pecuniae praestitutam certa sit. ||| 60a.

Iniquam sententiam euictae rei periculum uenditoris non spectare placuit, neque stipula|tionem auctoritatis conmittere. |

Conuenit ad diem pretio non soluto uenditori alterum tantum praestari: quod usu|rarum centesimam excedit, in fraudem iuris uidetur additum. | Diuersa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non faenus| inlicitum | exerceatur, sed lex contractus non inprobabilis dicatur. |

Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emptor restituere | non cogetur, tametsi maximi (*b*) fideiussores euictionis offerantur, cum (*c*) ignorans | possidere (*d*) coeperit. Nam ususcapio frustra conplebitur anticipata lite, nec | oportet euictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine do|mini (*e*) periculum immineat.

Uenditor (1) si per conlusionem imaginarium colonum emptoris deci|piendi causa subposuit, ex empto tenebitur. Nec idcirco recte defenditur, si quo | facilius excogitatam fraudem retineret (*f*), colonum et quinque an|norum mercedes in fidem suam recipiat: alioquin si bona fide locauit, | suspectus non erit.

Lege uenditionis inempto praedio facto, | fructus interea perceptos iudicio uenditi restitui placuit, quoniam

(*a*) Cod. *emptio;* sed *o* deinde expuncta fuit. (*b*) Ita cod. (*c*) *Cum* superadditur. (*d*) Ante *possidere* scribitur *pata* (tum deletur) post rasuram uidelicet, sub qua prior extitit pars deleti uocabuli, ut uidetur *antici*, nempe *anticipata* (*e*) Ita cod. pro *dominii.* (*f*) Ita cod.

(1) Hic locus usque ad *in fidem suam recipiat* extat, paucis uariatis, in dig. XVIII. 1. 49. ex epitomis Hermogeniani.

eo iure contractum | in exordio uidetur: sicuti in pecunia quanto minoris uenierit, ad diem pretio | non soluto. Cui non est contrarium iudicium ab aedilibus in factum dereciperando | pretio, mancipio (*a*) redditur, quia displicuisse proponitur; quod non erit necessarium si eadem | lege (*b*) contractum hostendatur (*c*).

Fructus pendentes (1), etsi maturi fuerunt, si eos uenditor post uenditionem | ante diem soluendi pretii percepit, emptori restituendos esse conuenit, si non | aliud inter contrahentes placuit. |

Uino mutato (2), periculum emptorem spectat, quamuis ante diem pretii sol|uendi uel condicione (*d*) emptionis inpleta id euenerit. Quod si mille amphoras | certo pretio, corpore non demonstrato uini uendidit, nullum emp|toris interea periculum erit. |

Euictis agris (*e*), quanti emptoris interest, indicio empti lis aestimatur. Quod si ab ini|tio conuenit, ut uenditor pretium restitueret, usurae quoque post euictionem praestabuntur, | quamuis emptor post dominii litem inchoatum (*f*) fructum aduersario resti|tuat. Nam incommodum medii temporis damnum emptoris est. |||

. . . .

01b. secundum ius in faci . . . .
res inquietari sed actione fidu . . . .
Ualeriano III. et *Gallieno II. conss.* (255) . . . .
Gallienus Aug . . . .
pupillorum a credito . . . .
cari nullo possunt. Si igitur abs. . . . .

(*a*) Num pro *mancipi?* (*b*) Cod. *legem.* (*c*) Ita cod. heic et alibi. (*d*) Ita cod. Nisi forte dicendum est *condicionem*, et mox *inpletam.* (*e*) Cod. *agnis.*
(*f*) Ita cod., non *inchoatam.*

(1) Cf. dig. XVIIII. 1. 13. (2) Cf. cod. iust. IIII. 49. 12. ff. 10, cod. iust. IIII. 49, 13.

nita contra uenditionem a cr . . . .
qui inquietari te in possess . . . . *Seculari*
II. et Donato conss. (260) . . . .
per Iulium (*a*) in Ofilium spe . . . . ,
auxilium non potest denegar*i* . . . .*pe-*
cuniam creditoribus s. . . . .
habere non potuit in poss . . . .
et usurarum, quia in commun . . . .
kal. iuliis. Uiminac*i* . . . .
Gallienus Au*g* . . . .
nandae non sunt. Aditus ita*que praeses prouinciae*. .
cedente e iussione (*b*) qui . . . .
P P. (*c*) VIIII, kal. nou. Pa*tauii* . . . .
Diocletianus et Max*imianus* . . . .
cessationem collation . . . .
ura fide conparasti et uen (*d*) . . . .
facta connuelli non d . . . .
Diocletianus et Aurel*ius Maximianus* . . *uio-*
lentia ignis qui nunc per poc . . . .
tam dicas si uendition . . . .
te non adstringet. PP . . . .
Diocletianus Claudia . . . .
emptori indemnita. . . . . . - . . . .
possessionem uenditam esse coe . . . .
ex qualitate rei perdoc . . . . *Diocletiano*
II. et Aristobo*lo* conss. (285) |||. . . . .
. . . tico possessionem pa- 61a.
. . *a*b aliquo directi furis emp-
tore . . . *Gallieno* V. et Faustino conss. (262)
. . *n*ecessitatibus urguentibus pater

(*a*) Cod. *per iulm*, cum lineola super *u*, ita ut esset *uen* aut *uel*. (*b*) Num scribendum *eius iussione? ius* enim unum fortasse ab altero absorbetur.

(*c*) Nempe *proposita*. (*d*) Cod. *u* linea superposita. Ergo *uen* aut *uel*.

. . *u*iuis parentibus placuit
. . . familia longa aetate
. . . e PF. (*a*) urbi. uc. II. kal.
. . . conss.
. . . m Fortunatum militem
. . , e controuersia moueri consti-
. . *i*pso Aug. III. consule.
. . . uendendarum possessionum
. . . i neque alienare eas, neque
. . *A*gricola et Clementino conss. (230)
. . *S*abiniani non oportuit post interpo-
. . . cari praeponere igitur procurator
. . . rationis meae possessiones
. . , ium nec emptor ignora-
. . . ordine audietur. PP. kal.
. . . (*b*)
. . *p*osita in possessione fuisti
. . . eiectus inueniris, is erit
. . . uc. pro sua aequitate ad effec-
tum . . ***Au***reliano (1) et Basso conss. (271)
karissime nobis. Tenes tu quidem
*iucun*dissime et lites dirimis
. . , um statutis tuis non cu-
. . . e incipient discedere
. . . uersum euentum sae-
. . . litigabatur insidunt par-
. . . u et interpretationem diuersam
. . . est non censui quasi uero in ea * |||
* Q. VI. . . . .

(*a*) ***Præfecto?*** (*b*) Pars huius uersus scriptura uacat.

(1) Hinc confirmatur primum hunc esse, non secundum, Aureliani Augusti consulatum.

aditus conpetens iudex (*a*), consideralo tutelae iudicio, 58b eam curabit ferre sententiam, | quam agnitam legibus esse prouiderit. PP. IIII. kal. sept. Constantino et Licinio | Augg. II. conss. (312).

Augg. et Caess. Rutiliae Primae. Inge|nuos progenitos seruitutis adfligi dispendiis minime oportere etiam nostri tem|poris tranquillitate sancitur : nec sub obtentu initae uenditionis inlicite (*b*) | decet ingenuitatem infringi. Quare iudicem conpetentem adire par est, qui in libe|rali causa ea faciet conplerr quae in huiuscemodi contentionibus ordinari consuerunt, secundum | iudiciariam disciplinam partibus audientiam praebiturus. PP. idib. aug. Romae | Constantino et Licinio Augg. IIII. conss. (315). |

Augg. et Caess. Fl. Aprillae. Cum profitearis te certa quantitate mancipium ex san|guine (1) conparasse, cuius pretium te exsoluisse dicis et instrumentis esse firma|tum; hoc a nobis iam olim praescribtum est. Quod si uoluerit liberum suum legitimum (*c*) reciperare, | tunc in eius locum mancipium domino daret, aut pretium quo ualuisset numeraret. Etiam nunc si | a suis parentibus certo pretio conparasti, ius dominii te possidere existimamus. | Nullum autem ex gentilibus (2) liberum adprobari licet. Suscripta (*d*) XII. kal. augg. (*e*) | Constantino Aug. III· conss. (*f*) (313) |

Aug. et Caess. Nulla uerecundiae uel quietis mo-

(*a*) Similis locutio ex. gr. cod. iust. V. 25. 4. VII. 21. 1. (*b*) Cod. *inlicitæ*, quæ lectio ferri poterat. (*c*) *Legitimum* superadditur. (*d*) Ita cod. et sic etiam interdum in uetustiss. cod. concil. chalc. (*e*) Ita cod. quæ lectio ferri potest propter pluratiuum numerum. (*f*) Ita eum duplici *s* heic et alibi, etsi unus consul nominetur; de alterius consulis omissione non infrequenti in subscriptionibus loquitur Zirardinius ad novell. p. 255, sqq.

(1) Intellige infantem recens natum, aut filium a patre distractum. Confer autem cod. iust. IIII. 43. 2.

(2) Nempe barbaris.

ra uel quolibet interuallo cunc|tandi passim, nunc singuli, modo populi, proruentes in nostros inobtutus (*a*), | sic uniformes(*b*) querellas idem (*c*) fere sermocinationibus uolutarunt, ut nec | interpellantium credulitati ualeret occurri, nec allegationum qualitas dis|parari, Parens karissime atque (1) (*d*). Pari (*e*) siquidem exemplo uociferationibus consules, multitudi|nes memorabunt (2), non iuste (*f*)· res suas esse diuenditas; aliis possidentibus se fis|calia luere : frequenti denique obsecratione delata remedium cupiuerunt. | His sumus ualde permoti, uerentes, ne alicuius calliditatibus aduersabili emo|lumento persuasi res suas uenderent sine censu (3), ac post subsidia nostrae man|suetudinis precarentur (*g*); itaque uersutiis calliditatis | commenta miscentibus dum insuarum (*h*) fallentium non suspicamur ar|cana pro innocentiae nostrae natura ceteros aestimantes detrimento | census nocentis leuaremus. Has fraudes, hos dolos, istas argutias (*i*) | lege prohibemus(4), constitutione sex ludis (*k*) : et idcirco iustae prouidentiae consul|ta (*l*) deliberatione sancimus ut omnino qui

(*a*) Ita euidenter codex. Sed cod. theod. VIIII. 40. 17 *obtutus*. (*b*) Ita cod. 2. manu; at 1. *uniformem*. (*c*) Corr. *iisdem*. (*d*) Cod. *p. k. atg. a. a.* Porro *a. a* apud Probum ita explicatur. (*e*) Cod. *paris*, errore credo dictata audientis, ob sequentem *s*. Ita p. 2. *ædes sacra* pro *æde sacra*. (*f*) Cod. *iustæ*. (*g*) Cod. *praecarentur* cum explicata diphthongo. (*h*) Ita euidenter codex. Num pro *insidiarum?* Sed enim *insuasum* apud Plautum truc. II. 2. 16 est *fumidum* uel *obscurum*. Confer Festum uoc. *insuasum* et *suasum*. An igitur etymologia τοῦ *insuasum* diuersa est ab ea quam tradit postremo loco Festus; ita ut *insuasum* sit ab *insua ?* (*i*) Cod. *argutitas*. Tum ibidem altera *t* expuncta. (*k*) Ita euidenter cod. Videtur autem corrigendum *excludimus*; nisi quis mauult *constitutiones ex ludis*. (*l*) Cod. iust. IIII. 47. 2.

(1) *Corr.* amantissime. *Legesis Zerardinium ad novell.* p. 318. 498.

(2) *num pro* memorabant?

(3) Cf. dig. L. 15, cod. theod. XI. 3. XIII. 10, et iust. XI. 57.

(4) Hanc fortasse legem respicit Nazarius in fine panegyrici Constantio dicti: *nouæ leges regendis moribus et frangendis uitiis constitutæ. Veterum calumniosæ ambages recisæ captandæ simplicitatis laqueos perdiderunt*, etc.

32 conparat, rei conparatae ius Cognos|cat et censum: neque liceat alicui rem sine censu conparare uel uendere. In|||spectio autem publice (*a*) uel fiscalis esse debebit hac lege, ut si aliquid sine censu ue|nierit, et post ab aliquo deferretur (*b*), uenditor quidem possessionem, conparator uero id quod dedit pre|tium fisco uindicante deperdat. Id etiam uolumus omnibus intimari, nos|trae clementiae placuisse, neminem debere ad uenditionem rei cuiusli|bet adfectare et accedere nisi eo tempore, quom (*c*) inter uenditorem et emptorem | contractus sollemniter explicatur, certa et uera proprietas (*d*) uicinis praesentibus de|monstretur; usque eo legis istius cautione currente, ut etiamsi subsellia, uel, | ut uulgo aiunt, scamna (*e*), uendantur, hostendendae proprietatis probatio | conpletur. Hinc (*f*) etenim iurgia multa nascuntur, hinc proprietatis iura te|merantur, hinc dominiis uetustissimis molestia conparatur, cum caecitate | praepropera, et rei inquisitio*ne* (*g*) neclecta (*h*), luce ueritatis omissa, nec perpetuitate | cogitata dominii, iuris ratione postposita, ad rei conparationem accedunt, | omissis omnibus, dissimulatis adque neclectis, id properant adque festinant | ut quo quo modo cuniculis nescio quibus inter emptorem et uenditorem sollemnia cele|brentur : cum longe sit melius, sicuti diximus, ut lucem ueritatis, fidei | testimonio, publica uoce, subclamationibus populi, idoneus uenditor | adprobet (*i*), quo sic felix conparator

(*a*) Cod. *publicæ*. (*b*) Malim *deferetur*. (*c*) Ita cod. *quom* lineola superposita. *Qom* quidem apud Petrum diac. significat *quomodo*. Ego heic malim *quo*. (*d*) Cod. *propriaetas*, haud semel, sel non semper. (*e*) Notemus uerbum illa aetate subrusticum, quum tamen sit classicum. (*f*) Cod. *hunc*, sed paulo post *hinc*. (*g*) Cod. *inquisitio*, absorpto *ne* a sequente simili. (*h*) Ita cod. (*i*) Cod. *adprobetur*. Nempe pro *ur* est in codice de more apex quidam curuus. Hanc si lectionem retines, dic supra *luce* pro *lucem*.

adque securus aeuo diuturno persistat ; quod pro quiete | totius successionis eloquimur, ne forte aliquis uenditor suum esse dicat quod | esse constat alienum. Ita conparator, malo uenditore deterior, incautus et | credulus, cum testificantibus uicinis omnia debeat quaerere, ab uniuersorum | disquisitione dissimulet, quoniam sic oporteat agere ut nec illud debeat requiri quod ex iu|re dicitur si a domino (*a*) res uendita sit. Ita ergo uenditionum omnium est tractan|da sollemnitas, ut fallax illa et fraudulenta uenditio paenitus sepulta | depereat. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, ut omnia diligenti | circumspectione quaesita per uniuersas successiones tuto decurrant; neque | aliquem ex inprouidentia casum (*b*) malignae captiones obruant (*c*). Dat.(*d*) IIII. | kal. sept. ap. FF.(*e*) ad correctorem Piceni Aquileia. Accepta XIIII. kal. oct. | Albae (1). Constantino Aug. III. couss. (313). |

Augg. et Caess. Basso. Ualentinus perfidiam et (*f*) maxime queritur quia de | illo (*g*) a tutore processit, a quo aliquid in fortunas suas perniciossissimum profi|cisci minime omnium decebat. Exuperantius. uc. si tantum auun|culus Ualentino esset, nequaquam in Ualentinum peccare deberet, qui non |||

. . . .

63b uidelicet acta non donum quam. . . . .
fiduciam sibi esse seruatam. . . . .
obnoxia' conparator acced. . . . .
num proinde posthac saltim. . . . .

(*a*) Cod. *si ad omnino.* (*b*) Dic *casuum*, uel *casu* (2).
(*c*) Cod. uidetur *orreant.*
(*d*) Scilicet *data.* (*e*) Num explicandum *apud fiscum frumentarium?*
(*f*) Num *eo ?* (*g*) Ita cod.

(1) Albae nominatim Piceni unus fortasse hactenus meminerat Procopius goth. II. 7. albae Piceni *mentio est etiam 'apud agrimensores, ed. Goes.* p. 120.

(2) Casum *passive pro* lapsum.

fraudesque talia dissemina . . . .
centur nullus aditus fictis . . . .
dolis relinquatur ingenui . . . .
ad prouncialium preces dudum (*a*) est con . . . .
satis facere uel nollent pub. . . . .
summa releuarct iam nunc i . . . . *per-*
spicue lege sancire ut quaecumque . . . .
fiscalibus debitis luxu ac n*equitia* . . . .
fundis atque mancipiis uel in quibus. . . . .
auctore uendantur et ut perpetu . . . .
cem sub hastae sollemni*tate* . . . .
in his utitur uenditoris quae ob d . . . .
gi uel permissu iudicum distr. . : . . . .
emolumenta malle quam debita . . . .
penes perditos maneant sib. . . . .
nere contractuum tergiuersationum. . . . .
interpretationis insidias pertimes. . . . .
talis accesserit ignauorum . . . .
dixit (*b*) umquam quo fisco facta uenditio est. . . .
his quae contra utilitatem prouision. . . . . . .
magisque obreptiui praerogati. . . . . ,
latur cum haec sit commissa se c. . . . .
adque luxuriam ferre debem (1). . . . .
lucana saepius uina rede. . . . .
per somnum et gulam àtque las*ciuiam*. . . . . .
alienare uelle nec posse defendi . . . .
mus est ita status debet esse fe . . . .
concedit qui et in satisfactio |||. . . . .
. . . nitas, nisi forsitan hi copiam 63 a.
. . . que repetendi cum in praeteritum

(*a*) Ita emendatur in cod. quum prius fuisset *dedum*.

(*b*) In cod. est tantum *d* linea traiecta qua nota significatur alibi *dixit*, tum etiam *diuus* aut *deus*. Tamen heic dubitabam num potius linea traiecta fuerit ob delendam litteram.

(1) Debemu*s*.

. . . uis omnium rerum multis ex
. . . do aliquid eorum pro fiscalibus debi-
tis . . *facul*tas in omnem intercipiatur aetatem
. . . o res obnoxiae necessitatibus
. . . pius respexere leges, quia paren-
. . . ut desidia mereri posse secre-
. . . IIII. id. nou. Treu. Acc. (*a*).
. *Ualentiniano* nobilissimo puero et Uictore conss. (369).
. . . P (*b*) R. PU. Lug. prim. (*c*) Modesto et Ha-
rintheo conss. (372.)
. . . bus tantum praedii rustici sit interdicta.
. . . nullum debitum doceatur haec
. . . supplicans Eugrafius mome-
. . . ad speciem fuerit ementitum.
. . . a res gesta probatur, ut precibus continetur
. . . fuisse suggerit, Fauste karissime, aes-
tima . rem sit an in rem eius uersum
. . . si res minori profuisse potuerit
. . .
. . . *em*ptio et uenditio bonae fidei auctori-
. . . plic. memorant raptis adque
. . . t terroris iniectum ut ei casula
. . . scinderet uitesque inspectori
. . . bonam fidem gestam in possessionis
. . . *a*uxilium iure congruum ita faciat
. . . a aestimet. Dat. prid. non.
. . .
. . . te patris ut Maximus adserit
conparata omnium heredum conmu-
. . . suam quoque consortes obtineant. |||

(*a*) Nempe *Treueris Accepta.* (*b*) Pro *P* uideor mihi uidere reliquias litteræ *R.* Sed quid significarent heic duæ *R?* (*c*) Nempe *præsidi prouinciæ lugdunensis primæ*, ad quem datur lex Constantini cod. theod. XI. 3. 1.

DE USU FRUCTU.

88b. Diocletianus et Ma||x. Constantius Tannoniae Iu- 87b liae. Usum fructum locari | et uenundari posse a | f|ructuario, nulli dubium est. Proinde, si uendente filio tuo | possessionem, etiam tu cert|o | pretio usu fructu proprio cessisti, quem testamento mariti tui relictum | esse proponis (1), quandoquidem em|p|torem contractus fidem commemores minime custodire, aditus | Aelius Dionisius (*a*). uc. amicus||noster (*b*) id tibi faciet repraesentari, quod te constiterit iure deposcere. | PP. VI. id. mart. Cathagini (*c*) Fausto II. et Gallo conss. (298). |

Aurelio Loreo, cui et || Enucentrio. Fructuario superstite, licet dominus proprietatis rebus humanis e||xhimatur, ius utendi fruendi uon tollitur. Subscripta V. id. feb. Sirmi A||ug. (*d*) V. et IIII. conss. (293)

Cl. Theodoto. Habitat||io morte finitur; nec proprietatem ea, quae habitationem | habuit, legundo (*e*) per ui|n|dicationem uel debitum negandum testamento, creditoris | actionem excludit. Su|b|scripta ·IIII· kal.oct. Uiminaci Caess. conss. (294)

. . . (2) lib. II. R. Aur. Felici. Fr||uctus ex fundo per uindicationem pure relicto post aditam | hereditatem a legatar||io perceptos, ad ipsum pertinere. Colonum autem cum herede ex | conducto habere actione|m|.

(*a*) Ita cod. *i* pro *y*. (*b*) Cod. *a*. *n*, imposita *o* super *n*. (*c*) Ita cod.

(*d*) Ita cod. pro *Aúgg*. (*e*) Ita cod. pro *legando*, ut est in cod. iust. III. 33. 11.

(1) Cf. dig. XXXII. 2.

(2) Papinianus? aut Neratius?

Paul. lib. II. Manualium ex tribus. Tametsi usus|fructus fundi mancipi n||on sit, tamen sine tutoris auctoritate alienare eum mulier | non potest, cum aliter quam in iure ced||endo id facere non possit; nec in iure cessio sine tutoris | auctoritate fieri possit. I-|| demque est in seruitutibus praediorum urbanorum.

Idem lib. I. Manualium. || Actio de suo fructu (*a*) hisdem modis perit quibus ipse usus|fructus, praeterquam
20 non utendo. || Pecuniae quoque usus fructus legatus per annum non | utendo, quia nec usus fruc||tus est, et pecuniae dominium fructuarii, non heredis, est.

Item. Per mancipationem ded|u|ci ususfructus potest :
25 non etiam transferri (1) per "do lego,, | legatum. Et per in iure ce||ssionem et deduci et dari potest. Item potest constitui, et factum || est (*b*), uel communi diuidundo iudicio legitimo. | In re nec mancipi per traditi||onem deduci ususfructus non potest, nec in homine si pere-gri|no tradatur. Ciuili enim action|e| constitui potest, non traditione, quae iuris gentium est.

Item. Ad certum tempus e||t in iure cedi et legari, et officio iudicis constitui potest. |

Item. Ex certo tempore l||egari possit an in iure cedi uel an adiudidari possit, ua|riatur. Uideamus ne non pos||sit; quia nulla legis actio prodita est de futuro.

30 Item. In mancipatione uel i||n iure cessione an deduci possit uel ex tempore uel ad tempus, uel ex condi-
31 cione, || uel ad condicionem, dubium est : quem ad modum (*c*), nisi (*d*) is, cui in iure ceditur (*e*), ||| dicit,
87a." aio hunc fundum meum esse deducto usufru|c|tu ex88a.

(*a*) Ita cod. Sed corrige *usufructu*. (*b*) Pro *et factum est* uidetur scribendum *familiæ herciscundæ*. (*c*) Cod. *q. a. m*, totidem lineolis superimpositis. (*d*) Videtur corr. *si*. (*e*) Hæc pagina habet uersus tantum 31.

(1) *Lege* transferri. Per do lego legatum et per.

kal. ian. „ ; uel, " deducto | usufructu usque ad kal. ian. decimas „ : uel, " aio hunc fu|n|dum meum esse deducto usufructu, si nauis ex Asia uenerit „ : item in mancip|a|tione : " emptus mihi est pretio, | deducto usufructu, ex kal. illis usque ad kal. illas „ : |e|t eadem sunt in condicione. | Pomponius igitur putat non posse ad certum tempus deduci, nec per |i|n iure cessionem, nec per mancipationem, sed tantum transferri ipsum posse. E|go didici, et deduci ad | tempus posse; quia et mancipationem, et in iure cessionem || lex ·XII· tabularum confirmant (*a*). | Numquid ergo et ex tempore et condicione deduci pos|s|it? sequitur ut et legatum de|duci ad certum tempus possit. |

Adquiri nobis potest ususfructus et per eos quos in po|t|estate manu mancipioue habemus (1) : sed non omnibus modis, sed legato, uel si |here|dibus illis institutis de|ducto usufructu proprietas legetur. Per in iure cessi||onem autem uel iudicio fa|miliae herciscundae non posse : uel (*b*) mancipationem ita potest, |u|t nos proprietatem quae | illis mancipio data (*c*), deducto usufructu, remancipemu||s. |

Ususfructus ad certum tempus constitutum cum || adiectione temporis | sui dari debere (*d*). Diuersum est si in statu libero cons||tutus sit. Tunc enim iure (*e*) uin|dicandus est, sicut pure uindicatur qui simpliciter cons||titutus est, non adiectis | casibus, quia (*f*) solet amitti ususfructus.

(*a*) Ita cod. (*b*) An *per?* (*c*) Supple *sit* uel corrige *datur*. (*d*) Dic uel *usus fructus*... (2) *constitutus debet*; uel *usum fructum*, etc. (*e*) An *pure ?* (*f*) Corrige *quibus*.

(1) Confer Caium apud dig. VII. 1. 6.
(2) Ususfructus *fortasse pluraliter*.

Ite|m|. Si altius tollendo aget | is qui in infinitum tollendi ius non habet, si non expre||sserit modum, plus pe|tendo causa cadit, quasi intenderit ius sibi esse |in| infinitum tollere | .

Sicut legato usufructu loci sine seruitu||te, iter quoque per loca testatoris | debetur, ita in iure cessio (*a*) iter quoque contineri Neratiu||s scribit. |

Usus fructus sine persona esse non potest; et ideo seruu||s hereditarius inutiliter usum | fructum stipulatur. Legari autem ei posse dicitur, quia dies e||ius non cedit statim; stipula|tio autem pura suspendi non potest. Quid ergo, si sub condicione s||tipuletur? uideamus ne | nec hoc casu ualeat, quam (*b*) ex praesenti uires accipit stip|u|latio, quamuis petitio ex ea | suspensa sit.

Item seruo uia inutiliter leg||atur; stipulatur autem eam utiliter, | si dominus fundum habeat.

Usus fructus " do lego ,, seruo legatus, m|o|rte et alienatione serui perit: si stipulatur, non perit. Igitur et post mortem suam, sic||ut cetera, usum fructum | seruus stipulari potest; quod aliter est in legatis.

32 Si heres fundi, cuius usus fructus ab ips||o sub con-
98 b. dicione legatus ||| sit, usum fructum legaue*rit*, . .
existen|te ea desinit ad posteriorem pertin*ere* . . .
desierit habere usum fructum . . . .
Item ac si quis usumfructum. . . . .
si ea nupserit, nubente ea . . . .
deinde amittet, si iuraue*rit*. . . . . *le*-
gis enim beneficium quaten*us*. . . . . . . *Uidea*-
mus, quid dicendum sit, si Titius. . . *capite demi*-
nutus sit. Nihil enim habuit quod amit*teret*. . . *Ti*-

(*a*) Corr. *cesso*. (*b*) Corr. *quia*. In cod. Frontonis saepe est mendum *quam* pro *quom*.

tio; ac si id ipsum testator *expresserit* . . . *legauerit* Maeuiae, deinde Titio . . . .

Ulp. lib. XVII ad Sabinum . Ue . . . . cedere. Quamquam(1) ususfructus *ex fruendo consistat, id est facto aliquo eius, qui fructibus* | utitur, tamen ei semel cedit d*ies.* |

Item. Dies (2) autem ususfructus, ut *usus, non prius cedet, quam adita heredi*|tate. Et Labeo quidem putabat, etiam a*nte aditam hereditatem cedere diem ususfructus, sicuti ceterorum* | legatorum, Sed est uerior Iul*iani sententia, in usufructu diuersam esse rationem. Tunc enim constituitur* | ususfructus, cum quis iam f*rui potest.*

Item. Amitti (3) autem usumfructum *kapitis minutione constat : nec solum usum*|fructum, sed etiam actionem de usuf*ructu.* . . . . uel per fideicommissum lego . . . . . *Et parui* refert, utrum iure sit constitut*us ususfructus, an uero tuitione praetoris : proinde.* . . | licet in fundo stipendia*rio* . . . . *non* | iure constitutus, kapitis min*utione amittitur* . . . *kapitis* | minutio extinguit usum*fructum.* |

Item. Sed (4) ita demum amitt*itur kapitis diminutione ususfructus, si iam constitutus est*: ce|terum, si ant*e aditam h*ereditatem, aut ante d*iem cedentem quis kapite minutus est, constat non* | amitti. Et ita Iulianus lib. *XXXV dig. scribit* . . . . *per damnationem* fuit ex die legatus . . . . diminutio. Hodie enim incip*it.* . . . .

Item. Usque (5) adeo autem kapitis d*iminutio eum demum usumfructum perimit,* | qui iam constitutus est,

(1) Extat dig. VII. 3. 1. pr.
(2) Ibid. § 2.
(3) Dig. VII. 4. 1. pr.
(4) Ibid. § 1.
(5) Ibid. § 3.

ut si in *singulos annos legatus sit*, *is demum amitti-
tur*, *qui iam processit.* |||

It. Sicut (1) *in annos singulos ususfructus legari po-*
98 a *test*, *ita*(2) an capitis diminutione amis|*sus legari possit?*
ut adiciatur : " *quotiensque capite m*inutus erit,,,uel
sic : " quotiens amis|*sus erit ususfructus, ei do lego*,,:
*et tunc si capitis dimi*nutione amittatur, repetitus | *ui-*
debitur . . . . . norum ante aditam hereditatem
. . .
. . . . netur. |

Papinianus lib. VII Responsorum (3). *Equis per*
fideicommissum legatis, *post m*oram faetus quoque
praestabitur : sed faetus | *secundus* . . . .
. . . . si gregem reliquit, uel morae actio
. . . . relictum sequatur. . . .
. . . . um usufructu legato. Ulp.
. . . . usumfructum posse lega-
ri . . .
. . . . *adcr*escendum, ut ne cuius-
. . . . m summam igitur patientiam eam
. . . . a te ususfructus caperet cete-
. . . . in ea, aut in re noua omnes
. . . . fructum. Sed in ueteribus (*b*) rebus
. . . . *dise*rte ibi scribtum est. Uerendum
. . . . ae. |
. . . . ter non recipit hanc questionem, quia et di
. . . . sit. Et ueteres quidem aestiman-
. . . . *i*ta constituendum quantum sit in

(*a*) Ita heic cod. per *c*, non *k*. (*b*) Cod. *ceteribus*. Num pro *ceteris?*

(1) Dig. VII. 4. 3. pr.
(2) *Lege ita* nec.
(3) Dig. XXII. 1. 8.

. . . . cessit ; ait enim posse quartam ex eo . . . . us probat. |

*Item. Lucius testamento suo it*a cauit : do lego eidem Seiae uxor*i meae* . . us mihi pro parte heres est, usum*fructum* . . cum in diem quo legitimae aeta*tis erit* . . *q*uem exigi ueto; ita tamen ut ab ea . . et studiis liberalibus insti . . *fideicommissaria* praeter uxorem de. . . . . . toris non debere conpelli ad satis|||*dationem*. . . (*a*)

. . . .

Item. Si fundi ususfructus fuerit legatus (1), ***et sit ager, unde palo in fundum, cuius ususfructus legatus est, solebat paterfamilias uti, uel salice, uel arundine: puto*** ||| fructuarium actenus (*c*) ***uti posse, ne ex*** 98. a. ***eo uendat; nisi forte salicti ei, uel siluae pal****aris* uel (b) arundineti ususfructus ***sit legatus: tunc enim et uendere potest. Nam et Trebatius scribit***, | siluam caeduam pos*se* ***fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat***. | Item, ut arundinetum. . . . . alebat, non puto. Prohibetur . . . . ***licet paterfamilias uendere*** || non solebat, sed ipse ut*i* ***: ad modum enim referendum est, non ad quantitatem uten***|di C*assius* antem. . . . . ***Seminari*** quoque usumfructum ita q . . . . tantum agri causa *fac*ta su*nt*. . . . . . *arbores* demortuas ad fruc***tuarium pertinere***. . . . . . ceteraeque materie . . . . secuntur numquid . . . . ***ad proprietarium*** spectet ut . . . .

(*a*) Paginae 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. quaternionis XV deperditae sunt.

(*b*) Nimirum hoc folium constat quatuor laterculis diffissis, id est 98. a. b; iterum 98. a. b. (*c*) Ita cod. sine adspiratione.

(1) Dig. VII. 1. 9. § 7.

Trebatius autem sim*pliciter* . . . .
esse eas fructuarii . . . .
fructuarium adm . . . . .

Item. Ex (1) *silua caedua* | usque ad usum suum *et uillae posse usufructuarium ferre; nec materia eum pro ligno usurum, si* | habeat, unde utatur li*gno, Labeo ait: idemque esse in arboribus euulsis, uel ui uentorum* | etiam deiectis. Puto tamen. . . . . . casum passus, om*nes arbores auferret fructuarius.* | Materiam tamen ipse *succidere, quantum ad uillae refectionem. poterit: quemadmodum Ne*|ratius lib. III. mem*branarum ait, calcem coquere, uel harenam fodere, aliudue* | quid aedificio necess*arium sumere eum posse* . . . .
. . . .
apud Labeonem agit a . . . .
pertinere : quamuis Proculus non . . . .
. . . .

Nunc (2) uidendum, si *serui ususfructus sit legatus.* legato, quidquid si ex opera *sua adquirit, uel ex re fructuarii, siue manci*|pium accipiat, siue stip*uletur, siue . . siue ei possessio fuerit tradita, lega-* | tario adquirit. Et si here*s institutus sit*, *uel legatum acceperit, poterit.* . . . .
32 quaeri; quamuis Labeo distin*guat, cuius gratia uel heres instituitur uel legatum acceperit.*|||
98b.. . . . . ne fructuario adquirit
. . . . *fruct*uario. Iulianus (*a*) XXXV
dig . . . . ationem ei *p*arere.
. . . . *ad fructu*arium pertinere. Sciendum

(*a*) Supple *lib.*

(1) Dig. VII. 1. 12. (2) Dig. VII. 1. 21.

. . . . quae castigationem fruc- . . . . *iu*ris ciuilis scribit, ita ut neque . . . . *harena*e gladiatoriae ei usus . . . . nt conpetere posse. Ut uero pug . . . . *I*dem *et S*abinus (1), quamuis nauis *usufructo* (2) *legato, nauigandum mittendam puta*t, licet naufragii peri|*culum immineat;* . . . *n*aues enim ad hoc parantur, | *ut nauigent* . . . | . . . . ndos et mancipia dona . . . . niente recepit stipu- *la* . . . . *uten*di fruendique partis . . . . *in die*m uitae suae ex uo*luntate* . . . . a habuerit usque in . . . . os partis alterius adpro- . . . . Paterno conss. (233 *uel* 269) *Ulp. lib. XVII ad Sabinum* . . . . . ex his aliqui mortuus . . . . si per damnationem . . . . *l*egauerit liberis mor*tuis* . . . .

Item. Quotiens (3) *ususfructus legatus est, inter fructua*rios (*a*) ius adcrescendi. Sed . . . . in do lego legato m (*b*) | . . . *Ceterum si separatim ususfru*tus sit relictus, sine du-| *bio ius adcrescendi cessat. Denique apud Iulianum* | lib. XXXV dig. quaeritur, si | *communi seruo ususfructus sit relictus, et utrique ex domi*nis adquisitus sit, an al|*tero repudiante, uel amittente usumfructum*,

(*a*) Supple *est*, ut in dig. (*b*) Ita in cod. *m* duobus punctis (nisi forte est lineola) superimpositis. Num significat *modo?* an potius littera expungitur?

(1) Ita in cod. Sed enim dig. VII. 1. 12. sic: *Ulpianus lib. XVII ad Sabinum. Nauis usufructu legato, nauigandum mittendam puto, licet*, etc.

(2) *Lege* usufructu.

(3) Dig. VII. 2. 1.

alter totum habeat? Et Iulianus quidem | *putat ad alterum pertinere : et licet dominis* ususfructus non aequis partibus, | *sed pro dominicis adquiratur, tamen persona eius, non do*minorum, inspecta, ad | *alterum ex dominis pertinere*, *non proprietati acce*dere. |||

85b. Idem ait (1), etsi communi servo et separatim Titio ususfructus legatus sit, amis|sam partem ususfructus non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, | quasi solum coniunctum : quam sententiam neque Marcellus neque Mauricianus probat. | Papinianus quoque lib. XVII quaestionum ab ea recedit; quae sententia Nerati fuit e libro I Responsorum relata (*a*). | Sed puto esse ueram Iuliani sententiam; nam quamdiu uel unus utitur, potest dici usumfructum | in suo esse statu. Pomponius autem (*b*) libro VII ex Plautio, relata Iuliani sententia, quosdam esse | in diversam opinionem (*c*) ait; nec enim magis socio debere adcrescere quam debere | ei, qui fundi habens usumfructum, partem ususfructus proprietario cessit, uel non utendo | amisit. Ego autem Iuliani sententiam non ratione adcrescendi probandam puto, sed eo quod quamdiu seruus est, cuius persona in legato spectatur, non debet perire portio. | Urgetur tamen Iuliani sententia argumentis Pomponi : quamquam Sabinus responderit ut et Celsus. |

Iulianus (*d*) lib. XVIIII dig. refert, eum qui partem ususfructus in iure cessit, et | amittere partem et ipso momento recipere : quam sententiam ipse ut stolidam re-

(*a*) Cod. *relatum*. (*b*) Cod. *ait* pro *autem*. (*c*) Scribe sextum casum, ut est in uersu 31. (*d*) Immo uidetur omittendum nomen *Iulianus*, et continuanda sententia sic : *ut et Celsus lib. XVIIII dig. refert*. Namque reapse non Iulianus sed Celsus libro illo de usufructu egit : facilis autem fuit lapsus librarii propter saepe infra occurrentem Iulianum.

(1) Dig. VII. 2. 1. § 2.

praehen|dit ; etenim esse incogitabile, eandem esse causam cuique et amittendi et recipiendi. |

Iulianus scribit : Si seruo communi et Titio ususfructus legetur, et unus ex | dominis amiserit usumfructum, non adcrescere Titio, sed soli socio : quemadmodum fieret si duobus | coniunctim et alteri separatim esset relictus. Sed qui diuersam sententiam probant quid dice-|rent ? utrum extraneo soli, an etiam socio adcrescere? Et qui Iulianum consuluit, | ita consuluit, an ad utrum pertineat, quasi possit et ipsi socio adcrescere. Adquin | quod quis amittit, secundum Pomponi sententiam ipsi non accedit. |

Interdum (1) tamen, etsi non sint coniuncti, tamen ususfructus legatus alteri adcrescit : ut puta, | si mihi fundi ususfructus separatim totius et tibi similiter fuerit ususfructus relictus. | Nam, ut Celsus lib. XVIII dig. et Iulianus lib. XXXV scribunt (2), concursu partes habe|mus. quod et |in proprietate contingeret : nam altero repudiante, alter totum | fundum haberet; sed in usufructu hoc plus est (contra quam Atilicinum respondisse | Anfidius chius refert) quod et constitutus nihilominus amissus ius adcrescendi a|mittit. Omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt, ut et Celsus | et Iulianus eleganter aiunt (*a*) : ususfructus cotidie constituitur et legatur, non, ut pro|prietas, eo solo tempore quo uindicatur. Cum primum itaque non inueniet alterum | qui sibi concurrat, solus utetur totum. Uindius tamen, dum consulit Iulianum, in ea | opinione est, ut putet non alias ius adcrescendi esse, quam in coniunctis; qui responso | ait : nihil refert, coniunctim an separatim relinquantur. |||

(*a*) Cod. *adiunt.*

(1) Ibid. § 3.
(2) *Cod. habel* scr. *Ergo* scribit ut *in dig.*

85 a. Iulianus lib. XXXV scribit (1), si duobus heredibus institutis, de ducto usufructu proprie|tas legetur, ius adcrescendi heredes non habere : nam uideri usumfructum constitutum, non per | concursum diuisum.

Neratius (2) putat cessare ius adcrescendi | lib. I. R., cuius sententiae congruit ratio Celsi dicentis, totiens ius adcrescendi esse, quo|tiens in duobus, qui solidum habuerunt, concursu diuisus est. |

Unde Celsus (3) lib. XVIII. Si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem man|cipauerint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non to|tam, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere quam ipse mancipauit : ad eam enim partem | redire |debet', a qua initio diuisus est. Plane, inquid (*a*), si partem ususfructus habeat, et | ego totam proprietatem cum partis usufructu, non posse me meam partem tibi man|cipare, quae est sine usufructu, quoniam nullam partem habeo, in qua non est tibi ususfructus. |

Papinianus quoque libro XVIII quaestionum sententiam Nerati probat, quae non est sine ratione. | Poterit (4) quaeri : si duobus seruis heredibus institutis deducto usufructu proprietas sit le|gata, an altero defuncto, ususfructus proprietati adcrescat? Nam illud constat, ut et Iulianus lib. | XXXV scribit, et Pomponius lib. VII ex Plautio non reprobat, | si duobus seruis meis ususfructus legetur, et alter decesserit, cum per utrumque quaesissem usumfructum, ius | adcrescendi me habere; cum si alterius nomine repudiassem, alterius quaesis|sem, haberem quidem usumfructum totum iure adcrescendi, sed ex solius per-

(*a*) Ita cod.

(1) Ibid. § 4.

(2) Dig. VII. 2. 3. pr.

(3) Dig. VII. 2. 3. § 1.

(4) *A capite versus.*

sona amitte|rem. In proposito autem, siquidem pure fundus non ex persona serui. Et ita Iulianus quoque lib. | XXXV dig. scribit : quamvis Scaeuola apud
20 Marcellum dubitans notet. | Ad (*a*) si sub condicione sit legatus, potius ex persona domini constitui usumfructum Mar|cellus lib. XIII dig. scribit; ubi Scaeuola notat : quid si pure (*b*)? Sed dubitare non debuit, | cum et Iulianus scribat, ex persona serui constitui, secundum quae ius adcrescendi locum habere | in duobus seruis, si quis contrariam sententiam probaret. Sed nunc secundum Iuliani sententiam et Nerati cessat quaestio. |

25 Non (1) solum autem, si duobus do lego ususfructus legetur, erit ius adcrescendi, uerum si alteri ususfructus, alteri | proprietas; nam amittente usumfructum (*c*) altero cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad | alterum pertinet quam redit ad proprietatem. Nec nouum : | nam etsi duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non pe|rit; nec ei ad quem consolidatus est, neque ab eo : et ipse
30 quibus modis amittere(*d*) ante conso|lidationem, iisdem et nunc ipso quidem iure non amittet; sed praetor subsecutus exemplum | iuris ciuilis utilem actionem dabit
32 fructuario : et ita Neratio et Aristoni | uidetur, et Pomponius probat. Quamquam Iulianus lib. XXXV dig. *Q.
scribat, ipsi quidem ius adcrescendi. |||* XV.

. . . .

96a. difficile est dicere. Quamquam non si||t longe, quod 95a.
Marcellus lib. XII dig. scribit : si duobus pure Stichus | legetur, et alter manumitt||at, alter post manumissio-

(*a*) Ita cod. pro *at*. (*b*) Cod. *purae*. (*c*) Cod. *usufructu*. (*d*) *Amitteret?*

(1) Dig. VII. 2. 3. § 2.

nem repudiet, ubi non fit caducum, | libertatem locum habere. Id||emque, et si (1) herede (*a*) deliberante legatario manumittat, | mox legatarius repud||iauerit : nam hoc casu liberum fore ait. |

Si tamen per damnationem || usus fructus legetur, ius adcrescendi cessat : non inmerito, quoniam | damnatio partes faci||t. Proinde si rei alienae usus fructus legetur, et ex Neroniano | confirmatur legatum, sine d||ubio dicendum est ius adcrescendi cessare, si modo | post constitutum usum fructum |f|uerit amissus. Quod si ante, et socius amittat, erit | danda totius petiti|o|. Idemque et si sinendi modo fuerit legatus usus fructus : | an tamen in Neronian||o, quoniam exemplum uindicationis sequimur, debeat | dici, utilem actionem am||isso usufructu ab altero alteri dandam, quaeri potest : et puto secundum Ne|ratium amittendum (*b*)||. In fideicommisso autem id sequimur quod in damnatione. |

Nouissime, quod ait Sabinus, || si (2) uxori cum liberis usus fructus legetur, amissis liberis | eam habere, quale sit, uidendum : et siquidem do lego legetur, tametsi quis filios | legatarios acceperit, si||ne dubio locum habebit propter ius adcrescendi. Sed si legatarii | non fuerint, multo magis ||, quoniam partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. | Matre autem mortua, si || quidem legatarii fuerunt, soli habebunt iure adcrescen|di : si heredes, non iure adcres-|| cendi, sed iure dominii : si fundus eorum est, ipsis ad-| crescit : sin minus, do||mino proprietatis. Sed si nec heredes fuerunt, nec legatarii, nihil ha|bebunt.

(*a*) Corr. *heres*. (*b*) *admittendum*.

(1) Dig. XL. 1. 2. (2) Dig. VII. 2. 8.

Quodsi || per damnationem fuerit usus fructus legatus matri, siquidem | legatarii sunt fili, partes || sunt : si non sunt, sola mater legataria est, nec mortalitas liberorum | partem ei facit (1), Sabinus c||erte uerbis istis non hostendit, utrum legatarii fuerint, | nec ne. Sed Iulianus lib. XXXV || dig. relata Sabini scriptura, ait intellegendum, eum, qui solos liberos heredes || scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut hos|tenderet magis ma||trem ita se uelle frui, ut liberos secum habeat : alio|quin inquit in damnatio-||
55 ne ratio non permittebat ius adcrescendi. Proposuit | autem Iulianus uel do lego || legatum usumfructum, uel per damnationem : et sic sen|sit, quasi legatarii sin||t et heredes soli, in do lego legato non esse ius accrescen|di. Adque si alteri ab al||tero legetur, quoniam a semet ipsis inutiliter legatum | est, sibi non concurrunt ||; matri uero non in totum concurrunt, sed alter pro alterius | portione : et || in eo dumtaxat
32 ius adcrescendi erit, mater tamen aduersus | utrumque ius adcr||escendi habet. |||

95b. Iulianus subicit Sextum quoque, et Pomponium prae- 96a.
ferr||e, si per damnationem usufruc|tus (2), et liberis uxori (*a*) legetur, singulare hoc esse, adque || ideo fili personam matri | accederet (*b*) nec esse legatarios, sed matre mortu||a liberos quasi heredes usumfructum | habituros. Ego, inquit Pomponius, quaero, quid si mixti f||uerint liberis extra|nei heredes? Ait, et filios pro legatariis habendos, et || mortui partem interi|turam : Aristonem autem adnotare haec uera esse : || et sunt uera. |

Ulp. ad Sabinum lib. XVI. De illo Pomponius du-

(*a*) Corr. *uxoris*. (*b*) Corr. *accedere*.

(1) *Lege* facit. Sabinus.
(2) *Lege* usus fructus.
(3) Dig. VII. 1. 12. § 3. ex lib. XVII.

bitat : si fugiti||uus, in quo ususfructus meus est, sti- | puletur (*a*) aliquid, uel mancipium accipiat; an per hoc ipsum quasi (*b*) || retineam usum fructum, magisque | admittit retineri. Nam saepe estiamsi praesentibus seruis || non utamur, tamen usumfructum | retinemus, ut puta aegrotante (*c*) seruo infante, cu||ius operae nullae sunt, | uendere causa senectutis hominem. Nam et si agru||m aremus (1), licet tam | sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinem||us eum. Iulianus tamen lib. XXXV | dig. scribit, etiamsi non stipuletur quis seruus fugitiuus in||tra annum mancipioque | accipiat, tamen retineri usumfructum. Nam in qua ratione, i||nquit, retinetur a proprietatis | domino possessio, etiamsi in fuga seruus sit, pari ratio||ne etiam ususfructus non amittitur. |

. . . lib. I de interdictis, sub titulo : " in eum qui legatoru|m nomine, non uoluntate | eius, cui bonorum possessio data erit, possidebit ,,. Si usufructo legato (2) legatarius fundum nanctus | sit, conpetit interdictum aduersus eum, quia non possidet legatum, sed po||tius fruitur inde. | Et interdictum " uti possidetis ,, utile hoc nomine . . proponitur. U||nde ui, quia non possidet, utile | . . . tali concipiendum est : Quod de his bonis legati no||mine possides, quodque uteris | frueris, quodque dolo malo fecisti, quominus possidens u||erteris fruereris. Cetera (*d*). |

Item lib. II de interdictis, sub titulo : " si uti frui probi||bitus esse dicetur, non is, ad quem | ea res pertinet,, . . . legatum est, qui utendi f||ruendi causa, cum ususfructus ad | eum pertineret, missus in qua re sit, possidere eam uidetur, et || ob it (*e*), qui uti frui prohi-

(*a*) Cod. stipulet. (*b*) Cod. *q. s.*, lineolis superductis, *excidit utar incuria amanuensis*. (*c*) Cod. *egrotante*.
(*d*) Ita cod. pro *et cetera*. (*e*) Ita cod. pro *id*.

(1) *Lege* aegrotante seruo, infante cuius operae nullae sunt, vel defectae senectutis homine. Nam et si agrum non aremus, *etc*.

(2) Cf. Ulpianum dig. XLIII. 3. 1. §. 8.

25 bitus est, proprie deiectus dici non potest. Ideo spe-
cialiter hoc interdictum || eo casu desiderari . . |

Idem lib. IIII de interdictis , sub titulo : " a quo u-
susfructus petetur, || si rem nolit defende|re ,, . Sicut
corpora uindicanti, ita et ius, satisdari oport||et ; et
ideo necessario | exemplum interdicti: " quem fundum,,
proponi etiam interdict|*o*|, qu*em* usumfructum uindica-
re | uelit,, et restituendo usufructu. |

30 Post pauca', sub titulo suprascripto. Restitutus ex
hoc interdicto|| ususfructus intellegitur, cum | petitor in
fundum admissus, sine periculo interdicti u||nde vi ad
32 eam rem propo|siti, depelli non potest. Idem Paedius
ait (*a*), diuersam causam || esse possessionis, cum ille qui
posses|||*sor est* . . .

(*a*) Cod. *ali*.

DE DOTIBUS ([1]).

. . *Paulus lib. VII Responsorum. Fundus*(2) *aestimatus in dotem datus, a creditore antecedente ex*
91 a. *causa pignoris uel* ||| fiduciae ablatus est; quaero an mulier, si aestimationem dotis repetat, ex|ceptione submouenda sit? ait enim se propterea non teneri, quod pater eius dotem pro se dedit, | cui heres non extitit. P. respondit: pro (*a*) praedio euicto, si (*b*) sine dolo et culpa uiri, pretium petenti (*c*) | doli mali exceptionem obesse; quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur. | Poterit mulieri prodesse hoc, quod ait se patri heredem non extitisse, si conueniretur; am|plius autem et consequi eam pretium fundi euicti euidens iniquitas est, cum dolus pa|tris ipsi nocere debeat.

P. respondit: solam testationem dotis repeten|dae non sufficere ad moram doti factam, ut actio eius ad heredem transmittatur. |

Die (3) nuptiarum uirgini optulit munus, et duxit eam. Quaero de donatione. | P. respondit: si ante nuptias uxori futurae (*d*) sita.. a . geniali traditus est, dona|tionem perfectam uideri. Quod si post nuptias donatio intercessit, tunc iure do|nationem inpedisse. Quoniam igitur die nuptiarum munus datum proponitur, facilius | in iudicio examinari posse tempus donationis et matrimonii. |

(*a*) In edd. recte omittitur *pro*. (*b*) In edd. omittitur *si*. (*c*) In edd. inseritur *mulieri*. (*d*) Cod. *future*.

(1) *Verus titulus in membranis est* de re Uxoria ac Dotibus.

(2) Dig. XXIIII. 3. 49 § 1.

(3) Cf. Scaeuolam dig. XXIIII. 1. 66. § 1.

P. respondit: id quod dotis nomine marito datum est, si post mortem mariti nulla mora | intercessit, apud heredem mariti remanere oportere. |

P. respondit: stipulationem quidem in hunc casum conceptam: " cum moriar, dari ,, utilem esse etiam|si mixti (*a*) casus non interueuirent. Ut autem de dote sua, quam apud maritum habet, mu|lieri testari liceat, inutiliter conuenisse uideri. |

P. respondit: filiamfamilias ex dotis dictione obligari non potuisse. |

Mater pro filia partem dotis dedit, partem dixit. Filia in matrimonio decessit re|lictis filiis ex alio matrimonio. Quaero de iure dotis. P. respondit: eam quae data est, mortua in matrimo|nio muliere, apud uirum remansisse; eam quae dicta est a matre, repeti non posse. |

P. respondit: rebus non aestimatis in dotem datis, maritum culpam, non etiam periculum, praesta|re debere.

L. Titius, cum esset in patris potestate, absente eo, duxit | in matrimonium Septiciam filiamfamilias, cuius nomine dotem accepit a pa|tre. Postea superuenit pater, quo praesente dotauit (*b*) in diem mortis filii (*c*) matrimonium. Post|modum decessit L. Titius. Quaero, an ex eo, quod non contradixit pater, etiam dotis dationi consen|sisse uideatur; et ideo actione rei uxoriae filii nomine teneatur? P. respondit: patrem | etiam postea nuptiis consentientem, et matrimonium filii sui et dotem efficere; et id|eo ex persona filii rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse; in sua actio-

(*a*) Ita omnino uidetur in cod. (*b*) Cod. *dutauit*, Iam littera *u* pro *o* non est insolita in antiquis codd. (*c*) Vox *filii* superadditur in codice, loco uocis *pater*, quae subesse in litura uidetur.

ne pe|culi quantitas deducitur. Tamen in proposito tutius fuit respondere, ex persona filii eum | conueniri
32 posse, qui solus contraxerat: et si alias placeat, pa-
91b. trem quo consentiente filius ||| dotem accepit, rei (1) uxoriae iudicio uulgari conueniri posse. |

P. respondit: rei uxoriae titulo id solum peti posse quod in dotem datum est: ex donatione | autem non potest peti id, quod ante matrimonium in stipulatum deductum non est, saluo eo, | ut quaeratur utrum perfecta fuit donatio an non. |

P. respondit: dignitatem multorum ex honore matrimonii et augeri et minui solere. |

P. respondit: rebus in dotem datis, et manente matrimonio euictis, uiro aduersus uxorem ex empto conpetere actionem; et ideo eius quantitatis quae in aestimatio|nem deducta est, sextas retineri posse. |

Conuenit in pacto dotali, ut diuortio facto, sextae liberorum nomine retinerentur; quae|ro an discidio interueniente, sextae retineri possint? P. respondit: secundum ea quae proponuntur, | posse.

Item. Quaesitum est: si uir qui repudium misit, et eandem reduxit, | eaque mulier absente uiro de dòmo discesserit, an aeque sextae reti|neri possint ex priore pacto? P. respondit: si uerum diuortium intercessit, et ad eundem rursum reuersa, non renouato pacto, manente (*a*) dote, diuortit (*b*), sextas | liberorum nomine ita demum retineri posse, si culpa mulieris diuor|tium intercessit.

Paulus lib. VIII. Responsorum titulo de re uxoria.

P. respondit: patrem dotem a se profectam, | mortua in matrimonio filia, deductis quintis singulorum liberorum | nomine, repetere posse.

(*a*) Cod. *mante*. (*b*) Ita cod.

(1) *Verba* titulo de re uxoria *adduntur* in cod. *alià manu*.

P. respondit : pupillorum matrem uxorem ducere
20 tutoribus interdictum non esse, et ideo | eum, de quo quaeritur, et priuignum fuisse, et recte heredem institutum uideri.

P. respondit : etiam post nuptias copulatas dotem promitti uel dari posse; sed non curatore praesente | promitti debere, sed tutore auctore.

L. Titius a Seia uxore sua inter cetera accepit aestimatum etiam Stichum puerum, | et eum possedit annis fere quattuor; quaero an eum usuceperit?
25 P. respondit : si puer, | de quo quaeritur, in furtiuam causam non incidisset, neque maritus sciens alienum | in dotem accepisset, potuisse eum aestimatum in dotem datum post nuptias anno (*a*) usucapi; quoniam (*b*) Iulianus et ante nuptias res dotis nomine | traditas usucapi pro suo posse existimauerit, et nos quoque idem probemus; | tamen hoc tunc uerum est, cum
30 res dotalis (*c*) sunt. Cum uero aestimatae dantur, quoniam ex empto (*d*) incipiunt | possideri ante nuptias, aut pendente uenditione, non priusususcapio sequi potest, | quam nuptiis secutis.

Apud magistratus de plano ·L· Titius his uerbis a
32 ma|rito repetit. Anicius Uitalis dixit : quoniam praesto est ·Fl· Uetus iunior, peto rem ||| . . (1) e ab eodem 99b.
ex legibus et edictis dotem et peculium | . . . *d*ixit tabulis signatis, nec protulit (*e*). Fl· Uetus iunior dixit : | . . . us sum. Duumuir dixit (*f*) : sermo uester in actis

(*a*) Cod. *anteno;* mox factum *antino;* tum denique, ut uidetur atque ut debet, *anno.* (*b*) Cod. *qn.* linea superposita. Sed corrigendum uidetur *qu*, hoc est *quamuis.* (*c*) Ita pro *dotales.* Nimirum *is* pro *es* etiam num. plur. casu in compluribus uidi antiquis codd.; quamquam id contra grammaticos canones fieri uidetur. (*d*) Supplendum uidetur *non.* (*e*) Cod. uidetur *pertulit.* (*f*) Cod. *d* cum linea traiecta. Iam haec nota in antiquis iuris seu canonici codicibus a me obseruatis significat *dixit;* in hoc autem codice significat etiam *deus* uel *diuus.*

(1) Sequentes paginae duae mutilae inscribuntur tantummodo *de re uxoriâ;* recte an secus non iudico.

erit | . . . *a*d heredes eius rei uxoriae actio transierit, cum his quaerere | . . . curator, neque procurator, neque cognitor, aut *aduocat*us | . . . haberet. P. respondit: mulieris nomine postulatum *utrum* | . . . *po*sse actionem rei uxoriae perpetuari.* |

. . . *u*erecundiam, hoc est vitae probabilis instrumentum | . . . iculum redigi, ut eam praelatam *l*iceat *proprie*tatis eum** | . . . fretus coni*u*nctionis firmitate proi- . . . (*a*) em | . . . . m iuxta statutum iudicantis adfixerit | . . . a deprimitur. Uiderit enim, utrum in praeteritum | . . . *d*ote repromissa aestimantis aliquid remanere | . . . constituta petendi firmitas putaretur, e conmu | . . . tior parentium affectus persuasit, ut in solo | . . . dote obligatio gigneretur frustra euidens | . . . am restituendae dotis uoluntatem astutia her*ed* . . . *s*peciebus quas doti pater filiae nomine designaue | . . . um libelli scribtione promat, et de redhibitione | . . . a filiae dotem restitui uoluit. Frustra Maximus | . . . *d*esiderat Renato submoto, cui dos Paulinae no|*mine* . . . *r*epetitionem instituere potuisse iudicauit | . . . . ui uoluntas soceri primo per libellum dehinc | . . . consuluit auxilium nostrae mansuetudinis (1) in | . . . . *un*dique uersum eius actionibus aditum daret, qui cum repetitionem | . . . set uiolato necessitudinis iure secundo soceri iu | . . . *ad*ipisci merebatur.

---

* *In margine scholion.* Posse per quemcumque actionem... perpetuari.

** *In marg. sch.* Donum per libellum promi*ssum* et sine stipulatione a*ffert* actionem.

(*a*) Quinque uel sex litterarum spatium exesum.

(1) Ergo loquitur imperator.

Quapropter Maximi sententia dotem, cuius | . . . ta extremam restitui uoluntatem, qui eam reddi | . . . *prohi*beri placuit. Nec enim dubium est, effectum restitutio | . . *de*stinatum cui dotem filiae nomine per libellum | .

Paulus lib. VIII. B. (*Inter*) uirum et uxorem conuenit, cum res et | . . . *in do*tem darentur, ut diuortio secuto, utrum uellet mulier ||| eligeret, uel mancipia, uel 99a. aestimationem. Manente . . . | pepererunt. Quaesitum est, si mulier mancipia elegisset. . . . | berent? P. respondit : quoniam periculo mariti uixeru*nt* . . . | tempore perceptos apud uirum remanere debe*re* . . . |

. . . talem consultationem et responsum(*a*). . . *Lucia* (*b*) Titia cum nuberet Septicio maioris dign*itatis* . . . | milia in dotem dedit, cum non amplius in bonis ha*beret* . . . | uerum est (*c*), quod a quibusdam dicitur, omnia in dotem da . . . | da(*d*) . . . dari posse, argumento esse in manus conuention*em* . . . |

(*e*) . . . ia filia repudium genero misit. Quaero . . . | nis dotem petere possit ? P. respondit : matrimonium quidem re . . . | uideri, set . . patri filiam inuitam a marito . . . | dotem repetere posse, nisi filia consentiente.

Lucius Titius Septiciam ducturus ux*orem* . . . | Postea Septicius datus tutor Septiciae eund*em* . . . | tutorem. Quaero an excusandus sit ? P. respondit : de offic*io* . . . | eum facturum, si eum, de quo quaeritur, potiorem non . . . | destinatas earum inpediat.

P. respondit : etiam ma*nente* . . . | eam, quae rea facta erat, nubere potuisse.

Ulpianus lib. II de officio proconsulis. Impp. Augg.

(*a*) Post uerbum *responsum* sequitur uacuum. (*b*) Ita omnino uidetur habere codex, licet heic aliquantum exesus. (*c*) Cod. pro *est* habet de more *e;* sed heic nulla, ut uidetur, lineola superposita. (*d*) Spatium quattuor litterarum. (*e*) Spatium exesum septem fere litterarum.

Iulio Iu . . . | tam dotem recte reddi sibi desiderare dixit (*a*) quae . . . | quod etiam in patre seruabitur, qui consentiente filia re . . . | nec moratoriae dilationi locus erit, quod mal . . . |

Ulpianus lib. XXXIII ad edictum. Inter cetera in reddenda . . . | ut retentionum ratio habeatur. Siquidem conueni . . . | non deterior dotis causa fiat, nisi in eum casum quo . . . | hoc enim iure utimur (1); et Iulianus scribit, et est rescrip*tum* (*b*) . . . | dos retineri uno filio interueniente potest, si modo non culp*a* . . . | Quod si nihil conuenit, exercendae retentiones non sunt (*c*). |

Papinianus lib. IIII. R. Non ab eo culpa dissociandi matri*monii procedit*, *qui nuntium diuor*|tii misit, sed qui discidii necessitatem inducit (*d*) *. |

Item. Conuenit, ut diuortio uel morte uiri solu*to* *matrimonio* . . . |||

---

* *In marg. sch.* Non ab eo culpam diuortii procedere, qui repudium dedit, sed qui dandi necessitatem indixit *e*.

(*a*) Cod. *d* cum linea traiecta. (*b*) Cod. *rt*. (*c*) Reliquum spatium huius uersiculi scriptura uacare uidetur. (*d*) Ita cod. Sed corrige *induxit*. (*e*) Ita cod. Sed corrige ut supra.

(1) Locutio similis Ulpiani dig. III. 3. 27. § 1.

DE EXCUSATIONE [1].

. . . eum, de quo agitur, et de incolumitate eius sibi rescribant. | 82a.

Item. Hi quoque, qui sunt ex collegio sex primorum, habent a tutelis ex|cusationem; sed non simpliciter, sed post unam. Nam non alias a ceteris uacant, nisi unam habeant.

Item. Olim uarie obseruabatur (*a*) circa | numerum tutelarum; sed hodie certo iure utimur, tam ex rescriptis Diuorum, | quam ex constitutionibus imperatorum nostrorum. Nam si quis tres tutelas siue curas habeat (*b*), | excusatur.

Item. Haec locuti sumus de tutelis finitis non in-|putandis : eodem loco sunt et non coeptae. |

Item. Sed hodie hoc iure utimur, ut si filium quis habeat in potestate, tam | patris quam fili honera patri in numerum procedere (*c*). |

Item. Hodie itaque, ut quis excusetur, tria honera allegare debet, siue tutelarum, | siue curarum, siue etiam curae kalendari; et siue (*d*) eiusdem tituli sint tria honera, a quar|ta excusant.

Item. Ualetudo(2)quoque mala praestat(*e*)uacationem, |

(*a*) Cod. *obseruatur.* (*b*) Cod. *habèant;* sed *n* fortasse deleta. (*c*) Vel dic *procedant;* uel dele superius *ut.* (*d*) Cod. *su*, superducta lineola. Videtur autem mox excidisse *sine non* post *honera.* (*e*) Cod. *pstant,* sed *n* uidetur expuncta.

(1) Dig. XXVII. 1; Paul. II. 27; cod. th. XIII, 4; cod. iust. V. 62. sqq. X. 47. sqq. et 64.

(2) Cf. Ulpianum dig. XXVII. 1. 10. § 8, in fin.

si talis sit, ut hostendat, eum ne quidem rebus suis administrandis | idoneum esse.

Item. Si quando autem huiusmodi ualetudo adfirmetur, | inspectio praetoris necessaria est. Siue autem quis arthrytricus sit siue posicus (1) siue epi|lempticus (*a*) siue orbus, et his similia, excusantur. |

Item. Uerba rescripti : libertus, qui negotia senatoris P. R. curat, a tutela excusatur : | a muneribus autem ciuilibus, cum ipse quoque bonis publicis fruatur, non uacat. |

Item. Sic autem interpretantur prudentes has constitutiones, ut unum libertum | procuratorem in quaqua domo senatoris uoluerint uacare, non quotquot erunt, | si plures fuerint.

Item. Ergo uidemur hoc iure uti, ut is uacet, | cui omnium rerum generaliter procuratio mandata sit; et non amplius quam unus. |

Item. Arcari caesariani|, qui in foro Traiani habent stationes, ex sacris | constitutionibus multifariam emissis habent immunitatem. |

Item. Qui|iam|tutores uel curatores sunt, si rei publicae causa absint, ad tempus excu|santur.

Item. Eum, qui uiae curam habet ab imperatore | iniunctam, excusari.

Item. Anabolicari (2) a tutelis curationibusque habent uacationem.

Item. Ii, qui in centuria censorum | uelatorum sunt,

(*a*) Ita scribuntur haec nomina in codice.

(1) Notemus rem et uocabulum. Sed num pro *sonticus?* dig. II. 2. V. 1. 46.

(2) Notemus vocabulum. Vopiscus quidem Aurel. XLV habet adiect. *anabolicus*. Cf. ibi Salmasium.

habent immunitatem a tutelis et curis. De litibus, quas | tutor cum pupillo habet, an propterea excusetur? Et dicit (*a*) propterea non excusandum; | et extant rescripta.

Item. Ueterani(1)quoque post emerita stipendia|||missi, si honesta missione, in perpetuum a tutelis uacant. 82. b

Item. Primipilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, uacatio a tutelis | a diuo Hadriano dari coepit.

Item. Decuriales quoque, qui ob id ipsum uacant, a tutelis condecurialis (*b*) filii non | uacare, si non habeant aliam excusationem. |

Item. Neque autem primipilarium filii, neque ueteranorum, a tutelis excusantur. |

Item. Is (2), qui inter uigiles militat, quamuis post emerita stipendia legitima mis|sus sit, non in perpetuum uacat a tutelis, sed intra annum, quam (*c*) missus est: ul|tra non uacat.

Item. Officium quoque militare excusat: namque (*d*) mu|nus emeritum prodest; multo magis, cum frequentatur. |

Item. Qui Romae magistratu funguntur, quamdiu hoc funguntur, dari tutores non possunt. |

Item. Imperatores nostri constituerunt, ne intra (3) ducentesimum miliarum | senator P. R. cogatur res pupillares administrare. Itaque in usu ita seruatur, | ut ad eas res, quae ultra ducentesimum lapidem sunt, equestris ordinis (*e*) | uiri dentur tutores uel curatores a

(*a*) Ita cod. (*b*) Cod. *condecuriales.* Notemus autem uocabulum. (*c*) Ita cod. pro *postquam.* (*d*) Eadem leguntur fol. 90. a. v. 7. 8. Sed ibi *nam cum* pro *namque.* (*e*) Cod. *aequestri ordini* mendose. Tamen *ordini* uidetur addita *s.*

(1) De ueteranis cod. iust. XII. 47.

(2) Cf. Modestinum dig XXVII. 1. 9. § 4.

(3) *Ita cod. sed corr.* ultra.

praetore : et hoc non tantum in eo senatore seruatur, | qui decreto tutor uel curator datus est, sed et in eo, qui testamento. |

Item. Is (*a*) qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex uatici|natióne archigalli (1), a tutelis excusatur (*b*). |

Item. Filosophis (*c*) quoque, et medicis, et rhetoribus (*d*), et grammaticis, quibus | per (*e*) hanc professionem immunitas dari solet, etiam uacatio a tutelis datur tam diuorum principum rescriptis, quam imperatoris nostri. Quod (*f*) ad medicos unius cu|iusque ciuitatis pertinet, intra numerum quinque esse debere, sacrae constitu|tiones docent (2). Cetera (*g*). |

Item. Neque geometrae neque hi, qui ius ciuile docent, a tutelis excusantur. |

Item. (3) Qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando admittuntur ad excusationem, | ueluti si minor sit annorum XXV, si adfini datus sit tutor, et aliquem | usum rerum habeat, quod ius uenit ex epistola diui Hadriani. |

Item. De libertis (4) quoque, quamuis multa priuilegia excusationum praetendant (*h*), | tamen a|patroni sui liberorum tutela non excusantur.

Item. Qui patri pupilli promiserunt se suscepturos tutelam, non excu|santur, quia (*i*) est inicum (*k*) alios non esse datos. |

(*a*) Cod. *iis*. (*b*) Cod. *excusantur*. (*c*) Ita cod. per *f* et *ph*. (*d*) Cod. *raetoribus*. (*e*) Cod. *p* traiecta subter lineola, qua nota in codice significatur *per*. Atqui heic mallem *propter*. (*f*) Cod. uidetur habere *quam*. (*g*) Ita cod. pro *et cetera*. (*h*) Ita cod. quantum uidere licet, non *praetendantur*. (*i*) Num *quamuis*? (*k*) Ita cod. uti apud Frontonem *aecum* pro *aequum*.

(1) Apud Tertulianum apol. XXV archigallus sacrificat pro salute. M. Aurelii imp.

(2) Cod. iust. X. 52. 5; dig. XXVII. 1. 6. § 5.

(3) Confer infra p. 54.

(4) Confer cod. iust. V. 62. 5.

32 · Item. Si inmiscuit se administrationi tutor, perdit 97 a. beneficium excusationis; plus enim eg|||it, quam si 92 b. promisisset; idque diui Fratres Domitio Rufo rescripserunt in | haec uerba: liberis tute||lam (*a*), quam sponte suscepisti, praebe; nam desiderasti (*b*). |

Item. Igitur obseruan||dum deinceps erit, ut qui tutor datus (*c*), si quas habere | se causas excusationis|| arbitrabitur, adeat (*d*) ex more: nec (*e*) in infinitum captiosi silentii tempus (*f*), || per quod (*g*) res interfrigescat, concessum sibi credat. Hi qui Romae | uel intra centesim||um fuerint, sciant in proximis diebus quinquaginta | se excusationis causa||s allegare debere, aut capessere administrationem; ac nisi id fecerint (*h*), in ea cau|s|a fore, in qua sunt, de quibus consules amplissimi decre|uerunt, periculo suo |e|os cessare. |

Item. Formam autem e|x| hac constitutione datam hodie in usu ita celebrari | animaduertimus, ut || ex eo die incipiant quinquaginta dies enumerari, | ex quo scierat (*i*) se esse tu|t|orem uel curatorem; scilicet ex eo, ex quo in notitiam | eius decretum prolatu||m sit testato (*k*): uel si testamento datus sit, ex quo id quoque sci|erit. Itaque ubi sciit, ne praescribtione ·L· dierum excludatur, si sint sessio|nes (*l*), uel pro tribunali, uel|| de plano, aduersario, id est ei, qui eum petit, denuntiare | debet, et adire praeto||rem, et titulum excusationis suae apud eum exprome|re. Si feriae sint, li||bellos det contestatorios. |

Item. Tunc demum e|x|cusandus est, qui prius datus fuerat, si is quem nomi|nauerit, et potior n||eces-

(*a*) Cod. *liberi tutela.* (*b*) Cod. *desideras.* (*c*) Num hinc excidit *sit?*

(*d*) *adea.* (*e*) Cod. pro *nec* habet *sed.* (*f*) Cod. *temporis.* (*g*) Cod. uidetur habere *quam,* ut pag. praec. (*h*) Cod. *scierant.*

(*k*) Ita cod. (*l*) Cod. *cessiones.*

situdine, et idoneus re fideque, uel absens re|prae-hendatur (*a*). ||

Item. Pars orationis (*b*) imperatoris Seueri: pro|miscua facultas po||tioris nominandi, nisi intra certos fines cohibeatur, ipso tractu te||mporis pupillos fortunis suis priuabit: cui rei obuiam ibitur, P. C. (*c*), si c|e|n-sueritis. ut collegae patris sui uel (*d*) pupilli in decuria uel corpore, item cognati uel affines (*e*) utriusque necessitudinis, qui | lege iulia et papia e|x|cepti sunt, potiorem non nominent; ceteri cogna|ti uel adfines amiclu||e atque municipes, eos tantummodo nominent, quos | cura conplexus sum (*f*). U|i|cinitatis autem iure nemo potior existimetur.

Imp. noster (*g*) Aelio Diod|o|to. (1) Tutores secundum patris uoluntatem, decreto praetoris | c.u., quod (*h*) non iure testamento, uel cod|i|cillis dati fuerant, confirmatos, potiores nominare | posse non arbitramus (*i*). Nam iudicium patris licet iure deficiat, seruandum est | .

Item. Libertus, sicut exc|u|sare se a tutelis, ita nec potiorem nominare potest. |

32 Item. Ex ea die ex qua || quis potiorem nominauit, deinceps omnibus sessio|||nibus aduersus eum, quem
92 b. nominauit, adire debe||t, usque dum causam finiat. | 97 b.
Ceterum, si aliquam sessionem intermiserit is, qui pot|i|orem nominauit, prae|scriptione excluditur. Plane, illa sessio, quae de plano || celebratur, ei non conputabitur. |

Item. Si (2) is, qui potiorem nominauit, litteras pe-

(*a*) Ita cod. (*b*) Cod. *oratione.* (*c*) Nempe *patres conscripti.* (*d*) Cod. *suiu.* An *siue?* (*e*) Ita cod. At mox *adfines.* (*f*) Ita cod. (*g*) Cod. *N*, superposita *o;* itaque licet dicere etiam. *impp. nostri.* (*h*) Cod. *quos.*
(*i*) Ita cod. *arbitramus.*

(1) Eadem leguntur p. 54. (2) Cf. dig. XV I 1 13. § 2.

tier||it ad magistratus, ut | conpellant eum uenire, quem potiorem nomina||uit, libellos (*a*) dedit, alia | die litteras accipere debet, ac (*b*) magistratibus redde||re per dinumerationem | uicenum milium passuum.

Item. Illud cu||rare debet, ut intra diem | decimum, quam litteras reddidit magistratibus, rescripta (*c*) d||eposcat; et ubi eas | acceperit, per dinumerationem simili modo reuerti debe||bit: et si sessionem in|uenerit, pro tribunali reddere praetori, ut subnotet s|u|a manu, quod uolet. |

Item. Si quis eos, quos potiores (*d*) uominauit, non probaue||rit, si adhuc intra ·L· simum diem est, alios potiores potest nominare. |

Item. Quamuis (1) supra diximus, eum, qui potiorem no||minauerit, si aliquam ses|sionem intermiserit, pro tribunali praescribtioue subm||oueri; utique uerum est, si litte|rae non sunt impetratae (*e*): ceterum, ex quo inpetratae sunt, || in eum diem, quo reddi | praetori rescribtae debent, et (*f*) hoc medio spatio sess||io fueris, non oberit si | sessionibus non adierit (*g*): et ita in usu seruatur. |

Item. Libelli ita formandi: cum proxime decreto tut|orem me dandum | existimaueris illi, quod mihi in notitiam pertulit ill|a| die, nomino potiores (*h*), ut | municipes suprascriptos (*i*), illum Ueientanum, morantem eo loco, habentem in | substantia plus minus tantum (*k*). Si eques (*l*) romanus fuerit, qui |p|otior nominabitur, etiam | hoc compraehendi debet. Deinde fine talem

(*a*) Sic in cod. An *qui libellos ?* (*b*) Cod. *ad* (*c*) An *rescriptas?*(*d*) Cod. *potiorem.* (*e*) Sic in cod. non *impetratae.* (*f*) An *et si?* (*g*) Ita cod. pro *adfuerit.* (*h*) Cod. *potior,* linea traiecta per mediam *r.* (*i*) Cod. *ss,* superducta lineola. (*k*) Cod. *p. m.tt.* superductis lineolis. (*l*) Cod *aeques.*

(1) Paulus sent II. 28.

clausulam || addat : rogo, praetor, propter | praescriptiones, tempora, libellos accipere digner|i|s. |

Si pro tribunali dabuntur, uel de plano, IIII dandi erunt, || et petendum, ut denun|tietur ex auctoritate : eum denuntiauerit (*a*) et non uene|r|it, libellos det, ut litteras | petat.

Item. Quidam tamen iustos secundum has ||leges putant dici. Divi | quoque Marcus et Lucius Apronio Saturnino ita rescribse||runt : " si instrumentis | probas habere te iustos tres liberos, excusationem || tuam Manilius Car|bo praetor u. c. accipiet. ,, Sed iustorum mentio ita acc|i|pienda est, uti secundum ius ciuile | quaesiti sint. |

Item. In (*b*) adoptionem dati ad hanc causam prode-ru|n|t. |

Item. Ius liberorum a principe impetratum, nec || ad hanc causam nec ad mu|||

Desiderantur paginae duae.

. . . .

94b. tionem poterit. . . .
Non enim testamentarius . . .
Paulus libro II Sententiarum. (1) Pro t . . .
ut est latinus iunianus . . . . *codicillis* ad testamentum non pertinen . . .
Ulpianus de officio praetoris *tutelaris* . . . *in Italia* (2) domicilium cons . . . . *honeribus* subicietur ta . . . .
recuperabit . . .
uit sacerdotium cont . . .
tutelam priuileg . . .
apertum testamentum sacerd . . .

(*a*) Ita fortasse cod. 2. manu; at 1 *denuntiaueris.*
(*b*) *In* suppletur a me.

(1) In editis haec non extant. (2) Cf. dig. XXVII. 1. 19.

Item. Haec de sa . . .
excusationem cons . . . .
quo quis consul, uel praetor, uel . . .
Item. Collegas eo . . .
exerceant quam pater f . . .
quo pater pupillorum ex . . .
Item. Sicut autem de . . .
lium. Et ita imperator noster . . .
Item. Ueteran . . .
Ueteranorum autem *filii* . . .
Sed utrum simul non plu . . .
unam, tractari potest. Puto *tamen* . . .
inueni rescriptum. . . . . *ex*-
cusantur. Et ita de ig . . .
riae Sabinae R. R. R (*a*) . . .
exauctoratum e . . . . *Sed ignominia missi* |
ab (1) urbicis plane *tutelis excusabuntur, quia ingre-*
di eis urbem non licet. |
Sed etsi non sint perfectis . . .
si missionem non ig . . .
Item. Sed primipil . . . |||
. . . . *pr*imipilarem dabunt94a.
. . . . legare quoque ipse quoque (*b*) in locum (2)
. . .
. . . . m sacerdotio fungitur
. . . . rescripto diui Pii declaratur
. . .
. . . . unt in primipilaribus

(*a*) Priores duae *R* significant *rescripserunt*(3); tertia est initium uocabuli deperditi. (*b*) Ita bis *quoque* in cod.

(1) Dig. XXVII. 1. 8. § 9.
(2) Cf. dig. XXVII. 1. 8. § 11.
(3) Nempe rescripserunt. *Nam* p. 84. *a. a.* 18 *legitur* rrrunt.

. . . . *ex*emplo ueteranorum
. . .
. . . . ueterem suam emp-
. . . . *s*extertia centum mi-
. . . . mmatam eam nan-
. . . .
. . . . ducit : nam minor uigin-
ti quinque annis. . . . . *tut*ela excusantur ut
. . . . o daret minores XXV
annis . . .
. . . . t a principio negotiorum
. . . . honera tutelarum
. . . . m iniuriam adferat
. . . . *a tut*ela excusabitur. Hi quos
. . . . tutelas quas ante
. . . .
. . . . *excusa*bitur etiam ab ea quam antea sus-
. . . . si ad tempus curator
. . .
. . . . m per rusticitatem (1) se alie-
. . . . mereri paupertas pla-
. . .

Item. Tria (2) *honera tutelarum excusatione*|m tribuunt. Tria autem honera *sic sunt accipienda , ut non numerus pup*illorum plures tutelas faciat , | *sed patrimoniorum separatio : et ideo qui tribus* | fra-
93b. tribus tutor datus est , ||| qui indiuisum patrimonium habent , uel quibusdam tutor, quibusdam curator; unam | tutelam suscepisse creditur.

Item. Qui curam kalendarii Gaditanorum a principe inductam , in eques|tri (*a*) ordine susceptam administra-

(*a*) Cod. *sequestri.*

(1) Cf. dig. XXVII. 1. 6. § 19. (2) Dig. XXVII. 1. 5.

bat (*a*). In tribus non inputabitur tutela | uel cura, quae affectata est : affectatam sic accipiemus, si uel appetita uideatur, | uel cum posset quis se excusare, ab ea se non excusauit. Creditur enim affectasse, qui bonus, | cum posset declinare, non recusauit. Et id saepe decretum est in tutore, qui non potuit in|uitus dari tutor, uel curator ei (*b*), qui cuius fuerat tutor, curator est nominatus. |

Item. Si quis(1) inter tres (*c*) emancipati filii sui tutelam administret, an ei haec in nume|ro cedat (*d*), scio dubitatum. Inuenio tamen Fuluio Æmiliano in persona Manilî | Optiui rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari ei (*e*) inter honera oportere. |

Item. (2) Tria autem honera in domo (*f*) esse sufficit. Proinde si pater alicuius uel | filius uel fratres (*g*), qui est in eiusdem potestate, tria honera sustineat, quae ad periculum patris | pertinent, quoniam (*h*) uoluntate eius administrant; omnibus excusatio a tutela conpetit. |

Item. Numerus quoque liberorum a tutela excusationem tribuit : ciuibus | quidem romanis earum tutelarum, quae Romae sunt iniunctae, a (*i*) trium filiorum; earum | uero, quae in municipiis italicis iniunguntur, quattuor numero liberorum : | idque imperator noster et diuus Seuerus Claudio Herodiano rescripserunt. Et ideo, si quis a magistratibus | municipalibus fuerit datus, quattuor numero liberorum debebit excusari. |

Item. Sed et si in prouincia delata fuerit tutela,

(*a*) Excidisse aliquid manifestum est. (*b*) Ita cod. Sed uidetur dicendum *curatore*. (*c*) In dig. additur *tutelas*. (*d*) Dig. *numerum procedat*. (*e*) In dig. omittitur *ei*. (*f*) In dig. additur, *una*. (*g*) Sic cod. Sed in dig. est *frater*. (*h*) Dig. *patris sui spectent, quia*. (*i*) Ita prorsus codex.

(1) Dig. XXVII. 1. 13. § 16. (2) Ibid. fr. 5.

licet Romae excusatio alle|getur a quinque liberis, debet recipi. |

Item. Exemplo ciuium romanorum latinos iunianos (*a*) excusari oportet.

Item. Iusti autem, an iniusti sint filii, non requiritur: multo minus, in potestate nec | ne sint; cum etiam iudicandi honere iniustos filios releuare Papinianus lib. V quaestionum | scribat.

Item. Ex filia nepotes prodesse (*b*) ad tutelae liberatio- | nem, siculi nec ad caducorum uindicationem palam est; nisi mihi proponas | ex ueterano praetoriano genero socerum auum effectum; tunc enim secundum oratio- | nem dei (1) Marci, quam in castris praetoris (*c*) recitauit, Paulo iterum et Apronia|no consulibus (168) VIII. id. ian., id habebit auus, quod habet in nepotibus ex filio natis: | cuius orationis uerba haec sunt: et quo facilius ueterani nostri seceros | repperiant, illos quoque nouo priuilegio sollicitabimus: ut auus nepotum | ex ueterano praetoriano natorum iisdem commodis
93b nomine eorum ||| fruatur, quibus frueretur, si eos haberet ex filio. |

Item. In adoptionem dedisse non nocet; nec adoptasse ad excusationem | proderit, quoniam soli naturales tribuunt excusationem. |

Item. An bello amissi a tutela excusare debeant? Nam

(*a*) Cod. *iumanos*. (*b*) Videtur corrigendum *non prodesse*. (*c*) Ita cod. pro *praetoriis*.

(1) Ita explicatis litteris in cod. haud semel Marcus non *diuus sed deus* dicitur; peculiaris uidelicet honoris causa. Certe Capitolinus cap. XVIII de Marco extincto ait: *priusquam funus conderetur, ut plerique dicunt (quod numquam antea factum fuerat neque postea) senatus populusque non diuisis locis, sed in una sede propitium deum dixit.*

et in fascibus sumen|dis, et in iudicandi munere pro superstitibus habentur, ut lege iulia de ma|ritandis ordinibus, de fascibus sumendis, et publicorum kapite uigenti sex (*a*), | item priuatorum kapite uicensimo VII de iudicando cauetur. Et puto | constituendum, ut et a tutelis excusent. Proinde, siue tres bello amise|rit, siue unum duosue, pro superstitibus cedent. |

Item. Sed utrum soli filii, an et nepotes debent (*b*) prodesse, subsistendum; quoniam lex quidem priuatorum kapite XXVII senatus (*c*) appellat, lex uero publicorum | kapite XXVI liberorum facit mentionem. Puto tamen eandem esse aequitatem | in nepotibus, qui in locum filiorum succedunt, quae est in filiis. |

Item. Utrum in acie dumtaxat amissus, an tempore belli amissus prosit? Sed Aristo | in acie amissum dumtaxat: ego (1) puto, per tempus belli amissum debe|re prodesse, ne publica strages patri noceat. |

Item. Erit haec etiam excusatio, si quis se dicat tutelam alicuius admi|nistrasse, et ad curam eius uocetur. Nam inuitum non esse conpellendum suscipere, | imperator noster cum patre Polo Terentiano rescripsit. |

Item. Si quis uxoris (*d*) suae curator datur. Nam siculi senatus censuit, ne quis | eam ducat, cuius tutor uel curator fuit, ita uxoris suae non debere cu|ram administrare, diuus (*f*) Seuerus Flauio Seueriano rescripsit. |

Item. Proinde, si cui fuerit pupilla a patre desponsa, non debebit ei tutor | dari, ne nuptiae inpediantur, et datus excusabitur; et si sponsae suae|| curator

(*a*) Ita cod. (*b*) Ita cod. (*c*) Corr. *solos natos*. (*d*) Ita. cod. (*e*) Supplenda uidetur uox *excusatur*. (*f*) Ita cod. explicatis litteris.

(1) Contraria sententia eidem Ulpiano adscribitur dig. XXVII.1. fr. 18.

fuerit datus, debebit excusari, nisi forte a patre tutor uel cura|tor fuerit destinatus. Aut enim ipse eam pater despondit, et utrumque perficiet; aut | post mortem patris desponsa est, et magis est, ut uoluntati patris obtem|peretur in honere, quam ipsius in matrimonio: quare nuptiae inpediuntur. |

30 Item. Est et hoc excusationis (1), si quis se dicat domicilium non habe|re Romae delectus ad munus, uel in ea |prouincia ubi domicilium non habet; idque et deus (*a*) Marcus Pertinaci et Æliano (2) conss. (165?) rescripsit. |

32 Item. Proinde qui studiorum causa Romae sunt, praecipue (*b*) ciuilium, debent |||. . . ris causas Romae 100b
agunt studii cura distracti. Et|ita | . . . imperator Antoninus Aug. Caereali a censibus et aliis | *rescripsit.*

Item. proinde, si quis ad urbicam dyocesim pertinens | . . . r excusare se debebit ab eo patrimonio, quod in regio | . . . a re prouinciali, sed caueat, si legatum accepit, hoc facere li | . . . administ|r|atum, quoniam in plenum uoluntati |paret legati | . . . *excusa*bitur; idque deus (*c*) Marcus in eo, qui se a re prouinciali excusauit | . . . s Claudio Pulchro rescripsit. |

Item an is qui se uoluit excusare, nec optinuit. Postea potiores nomi|*nare possit quaeritur.* Et magis est ut possit, si eum (*d*) tempora patiantur. Uos enim | . . . us licet potior nominatus, alterutrum debeat eli|*gere an velit nega*re se potiorem; an uero magis

(*a*) Cod. *D*, traiecta linea. Ergo *deus* uel *diuus*. (*b*) Cod. *praecipuae*. (*c*) Cod. *D*, linea traiecta. (*d*) An *dierum ?*

(1) Dig. XXVII. 1. 46. § 2.

(2) Notemus hoc consulum sub Marco collegium partim, nisi fallor, incognitum. Conferantur autem fastographi Sigonius aliique, Muratorius in annal. et in inscript. p. 335.

potiorem nominare ; *idque imperator noster Diodoto* praetori (*b*) rescripsit. |

Item. Licet is qui tutor datus est, et excusare se, et non recepta excu|*satione potiores* nominare potest, si tempora dierum patiantur. | *Tamen si uelit* potiores nominare, postea ad excusationem transi|*re non potest*; *nam con-fietntis* est, nullam se excusationem habere, cum potiores | *nominauerit*. *Nec* ferendus est, si dicat se sine praeiudicio hoc facere, for | . . . teatur excusationem et potiorem nominationem | . . .

Item. Is qui potior nominatus est, siquidem negat se esse in ea coniunctione, am|*plius nominare* potiorem non potest : conuictus ne excusare se quidem poterit : | *et ita est rescripto ad H*erodianum de excusatione insertum. |

. . . nominatus est, ad omnia haec dies eos habebit, quos | . . . sunt, ut eodem rescripto declaratur. |

Item. Is, *qui* potiorem nominat, libellos debet quaternos dare praeto|*ri de plano, uel pro* tribunali, ut epistula dei (*b*) Marci ad Æmilianum | *continetur* : *et dicere*, *quo* iure potiorem nominet, id est gradum necessitu|*dinis eius uel cognat*ionis aperte designare : et ideo non sufficit, cognatum | *uel collegam gene*-*raliter* dicere, sed debebit gradum dicere, uel nomen | *collegii dig*nitatisue designare, et ius cognationis expri|*mere : nec sufficit colle*gam dicere, nisi, in quo collegio, addiderit. Et si forte ||| in aliquo horum 100a
deliquerit, emendandi ei facult*as intra tempus*, *quo po*|tuit potiorem nominare, conceditur; postea non. Idque imp*erator noster* . . . *rescripsit*. |

Item. Ne hi quidem possunt (*d*), quos praetor confir-

(*a*) Cod. *praetor*. (*b*) Ita cod. explicatis litteris. (*c*) Excidisse uidentur uerba : *potiores nominare*.

mauit, testamento de|*stinatos ut* . . . doto (*a*) praetori rescripsit. Proinde, si a matre fuerint design*ati*, *an potiores* | nominare possint, quaeri potest : et puto eos nomin*are non posse*, *sicut de iis* | rescriptum est, qui a patre erant designati. Sed hoc erit seru . . . | alio uirilis (*b*) sexus per uirilem sexum descenden. . . | curae destinati. Nam et Papinianus respondit, libertum a patro*na nepoti des*|tinatum tutorem posse potiorem nominare (1).

Item. Nominare autem potiores non possunt in primi*pilari* . . . | diuus (*c*) Reuerus constituit. |

Item. Licet autem patris appellatio in oratione . . . | accipiendam; quamquam circa primipilares hoc iure *utimur, ut filio primi*|pilaris dentur soli, non etiam nepoti. |

Item. Sed nec cognati uel adfines possunt nominare potiores . . . *ex*|pressum est, hi soli qui lege iuliaue (*d*) excepti sunt. |

Proinde, siquis cognatue alterultra (*e*) lege exceptus ljc . . . | doto (*f*) praetori est rescriptum, potiorem nominare non|poterit-n . . . | nominare adfinis qui alterultra (*g*) lege exceptus . . . |

Item. Excipiuntur autem lege quidem iulia cognatorum. . . | no sobrino sobrinaue natus; sed et nata per interpretati*onem* . . . | horum potestate sunt, quaeue in matrimonio, uel hii, qui su . . . | trarum hoc gradu nos contingentium mariti u . . . | tate nostra cognati contingentes eos ea cognati . . . | non excedit.

(*a*) *Cl. Theodoto*, ut p. 13? an potius *Ælio Diodoto*, ut p. 42, et infra p. 59? (*b*) Cod. *uirili*, *s* absorpta a seq. (*c*) Ita cod. explicatis litteris. (*d*) Videtur dicendum *papia iuliave*. Confer infra v. 27. Nisi mauis supplere *publicorum priuatorumue*. Sic dig. XII. 5. 4, ubi in editis legitur *lege iulia iudiciorum publicorum*, in cod. pal. 737. p. 168. col. 2, legitur *lege iulia et papia iudiciorum publicorum*. (*e*) Ita cod. Sed dic *alterutra*. (*f*) Supple *ut* supra. (*g*) Ita cod. Sed corr. ut supra.

(1) Confer pag. 54.

Item. Nuptarum nobis co . . . | grădum uel nostri cognati ab uxoribus nostris . . . |

Item. Lege autem papia hii adfines (1) excipiuntur, qui u . . . | et socer et socrus umquam fuerunt.

Item. Uitricus . . . | priuigna, uel ipsorum, uel
30 eorum qui in eorum potestate | fuerunt.

Item. Memini itaque, me suad . . . | Alcimum li-
32 bertum maternum Furl Octaui c. u. i . . . | cum tutelam eius administrasset, necessariusque ad . . . |||
nam et liberti materni in pari sunt condicione. Ora- 90 a.
tio enim dei (*a*) Marci ita scribta est, | ut patroni patronae libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo priuilegio sub|nixus sit.

Item. Si alius eum latinum fecerit, alius iteraverit, | an utriusque liberorum tutelam suscipiat, uiden-
5 dum, quasi utriusque meritum | habeat. Nisi forte, exemplo munerum, ut deus (*b*) Marcus rescripsit apud Orignem (*c*) eius | qui latinum fecit, debere eum fungi, solus (*d*) eius liberorum tutelam sus|cepturam dicemus.

Item. Officium quoque militare excusat. | Nam cum munus emeritum prodest, multo magis cum frequentatur prodesse debet. | Sed si ad tempus rei p. causa absit, non in perpetuum, sed ad tempus excusabitur.
10 Denique, | cum ex facto sub diuo Hadriano, quidam cum legatus esset legionis, testamentum recitatum | esset, quo tutor erat datus; non in perpetuum, sed ad tempus, quo legatus legionis | erat, meruit excusationem. Etiam is, qui commentarios habet praefecti,

(*a*) Ita cod. explicatis litteris. (*b*) Cod. *D*, linea traiecta. (*c*) Sic in cod. (*d*) Ita cod. Sed dic *solius*. (*e*) Ita cod. Dic *susccpturum*.

(1) Confer cod. th. XIII.5.7.

quamdiu hic | commentarios habet praefecti, ut deus (*a*) Marcus cum filio rescribsit. |

Item. Hi, qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando non admittuntur ad excusationem, | uelut si minor sit annis XXV adfini datus tutor, et aliquem usum rerum | habeat hereditariarum. Quod ius uenit ex epistula diui Hadriani, quam scribsit | Claudio Saturnino legato Belgicae;·quae constitutio uidetur de his loqui, qui a praetore | dati sunt. Ego idem esse accipiendum, si testamento datus sit. In ean|dem sententiam et diuus (*b*) Pius Plaetorio (*c*) Nepoti scribsit. |

Papinianus lib. XI quaestionum respondit: uerbis orationis Fratrum imperatorum libertum, etsi ob aliquod | priuilegium a tutelis ua*cet*, patroni tamen patronaeque liberorum (*d*) tutor | ut delegatur, conpraehensum. In numero liberorum pronepos patroni sine | dubio continetur. Sed potest dici, non aliis patroni liberis libertum hoc debere, | quam qui iure patroni hoc spe*ra*re possunt: et ideo neque patronae nepotis tutelam administrare conpellen*dum*. *P*riuilegio. . . (*e*) irum neque pupilli qui [ex filia] pa|troni uenit, quia uacatione propter (1) liberos patronorum, qui per uirilem sexum descendunt, liberti fruuntur. |

Item. Et hac q*uae* . . . de eo, cui beneficium datae libertatis exprobari potest. | Alioqui nequaquam (2) credendum est, ei priuilegium (*f*) ablatum, cui fideicommissa (*g*) libertas | soluta est. Nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris (*ut*) patronus ad|uersus

(*a*) Cod. *D*, ut supra. (*b*) Ita cod. explicatis litteris. (*c*) Cod. 1. manu *Platorio*; deinde, ut uidetur, P*laetorio.* (*d*) Cod. *libertorum*. (*e*) Supple quattuor litteras. (*f*) In dig. additur *excusationis*. (*g*) Dig. *fideicommissaria.*

(1) Ita scripsi, quia codex habet *pp.* Sed malim *praeter*.

(2) Haec extant dig. XXVII. 1. 24.

personam modo liberti consequitur, licet in bonis eius patroni ius exerceat; | excepto, quod in ius uocare patronum iniussu praetoris non debeat. ||

Item. Ius anulorum ingenuitatis imaginem praestat, 90. b. saluo iure patro|norum, patronique liberorum (1). |

Paulus libro sexto quaestionum sub R.(*a*) (*de*) legitimis tutelis. Apollinaris Paulo. Duo (2) sunt Titi, pater et filius, datus est tutor Titius, nec apparet de quo sensit testa|tor; quaero quid sit iuris? R. Is, datus est quem dare se testator sensit. Si id non atparet (*b*), non ius deficit, sed probatio. Ergo (*c*) neuter est tutor. Hoc rescriptum est in Sti|cho manumisso, si duo sint Stichi, et incertum, de quo testator senserit; uel si Erotem legauerit, qui plures eodem nomine habuit seruos. | Quod in nummis legatis non ita placuit: si non atparet uoluntas, id accep|tum est, quod minus est. |

Antoninus Granio Firmino militi. Ex duobus tutoribus, qui non | specialiter in locum excusati dati sunt, sicut precibus tuis adlegas; si unus pro | tutore res tuas administrauit, aduersus eum tantum tibi conpetere actionem, | ignorare non debes. Nec enim mutuo cessationis periculo, qui nihil gessit, ten|eri potest. Cum simpliciter datus est, qui administrationi se miscuit, contutor | iure fuisse non uideatur. |

Paulus libro singulari de testamentis. Parentibus licet, liberis suis (*d*) | in potestatem habentibus testamento tutores dare, masculis quidem inpuberibus, | feminis vero etiam puberibus, et tam |iam natis, quam etiam postumis. Itaque post institu|tionem *here*dum

(*a*) Nempe *rubrica*. (*b*) Ita cod. (*c*) Dig. *igitur*. (*d*) Ita cod.

(1) Dig. II. 4. 10. § 3. (2) Dig. XXVI. 2. fr. 30.

hoc modo scribere potest: Lucio Titio filio meo, et si mi|hi uiuo mortuoue nati erunt, tutores do Lucium Aurelium et Ga|ium Optatum; a quibus peto, ut tutelam liberorum meorum gerant, ita ut ea, quae in Asia reliquero, Aurelius; ea autem quae in Italia, Optatus administret. |

Possumus autem et singulis liberis alium atque alium tutorem | dare, ueluti hoc modo: Titio filio meo Aurelium tutorem do; Seio filio | meo tutorem Optatum do. Pluribus quoque liberis unus tutor, item uni plures dari possunt. |

Paulus libro singulari de excusationibus. Hii, qui tres pluresue tutelas, uel curationes, uel permixto modo cuiuscumque separatas admi|nistrant, excusari a tutela curationeue solent. Quod si fratrum tu||telam suscipiant, pro una tutela . . . antur eadem bona . . . |||

89 a. Ulp. de officio praeto||ris tutelaris. Obseruari autem oportet, ne his pupillis | tutorem det, qui patrimo||nia in his regionibus habent, quae sunt sub iuridicis, | ut Cl. Pompeiano praetor||i imperator noster rescripsit; multo magis, si in prouincia sit patrimo|nium, licet is, (*qui*) petitur (*a*), in u||rbe consistat. | 34 b.

Ulp. de officio praetoris || tutelaris. Qui (1) in collegio pistorum sunt, a tu|telis excusantur, si mod||o per semet ipsos pistrinum exerceant. Sed non alios | puto excusandos, quam qui in||tra numerum constituti centenarium pis|trinum, secundum litteras di||ui Traiani ad Sulpicium Similem, exerceant: | quae omnia litteris praefecti a||nnonae significanda sunt. |

(*a*) Num *petit*?

(1) Eadem dicit Paulus lib. sing. de cognitionibus in dig. XXVII. 1. fr. 46. pr.

Ulp. lib. suprascripto. Sed ostien||ses pistores non excusantur, ut Filiuminiano imperator | noster cum patre rescripsit. ||

Item. Urbici (1) pistores a collegarum quoque | filiorum tutelis excus||antur, quamuis neque decuriales, neque qui in ceteris cor|poribus sunt, excusentur : et |i|ta Hadriano (*a*) rescripto ad Cl. Iulianum (2) praefectum annonae | significatur; quam epistul|a|m quodam rescripto ad Uernam et Montanum | pistores imperator noster cum patre|| interpretatus est et ad pistores pertinere. Cum in eo negotio | frumentum agenti|bus| daretur a collegarum filiorum tutelis uacatio, | plus etiam imperator noster indulsi|t|, ut a tutelis quas susceperant, antequam pistores | essent, excusarentur. Sed ho|c| ab ipso creatis pistoribus praestitit; et ita Mar|co Diocae praefecto annonae rescripsit. |

Item. Sed et qui in foro |s|uario negotiantur, si duabus partibus bonorum | annonam iuuent, habe|n|t excusationem litteris allati *a praefecto* urbis | testimonialibus neg|o|tiationis; ut imperator noster et diuus Seuerus M. An*icio* Cerea|li rescripserunt : quo rescripto decla|*r*|atur ante eos non habuisse inmunitatem. Sed non eis | dari eam quae data est his |*qui*| annonam populi romani iuuant. |

Paul. lib. singular|i a|d municipalem. Urbici (3) autem pistores a collega|rum quoque filiorum tu|t|elis excusantur. Sed et si qui in foro suario nego|tiantur, si a

(*a*) Corr. *Hadriani.*

(1) Haec itidem repetit Paulus l. c.

(2) Ad Cl. Iulianum, huius fortasse filium, scribit non semel Fronto.

(3) Eadem Pauli uerba, sed ex libro singulari de cognitionibus, extant dig. XXVII. 1. fr. 46. § 1.

duabus parti|bus| patrimonii annonam iuuent, a tutelis habent | excusationem. ||

Ulp. de officio praetoris tutelaris libro singulari. Proinde, si mu|t|us surdusue quis sit, sine dubio a tu-
30 tela excusa|bitur. Hi uero, quos ualetudo, | uel | furor, uel morbus perpetuus excusat, etiam eas | tutelas, quas ante s|us|ceperant, deponunt. Alia causa aetatis est.
32 Lumi|nibus etiam captum Port*a*|*t*|o Faustino rescripsit imperator noster cum patre.

84a. Item. Furio ||| Epitidae, cum allegasset se unum ocu- 89b.
lum amisi||sse et in alio periclitari, rescripsit, an propter aduersam ualetudinem oculorum excusari || deberet, praetorem aestimaturum. | Hi etiam a susceptis excusabuntur. |

Item. Paupertas (1) plane (*a*) dat excusationem, si qui|s
5 Imparem se oneri iniuncto | possit docere (*b*); idque diuorum Fratrum rescripto contin||etur. |

Item. Si quis autem in prouincia domicilium habet, de||bet excusari; sed et si quis patrimonium in ea regione, quam iuridicus adminis||trat, habet. |

Item. Scio tamen quosdam, cum per errorem ad potio||rum nominationem | prosilissent, haud Impe-
10 trassent (*c*) ut deserto || iure potiorum ad excu|sationem se conuerterent. |

Paulus libro singulari ad municipalem. Pa|u|pertas (2) quoque solet tribuere ex|cusationem, quod honeri tutelae inpar esse (*d*) || uideatur. |

Paulus libro singulari de officio praetoris tut|elaris (*e*).

(*a*) Dig. *sane.* (*b*) Dig. *probare.* (*c*) Corr. *impetrasse.* (*d*) Cod. *inpetrasse.* (*e*) Cod. *tutelari.*

(1) Dig. XXVII. 1. fr. 7.

(2) Eadem fere, a Paulo repetita in lib. II. Sententiarum, leguntur dig. XXVII. 1. f. 40. § 1.

Mediocritas (1) et rus|ticitas et domesticae lites interdum excusationes merentur, ex epistula | diuorum Hadriani et Antonini et Fratru||m ad Caerellium Priscum | praetorem tutelarem. |

Item. Qui conplura allegant, quae singula non sint fir||ma, interdum excusari solent. | Nam et Fratres imperatores Sentio Potito ita rescripserunt: Quam-||uis, singula quae litteris tuis | conplexus es, non praestent sibi iustas causas excusa|t|ionis, tamen, quia multa simul | congruerunt, mouere nos possunt, et excusatio tu||a a tutela recipi possit. |

Paulus libro singulari de excusatione tutorum. Imperatores nostri Ælio Diodoto | suo *salut*em. Tutores secundum patris uoluntate|m decreto praetoris c. u. quod non iure | testato uel codicillis dati fuerant, confirmato || nominare potiores posse | non arbitramur. Nam iudicium patris, licet iure |*d*|eficiat, seruandum est. |

Paulus libro I editionis secundae (2) de iurisdicti|o|ne tutelari. Qui tres pluresque liberos habent superstites, excusari solen|t, i|dque conpluribus constitutionibus cauetur, tam dei (*a*) Marci et Luci, quibus Pontium Ma|*rc*|ellum trium liberorum | patrem liberauerunt, litteris ad eum em|i|ssis, quam dominorum nostrorum. S ed | numerus in Italia ciues romanos liberat; nun|c e|x constitutione principum | nostrorum nec in Italia, sed Romae tantum exem|p|lo municipalium mu|nerum. Nam Clodio Herodiano ita scribserun|t| : Sicut in Italia ciues romani | consistentes numero *Q. quattuor liberorum |*inc*|olumium a ciuilibus* |||... XXVII.

(*a*) Ita cod.

(1) Dig. XXVII. 1. fr. 6. § 19. paucis mutatis.

(2) Notemus hunc titulum paulini libri.

QUANDO DONATOR INTELLEGATUR REUOCASSE UOLUNTATEM.

21b. . . . ipsam contumeliis pers|e|qui; in affectu pie- 85b.
tatis monitos posse mitescere. | Uolumus igitur, ut si const|e|t iuxta patrem liberos, contra quam humanitatis ratio | deposcit, superbe cru|d*eliterque* | se tollere, emancipatio firmitudine euacuetur; | idque, quod liberis pater do|*nati*|onibus contulit, patris dicioni naturaeque *iuri* subiu|gati, patriae reccida|*t p*|otestati. Et ita illi, qui sacris euoluti, a functione ob-| sequii recesserunt, nec|*ess*|itatis laqueis adstricti, in qua (*a*) commendatio|ne pietatis etiam detre|*cta*|ntes aduenient. Dat. XVII. kal. augg. Constanti|nopoli, Gallicano |e|t Symmacho conss. (330) |

Constantinus et Caess. (1) || Multas saepe natas ex donatione causas cog|nouimus, in quibus uel adu|m-| brata pro espressis, uel inchoata pro perfectis, uel plurima | pro omnibus controuersiam faci||ant, cum agentium uisa (*b*) ex ingenio ac facul|tate dicendi, aut perfecta d|e|formarent, aut inchoata perficerent. Inde ius an|ceps, ac pro dicentium in|p|ulsu uaccillanti (*c*) sententiarum decreta differebat, | Maxime karissime ac iucundissime. Hi|n|c enim nuper exceptis personis dicta lex est, in quibus sum|mum ius, et uoluntas |o|mnibus libera, sollemnitate more perfecta, ortus (*d*) | suos prae-

(*a*) Ita cod. Sed legendum uidetur *iniqua*. (*b*) Sic, quantum uidere licet. (*c*) Ita cod. (*d*) Ita cod.

(1) Conferenda est haec eiusdem exempt. et uend. v. Constantini lex cum alia ult. p. 7. sqq.

senti munere o|p|ulentat (*a*); tempestiua dehinc communium | donationum cura suc|c|essit. Absolutis enim illis, quae ideo prima sunt, quoniam | sunt religione potiora, cir|cum|acto animo ad uniuersum donationum genus, | conspeximus omnes ear|*u*|m species signis ac nominibus imprimendas, | ut in hominum contractibus |*d*|ifferentiam sui nuncupationum proprieta|te secernant. Itaque siue |*il*|la donatio (1) directa sit, siue mortis causa insti|tuta, siue condicionibus fa|ci|endis non faciendisue (*b*) suspensa, siue ex aliquo notato tempore prom|i|ssa, siue ex (*c*) animo dantium accipientiumue | sententiis quantum ius sinit, c|og|nita (*d*); eius haec prima obseruatio est, ut quas (*e*) leges | indulgent, condiciones |p|actionesque (*f*) promantur; hisque penitus cognitis | uel recipiantur, si conplacita|e, uel r|eiiciantur, si sunt molestae. Sed iure rec*tius* | parendum erit, nec de|ne|gabitur officium, quin simul spes abicia*tur adi*|piscendi. In ceteri|s|(*g*) sane condicionibus indefensos minores quoniam (*h*) *cer*ta| re promissa difficile est non | . . | it, quorum tamen defensores (2), si forte per | eos in obeundis donationum off|ic|iis, quare cum res erit recepta, neclecta (*i*) utilitas minoris | commodis (*k*) spoliabitur (*l*), rei am|*is*|sae periculum praestabunt. Ita familia-
86a ris dispendii ||| metus etiam segniores ad ea conficien- 21a
da ex tard|*itate* *i*ncitabit. Post in iisdem | conscri-

(*a*) In cod. additur *e*, lineola superimposita, nempe *est*; mox tamen *e*. uidetur expuncta. (*b*) Cod. th. et iust. *faciendi*. (*c*) In cod. th. *ex* deest. (*d*) Cod. th. *cognominata*. (*e*) Cod. uidetur habere *qs*. (*f*) Cod. th. et iust. *actiones, conditiones, pactionesque*. (*g*) Quid haec sibi uelint, difficile est dictu. Excidisse tamen non pauca post *molestae*, facile est coniicere. (*h*) Cod. *qn*. (*i*) Ita cod. heic et alibi. (*k*) Cod. *commodis*, ab sorpta a seq. (*l*) Ita cod. 2. manu; at 1. *prob abitur*.

(1) Cod. th. VIII. 12. c. 1, cod. iust. VIII. 54. c. 25.

(2) Epit. Cod. th. III. 19. c. 2; cod. iust. V. 37. c. 21.

bendis praecipue nomen donatoris, ius a|c *re*|m notans proscribatur (*a*); | tum ab utroque iure conpleatur, neque id occulto, aut per impe|*rito*|s, aut priuatim. His enim rebus | saepe clandestina fraus, et quae facta sunt infecta, | *et* i|nducta (*b*) quae scripta sunt, | simulans, aliisque ac dehinc aliis largiendo a|c | donando, ac saepe | uel dando multos habendi spe allectos concurr|*ere* | in expugnanda sibi proprietate impulit. Tabulae i(*c*)| *igitur* | quodcumque aliut materiae tempus | dabit, uel ab ipso, uel ab eo, quem fors summi|ni|strauerit (*d*) scientibus | plurimis perscribantur*, eaeque, ut supra conpraehensum est, rebus, nominibus, per|sonisque distinctae sint; ac tum corporali|s t|raditio, in quam saepue multi | talia simulando inrepentes, aut ueluti corp|or|a capientes, sollemne | illud ius, ac uoluntarium, inconcessa usurpa|ti|one praeripiunt. Ea igitur | ipsa rerum traditio praesentium aduocata uicin|ita|te, omnibusque arbitris, | quorum post fide uti liceat, conuentu plurimorum celebre|*tur*. | Non enim aliter uacua iure | dantis res erit; quam ea uel eius uoluntate, si est mob|ili|s, tradatur, uel abscessu s|ui, si domus aut fundus aut quid eiusdem generis eri|t, s|edem nouo domino | patefecerit. Quae omnia consignare actis iudi|c|is praestat, ut res multorum | mentibus, oculis, auribus testata, nullum effu|g|iat, cuius aut scientiam | kapiat, aut dissimulationem tegat.

---

* *In marg. sch.* Donationes apud acta firmandas et praesentibus multis inplendas.

(*a*) Cod. th. et iust. *rem notari oportet.* (*b*) Ita co d. 1. manu; at 2. *indicta.* (*c*) Ita cod. Sed in th. et iust. *aut.* (*d*) Itascribitur in codice, non *submin.*

Quod si|iu|dex aberit, cui summa | prouinciae commlssa est, mandetur istud magistratuum actis, atque ut nullus sit subi|ciendi aut surripiendi locus, cum alterutri co|m|modum sit uerum, exemplis | idem magistratus adscribant. Sic enim conscie|n|tia multorum, monumentis iudiciorum ac populorum praescri|bt|is, aut litium causa peruulgatis omnibus, fides abstrusior non erit. Tal|ia|enim esse oportet dominiorum *(a)* | initia, quorum diuturna possessio saepe legitim|a| proprietatum iura perfrin|git: talis liberalitatum honestas, quae loci|s| clamata omnibus, | accipientium donantiumque famili|is, liberalitatis et gratiae | praedicatione conpleat *(b)*. Simul cum sit exími|um|, cuiusque donum prome|rendo cepisse, eius iucunditas nulla li-t|i|um tristitudine minuatur. Quod si expectanda causa, dicendaque sententia, or||ba publico testimonio | liberalitas caecam gratiam obscuro|sque| coetus prodiderit, quoniam | sola fraus cognita est, eorum *(c)* quae donata dicu|n|tur, temere non erit fides acci|||pienda, 23b
sed ea alienat*ione* . . .
uorum reiecta uel su . . .
uersis studiis recte r . . .
iure quod quibusque rebus don*atis* . . .
ea perfectione faciend . . . . *uer*-
borum deinde esse quicquam . . .
lege commutata uer*borum* . . .
faciendis neque ullam . . .
flare cum futuris ius p . . .
quae ut omnes cognosc . . .
ti tuo praeferenda est. PP. *III. non. feb. Seuero et Rufino* | conss. in foro diui *Traiani*.(323.)

(*a*) Cod. *dominorum*. (*b*) Dic *praedicationem*, uel *conpletaur*. (*c*) Cod. *earum*.

Paulus (*a*) lib. XII. R. Inperfec*ta* . . .
liberalitatis nouissim . . .
Item. Non ideo donatio . . .
filiae tradita placui . . .
tatem sibi recepisse . . .
Item. Cuius mater absenti fi . . .
ad eum fecit quas procu . . .
quae inst rumenta praediorum e . . .
praediorum ad filium . . .
uel seruis eius tradita n . . .
diorum ad filium peruen . . .
nae uoluntatis et c . . .
causa redire iussisset . . .
possessionem praediorum . . .
constare . . . .
factam praedio neque m . . .
habuisse. Respondi : nec fideicommissum s . . .
in aede sacra editu . . .
teris post mortem su*am* . . .
post mortem suam . . .

23a. . . . . r poenam mad . . rationem
. . . . uit quod ne fiduciae daretur
. . . . num accepit perueniret, qui
. . . . actio perficitur. Cum
. . . . autem creditor
. . . . nem si debitor pecuniam quam dele
. . . . one factam nouationem
. . . . dam stipulationem uenit
. . . . inchoauit. Respondi:
. . . . *possess*ione tradita, quam inritam
. . . . *d*onauit, in iis praediis fuit

(*a*) Cod. *Paul.* Sed Papiniani omnia esse, quae sequuntur, certum est.

. . . . tas non posse reuocari conue-
. . . . m ad irritum reccidere (*a*)
. . . . t affectio pridem praecesseris
. . . . alis uitae coniunctione
. . .

Item. Species extra dotem a matre filiae nomine uiro traditas (1), filiae, quae | *praesens fuit, donatas et ab ea uiro traditas uide*ri respondi, nec matrem | *offensam repetitionem habere, uel eas recte* uindicare, quod uir cauis|*set, extra dotem usibus puellae sibi traditas; cum* ea significatione non | *modus donationis declaretur, nec ab usu propri*etas separetur, sed peculium | *a dote puellae distingueretur.*

Item. Pater (2), *qui filiae, quam habuit in potestate., mancipi*a donauit, et peculium | *emancipatae non ademit* . . . *eman*cipationis uita deces|*serat, ex post facto donationem uidebatur perf*ecisse. |

. . . . bat praediorum, quae pater ei post
. . . . am donationem genuit
. . . . esset : parui etenim refert,
. . . . cta non probaretur arbitrum
. . . . em recte secuturum
. . . . ea dati si*nt* (*b*)
. . . . si filiae *pro*pria praedia |||
praelegaret; et adiecisset: " exceptis quae sorori tuae 19
donaui. „ Nam et testamento libera||itatem confirmatam, et aperte patris declaratam uoluntatem (*c*); | quod diuisionis arbitrio sufficit, iuris quoque uerbis deficientibus. |

(*a*) Ita cod. ut supra. (*b*) Finis huius uersiculi scripturauacare uidetur. (*c*) In cod. additur *confirmat*; tum deletur.

(1) Dig. XXXVIII. 5. fr. 31. § 1. (2) Ibid. § 2.

Item. Eiusmodi (1) lege deposita in aede arca, ut eam ipse, qui solus (*a*) deposuit, | tolleret, aut post mortem domini Ælius Speratus, non uideri perfectam | donationem respondi. |

Item. Pomponius (2) Filadelfus dotis causa praedia filiae Pomponiae, quam | habuit in potestate, tradidit, ei mercedes eorum genero solui (*b*) mandauit; an ea | praecipua filia retinere possit, cum communes (*c*) filios heredes instituisset, quaere|batur. Iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater | praedia, *de* (*d*) quibus quaerebatur, dotis esse uoluit, et matrimonium post mortem quoque patris | constiterat, respondi: per filiam etenim, quae naturaliter agros retinuit, specie dotis, cuius | capax fuit (*e*), defendi. |

Item. Mulier sine tutoris auctoritate praedium stipendiarium instructum non mortis causa | Latino donauerat: perfectam in praedio, ceterisque rebus nec mancipii (*f*), donationem | esse apparuit: seruos autem et pecora, quae collo uel dorso domarentur (3), usu non cap|ta. Si tamen uoluntatem mulier non mutasset, Latino quoque doli profuturam | duplicationem respondi. Non enim mortis causa capitur, quod altero (*g*) donatum est, quoniam (*h*) | morte Cincia remouetur.

(*i*)

Item. Filius emancipatus, cui pater peculium non ademit, res quidem pro donato, uel | pro suo, quod iustam causam possidendi habet; usu capit; sed debitores

(*a*) Dig. *solus qui.* (*b*) Cod. *fului.* (*c*) Dig. *omnes.* (*d*) Additur a me *de.* (*e*) Dig. *fuisset.* (*f*) Ita cod. (*g*) Ita cod. Sed corrigendum uidetur *Latino.* (*h*) Cod. *qn.* An potius scribendum (*i*) Versus uigesimus omnino scriptura uacare uidetur.

(1) Ibid. § 3.
(2) Dig. X, 2. fr. 35.
(3) Cf. Ulp. fragm. tit. XVIIII.

conue|nire non potest, neque lites pecuniae (*a*) prosequi,
si non sit in rem suam cognitor datus, aut | nominum
delegationes interuenerunt. Plane, quod ei soluitur pa-
25 tre non dissen|tiente, debitorum liberat; nec interest, an
emancipatum ignoret, uel ei non esse peculium | adem-
ptum, cum rei substantia plus pulleat (*b*) existimatione
falsa. |

Item. Peculium uindicta manumisso, uel inter ami-
cos, si non adimatur, dona|tori (*c*) uidetur. Quae ratio
facit, ut ex iusta causa possidens usuc*apere rem* pos-
sit. | Aliut in his placuit, qui tantum libertatem acce-
30 perunt, si testamento parentis | potestate soluuntur:
quos amittere peculium, si non sit legatum, constitit |.
31 Neque (*d*) enim tacita liberalitas defuncti permittentis (*e*)
retinere peculium po|||tuit intellegi. 19b.

Item. Sponsae res simpliciter donatae, non in|secutis
nuptiis, non repetuntur. Sed etsi adfinitatis contrahen-
dae | causa donationes factae sunt, et nuntium sponsus
culpa sua remiserit, | aeque non repetuntur: quod ita
5 intellegi oportet, si reuocantis donatione (*f*) condi|cio
non coniuncti matrimonii conpraehendatur, sed (*g*) per-
ficiendi contractus. |

Item. Eam, quae bona sua filiis per epistulam citra
stipulationem dona|uit, si neque possessionem rerum
singularum tradidit, neque per mancipationem prae-
diorum | dominium translulit, nec interpositis delega-
tionibus, aut inchoatis litibus, | actiones nouauit, ni-
hil egisse placuit. |
10 Item. Matrem, quae sine tutoris auctoritate filio do-

(*a*) Cod. *pecun.*, linea, ut uidetur, superimposita. (*b*) Ita cod. (*c*) Corrige *donari*, uel *donatum*. (*d*) Haec pagina habet uersus tantummodo 31; immo 30: quia, praeter hanc breuitatem, in uigesimi quoque uersiculi, ut diximus, loco spatium uacuum est. (*e*) Cod. *promittentis*. (*f*) Cod. *donationis*. (*g*) Cod. *non* pro *sed*.

nationis causa praesentes seruos mancipio | dedit, perfecisse donationem apparuit *.

Item. Aurum et argentum, quod in re praesenti fuit, pater filio sui iuris donauit, eiusque possessionem traditam esse instrumento, palam fecit: non itcirco (*a*) do|nationem inritam factam existimaui, quod usum omnium rerum | apud patrem filius reliquit (*b*).|

---

* *Post hunc uersum interponitur scholion eiusmodi:* Pollicitatio donationis inter priuatos uim obligationis non inducit.

(*a*) Ita cod. *b*.. Ita cod. 2 manu, at 1. *reliquid*.

DE DONATIONIBUS AD LEGEM CINCIAM.[1]

Ulpianus lib. I ad edictum de rebus creditis. Indebitum (2) non (*a*) solutum accipimus, |non solum si omnino non debebatur (*b*), sed et si per aliquam exceptionem petit non po|terat, id est perpetuam exceptionem. Quare hoc quoque repeti poterit, si quis | perpetua exceptione tutus soluerit (*c*). Unde si quis contra legem Cinciam | obligatus non excepto soluerit, debuit dici, repetere eum posse; nam semper exceptione Cinciae uti potuit non solum ipse, uerum, ut Proculeiani contra tabu|las (*d*) putant, etiam quiuis, quasi popularis sit haec exceptio; sed et heres (*e*) eius, nisi for|te durante uoluntate decessit donator. Etenim doli replicationem locum habere, imperator noster rescripsit in haec uerba: [Greg. lib XIII. tit. (*f*)] | *Imp.* Alexander Flauio Menandro. Professio donationis apud acta | factae, cum neque mancipationem, neque traditionem subsecutam esse dicas, | destinationem potius liberalitatis, quam effectum rei actae, contnet. Ea | propter, quod non habuit filius tuus dominium, si, quae adfirmas, uera sunt, obli|gare pacto suo creditori non potuit, nec quod sine effectu gestum

(*a*) Corrige ***autem***, ut est in dig. (*b*) Dig. ***debeatur***. (*c*) Dig. ***soluit***. (*d*) Ita cod. (*e*) Cod. ***heris***. (*f*) Inscriptio haec a recentiore manu addita uidetur. Nihil autem est post ***tit***.

(1) Hic quidem titulus in summis paginarum oris scribitur: nulla tamen in ipso contextu secretio fit a praecedente titulo.

(2) Dig. XII.6, fr. 26. § 3.

est, uin|dicationem tui iuris impedit (*a*). PP. III. kal. ian. Alexandro | Aug. III. et Dione II. conss. | (229.)

32. *Impp.* Seuerus et Antoninus Augg. Cosoniae Hilarae.
17b. Actio noua ex pro|||missione, quae donati|o|nis causa 85a.
facta sit', dari non solet. PP. prid. kal. ian. | Romae Antonino || II, conss. (*b*) (205.)

Quaerebatur, an, cum Seius filiam suam emanciparet, | aput (*c*) acta professus sit ei|s|e donare fundum, nec instrumenta donationis | fecerit, | an uideatur prof|e|ssione actorum perfecta esse donatio. Respondi: si neque man|cipatio, neque traditio s||ecuta est, solis actis dominium non transisse. |

Ulpianus libro XLVI ad Sabinum. " Ut, || quod utendum mater filiae dedit, non uideatur donatum; | et si donatum sit, non |u|aleat, in potestate filia constituta patris. Aliud esse, si | dotem dedit. (1) ,, Ulpianus: constat, quod utendum filiae datum est, non esse | donatum; sed et si do|n|ator (*d*) esset, aeque donatio non ualeret in filiam con|lata, quae in patris erat || potestate *. Plane, si in dotem mater filiae dedisset, ualet quod factum est. Potest enim d|o|nare filiae, cum res mariti fiant; quamuis quandoque filia, uel | sola, si iuris sui fueri||t, uel, uoluntate filiae, pater habeat rei uxoriae actionem. Merito | igitur Sabinus ait: si in|scia uxore, uel inuita, maritus in do-

---

* *In marg. schol.* Mater filio *e* in patria potestate posito donando, nihil agit.

(*a*) Ita cod. non *inpedit.* (*b*) Ita cod. cum duplici *s*, quamquam unius consulis nomen scribitur. Erat autem consul alter Geta Caesar. (*c*) Ita cod. At superius *apud.* (*d*) Ita cod. Num pro *donatum ?* (*e*) Ita cod., non *filiae*, ut est in ordine.

(1) Huc usque uerba Sabini esse uidentur.

tem dedit, | rem mariti non esse fact|a|m, et ideo uindicari ab herede mulieris posse. Quod (*a*) sciente ea hoc factum || sit, consequens erit dicere, in dotem conuersum esse id, | quod datum est (*b*).

Hermog. tit. de donationibus. (*c*) ||

Diui Diocletianus et || Constantius Caeciliae Anagrianae. Si donatio|nibus in unam filiam conlati||s, quarta non retenta, patrimonium exhaustum (*d*) in fraudem ceteror|um filiorum probetur, has rescindi ad instar inofficio|si testamenti (*e*) sacris constitutio|n|bus parentum nostrorum euidenter continetur. Matre quoque | filiae res uenundante, || nihil ei auferre posse, non ambigitur. Snbscripta V. kal. | mai. Sirmi, Caess. conss. | (294)

* Idem Boncio Secund|o. Praeses prouinciae amicus noster notionem suam in|pertiet, non ignorans pro su||a auctoritate atque experientia, si docebitur inmode-|ratis donationibus, non ret||enta quarta d excludendam inofficiosi que|rellam (*f*) nepotis ex fil||io nati, patrimonium suum auum exhausisse, | postqu: (*g*) constitutiones h||uiusmodi conmentis ad exemplum inofficiosi querellam esse concursum (*h*). PP. Mogontiaci XI. kal. iul. Maximo et Aquilino conss. (286)

Greg. lib. XIII. tit. (*i*) Imperator Philippus Agili||o

---

* *In marg. schol.* De immodicis donationibus.

(*a*) Num pro *quod si ?* Equidem in codice quoque Frontonis *quod* pro *quod si* reperiebam. (*b*) Verba *datum est* scribuntur alia manu. (*c*) Rursus haec alio scripturae genere inter uersus addita sunt. Haec tamen ipsa scripta fuerant 1. manu, et mox immerito deleta. (*d*) Cod. 1. manu *exhastam*, 2. *exhastum*, sine *u*. (*e*) Cod. *tt*, superimposita *i*. (*f*) Cod. heic et infra *quaerellam*. (*g*) Ita cod. (*h*) Corrigendum uidetur *quaerellae esse occursum*. Vel *inofficiosi testamenti, ad inofficiosi quaerellam esse concursum* (*i*) Ita cod. ut p. 69.

Cominio (*a*) suo salutem. * Inter patronos *et* (*b*) liber-
tos | de iure donationu|m| tractari non oportet, cum
20 etsi perfectis donationibus in possessionem induc||tus
libertus, quantolibet tempore ea quae sibi donata
sunt, pleno iure u||t dominus possederit, tamen om-
32 nis donatio mu|tata patronorum uolu|n|tate reuocan- 17a.
35b. da sit (*c*). Quod obseruabitur etiam (*d*) circa ||| ea quae
libertorum nomine, pecunia *tamen* patronor|*um*|, et
beneficio, conparata sunt. Nam qui o|b|sequiis suis
liberalitatem patronorum prouocauer||unt, sunt digni,
. quin (*e*) eam | non retineant (*f*), cum coeperint obsequia
neglegere(*g*), cum magis||eos conlata liberalitas ad | obse-
quium inclinare debeat (*h*), quam ad insolentiam || erige-
re. Fundus autem, que|m| Agilio liberto donasse te tri-
bus et decuria quae i||psius nomine *parata* | . . . .||
siue partis est uindicatio cum consue|tudo nouo. . . .
. . . libertus ||obtinere debeat, circa | quas uoluntas
patronorum in supremam (*i*) us||que diem perseuerauе-
rit. | Hoc tamen ius stabit intra ipsorum tantum libe-
ralitat||em, qui donauerunt (*k*): ceterum, | neque filii eo-
rum, neque successores ad (*l*) beneficium || peruenient (*m*).
Neque enim fas est, | omni (*n*) modo *inquie*tari dona-
tiones, quas is, qui || donauerat, in diem ui|tae suae

---

* *in marg. schol.* In libertos conlatam a patrono donationem, si ingrati extent, reuocandam, uel si nomine eorum quid emptum sit.

(*a*) Cod. iust. VIII. 56. 1. *Cosminio.* (*b*) Additur a me *et;* quam copulam in antiquis codd. haud raro desiderari comperi; id quod nuper docui etiam in indice frontonianae latinitatis. (*c*) Cod. iust. *est.* (*d*) Cod. iust. *et.* (*e*) Ita cod. (*f*) Cod iust. *non sunt digni, quo eam retineant.* (*g*) Cod. *neglegerent.* (*h*) Cod. iust. *deberet.* (*i*) Ita cod. (*k*) Ita cod. Sed in cod. iust. ita est: *intra ipsos tantum qui liberalitatem dederint.* (*l*) Cod. iust. *ad hoc,* (*m*) Cod. iust. pertinebunt. (*n*) Cod. iust. *ullo.*

non reuocauit (*a*). *Dat. XV. kal. iul. Æmiliano II et Aquilino conss.* (249)

*Diui Constant||inus et Caess. Prisca | legum aequitate prouisa, uariis ambagum uersu||tiis exquisita donatio, | licet instrumentum emptionis uel debiti tenorem conpraehendere uideatur, tamen | claris donationibus probata debent in irritu||m (*b*) deuocari; si quidem consultis|sima ratione uideatur esse prouisum, matrimonio cons|t|ante donationes inter uirum et | uxorem ac re(*c*)insecuta non ratas nullam f||irmitatem habere, nec sibi | debent mulieris (*d*) blandiri, *qua*mquám uenditores || uel debitores ad eludendas | legum sanctiones mariti earum se falso u||ideantur esse professi. Quare | Uettium Rufinum c. n. p. f. urbi amicum nostrum, cuiu|s| notio est, adire non prohi ber| qui *par*tium allegationis ex a . . . petition||i tuae secundum iuris | prouidebit iustitiam. Dat. XIIII. kal. || nou. Mediolano (*e*), | Constantio et Licinio conss. | (312?)

Idem Aureliae Sabinae siue Gaudiosae. Lic|e|t in potestate filii sunt degentes, | donationum effectum a patre sibi conlatu|m| mox consequi m . . . | posse uideatur, tamen perseuerat et . . . . satis ad || instar mortis causa dona|tionis huiuscemodi liberalitatem redigi oportere, r||etro principum scriptis | cognoscitur (*f*) esse concessum. Unde u. c. praefectum urb||i amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis qui omnibus rite consideratis | quae | in precem (*g*) tuam conferenda m | . . . n si pro experientia sua recte . . ari . . ||

* *In marg. schol.* De donationibus.. ab empt (1). tis.(*h*)

(*a*) Cod. iust. *retractauit.* Exin tria circiter sunt uerba in codice litteris inclinatis atque obscuratis. (*b*) Ita cod., non *inritum.* (*c*) Cod. fortasse *res.* (*d*) Ita cod. pro *mulieres.* (*e*) Ita cod. *f.* Cod. *cognitor.* (*g*) Cod *praecem.* (*h*) Perierunt huius scholii quatuor circiter uerba.

(1) *Lege* sub emptione. . . sub. . . . us.

Dat. idib. augustis, Romae | Constantino et Licinio Augg. conss. | (312?)

32 Diui Diocletianus et Constantius Sabinae *(a)* et D||io-
24b. dulae. Perfectam dona|||tionem mutata uoluntate donatoris, etsi parum gratus existet, cui | dono res data est, minime contendi posse, saepe rescriptum est. PP. V. non. mart. | Nicomediae, Maximo et Aquilino conss.| (286)

Idem. . . *(b)* iae. Si. . *(c)* tuus nomine matris tuae de sua pecunia | . . . *donationis* causa, eique tradidit, et decedens non reuocauit | ad. . . contulisse uidetur, intellegis frustra te uelle experiri, cum oratio|ne diui Seueri huiusmodi donationes post obitum eorum, qui donauerunt, | confirmentur. PP. pridie non. mart. Antiochiae, Augg. IIII. et III. conss. | (290)

Idem. A *(d)*. . . *con*tulit donationem, | et decedens suppremo *(e)iu*dicio non reuocauit, scilicet manente potestate, praeses prouinciae | iuxta fliuorum principum constitutiones super hac re factas uim prohibebit, | de ceteris inter uos disceptaturus. PP, IIII kal. sept. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem. Aurelio Zoilo. Cum adfirmes, patrem tuum donationes perfectas | in te contulisse, et suppremis iudiciis eas non reuocasse, poteris iure consti|tuto, praesertim cum honori primipilari sis adstrictus *(f)*, securo animo ea, quae | donata sunt, possidere. PP. VIII. kal. nou. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Benignae *(g)* Superlatae. In filiam post emancipationem a patre | conlatam postea auferri ab ea non

(a) Cod. *Sab... na*, ut uidetur. *(b)* Desiderantur sex fere litterae. *(c)* Rursus sex litterae desiderari uidentur. *d.* Hic totus fere uersiculus misere abrasus est. *(e)* Ita cod. ut supra et infra. *(f)* Ita potius uidetur in cod. quam *adscriptus*. *(g)* Cod. *Benigne.*

potuisse, dubitari non oportet. Si igitur nihil aliud tibi | de iure aduersatur, praeses prouinciae, ne qua tibi legitime possidenti fiat iniuria, | intercessu auctoritatis suae prouidebit. PP. IIII. kal. dec. Maximino et | Aquilino conss. (286)

* Idem Aur. Anni*ae* In q...(*a*) lum non ue|nit, aduersus enormes donationes, quae ita (*b*) in quosdam liberos uacu*is* (*c*) | factis facultatibusin filiorum pernicie conferuntur, iamdudum diuorum | principum statutis *esse* prouisum. Si igitur mater tua ita patrimonium suum | profundit liberalitate *in* fratrem tuum... isce pati... pibus *t*uis | au*x*it ut quartae pa*rtis* dimidiam quam ad excludendum inofficiosi | querellam (*d*) aduersum au... rtat his datis... atis quae *in* Aurelio tec*um* |·*ri* habes, praeses prouinciae, quod... tae gestum est, reuocabit, eamque aeris | alieni solutionem . . ab intestato cum fratre tuo matri heres exsti|tisti, reuocare non potes. *Dat.* Nicomediae V, non. mart. Aug. III. et II. conss. | (287?)

** Idem. Aurelio seuero Alexandro. Pater in filium, quem in potestate habet, con|ferens, ipso iure dona*tion*em non facit, sed ex praeceptis statutorum recepta ||| humanitate placuit, si in eodem iudicio perse- 24a.
uerans in fatum conces|serit, liberalitaten eius salua lege falcidia probari. Proinde, si pater, qui per epi-

---

* *In marg. schol.* De Inmodicis donationibus.

** *Schol.* Si pater in filiumfamilias aliqui*d confert*, liberalitas eius, salu*a lege* falcidia, probanda *est*.

(*a*)Desunt quattuor litterae post *q*. (*b*) Una tantum littera post *ita* legi non potest, sed nescio quid aliud supra uersum uidetur esse additum. (*c*) Cod. habere uidetur *uacua* (*d*) Cod. *quaerellam*.

stulam | res tibi dono dedit, non reuocata liberalitate nec mutata uoluntate, fa|talem diem intestato obiit, inlibata donatio permanet, nisi tamen legis | falcidiae ratio comminui eam exegerit: quod si locum habet, eatenus | ex donatione fratres tui deducent, quatenus id fieri indemnitas, | et iuris ratio, et (*a*) in optinendis portionibus, quas eos habere necesse est, | exigunt. Iuxta hanc iuris formam praeses prouinciae, ad uicem familiae her|ciscundae, officium sententiae suae legibus temperabit. PP. Byzanthio (*b*), XI. kal. | apr. Maximo ei Aquilino conss. | (286) (*c*)

* Idem Calpurniae Aristenetae. Quoniam non contenta rescriptò, quod ad primas preces (*d*) ac|ceperas, iterato supplicare uoluisti, ex iure rescriptum reportabis. Commu|nes res in solidum donari nequeunt, sed portiones eorum, qui donant, | ad eos, qui dono accipiunt, transitum faciunt. Nec ambigi oportet, donatio|nes etiam inter absentes, si ex uoluntate donantium possessionem hii, quibus do|natum est, nanciscantur, ualidas esse. ** Restat, ut si filius tuus inmode|ratae liberalitatis effusione patrimonium suum exhausit, iuxta | legum placita praesidis prouinciae aucxilio (*e*) utaris; qui discussa fide ueri, | si integri re-

---

* *In marg. schol.* Communes res in solidum donari non posse. Donationes etiam inter absentes posse fieri, et ualidas esse, si ex uoluntate donantium hi, quibus donatum est, nanciscuntur possessionem rerum donatarum.

** *Sch.* Idem supra. pag. VIII, et infra pag. XV, et XXIII.

(*a*) *Et* abundare uidetur. (*b*) Ita. cod. (*c*) Heic in margine uideor mihi cernere notas aliquot tironianas. (*d*) Cod. *praeces*. (*e*) Ita cod.; cuius modi scripturam in codice quoque frontoniano obseruaui.

stitutionem ex filii persona conpetere tibi ob inprobabilem do|nationis enormitatem animaduerterit, in remouendis his, quæ perperam | gesta sunt, tibi subueniet. PP. III. id. feb. Mediolani, Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Aurelio Carrenoni. Si stipendiariorum proprietatem dono | dedisti, ita ut post mortem eius, qui accepit, ad te rediret, donatio inri|ta est, cum ad te proprietas transferri nequiuerit. Si uero usumfructum in eam, contra quam sup|plicas, contulisti, usumfructum a proprietate alienare non potuisti. PP. V. id. mart. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Alexandriae. Ea quidem, quae iure donationis a socru tua in te conlata sunt, manere inconcussa rector prouinciae efficiet. *In* (*a*) matrimonio uero retinendo,|tui arbitri (*b*) est, an uelis et filiis communibus interuenientibus in eodem | proposito perseuerare, PP. III. id. oct. Heraclia (*c*) Thracum, Maximo et Aquilino conss. | (286)

Greg. lib. XIII tit. (*d*) Idem Aurelio Abanti. Si filiae tuae | possessiones; de quibus agitur, neque mancipasti, neque tradidisti, frustra uereris ||| ne ex una professione uel. . . . . *.praeser-* 22a.
tim cum fundos tributar*ios*. . . . .
etiam ab iniuria tempera. . . . . . .
Maximo et Aquilino con*ss*. (286)

[Eodem libro eodem tit.(*e*)] Idem Iuli*ae* Marcellae. .
quod donatum est, alii restitui. . .
siis, in quem liberalitatis conpen . . .
fide non seruata ei, qui libera . . .

(*a*) Una uel duae litterae legi nequeunt. (*b*) Ita cod. pro *arbitrii*. (*c*) Ita cod. (*d*) Haec inter uersus alia manu addita sunt. (*e*) Rursus alia manu haec adduntur.

persecutionem conpetere. Sed cum . . .
pes ei, qui stipulatus non sit . . .
decernendam esse ádmi . . . .
ageret, potuit decerni s . . .
adcommodabitur. PP. Si*rmii* . . .

Constantinus et Cae*ss* . . .
nec ea, quæ matres in filios cont*ulerunt* . . .
tunt. Sane, si generaliter r . . .
uel mancipatione totius pa . . .
est, id quod donatum est, stare non . . .
transferri non ualeat qu . . ,
li possit rectorem prouinciæ interp . . .
Licinio V. et Crispo *conss.* (318.)

[Greg. lib. XIII. tit.] Diuus (*a*) imp. Produs Massiciæ R...
est, siquidem donaturam te, quae d . . .
menta fecisti, aut eundem, cui d . . .
perfectam ac solam ti*bi* (*b*) p . . .
non posse, quando apud te eius rei propri*etas* . . .
siones uel per eum, cui dona . . .
celebratae non tibi obesse . . .
iustum magistrum sum . . .
cum comminatione uide . . .
praefinitione allega, ut si prae . . .
latur.. PP. VI. kal. ian. *Messala et Grato conss.* (280)

22b. ||| . . . . stipendiarii uel tributa-
rii . . . . . . , o perficitur. Pone igitur sollicitu-
dinem . . . . . egit non tradidisse ea, uel quae
. . . . spernenda non sunt. PP. non. oct.
. . . . |
. . . . , a fides adiuuet. Ceterum
. . . . lem declarat (c) uoluntatem

(*a*) Cod. *D*, linea traiecta. (*b*) In cod. aut *tibi* est, aut *tiui*. (c) Cod. *dederat*, mox *declarat*.

. . . . .onem ab eo perfecisti, siquidem feminis (*a*)
. . . . *in f*amilia degentibus pater do-
. . . . s adeo emolumenti tribuat
. . . . *les*, quod *t*ibi (*b*) ex patris rebus iure
. . . . res tuorum inquietudinem, si qua
. . . . *porti*onem, quae tibi ex bonis patris
. . . . .um noluntas perseuerans
. . . . .t, uel etiam fundi ex pecunia a patre
. . . . m tibi tradita, ac postmodum
. . . . tit (*c*) facta numerans, quod penes
. . . . dat. III. kal. oct. Uerona
. . . . |
. . *donationem* in te conlatam, licet (*d*) in potestate
. . . . ssimum uitae uoluntas
. . . . *a*re: nam tu *e*orum, quae praetulisti
. . . . fiat contra uoluntatem defuncti
. . . . um diuisioni dabit qui in
. . . . tare debebit ut tibi istae res
. . . . o ex legibus ab intestato de-
. . . . PP. V. kal. ian. Treueris
. . . . II. conss. |
. . . . *po*rtio quidem a patre in filium
. . . . si in eadem uoluntate pater
. . . . ssimam uoluntas quam in ex-
. . . . portio, quae ab intestato debetur, |||
inlibata seruetur. Iuxta quae adi correctorem u. c. 18b.
amicum nostrum, et ea, quae in precem (*e*) contu||listi,
adlega; qui in examinationibus eam sententiam pro-
met, qeam iuris atque | aequitàtis ratio dictauerit.

(*a*) Vocab. *feminis* in margine alia manu adscriptum est. (*b*) In Cod. aut *tibi* aut *sibi* esse uidetur. (*c*) Cod. aut *tit* aut *tat* habere uidetur. (*d*) Cod. *dicet;* mox, deleta *d*, uidetur factum *licet*. (*e*) Cod *praecem*.

PP. Mediolano, VII. kal. ian. Tusco | et Anullino conss. | (295).

Idem Aur. Luciano. In donatione rei tributariae circa exceptam | et non exceptam personam legis Cinciae nulla differentia est ; cum et uacuae pos|sessionis inductione celebrata in utriusque persona perficiatur, et si hanc | secutam post huiusmodi placitum non constet manifeste nec coepta uideatur. Qua|propter in his quidem, quae solo tributario consistunt, a maiore V et XX annis in ua|cuam inductos possessionem hostendi conuenit ; rerum autem mobilium, siue | mouentium, si excepti fuistis, quae mancipi sunt, usucapta uel mancipata post uel antea | maiore (*a*) tempore a uobis anni possessa auocari non possunt : nec mancipi uero, traditio|ne facta, propter eiustem interdicti potestatem similis possessionis probatio necessaria est | Nam si exceptus fuisti priuignus tum constitutus, sola traditio sufficit. | Quod autem res tibi ab herede donatricis distractas esse pro*ponis*(*b*)... | tibi titulum possessionis non potuisse |constat ; sed ex perfecta donatione do-| minum factum frustra emisse, cum rei propriae emptio non possit consistere ; | ac tum demum tibi profuerit, ei ex donatione te non fuisse dominum | monstretur. Sane, quoniam omnia uobis ab eo donata et tradita dicitis, |ad hoc a filio facta uenditione rerum maternarum adferre perfecta etiam do|natione poterit defensionem, *ne* (*c*) exemplo inofficiosi testamenti possit haec au|ocare. Quibus omnibus praeses prouinciae

(*a*) Cod. *a maiore*, sed *a* uidetur expuncta. Quamquam legi posset *ante a maiore*, scilicet *XXV annorum*. Cetera in membranis perspicue leguntur, sed tamen aliquid excidisse, ex uerbis *eiusdem interdicti* coniicere licet. (*b*) Supplendae sunt adhuc undecim fere litterae. (*c*) Cod. 1. *defensionem*, at 2. *defensione in*. Sed corrigi debuerat *defensionem ne*.

suam notionem praebebit. PP. IIII. kal. iun. | Diocletiano et Maximiano V. et IIII. conss. | 293)

* Papinianus libero XII. R. Quod pater filiae, quam habuit ac retinuit in potestate, donauit, | cum eam donationem testamento non confirmasset, filiae non esse respondi. Nam et peculia non | praelegata communia fratrum esse constabat. Diuersa ratio est contra legem Cin|ciam factae donationis: tunc enim excepti uoluntatis perseuerantia doli | replicationem perimit(*a*). Cum (*b*) pater filiis, quos habuit ac retinuit in potestate, donat, nihil prodest non mutari uoluntatem, quoniam, quod praecessit, totum inritum | est. Unde cum filius in diuisione bonorum penes fratrem, quod pater donauerat, errore lapsus reliquit, portionem eius non esse captam usu Seruio | Sulpicio placuit; quod neque frater ipse donauerat, neque pater donare poterat (*c*). ||| Cur ergo quod uir uxori dedit, morte solu- 18a
to matrimonio, si uoluntas perse|uerauit, fini decimarum (*d*) auferri non oportere maximi principes nostri| suaserunt, et ita senatus censuit? Sed nimirum liberi, qui repulsam | donationis auctoritate iuris tulerunt, aliis rationibus ad bona | patris perueniunt; ac plerique plus habere (*e*) quam fratres iurgiis eiusmodi | contendunt.

---

* *In marg. schol.* Nihil prodesse filiofamilias donatum si *f* non confirmetur donatio, quamuis pater non mutauerit uoluntatem. Et sequens *g* et tertia. Infra pag. X. adnota. similis huic inc. adnot. . .

(*a*) Ita cod. 1. manu, at 2. *replicatione perimitur* (*b*) Num scribendum *cum uero?* (*c*) Inferiore in margine huius paginae litteris magnis inclinatisque scribitur CYCNUS; qui uidetur otiosi librarii lusus. (*d*) Ita cod. *decimarum*, accentibus positis supra *m a r m.* (*e*) Ita cod. Sed corr. *habent.* (*f*) Cod. *sit.* (*g*) Cod *seques*

Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Atilio | Natili (*a*) militi. * Si frater tuus in potestate patris in diem mortis perseue|rauit, donationes quas a patre in eum conlatas esse adfirmas, nullius | esse momenti dubitare non debes. De patris igitur bonis diuidundis cum | fratre tuo apud eum, de quo meres, consiste. PP. XIIII. kal. sept. Faus|tiniano et Rufino conss. | (210)

Papinianus lib. II. (*b*) R. Donationem, quam pater in filium, quem in familia retinuit, | ** frustra contulit, arbiter hereditatis diuidundae non sequitur. Et ideo, si frater | coheres apud fratrem suum possessionem errore iuris lapsus re|liquerit, usucapio partis non erit. |

Diui Diocletianus et Constantinus Clodiae Iuliae Ptolemaidi ***. Cum | matrem tuam donationis instrumenta in neptem suam fe|cisse, nec ea tradidisse dicas, in dubium non uenit, liberalitatem, | quoniam adsignatis instrumentis minime coepta est, inualidam esse. Igitur ut | querella (*c*), quae inter uos orta est, cognita causa conprimatur, a uiua matre tua neque in|strumenta, neque possessionem traditam esse hostende. PP. IIII. non. nou. | Suneata (*d*), Diocletiano Aug. II. et Aristobolo conss. | (285)

Paulus lib. LXXI ad edictum ad Cinciam. Personae igitur cognatorum excipiuntur | in his uerbis : siue quis cognatus cognata (*e*) inter se, dum sobrinus so-

---

* *In marg.* Quod supra.

** *In marg.* Quod supra.

*** *In marg.* Donationem, non adsignatis instrumentis, non ualere.

(*a*) Ita cod. (*b*) An XII ? sed in cod. manifeste II. (*c*) Cod. *q* traiecta linea, quae nota quidem alias pro *quod* scribitur; hic tamen solo *querellae* uerbo explicari posse uidetur. (*d*) Ita euidenter cod. ut etiam specimen cusum demonstrat. (*e*) Dic *cognataue*.

25 brinaue proprius eos, et siue quis in alterius potestate matrimonioue erit, | qui eos hac cognatione attinget, quorumue in potestate matrimonioue erit, eis | omnibus inter se donare capere liceto. |

Item Quinque igitur gradus pleni excepti sunt, et ex sexto una persona, | sobrinus et sobrina. |

30 Item. Excipiuntur et hii, qui in potestate eorum, uel manu mancipioue, item | quorum in potestate manu mancipioue erunt. |

32 Item. Ita (*a*) si is, qui (*b*) in eo gradu est, in potestate habeat eum, qui mihi longiore ||| gradu sit, dare (*c*) ei potero. Sic et lex Furia-scribta est; eo amplius quod illa lex | sex gradus, et unam personam ex septimo gradu excepit, sobrino natum (*d*). |

Item. Excipiuntur et adfinium personae, ut priuignus, priuigna, no|uerca, uitricus, socer, socrus, nurus, uir et uxor, sponsus, | sponsa.

5 Item. Sed in hac (*e*) adfines, qui sunt tempore dona-|tionis, excipiuntur. Idemque etiam diuus Pius rescripsit: leges enim quae uoluissent etiam eos | excipere, qui fuissent, nominatim id cauisse. |

Item. Excipit tutorem, qui tutelam gerit, si dare uolet; quia tutores quasi parentes proprii pupillorum

10 sunt: nam permisit eis infinitum dona|re. Contra, ut possit pupillus donare, non excepit. |

Item. Item (*f*) excipit: si quis mulieri uirginiue cognatus dotem conferre uolet. Igitur quocumque gradu cognatus dotis nomine donare potest. |

Item. Quaesitum, an et cognata cognatae ultra ex-

(*a*) Corrigendem fortassis *itaque*. (*b*) Cod. *quiqui* aut *quique*. (*c*) Corrigendum uidetur *donare*. (*d*) Ita cod. (*e*) Ita cod. (*f*) Sic repetitur in codice. Est autem alterum *item* a breuiatore, alterum ab auctore: nisi potius mendo librarii haec repetitio heic et infra fit.

ceptum donare | possit? Labeo scribit non posse; sed ratio aequitatis ea, quae in feminis est. |

Item. Item (*a*) excipit: si quis a seruis, quique pro seruis seruitutem seruilerunt, accipit, duit. His uerbis, "siquis a seruis suis (*b*)", liberti continentur, | ut patronis dare possint. Sequentibus uero excipitur, ut is, qui bona fide | seruiit, si postea liber pronuntiatus sit, possit dare ei, cui seruit. Sabinus | utraque scribtura contineri, et bis (*c*) idem dictum. |

Item. Sed tantum patronum a liberto excipit. Quidam putant etiam liberos | patroni exceptos, quoniam libertus continetur serui appellatione. Et sicut in XII tabulis patroni appellatione etiam liberi patroni | continenur, ita et in hac lege. |

Item. Contra autem, liberti a patronis excepti sunt? et hoc iure uti*mu*r, ne excepti | uideantur, ut et dare et capere lex eiis (*d*) permittat.

Paulus lib. XXIII ad edictum de breuibus. Perficitur donatio in exceptis personis | sola mancipatione uel promissione; quoniam neque Cinciae legis exceptio | obstat, neque in factum, si non donationis causa mancipaui, uel promisi me datu|rum; idque et diuus Puis rescripsit.

Item. Sed in persona non excepti sola mancipatio, uel promissio non perficit dona|tionem : in rebus mobilibus, etiam si traditae sint, exigitur ut et interdicto uel (*e*) | superior sit is cui donata est, sine mancipi man-
20a. cipata sit, siue nec mancipi tra|||dita.

Diui Diocletianus et Constantius Aurelio Onesimo.

(*a*) Sic repetitur, ut supra. (*b*) *Suis* deest superius. (*c*) Cod. *his*. (*d*) Ita cod. (*e*) Corrige *uel interdicto*.

* Successoribus donatoris perfectam donationem reuocare non permittitur; cum inperfectam | perseuerans uoluntas per doli mali replicationem confirmet. Unde | aditus praeses prouinciae, si de possessione te pulsum animaduertit, nec annus | excessit ex interdicto unde ui restitui te cum sua (*a*) causa prouidebit; uel, si hoc tempus | finitum est, formulam promissam quasi nullas uires donationem habuis|se dicatur quaestione facti examinata iure praeses prouinciae sententiam ferre curabit. | PP. VIIII. kal. mart. Diocletiano V. et Maximiano IIII. conss. (293)

Idem Laelio Sempronio Laeporio. ** Donatio praedii, quod mancipi est, inter non excep|tas personas traditione adque mancipatione perficitur; eius uero, quod nec mancipi est, | traditione sola. Si igitur patrona| tua in rebus humanis agens supra|dicto iure ex causa donationis, retento sibi usufructu, ad te eundem| fundum transtulit, intellegis ius tuum satis esse munitum; si tamen, | *** cum moreretur patrona, quam praediun donasse commemoras, possessionem | rei donatae non reuocauit. Iuxta quae aditus is, cuius de ea re notio est (*b*) auctoritatem | suam interponet. Dat. pridie kal. apr. Diocletiano Aug. VI. | et Constantio II. conss. | (296)

---

* *In marg schol.* Nec inperfectam donationem a successoribus non *c* posse reuocari.

** *Schol.* Donatio praedi *d* mancipi ab eo quod non mancipi est, in quo discrepet.

*** *Schol.* Donationem praedii patronae in libertum ita firmam esse, si possessionem eius, cum moreretur, non reuocauit.

(*a*) Melius uidetur; *tua.* (*b*) Cod. *c d e r n e*, singulis litteris linea superimposita. (*c*) Ita cod. Sed tamen *non* deleri ibidem uidetur. (*d*) Ita cod. At paulo post *praedii.*

Idem Aureliae Apollonidae. In filium a patre donationum con|scriblis instrumentis, eum in uacuam inductum possessionem, | horum lectio manifestat. * Ceterum sine dubia facti quaestione diuus Titus An|toninus (1) parens noster necessariis angustis (*a*) ratione ejus consortii, quod nas|cendi tempore liberis et parentibus datur, cogitans (*b*), non admitti scru|pulosam inquisitionem statuit; nec idcirco patris indignatione | posse donationem iustam umquam rescindi, summa cum ratione placuit. PP. V. id. nou. Melantia, Caess. conss. | (294. 300. 302?)

Idem Ulpiae Rufinae. ** Cum ex causa donationis uterque dominium | rei tributariae uindicetis, eum, cui priori possessio, uel soli, tradi|ta est, haberi potiorem (c) conuenit. Dat. XII. kal. mart. Dorocor|toro, Tiberiano et Dione conss. | (291)

Idem. Aug. Homoneae. *** Si non est in uacuam possessionem ex causa do|nationis inductus is, contra quem

Q. XXVIIII. supplicas, nulla ratione tributarii | praedii dominus constitutus extraneus uindicationem habere potest.|||...

---

* *Schol.* Traditionem inter parentes et filios non requiri : nec patris indignatione *d* iustam donationem debere rescindi.

** *In marg. schol.* Si in causa donationis duo sibi dominium rei tributariae uindicent, potiorem esse cui possessio tradita est.

*** *Schol.* Eum, cui non sit tradita possessio, rem ex donatione sibi uindicare non posse.

(*a*) Itali dicunt *i parenti stretti.* (*b*) Num aliqua emendatione hic locus eget? (*c*) Cod. *portionem*, quod mendum corrigitur a scholio. (*d*) Cod. *indignationem.*

(1) Confer de hac constitutione cod. th. VIII. 12. 4.

DE COGNITORIBUS
ET
PROCURATORIBUS.

. . . ||| procuratori haec satisdatio remitti solet. Nam 62b.
cum apud acta non nisi a praesente do|mino constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad defendendum cog|nitore constituto, dominus, non cognitor, actori satisdare cogendus est : | cum uero procurator defensurus interuenit, non dominus sed procurator iudicatum | solui satisdare compellitur. Quae satisdatio adeo necessaria est, ut eam remitti non posse(*a*), | etiam si apud acta procurator constituatur, diuus Seuerus constituerit. Cognitore enim interueniente, | iudicatio domino uel in dominum datur. Non alias enim cognitori experitur (*b*), uel ei actio | subicietur, quam (*c*) si in rem suam cognitor factus sit : interueniente procuratore, | iudicati actio ex edicto perpetuo ipsi et in ipsum, non domino uel in dominum, competit. |

Ulp. lib. VIII ad edictum non tamen sic putat certis uerbis cognitorem dari debere, ut (*d*) si | quid fuisset adiectum, uel detractum; non ualeat datio, ut in legis actionibus.

P. (*e*) Etiam graecis uerbis cognitorem dari posse, inter omnes constat. |

Secuntur haec uerba : " et qui (1) eam, quam in po-

(*a*) Cod. *possit.* (*b*) Ita cod. (*c*) Cod. *qiam*, linea superducta, id est *quoniam.* (*d*) Cod. *u*, linea superposita; qua nota alibi significatur *uel* aut *uen.* (*e*) Haec littera rubro, et quidem uix superstite, colore scripta est. Intelligendus autem uidetur *Papinianus*, aut *Paulus.*

(1) Locus hic, usque ad legitur dig. III. 2 fr. 1. in uerba *passus fuerit*, plenior med.

testate habet, genero mortuo, cum | eum mortuum esse sciret, in matrimonium conlocauerit, eamnue sciens uxorem | duxerit; et qui eum, quem in potestate haberet, earum (*a*) quam uxorem ducere pas|sus fuerit (*b*), quae uirum, parentem, liberosue suos, uti mos est, | non eluxerit; quae cum in parentis sui potestate non esset, uiro mortuo, cum | eum mortuum esse sciret, intra id tempus quo elugere uirum moris est, nupserit."

*Pa*rentem, inquid (*c*). Hic omnes parentes accipe utriusque | sexus : nam lugendi eos mulieribus moris est. Quamquam Papinianus lib. II quaestionum etiam | a liberis uirilis(*d*) sexus lugendos esse dicat; quod nescio ubi legerit. Sed quatenus | extendatur parentum appellatio, non est definitum apud quemquam. Itaque erunt lu|gendi etiam ex feminino sexu parentes : liberos similiter accipere debemus, | et nepotes, et deinceps ulteriores exemplo parentium. Lugendi autem sunt | parentes anno, item liberi maiores X annorum aeque anno. Quem annum decem mensuum (*e*) esse, Pomponius ait. Nec leue argumentum est, annum | X mensuum esse, cum minores (*f*) liberi tot mensibus elugeantur, quot annorum decesserint, | usque ad trimatum : minor trimo non lugetur, sed sublugetur : minor anniculo | neque lugetur, neque sublugetur (1).

. . . [XXXIIII. (*g*)] Uerba autem edicti haec suut :

(*a*) Ita cod. (*b*) Post uerbum *fuerit* sequitur spatium uacuum. (*c*) Ita cod. (*d*) Cod. *uiriles*. (*e*) Ita cod. *pro mensium*. (*f*) Cod. *minoris*. (*g*) Ita uidetur in cod. quamquam dubia scriptura est. Haud scio, an legendum sit : ***Paulus ad edictum lib. LXXIIII***, uel ***Ulp. ad ed. lib. LXXVII***.

(1) Legesis similia fere apud Paulum sent. I. 21, nec non apud Plutarchum in Numa cap. XII. Iam uerbi *sublugeo* in pisano cenotaphio lecti praeposteram et falsam omnino significationem sibi finxit Norisius, nempe ***non aliquantulum sed plane iuste lugendi***.

" alieno nomine, item per (*a*) alios, agendi potestatem | non faciam in his causis, in quibus *neue* dent cognito-
32 rem, neue dentur, edictum conprae|hendit. "

Quod ait alieno nomine (*b*), item per alios, breuiter repetit duo edicta : ||| cognitorium unum, quod per- 62a
tinet ad eos, qui dantur ; ut qui prohibentur uel dare, uel da|ri cognitores, idem et procuratores dare dariue arceantur. |

Ob (*c*) turpitudinem et famositatem prohibentur quidam cognituram | suscipere; adsertionem (*d*), non nisi suspecti praetori. |

Diui Diocletianus et Constantius Aur. Pantiae. Actor rei forum sequi debet, et mul|ier quidem facere procuratorem sine tutoris auctoritate non prohibetur. Si quam itaque | habes actionem, experiri magis iure. quam aduersus ea, quae pro tuo (*e*) statuta sunt, quaecumque postu|lare debes. PP. V. id. nou. Heracliae, Augg. V. et IIII. conss. | (293)

. . (*f*) Aur. Agemacae. Actor rei forum, siue in rem, siue in personam sit actio, sequitur. Un|de perspicis, non eiusdem prouinciae praesidem adeundum, ubi res, de quibus (*g*) agitur, sitae sunt, sed | in qua (*h*) is, qui possidet, sedes ac domicilium habet. In rem actio priuati iudi|cii quaestionem continet : dominae praesentia, si procurator agat uel defendat, satis|dationem recte postulat. Nam procuratorem tam puellam tutore auctore, quam adul|tam posse facere, nulli dubium est. PP. Sersum (*i*) XVIII. kal. feb. conss. ss. (*k*) | (293)

(*a*) Cod. *post.* (*b*) Heic sequitur spatium uacuum, id quod post uerbum potius *conpraehendit* relinqui debuerat. (*c*) Vix tantum spatium est ut scribi possit *idem.* (*d*) Excidisse uidetur *ob.* (*e*) Corrige *te* uel supple *aduersario.* (*f*) In margine scriptum uidetur *quod XII*, uel *quod ait.* (*g*) Cod. *de quibus res ubi.* (*h*) Cod. *quas.* (*i*) Ita euidenter in cod. Nempe *suprascriptis.*

. . . Lib. XXI. R. Mulieres quoque et sine tutoris auctoritate procuratorem facere posse. |

Lib. II. R. Procurator absentis, qui pro euictione praediorum, quae uendidit, fidem suam | adstrinxit, et si negotia gerere desierit, obligationis tamen honere praeto|ris auxilio non releuabitur. |

Sub condicione cognitor non recte datur, non magis quam mancipatur, aut acceptum uel ex|pensum fertur. Nec ad rem pertinet, an ea condicio sit inserta, quae, non expressa, taci|te inesse uideatur. |

Lib. II. R. P. respondit : si procurator absentis aliquam actionem absentis nomi|ne inferre uelit, cogendum eum aduersus omnes absentem defendere. |

Lib. II. R. Quoniam praesentis procuratorem pro cognitore placuit haberi, domino | causa cognita dabitur, et in eum, iudicati actio. |

Procurator absentis, qui pro domino uinculum obligationis suscepit, ho|nus eius frustra recusat : et ideo nec iudicati actio post condemnatum procuratorem | in dominum datur, aut procuratori, qui uicit, denegatur. |

Lib. XV. R. Absentis procuratorem satisdare debere de rato habendo, recte | responsum est. Multis enim casibus ignorantibus nobis mandatum solui potest, uel mor|te, uel reuocato mandato (*a*). Cum autem certum est, mandatum perseuerare, id est, cum praesens est do|minus, dationis necessitas cessat. |||

. . . .

59 b. dotis nomine effici . . .
uel sponsorem reuers*um* . .
facientem prohibeat . . .

(*a*) Cod. *mandata*.

depraehendat non furt. . .
adquirat actionem non mir*um*. .
cant; Iulianus, etsi m. . .
rator denunti̇et n . . .
fiduciæ actionem . . ..
retinemus, uelut si m. . .
conueniat intra bien*nium* . . .
nobis utile est quod ui aut *clam* . . .
et adquirit actionem si . . .

Actor municip*um* . . .
gitur interdum ne ut. . .
accipere cogitur, quod iudi. . .
sicut in cognito. . .
casibus, quibus et cognito . . .
te ei soluitur, sicut nec. . .
aduersus omnes de f . . . .
defendere intellec. . .
satis dederit ceter. . .
iuuare debet sicu. . .

Lib. I. Sententiarum. Cum quo ag*itur*. . . .
uindiciarum aduer. . .
Si in persona (*a*) sit actio d. . .
in rem pro praede litis et *uindiciarum*. . .
Actoris (1)|procurator *non solum absentem defendere, sed et rem ratam* dominum habitu*rum, satisdare cogitur*.

Procurato ante g. . . .
accipere iudicium. . .
*D*iui Diocletianus et Constan*tius*. . .
citra mandatum do. . . |||

(*a*) Ita cod.

(1) Consult. uet. jur. c. 3. (pag. 1481. ed. Berol.)

. . . mino a procuratoribus dis-
. . . ex superfluo autem ea quae procu-
. . . mare desideras. Nam prin-
. . . temporis terminos perpe-
. . . *ma*rt. Nicomediae

. .

. . . nato quae periculum ignominiae
. . . itur; quia neque dominus condem-
. . . et si cognitor in rem
. . . sem suam dato bis in
. . . uel cognitore transfertur

. . .

. . . *f*amae periculum inrogat
. . . cognitorem dirigere
. . . popularis cognitorem
. . . *lite*m contestatam admittit
. . . accipere cogitur maxime
. . . t capitales inimicitias
. . . mittitur excusatio cogni-
. . . suspectus tutor postuletur
. . . *u*elit retractare, quod actum
. . . ur, quoniam famosa causa est. Nisi

. . .

. . . um de pluribus speciebus
. . . auetur, quod edicto praetor perspicien-
. . . *facu*ltatem uel a cognitore
. . . *i*udicium transferendi
. . . cognitoris sit affecta
. . . t possit transferre non
. . . *uerba* edicti talia sunt. " Ei qui cogni-
. . . re". His uerbis non solum
. . . are autem cognitorem |||

CHEZ LES MÊMES LIBRAIRES :

LAGRANGE. Institutes de Justinien, par demandes et réponses, 1 vol. gr. in-18.

WARNKOENIG. Histoire du Droit Romain à l'usage des élèves en droit, 1 vol. in-8°.

DUPIN. Manuel des étudiants en droit, 9e édit., 1 vol. gr. in-18.

LERMINIER. Introduction et philosophie du droit, 1 vol. gr. in-8°.

DUCAURROY. Institutes de Justinien, texte et traduction, 1 vol. grand in-8°.

DUCAURROY. Institutes de Justinien expliquées, 1 vol. gr. in-8°.

ROGRON. Les cinq Codes expliqués par leurs motifs et par des exemples, avec la solution des difficultés que présente le texte : suivis de formulaires d'actes, 1 vol. gr. in-8° de 1,800 pages.

Chaque se vend séparément.

PAILLIET. Les cinq Codes annotés des lois qui les complètent ou les modifient, et de 1,500 arrêts qui en forment l'application, 2 vol. gr. in-8°.